

UNIwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Społeczno-Ekonomiczny
Instytut Nauk o Polityce i Administracji

Marta Janus-Falkowska

Polityka opozycyjna w konsensualnym systemie Konfederacji Szwajcarskiej.
Rola demokracji bezpośredniej

Rozprawa doktorska przygotowana pod kierunkiem
Prof. dra hab. Klaus Ziemera

Warszawa 2023

Serdecznie dziękuję mojemu promotorowi Panu Profesorowi Klausowi Ziemerowi za daną mi szansę, poświęcony czas i opiekę naukową.

Dziękuję również ks. prof. dr hab. Januszowi Węgrzeckiemu i prof. UKSW dr hab. Sławomirowi Sowińskiemu, a także wszystkim uczestnikom seminarium doktoranckiego, za wszelkie cenne uwagi.

Szczególne dziękuję mojemu mężowi – Mirkowi – za nieocenione wsparcie.

Moim dzieciom
Piotrusiowi, Tomeczkowi i Juleńce

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
Rozdział 1. Charakterystyka Szwajcarii	18
1.1 Zarys historii.....	18
1.2 Struktura społeczna – pluralizm językowy i religijny.....	22
1.3 Szwajcarska tożsamość – kulturowa czy polityczna?	26
Rozdział 2. Szwajcarski konsensualizm	29
2.1 Koncepcje konsocjonalizmu i konsensualizmu – A. Lijphart i jego krytyka.....	31
2.2 Szwajcaria jako konsensualny <i>pure case</i>	36
2.3 Konkurencyjny konsensus jako nowa forma szwajcarskiej demokracji.....	41
Rozdział 3. Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii.....	46
3.1 Zarys historii i źródła demokracji bezpośredniej w Szwajcarii	46
3.2 Referendum i inicjatywa ludowa jako główne narzędzia demokracji bezpośredniej (poziom federacji)	50
3.3 Szwajcarska demokracja bezpośrednia w kontekście porównawczym.....	52
3.4 Demokracja bezpośrednia a demokracja przedstawicielska – przyjaciele czy wrogowie? (przykład Szwajcarii).....	57
3.4.1 Szwajcaria jako demokracja półbepośrednia.....	57
3.4.2 Demokracja bezpośrednia w szwajcarskim procesie decyzyjnym.....	60
3.5 Rozważania o szwajcarskiej demokracji bezpośredniej – zarys debaty.....	73
Rozdział 4. Szwajcarski system partyjny	81
4.1 Charakterystyka ogólna	81
4.2 Zarys historii i terażniejszość – kształtowanie się systemu partyjnego w Szwajcarii..	87

4.3	Społeczne i polityczne podziały jako podstawa szwajcarskiego systemu partyjnego. UDC i PS jako dwa bieguny polityczne.....	91
4.4	Partie polityczne a grupy interesu	102
Rozdział 5. Szwajcarska „opozycja”		105
5.1	Opozycja polityczna – ujęcie klasyczne a kontekst szwajcarski.....	105
5.1.1	Zarys definicyjny i charakterystyka typowej opozycji parlamentarnej.....	105
5.1.2	<i>Issue-specific opposition</i> jako specyfika szwajcarska.....	110
5.2	„Opozycja szwajcarska” – między teorią a praktyką	113
5.3	<i>Polityka opozycyjna</i> jako nowa forma szwajcarskiej opozycji	121
Rozdział 6. Demokracja bezpośrednia w aktywności opozycyjnej szwajcarskich partii politycznych.....		128
6.1	Demokracja bezpośrednia a partie polityczne - analiza ilościowa.....	129
6.1.1	Inicjatywa ludowa i referendum fakultatywne jako narzędzia działań szwajcarskich partii politycznych.....	130
6.1.2	Demokracja bezpośrednia jako arena partyjnego konfliktu	136
6.1.3	Podsumowanie analizy ilościowej.....	139
6.2	Demokracja bezpośrednia a partie polityczne – analiza jakościowa na przykładzie sześciu głosowań ludowych	140
6.2.1	Inicjatywa ludowa <i>Contre l'immigration clandestine</i> (01.12.1996, UDC)	141
6.2.2	Inicjatywa ludowa <i>Pour le renvoi des étrangers criminels (Initiative sur le renvoi)</i> (28.11.2010, UDC).....	147
6.2.3	<i>Initiative Contre l'immigration de masse</i> (9.02.2014, UDC)	153
6.2.4	Inicjatywa ludowa <i>Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (Référendum constructif)</i> (24.09.2000, PS).....	161
6.2.5	Inicjatywa ludowa <i>Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale</i> (28.11.2010, PS)	166
6.2.6	Referendum fakultatywne ws. <i>Modification de la loi fédérale sur l'impôt direct (LIFD) (Déduction fiscale des frais de garde des enfants par des tiers)</i> (27.09.2020, PS).....	173

6.2.7 Podsumowanie.....	176
Zakończenie	180
Spis map, tabel, wykresów i ilustracji	185
Bibliografia	186
Załącznik 1. Inicjatywa ludowa 1992-2021	207
Załącznik 2. Referendum fakultatywne 1992-2021	253

Wykaz skrótów

AUNS/ASIN	niem. <i>Aktion für eine unabhängige und neutrale Schweiz</i> , fr. <i>Action pour une Suisse indépendante et neutre</i>
BDP/PBD	<i>Bürgerlich-Demokratische Partei Schweiz</i> , fr. <i>Parti bourgeois démocratique suisse</i> , Konserwatywno-Demokratyczna Partia Szwajcarii
CVP/PDC	niem. <i>Christlichdemokratische Volkspartei</i> , fr.: <i>Parti Démocrate-Chrétien Suisse</i> , Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna
EDU/UDF	niem. <i>Eidgenössisch-Demokratische Union</i> , <i>l'Union démocratique fédérale</i> , Federalna Unia Demokratyczna
EFTA	Europejskie Stowarzyszenie Wolnego Handlu
EOG	Europejski Obszar Gospodarczy
EVP/PEV	niem. <i>Evangelische Volkspartei</i> , fr. <i>Parti évangélique Suisse</i> , Ewangelicka Partia Ludowa
FDP/PLR	niem. <i>FDP. Die Liberalen</i> , fr. <i>PLR. Les Libéraux-Radicaux</i> , Liberałowie
FDP/PRD	niem. <i>Freisinnig-Demokratische Partei</i> , fr. <i>Parti radical-démocratique</i> , Radykalno-Demokratyczna Partia Szwajcarii
GLP/PVL	niem. <i>Grünliberale Partei der Schweiz</i> , fr. <i>Les vert'libéraux</i> , Zieloni liberałowie
GPS/PES	niem. <i>Grüne Partei der Schweiz</i> , fr. <i>Parti écologiste suisse (Les Verts)</i> , Partia Zielonych
GSoA/GSsA	niem. <i>Gruppe für eine Schweiz ohne Armee</i> , fr. <i>Groupe pour une Suisse sans Armée</i>
Lega	wł. <i>Lega dei Ticinesi</i> , Liga Ticino
LPS/PLS	niem. <i>Liberale Partei der Schweiz</i> , fr. <i>Le Parti libéral suisse</i>
MCG	fr. <i>Mouvement Citoyens Genevois</i>
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
PCC	fr. <i>Parti chrétien-conservateur</i>
PCS	fr. <i>Parti chrétien-social</i>
PdA/PST	niem. <i>Partei der Arbeit der Schweiz</i> , fr. <i>Parti suisse du travail</i> , Partia Pracy
SD/DS	niem. <i>Schweizer Demokraten</i> , fr. <i>Démocrates suisses</i> , Szwajcarscy demokraci

SBV/USP	niem. Schweizerischer Bauernverband, fr. Union suisse des paysans, Szwajcarski Związek Rolników
SGB/USS	niem. Schweizerischer Gewerkschaftsbund, fr. Union syndicale suisse
SGV/USAM	niem. Schweizerischer Gewerbeverband, fr. L'Union suisse des arts et métiers
SPS/PSS	niem. Sozialdemokratische Partei der Schweiz, fr. Parti socialiste suisse, Socjaldemokratyczna Partia Szwajcarii (skrót: PS)
SVP/UDC	niem. Schweizerische Volkspartei, fr. Union démocratique du centre, Szwajcarska Partia Ludowa
UE	Unia Europejska

Wstęp

Szwajcaria to niewielki kraj znajdujący się w samym sercu górzystej Europy. Dla wielu jest synonimem bogatych alpejskich kurortów, dla innych krajem zegarków, sera i czekolady, dla jeszcze innych stolicą światowej bankowości. Niewiele mówi się o jej niezwykłym społeczno-politycznym charakterze, na który składają się nie tylko ciekawa historia, lecz także zróżnicowana struktura społeczeństwa i, co ważne szczególnie dla politologów, oryginalny system polityczny. To właśnie dla tej grupy naukowców Szwajcaria to przede wszystkim idea neutralności, szeroka demokracja bezpośrednia, federalizm i „magiczny” system politycznego konsensusu ugruntowany w tym kraju od wielu lat i nieobecny w zastanej tutaj formie nigdzie indziej na świecie.

Celem niniejszej dysertacji jest próba dokonania szerszej analizy jednego z podstawowych elementów szwajcarskiego systemu – demokracji bezpośredniej. W pracy analizie poddany zostanie nie tylko jej wymiar teoretyczny, lecz przede wszystkim jej obecna praktyka, ze szczególnym uwzględnieniem relacji między demokracją bezpośrednią a szwajcarskimi elitami politycznymi – przede wszystkim partiami politycznymi.

Ze względu na specyficzny konsensualny charakter szwajcarskiego rządu, w jego skład od wielu lat wchodzi cztery największe polityczne ugrupowania. Reprezentują one szerokie spektrum polityczne – od prawicowego populizmu, po lewicową socjaldemokrację. Zastanawiające jest, w jaki sposób tak różniące się siły polityczne współistnieją ze sobą zarówno na szwajcarskiej scenie politycznej, jak i wewnątrz rządu, który współtworzą.

Ponieważ teoretycznie w systemie konsensualnym, typowym dla Konfederacji Szwajcarskiej, opozycja jako taka (w klasycznym rozumieniu) nie istnieje, warto zapytać o to w jaki sposób polityczne spory, które z natury muszą pojawiać się między tak różnymi ugrupowaniami, objawiają się na szwajcarskiej scenie politycznej. Z pewnością są one zauważalne na arenie parlamentarnej, gdzie przedstawiciele różnych partii toczą dyskusje wypracowując polityczne rozwiązania. W kontekście szwajcarskiego systemu politycznego, ciekawe wydaje się postawienie pytania czy owe międzypartyjne spory pojawiają się również na płaszczyźnie demokracji bezpośredniej – etapu szwajcarskiego procesu decyzyjnego, który następuje po fazie parlamentarnej, i w którym pytania o określone zagadnienia polityczne są przedstawiane już bezpośrednio pod ocenę samych obywateli.

Pytanie wydaje się szczególnie zasadne w kontekście dwóch największych szwajcarskich ugrupowań politycznych – Szwajcarskiej Partii Ludowej i Partii Socjaldemokratycznej, które reprezentują dwa skrajne bieguny szwajcarskiej sceny partyjnej i które jednocześnie wchodzi w skład szwajcarskiego rządu od wielu lat.

Rozważania o demokracji bezpośredniej, szwajcarskich partiach politycznych i ich ewentualnej aktywności opozycyjnej w konsensualnym systemie Konfederacji Szwajcarskiej pozwalają na przeprowadzenie wieloaspektowej analizy samego szwajcarskiego systemu politycznego, ze szczególnym uwzględnieniem tak szeroko dostępnych w tym kraju praw ludowych. Analiza skomplikowanej codziennej praktyki demokracji bezpośredniej wydaje się zagadnieniem o tyle ciekawym, że powszechne twierdzenie, że narzędzia demokracji bezpośredniej są przede wszystkim instrumentami w rękach zwykłych obywateli, dzięki którym mogą oni domagać się zmian w prowadzonej przez władze polityce, a także przekonanie, że w szwajcarskim systemie politycznym ze względu na jego konsensualny charakter nie można mówić o opozycji, bądź za opozycję uważa się sam lud, wymagają obecnie głębszego przemyślenia, co jest podstawowym celem niniejszej pracy.

Analiza przytoczonych wyżej ogólnych wyobrażeń na temat szwajcarskiej demokracji bezpośredniej i szwajcarskiego konsensualizmu, wydaje się bowiem niezwykle ciekawa w kontekście zmian jakie zaszły na szwajcarskiej scenie politycznej i partyjnej w ostatnich dziesięcioleciach. Znaczące przeobrażenia, których doświadcza obecnie Szwajcaria nie pozostają bowiem bez wpływu na cały szwajcarski system polityczny, który wraz z nimi ulega pewnym przekształceniom.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, główne pytania badawcze niniejszej pracy brzmią:

1. Czy demokracja bezpośrednia jako końcowy etap *swiss decision making process* jest przestrzenią, w której uwidacznia się silny polityczny i partyjny konflikt?
2. Czy w kontekście demokracji bezpośredniej można mówić o partyjnej aktywności opozycyjnej? Jeśli tak, jaki przyjmuje ona charakter?

Pomocne w odpowiedzi na powyższe pytania badawcze, będą również pytania szczegółowe:

1. Na czym polega szwajcarski konsensualizm i jakim w ostatnim czasie ulega przeobrażeniom?
2. Czym jest szwajcarska demokracja półbepośrednia?
3. Jak zbudowany jest szwajcarski system podejmowania decyzji politycznych, i gdzie znajduje się w nim miejsce dla praw ludowych?
4. Jaka jest charakterystyka szwajcarskiego systemu partyjnego? Jakie podziały społeczne go ukształtowały i czy w ostatnich latach uległ znaczącym przemianom?
5. Czy w kontekście szwajcarskiego systemu politycznego możemy używać pojęcia *opozycja* – w jej klasycznym bądź odmiennym rozumieniu?

Powyższe pytania główne, a także szczegółowe, pozwolą dokonać weryfikacji postawionej hipotezy badawczej, która brzmi:

Pomimo konsensualnego charakteru szwajcarskiej demokracji oraz braku występowania w szwajcarskim systemie politycznym opozycji (w jej klasycznym rozumieniu), na badanym poziomie demokracji bezpośredniej obecne są tendencje opozycyjne partii politycznych, które przyjmują określoną specyfikę. Są one charakterystyczne przede wszystkim dla dwóch rządowych ugrupowań politycznych – Szwajcarskiej Partii Ludowej i Partii Socjaldemokratycznej. Ponieważ owe tendencje są widoczne i przyjmują charakter usystematyzowany oraz długotrwały mogą zostać określone mianem *polityki opozycyjnej*.

Pojęcie *polityka opozycyjna*, użyte w pracy zostało przyjęte na potrzeby niniejszej analizy badawczej. Nie posiada ono w literaturze swojej definicji w sensie ścisłym¹.

Praca została podzielona na dwie podstawowe części. W pierwszej z nich dokonano przedstawienia i analizy podstawowych pojęć związanych z tematem pracy – *konsensualizmu*, *demokracji bezpośredniej* oraz *opozycji* – w kontekście szwajcarskim. Zgłębienie podstawowych założeń szwajcarskiego systemu politycznego wraz z jego obecną charakterystyką wydaje się niezbędne do zrozumienia jego nietypowego charakteru. Analizie poddano również szwajcarski system partyjny, ze szczególnym uwzględnieniem jego społecznych podstaw i zmian, które w jego obrębie dokonały się w ciągu ostatnich lat.

Drugą część pracy stanowi szczegółowy przegląd szwajcarskich głosowań ludowych (inicjatyw ludowych i referendum fakultatywnych), które odbyły się w Szwajcarii w latach 1992-2021. Celem tej części pracy jest przeanalizowanie praktyki korzystania z wybranych instrumentów demokracji bezpośredniej. Zaproponowany okres badawczy obejmujący trzydzieści lat wydaje się w przypadku niniejszej dysertacji konieczny. Według autorki pracy jest to minimalny okres, w jakim możliwe jest dostrzeżenie ewentualnych tendencji i zmian w zakresie demokracji bezpośredniej. Wybrany za początek analizy rok 1992 może być uznany za datę w pewien sposób symboliczną, bowiem w roku tym odbyło się niezwykle ważne głosowanie ludowe, w którym obywatele Szwajcarii sprzeciwili się prowadzonej przez władze polityce względem Unii Europejskiej, odmawiając swojego poparcia do dalszej integracji². Głosowanie to

---

¹ Szerzej o *polityce opozycyjnej* autorka pisze w podrozdziale 5.3.

² Referendum obligatoryjne ws. wejścia Szwajcarii do Europejskiego Obszaru Gospodarczego odbyło się 6 grudnia 1992 r. Zarówno obywatele, jak i kantony sprzeciwili się propozycji władz. Wejście Szwajcarii do EOG miało być

można uznać za symbol istotnych przeobrażeń na szwajcarskiej scenie politycznej, związanych w znacznej mierze ze zmianą politycznego charakteru Szwajcarskiej Partii Ludowej (co zostało szeroko opisane w niniejszej pracy), bowiem jest jej pierwszym tak widocznym znakiem. Zakończenie badań na roku 2021 ma w założeniu pozwolić na dokonanie jak najbardziej aktualnej analizy szwajcarskiej polityki.

Praca składa się z sześciu rozdziałów. Rozdział pierwszy jest rozdziałem wprowadzającym, w którym przedstawiono ogólny zarys historii i specyfiki społecznej Konfederacji Szwajcarii. Pozwala on przynajmniej w ogólnym zarysie wyjaśnić, co leży u podstaw szwajcarskiego systemu politycznego, z jego tak odmienną od innych charakterystyką. Szczególną uwagę zwrócono nie tylko na typowy dla Szwajcarii pluralizm językowy czy religijny, lecz także na wynikającą z nich specyfikę szwajcarskiej tożsamości, która przyjmuje w tym kraju charakter polityczny. Wydaje się to szczególnie interesujące w kontekście demokracji bezpośredniej i demokracji konsensualnej, będących przedmiotem analizy niniejszej pracy.

W rozdziale drugim przedstawiono zagadnienie szwajcarskiego konsensualizmu. Wychodząc od koncepcji demokracji konsensualnej w ujęciu prof. A. Lijpharta, przedstawiono specyfikę szwajcarskiego systemu politycznego, która prawie idealnie wpisuje się w jej założenia teoretyczne. Szerszej analizie poddano w tym miejscu naukowy dyskurs dotyczący szwajcarskiego konsensualizmu. Ten bowiem, ze względu na szereg czynników, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, ulega ciągłym przeobrażeniom, co powoduje znaczące zmiany w jego zakresie. Określenie przez A. Lijpharta szwajcarskiej demokracji mianem czystego konsensualnego wzoru, okazuje się już bowiem trudne do utrzymania, na co wskazuje szereg politologicznych analiz (choćby w rozważaniach W. Lindera, P. Sciarini'ego czy A. Vattera³). Celem tej części pracy jest nie tylko przedstawienie Konfederacji Szwajcarskiej jako typowego przykładu demokracji konsensualnej, którą z pewnością do tej pory jest, lecz przede wszystkim wprowadzenie czytelnika w aktualną szwajcarską specyfikę polityczną, z jej nowymi elementami politycznego konfliktu, który pojawił się kosztem polubownych negocjacji.

Rozdział trzeci został poświęcony szwajcarskiej demokracji bezpośredniej. Dokonano w nim analizy nie tylko jej teoretycznych podstaw, lecz także jej wymiaru praktycznego. Wychodząc od źródeł szwajcarskiej demokracji bezpośredniej, poprzez jej specyfikę na poziomie federalnym (wyjaśniając charakterystykę jej podstawowych instrumentów – referendum i inicjatywy ludowej)

---

pierwszym krokiem do dalszej integracji z UE, a nawet do pełnego członkostwa. Głosowanie to obrazuje znaczące przemiany na szwajcarskiej scenie politycznej i partyjnej, bowiem to tutaj po raz pierwszy Szwajcarska Partia Ludowa, do tej pory znacząco prorządowa, w sposób niezwykle aktywny sprzeciwiła się prowadzonej przez władze polityce zagranicznej.

³ Wszystkie publikacje naukowe wymienionych autorów zostały przedstawione w bibliografii.

starano się przede wszystkim umiejscowić demokrację bezpośrednią w szerszym kontekście szwajcarskiego politycznego procesu decyzyjnego. Celem tego rozdziału jest bowiem próba dogłębnego przedstawienia ogólnego założenia *szwajcarskiej demokracji półbezpośredniej*, w której niezwykle istotne jest zrozumienie współistnienia ze sobą wielu elementów szwajcarskiego systemu – a więc korelacji demokracji bezpośredniej z zasadą konsensualizmu czy szwajcarskim federalizmem.

Ważną częścią rozdziału jest także próba przedstawienia demokracji bezpośredniej nie tylko w kontekście samych obywateli, którzy z jej narzędzi mogą korzystać, lecz także wskazanie na rolę szwajcarskich elit (przedstawicielei władz czy partii politycznych⁴), dla których demokracja bezpośrednia okazuje się być ważną areną działań.

Analizę uzupełniono opisem obecnej debaty publicznej, jaka toczy się wokół rozszerzonego systemu praw ludowych w Szwajcarii, co pozwala spojrzeć na tę szwajcarską specyfikę systemową w sposób bardziej złożony.

Rozdział czwarty poświęcono charakterystyce szwajcarskiego systemu partyjnego. Przedstawiono zarówno jego historię, sposób kształtowania się, jak i przede wszystkim jego obecną specyfikę. Odwołując się do klasycznych teorii podziałów socjopolitycznych, jak i nowych koncepcji podziałów (takich jak materializm-postmaterializm czy wygrani-przegrani globalizacji) oraz uwzględniając charakterystyczne dla Szwajcarii podziały językowy, religijny, centrum-peryferie starano się przeanalizować podstawy systemu partyjnego z uwzględnieniem jego indywidualnej charakterystyki. Szczególną uwagę poświęcono kształtującemu się od lat 90. XX w. zjawisku znacznej polaryzacji w jego obrębie, ukształtowanemu za sprawą silnej aktywności politycznej dwóch partii rządowych – Szwajcarskiej Partii Ludowej i Partii Socjaldemokratycznej, które stanowią obecnie dwa naprzeciwległe bieguny politycznej sceny. Szczegółowa analiza szwajcarskiego systemu partyjnego jest kolejnym ważnym elementem w poznaniu systemu politycznego kraju jako całości oraz zrozumieniu przeobrażeń, jakich on doświadcza.

Rozdział piąty został poświęcony zagadnieniu „szwajcarskiej opozycji”. W kontraście do klasycznej koncepcji opozycji parlamentarnej (w rozumieniu brytyjskim), którą przytoczono w ogólnym zarysie, starano się przedstawić specyfikę partyjnych sporów na gruncie politycznym Konfederacji Szwajcarskiej. Przytaczając ogólny zarys definicyjny pojęcia *opozycja*, zarówno w

---

⁴ Definicja *elit politycznych* w ujęciu zaproponowanym przez *Observatoire des élites suisses* prowadzonym przez Wydział Nauk Społecznych i Politycznych Uniwersytetu w Lozannie obejmuje członków Rady Federalnej, szwajcarskich parlamentarzystów, przedstawicielei władz czterech największych miast (Zurychu, Berna, Genewy i Lozany) oraz członków komitetów centralnych głównych partii politycznych. (Zob. szerzej: *Élites suisses. Base de données des élites suisses*, <https://www2.unil.ch/elitessuisses/index.php> (dostęp 19.04.2023)).

jej wąskim, jak i szerokim rozumieniu, zwrócono uwagę na konieczność rozszerzenia zakresu rozważań zagadnienia opozycji o nietypowe jej formy, które mogą przybierać różne postacie w zależności od charakterystyki systemu politycznego, w jakim się znajdują. Wśród nich należy wymienić zachowania i aktywności opozycyjne charakteryzujące systemy rządów wielkich międzypartyjnych koalicji, których przykładem jest właśnie Szwajcaria.

W rozważaniach o „szwajcarskiej opozycji” ważną rolę należy przypisać samej demokracji bezpośredniej, która paradoksalnie z jednej strony przyczyniła się do ukształtowania się w Szwajcarii systemu szerokiego konsensusu, a z drugiej jej instrumenty stały się ważnymi narzędziami działań o charakterze opozycyjnym. Ten aspekt starano się przedstawić dokonując krótkiej analizy historii „opozycji” w kraju, jak i jej aktualnego charakteru.

Rozważania tego rozdziału stały się punktem wyjścia do analiz przeprowadzonych w kolejnej części pracy. W tym miejscu przedstawiono używany w literaturze przedmiotu w kontekście Szwajcarii termin *issue-specific opposition*, a także wprowadzono i zdefiniowano na użytek niniejszej pracy nowe pojęcie *polityki opozycyjnej*.

W rozdziale szóstym przeprowadzono szczegółową analizę praktyki demokracji bezpośredniej w Szwajcarii ostatnich trzydziestu lat, ze szczególnym uwzględnieniem roli, jaką odgrywają w niej partie polityczne. Badanie zostało podzielone na dwie części – analizę ilościową i analizę jakościową. W części pierwszej dokonano przeglądu wszystkich inicjatyw ludowych i referendum fakultatywnych, które odbyły się w Szwajcarii w latach 1992-2021 pod kątem ich inicjatora oraz rekomendacji partyjnych wydawanych przez największe ugrupowania polityczne przy każdym głosowaniu ludowym. Analiza pozwala ocenić rolę, jaką partie polityczne pełnią w procesie inicjowania głosowań ludowych oraz ich aktywność w politycznym sporze, który pojawia się w fazie decyzyjnej, jaką jest demokracja bezpośrednia, przy każdym głosowaniu.

W części drugiej dokonano dogłębnej analizy sześciu wybranych głosowań ludowych zainicjowanych przez dwie odmienne ideowo partie rządowe – Szwajcarską Partię Ludową i Partię Socjaldemokratyczną, które, jak wykazuje część pierwsza analizy, w widoczny sposób korzystają z narzędzi demokracji bezpośredniej. Badanie wybranych przypadków pozwala przyrzeć się w sposób bardziej szczegółowy głosowaniom przeprowadzonym z inicjatywy partyjnej, próbując dostrzec ich podstawową specyfikę.

Rozdział ten stanowi próbę odpowiedzi na podstawowe pytania zadane w pracy o to czy demokracja bezpośrednia jako ważny końcowy etap szwajcarskiego procesu decyzyjnego jest areną międzypartyjnej walki oraz czy instrumenty demokracji bezpośredniej (inicjatywa ludowa i referendum fakultatywne) mogą służyć partiom politycznym jako narzędzia aktywności opozycyjnej – a jeżeli tak, jaki ta aktywność przyjmuje charakter.

W celu dokonania dogłębnej analizy szwajcarskiego systemu politycznego z jego specyficzną na tle europejskim i światowym charakterystyką, zastosowana została metoda analizy systemowej. Metoda ta pozwala na ujęcie systemu politycznego jako pewnej całości, która złożona jest z zależnych od siebie i wzajemnie na siebie oddziałujących poszczególnych elementów. Takie podejście pozwala na uwzględnienie warunków systemowych, w jakich całość omawianego systemu działa oraz w jakich funkcjonują poszczególne jego składowe. Pozwala również na przeanalizowanie przyczyn i próbę znalezienia źródeł przekształceń w jego ramach. Ukazanie relacji między poszczególnymi elementami szwajcarskiego systemu, korelacji, które między nimi zachodzą i wpływu, jaki na siebie wywierają wydaje się niezwykle istotne w kontekście poznania i zrozumienia szwajcarskiego systemu politycznego jako takiego.

W celu umiejscowienia omawianych elementów systemowych i systemu politycznego kraju w szerszym kontekście czasowym zastosowana została metoda historyczna, będąca ujęciem z pogranicza historii i politologii. Ujęcie historyczne pozwala w całości zrozumieć kształt i podstawy danego systemu politycznego. System polityczny Szwajcarii, podobnie jak systemy innych państw, jest bowiem żywy i ulega ciągłym modyfikacjom, a zrozumienie zachodzących w nim procesów, tych przeszłych i tych aktualnych, leży u podstaw zrozumienia jego obecnej charakterystyki. Poszukiwanie i badanie genezy zjawisk politycznych pozwala zatem odnajdować pewne powiązania między zdarzeniami z przeszłości a sytuacją teraźniejszą. Odnalezienie owych związków przyczynowo-skutkowych i przeanalizowanie wydarzeń, które wywarły bądź wywierają nadal wpływ na kształtowanie się systemu w jego obecnej formie wydaje się niezbędne do zrozumienia ogółu procesów, które przyczyniły się do ukształtowania się systemu politycznego w formie, którą możemy zaobserwować dzisiaj.

Dogłębna analiza praktyki demokracji bezpośredniej w Szwajcarii wymaga ujęcia ilościowego. Pozwala ono na przeanalizowanie sposobu, w jaki narzędzia demokracji bezpośredniej w Szwajcarii są rzeczywiście używane. Jest to istotne w kontekście ukazania relacji między płaszczyzną demokracji bezpośredniej jako etapu szwajcarskiego procesu decyzyjnego a aktywnością partii politycznych, na których działalności koncentruje się niniejsza praca. Ujęcie ilościowe pozwala przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie czy i w jakim stopniu demokracja bezpośrednia staje się narzędziem w rękach politycznych ugrupowań.

W celu pogłębienia analizy, wspomniane powyżej podejście musi zostać uzupełnione o ujęcie o charakterze jakościowym. Szczegółowe przeanalizowanie wybranych głosowań ludowych umożliwia przyjrzenie się omawianemu zjawisku w nieco szerszej i głębszej perspektywie. Pozwala ona podjąć się próby odpowiedzi na pytania o charakterze otwartym, jak na przykład: dlaczego partie polityczne sięgają po narzędzia demokracji bezpośredniej, jak jest ich

podstawowy cel oraz w jaki sposób akcentują one na przestrzeni demokracji bezpośredniej swoją aktywność opozycyjną. Ważną część tej części pracy stanowi analiza dostępnych dokumentów źródłowych, rządowych i partyjnych, a także dostępnych politologicznych analiz akademickich.

Należy podkreślić, że ujęcie ilościowe i jakościowe pozwala przede wszystkim na poszukiwanie istniejących tendencji w ramach badanego zjawiska oraz próbę odnalezienia nowych kierunków ich rozwoju.

Podstawę przeprowadzonej w pracy analizy stanowiły oficjalne dokumenty władz szwajcarskich, publikacje partii politycznych oraz analizy politologiczne przygotowywane przez szwajcarskie ośrodki naukowe. Ważnym źródłem były także dostępne opracowania politologiczne zarówno szwajcarskich, jak i zagranicznych autorów. Korzystano z literatury zwartej (nieperiodycznej) i ciągłej (jak czasopisma naukowe czy broszury informacyjne) oraz w znacznej mierze – szczególnie w rozdziale szóstym – ze źródeł internetowych (tj. baza danych szwajcarskich głosowań ludowych Swissvotes.ch prowadzona przez ośrodek naukowy Uniwersytetu w Bernie). Wykorzystano opracowania i dostępne informacje przede wszystkim w języku polskim, angielskim i francuskim, częściowo w j. niemieckim.

Demokracja bezpośrednia jako jeden z podstawowych elementów szwajcarskiego systemu politycznego jest przedmiotem licznych badań i opracowań, szczególnie w literaturze szwajcarskiej. Wśród klasycznych publikacji można wymienić liczne opracowania szwajcarskich politologów: W. Lindera, A. Vattera, H. Kriesi'ego, P. Sciarini'ego, A. Ladnera czy I. Papadopoulou (których dzieła wyszczególniono w bibliografii znajdującej się na końcu pracy⁵), a także wielu innych. Oczywiście dostępne są także liczne publikacje na forum międzynarodowym, gdzie Szwajcaria, jako typowy model demokracji z szeroko dostępnymi i praktykowanymi bezpośrednimi prawami ludowymi jest często przywoływana⁶. W kontekście literatury zagranicznej warto także przytoczyć nazwisko brytyjskiego historyka i politologa Clive'a H. Churcha⁷, który znaczącą część swojej działalności naukowej poświęcił analizie systemu politycznego Szwajcarii.

Szwajcarska demokracja bezpośrednia jest oczywiście przedmiotem badań również polskich naukowców, wśród których należy wymienić prof. Z. Czeszejko-Sochackiego, prof. M.

---

⁵ Publikacje szwajcarskich autorów niemieckojęzycznych są często dostępne także w j. angielskim. Sami autorzy bardzo często, szczególnie w ostatnich latach, publikują w j. angielskim.

⁶ Zob. na przykład.: D. Altman, *Direct Democracy Worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge i in. 2011; *Referendums Around the World. The Continued Growth of Direct Democracy*, red. M. Qvortrup, Palgrave Macmillan, Basingstoke i Nowy Jork 2014; *The Routledge Handbook of Referendums and Direct Democracy*, red. L. Morel, M. Qvortrup, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2018.

⁷ Zob. bibliografia.

Marczewską-Rytko, prof. M. Musiał-Karg czy prof. M. Matyję, którzy przeprowadzili liczne analizy w tym zakresie⁸.

Należy jednak zaznaczyć, że rozważania o demokracji bezpośredniej w Szwajcarii w kontekście aktywności partii politycznych nie są przedmiotem licznych i przede wszystkim aktualnych opracowań. Brakuje w języku polskim dogłębnych i aktualnych rozważań o demokracji bezpośredniej, w której pytano by o rolę, jaką odgrywają w niej polityczne elity, szczególnie w kontekście ulegającego pewnym przeobrażeniom szwajcarskiego konsensualizmu. Podobnie trudno odnaleźć opracowania analizujące ewentualne aktywności opozycyjne na płaszczyźnie szwajcarskiego konsensualizmu.

Na gruncie literatury zagranicznej, przede wszystkim szwajcarskiej, szerokie rozważania o demokracji bezpośredniej, także w kontekście roli, jaką odgrywają w niej polityczni przedstawiciele, są oczywiście obecne. Dotyczą one zagadnień związanych z bezpośrednią, jak i pośrednią rolą elit w demokracji bezpośredniej, ich wpływu na wyniki głosowań ludowych czy wykorzystania praw ludowych przez inicjatorów politycznych i partyjnych⁹. Wydaje się jednak, że brakuje aktualnego i holistycznego przedstawienia zagadnienia roli, jaką na arenie demokracji bezpośredniej odgrywają partie, w tym przede wszystkim największe szwajcarskie ugrupowania polityczne, które współtworzą szwajcarski rząd. Dostępne analizy opozycyjnych zachowań partyjnych, choć nieliczne są również obecne. Koncentrują się jednak w znacznej mierze na płaszczyźnie parlamentarnej, a w mniejszym i jedynie ogólnym zakresie dotyczą fazy procesu decyzyjnego, jakim jest demokracja bezpośrednia.

Celem niniejszej pracy jest więc poszerzenie i uaktualnienie dostępnych badań w kontekście literatury zagranicznej, a także uzupełnienie polskiej literatury dotyczącej szwajcarskiego systemu politycznego o rozważania dotyczące demokracji bezpośredniej w kontekście działalności w jej ramach politycznych elit, w tym przede wszystkim partii politycznych.

---

⁸ Zob. tamże.

⁹ Szczegółowo do dostępnych opracowań tego zagadnienia autorka odnosi się w poszczególnych częściach pracy.

Rozdział 1. Charakterystyka Szwajcarii

1.1 Zarys historii

Rozważania o Szwajcarii należy rozpocząć od poznania przynajmniej w ogólnym zarysie historii i społecznej struktury tego kraju. To jak powstał i jaki dzisiaj ma charakter jest niezwykle istotne w kontekście zrozumienia jego odmiennej od innych państw europejskich politycznej specyfiki.

W czasach starożytnych tereny dzisiejszej Szwajcarii zamieszkiwały plemiona Retów i Celtów. Helweci – jedno z plemion celtyckich – osiedliło się na przełomie II i I w. p.n.e. na terenach w dolinie rzeki Aare. Ziemię Helwetów ulegały wpływom rzymskim, germańskim by w końcu stać się częścią Państwa Franków. Od XI w. w całości trafiły pod władzę Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego¹⁰.

Tendencje sprzymierzeniowe zaczęły pojawiać się na terenach dzisiejszej Szwajcarii w XIII w. Istniejące na terytorium prakantony, obawiając się o swoją niezależność postanowiły zawrzeć sojusz. To wówczas, 1 sierpnia 1291 r. przedstawiciele trzech tzw. leśnych kantonów: Uri, Schwyz i Unterwalden zawarli wspólny traktat¹¹. Data ta jest przez historyków określana za początek szwajcarskiej państwowości, a 1 sierpnia został ustanowiony przez władze świętem narodowym¹². Zawarty wówczas pakt miał charakter głównie obronny, a kantony leśne postanowiły sprzymierzyć się przeciwko rodowi Habsburgów, który coraz częściej ingerował w życie ich mieszkańców¹³.

Zawarte w XIII w. przymierze trzech kantonów z czasem rozszerzało swoje wpływy. W kolejnych latach do Związku Szwajcarskiego zaczęły dołączać kolejne kantony: Lucerna, Zurych, Glarus i Zug, a następnie Berno, Solura i dwujęzyczny Fryburg. W 1499 r., po kolejnym zwycięstwie Szwajcarów nad armią cesarską, w ramach pokoju bazylejskiego uznano wreszcie niezależność Szwajcarii. Do Konfederacji zaczęły przyłączać się kolejne kantony: Bazylea,

---

¹⁰ Warto podkreślić, że niektóre źródła zaznaczają, że sięganie do czasów rzymskich jest w przypadku Szwajcarii nadużyciem, gdyż o Szwajcarii jako o jednym państwie możemy mówić dopiero od XIX w. Historia sprzed tego okresu to tak naprawdę zbiór historii wielu oddzielnych społeczności. (D. Dirlewanger, *Tell me. La Suisse racontée autrement*, UNIL Université de Lausanne, Lozanna 2010, s. 21.)

¹¹ Wśród szwajcarskich historyków cały czas toczy się spór co do prawdziwego znaczenia zawartego wówczas paktu. (Tamże, s. 22-24.)

¹² W Szwajcarii święto jest obchodzone od 1891 r., lecz dopiero w 1993 r. ustanowiono go dniem wolnym od pracy.

¹³ Szwajcarsko-habsburskie spory trwały wiele lat. Dochodziło do wielu potyczek i bitew. W historii Szwajcarii szczególnie zapisały się trzy zwycięstwa Szwajcarów nad wojskami Habsburgów: w 1315 r. pod Morgarten, w 1386 pod Sempach i w 1388 pod Näfels.

Szafuza, Appenzell oraz Gryzonia. Po wojnach włoskich, w których uczestniczyli Szwajcarzy, do Związku Szwajcarskiego dołączono też Locarno i Lugano.

Niezwykle ważnym etapem w rozwoju szwajcarskiej państwowości był okres Reformacji. Szwajcaria stała się jej poważnym ośrodkiem. Na jej terenach działało dwóch wielkich reformatorów: Ulrich Zwingli w Zurychu i Jan Kalwin w Genewie. Reformacja objęła głównie kantony miejskie. W kantonach wiejskich dominowali katolicy. Stała się powodem polaryzacji społeczeństwa na tle religijnym i doprowadziła do wojny kantonów protestanckich z katolickimi, po której zakończeniu w 1531 r. ustalono podział wyznaniowy kantonów. Zurych stał na czele reformacji. Największym ośrodkiem katolickim pozostała Lucerna. Do dziś Szwajcaria pozostaje podzielona. Jest w połowie katolicka, w połowie protestancka, a kantony uzyskały samodzielne prawo wyboru wyznania.

Kolejną ważną datą w historii Szwajcarii jest rok 1648, czyli Pokój westfalski, kończący w Europie wojnę trzydziestoletnią. To na nim ostatecznie zatwierdzono niepodległość Szwajcarii.

Następujące lata były dla Szwajcarii czasem wielkiego rozkwitu pod względem gospodarczym i okresem silnego rozwoju ośrodków miejskich. Przyczynił się do tego między innymi napływ do Szwajcarii w XVII w. francuskich hugenotów, którzy uciekając z Francji osiedlili się na terenach obecnej Szwajcarii. Jako rzemieślnicy przywieźli ze sobą nie tylko wiedzę, ale i możliwości techniczne służące rozwojowi niektórych gałęzi ówczesnej gospodarki. Stali m.in. za rozwojem włókiennictwa, produkcji zegarków, a nawet bankowości – gałęzi, z której Szwajcaria do dziś słynie na całym świecie. Hugenoci są również odpowiedzialni za rozpowszechnianie, głównie na terenach Genewy i Lozanny, języka francuskiego.

W XVIII w. w Szwajcarii zaczęły pojawiać się pierwsze myśli zjednoczeniowe. Na pojawiające się idee integracyjne miał wpływ nie tylko rozszerzający się absolutyzm władzy sprawowanej często przez oligarchiczne rody, które wprowadzały coraz szersze ograniczenia praw mieszkańców, lecz także rewolucja francuska, której idee, ze względu na język francuski, z łatwością przenikały do Szwajcarii. W społeczeństwie szwajcarskim zaczęły ścierać się ze sobą dwie odmienne koncepcje państwowości – z jednej strony koncepcja konserwatywnego federalizmu, z drugiej liberalnego unitaryzmu. Jak zauważa prof. Andrzej Porębski w swojej analizie szwajcarskiej wielokulturowości, spór ten tak naprawdę jest obecny w szwajcarskim dyskursie społecznym do chwili obecnej¹⁴.

W 1798 r. szwajcarscy demokracji, w porozumieniu z francuskim rządem, doprowadzili do wybuchu powstania w Vaud. Przyczyniło się ono do utworzenia jeszcze w tym samym roku

---

¹⁴ A. Porębski, *Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010, s. 111.

Republiki Helweckiej – jednolitego, scentralizowanego, unitarnego państwa narodowego, które zastąpiło istniejącą do tej pory konfederację kantonów. Kantony stały się wówczas jedynie jednostkami podziału administracyjnego (na wzór francuskich departamentów). Nowe państwo uznawało wielojęzyczność swoich obywateli. Wprowadzało jednak obywatelskość państwową, zastępując dotychczasową gminną. Historycy uznają ten moment w historii Szwajcarii z jednej strony za upadek tzw. Starej Konfederacji Szwajcarskiej, z drugiej za początek procesu instytucjonalizacji szwajcarskiej wielokulturowości.

Jednakże uzależnienie od Francuzów, narzucona przez Napoleona konstytucja i wojny napoleońskie, w których musieli brać udział Szwajcarzy, doprowadziły jedynie do buntów i sporów politycznych w kraju.

W tej sytuacji Napoleon zdecydował się w 1803 r. narzucić Szwajcarom nową konstytucję, tzw. Akt Mediacyjny, który przywracał *de iure* konfederalizm (składający się z kantonów) i określił Szwajcarię ponownie jako Związek. Szwajcaria pozostała jednak pod wpływem francuskim aż do 1813 r. (porażka Napoleona pod Lipskiem).

W 1813 r. rząd szwajcarski ogłosił neutralność państwa. Została ona potwierdzona dwa lata później na Kongresie Wiedeńskim. W 1817 r. Szwajcaria przystąpiła do Świętego Przymierza, co przyczyniło się na jej terenach do pojawienia się nowych sporów katolików z protestantami. W 1847 r. doszło w Szwajcarii do wybuchu wojny domowej (niem. *Sonderbundskrieg*) będącej konfliktem między konserwatywnymi kantonami katolickimi (które zawarły sojusz tzw. *Sonderbund* sprzeciwiając się centralizmowi i reformom liberalnym), a kantonami liberalnymi, w większości protestanckimi, które dążyły do utworzenia rządów scentralizowanych i transformacji konfederacji szwajcarskiej w federację. Wojna zakończyła się zwycięstwem liberałów, a jej największą konsekwencją było uchwalenie liberalnej konstytucji już federalnej Szwajcarii.

Rok 1848 to najważniejsza data w historii szwajcarskiej państwowości. Uchwalona wówczas konstytucja ze związku państw (konfederacji) utworzyła wreszcie państwo związkowe (federalne)¹⁵. Konstytucja ograniczyła częściowo prawa kantonów na rzecz prawa federalnego. Powołane zostały nowe instytucje na poziomie federalnym, w tym dwuizbowy Parlament, Rada Związkowa wybierana przez Parlament i Prezydent wybierany na okres jednego roku. Powstał też Sąd Związkowy. Już wówczas wprowadzono również instytucję demokracji bezpośredniej – referendum konstytucyjne. Ponieważ wiele kantonów przyjęło własne konstytucje, ustawa zasadnicza z 1848 r. miała charakter ogólny. Co ważne, uznając trzy języki – niemiecki, francuski

---

¹⁵ W konstytucji z 1848 r. wymienione są już 22 kantony, z zaznaczeniem 3 kantonów podzielonych. (Zob.: Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 12 septembre 1848, L'Assemblée fédérale – Le Parlement Suisse, www.parlament.ch/centers/documents/de/Constitution1848.pdf (dostęp 4.04.2023), art. 1.)

i włoski (czwarty język romansz uznano za narodowy dopiero w 1938 r.) i dwa wyznania chrześcijańskie – katolicyzm i protestantyzm, ugruntowała ona wielokulturowy charakter państwa.

W roku 1874 doszło do rewizji szwajcarskiej Konstytucji. Nie wprowadzała ona jednak żadnych poważnych zmian. Dokonano przeniesienia z władz kantonalnych na władze związkowe niektórych uprawnień, przede wszystkim tych dotyczących spraw gospodarczych. Rozszerzone zostały również uprawnienia związkowe w zakresie spraw wojskowych, a także zwiększono kompetencje Trybunału Związkowego. Bardzo ważnym elementem nowej konstytucji było wprowadzenie referendum fakultatywnego w zakresie zwykłego ustawodawstwa związkowego. Konstytucja wprowadziła także zmiany pozwalające dokonać unifikacji przepisów prawnych dotyczących gospodarki i handlu¹⁶.

Szwajcaria przekształciła się ze związku pomniejszych społeczności wreszcie w jedno państwo. Stała się jednolita pod względem prawa gospodarczego, ujednolicono cła oraz regulacje gospodarcze. Wprowadzono również wspólną walutę. Dla Szwajcarii rozpoczął się wówczas okres silnego rozwoju gospodarczego – rozwinęły się szczególnie przemysł i turystyka. Wielkiej rozbudowie uległa szwajcarska kolej, której dokonania – m.in. budowa słynnej trasy kolejowej przez przełęcz św. Gotharda, której część stanowił tunel w masywie górskim – były osiągnięciem inżynierów na miarę europejską. Do życia powołano również federalną armię.

W czasie I i II wojny światowej Szwajcaria pozostawała neutralna. Po I wojnie światowej Konfederacja przystąpiła do Ligi Narodów, a jedno z jej miast – Genewa – stało się siedzibą organizacji. Szwajcaria zaczęła przystępować również do innych organizacji międzynarodowych, ciągle jednak zachowując neutralność. Stała się członkiem Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu EFTA (od 1960 r.) i członkiem Rady Europy (od 1963 r.). W 1972 r. podpisała nowe układy z Europejską Wspólnotą Gospodarczą, a w 2002 r. przystąpiła do Organizacji Narodów Zjednoczonych (choć w latach wcześniejszych pomysł ten był przez Szwajcarów odrzucony). W 1992 r. została członkiem Międzynarodowego Funduszu Walutowego i Banku Światowego. W tym samym roku odrzuciła jednak układ o Europejskim Obszarze Gospodarczym. Szwajcaria ściśle współpracuje jednak z Unią Europejską opierając się na zasadzie wynegocjowanych umów bilateralnych. Obecnie obowiązującą konstytucją jest Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r.¹⁷

---

¹⁶ Z. Czeszejko-Sochacki, *System konstytucyjny Szwajcarii*, dz. cyt., s. 14.

¹⁷ Szerzej o historii Szwajcarii, zob.: C. H. Church, R. Head, *A Concise History of Switzerland*, Cambridge University Press, Cambridge i Nowy Jork 2013.; J. Wojtowicz, *Historia Szwajcarii*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1976; A. Porębski, *Wielokulturowość Szwajcarii...*, dz. cyt., (rozdz.: *Geneza wielokulturowości Szwajcarii*); *Dictionnaire historique de la Suisse DHS*, Académie Suisse des sciences humaines et sociales ASSH, www.hls-dhs-dss.ch; *Szwajcaria. Historia*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 26, red. J. Wojnowski, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 500-501.

1.2 Struktura społeczna – pluralizm językowy i religijny

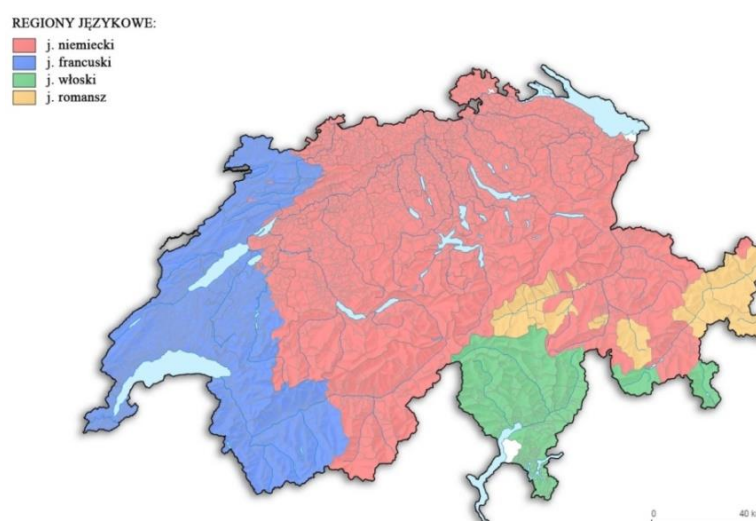
Konfederacja Szwajcarii to kraj bardzo zróżnicowany społecznie. Struktura społeczna tego kraju jest niezwykle ciekawa. Społeczeństwo jest bowiem podzielone językowo i religijnie, a znaczny odsetek mieszkańców Szwajcarii stanowią imigranci.

Pluralizm językowy

W Szwajcarii formalnie obowiązują cztery języki: niemiecki, francuski, włoski i romansz. Wielojęzyczność kraju jest zagwarantowana konstytucyjnie (art. 4 i 70 Konstytucji Szwajcarii¹⁸). Największą grupę językową stanowią obywatele niemieckojęzyczni – aż 62%. Zdecydowanie mniej jest obywateli francuskojęzycznych – 23% i mało włoskojęzycznych – 8%. Język romansz jako swój główny język deklaruje jedynie 0,5% mieszkańców Szwajcarii¹⁹.

Kantony samodzielnie określają swój język urzędowy. W większości z nich dominuje jeden z trzech głównych języków. Niektóre kantony są jednak wielojęzyczne²⁰.

Mapa 1: Podział językowy

Źródło: *Atlas statistique de la Suisse, Les 4 régions linguistiques de la Suisse par commune, en 2016*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2017, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/cartes.assetdetail.2543293.html (dostęp 20.12.2022).

¹⁸ Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 18 avril 1999 (état le 13 février 2022), Fedlex (La plateforme de publication du droit fédéral), www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/fr, (dostęp 10.01.2023).

¹⁹ *Langues principales, de 1970 à 2021*, Office Fédérale de la Statistique, [b.m.w] 2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/langues.html (dostęp: 10.09. 2022).

²⁰ Kantonami niemieckojęzycznymi są: Zurich, Lucerna. Uri, Schwyz, Obwalden, Nidwalden, Glarus, Zug, Solura, Bazylea-Miasto, Bazylea-Okręg, Szafuza, Appenzell Ausserrhoden, Appenzell Innerrhoden, Sankt Gallen, Argowia, Turgowia. Kantony francuskojęzyczne to: Genewa, Vaud, Neuchâtel i Jura. Jedynym kantonem włoskojęzycznym jest kanton Ticino. Trzy kantony uznają się za dwujęzyczne (niemiecko-francuskie): Fryburg, Valais i Berno, a w kantonie Gryzonia używane są trzy języki: niemiecki, włoski i romansz.

Wielojęzyczność Szwajcarii wynika przede wszystkim z historii tego kraju i jego usytuowania geograficznego – w sąsiedztwie Niemiec, Francji i Włoch. W czasach średniowiecznych mieszkańcy terenów Szwajcarii ze względu na swoje silne powiązania z obszarami i ludami germańskimi, a następnie z niemieckojęzycznymi Habsburgami, byli w zasadzie całkowicie jednojęzyczni. Dopiero w XV w., kiedy Szwajcaria otworzyła się na kultury romańskie, języki francuski i włoski zyskały na znaczeniu. Jednakże to j. niemiecki nadal był silnie dominujący nie tylko w życiu codziennym mieszkańców, ale i w kwestiach urzędowych. Już Konstytucja z 1848 r. uznała wszystkie trzy języki za narodowe²¹. Czwarty język – romansz – dołączył do grona języków narodowych Szwajcarii dopiero w 1938 r. po ogólnoszwajcarskim referendum²².

Najnowsza Konstytucja z 1999 r. uznaje już wszystkie cztery języki za narodowe, a języki niemiecki, francuski i włoski również za języki urzędowe. Język romansz jest również uznany za język urzędowy w stosunkach Konfederacji z osobami posługującymi się tym językiem²³.

Należy zauważyć, że w Szwajcarii mamy do czynienia z licznymi dialektami. Są one typowe szczególnie dla języka niemieckiego. Język *Schwyzerdütsch* (niemiecki szwajcarski) to szwajcarska odmiana języka niemieckiego, na który składa się szereg lokalnych dialektów. Co istotnie, w szkołach i w piśmie używa się jednak tzw. *Hochdeutsch* (języka wysokoniemieckiego)²⁴.

Bariery kulturowe i językowe są w Szwajcarii mocno zauważalne. Na szczególną uwagę zasługuje tzw. *Röstigraben*, czyli bariera kulturowa, która oddziela w Szwajcarii społeczność niemieckojęzyczną i francuskojęzyczną²⁵. Napięcia między obiema społecznościami pojawiały się już we wczesnej historii. Ujawniały się spory dotyczące zbyt silnej germanizacji czy romanizacji terenów francuskojęzycznych czy niemieckojęzycznych. Pojawił się problem dotyczący kwestii szwajcarskiej państwowości – szwajcarzy francuskojęzyczni byli w większości przeciwnikami centralistycznego modelu państwa. W czasie I wojny światowej, kiedy po przeciwnych stronach stanęły Francja i Niemcy, mimo formalnie ogłoszonej przez Szwajcarię neutralności, wewnątrz Szwajcarii pojawiły się spory związane ze wspieraniem przez określoną grupę językową którejś ze stron światowego konfliktu. Antagonizmy pojawiły się również na tle przystąpienia Szwajcarii do

---

²¹ *Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 12 septembre 1848*, dz. cyt., art. 109.

²² L. Liver, *Rhêto-romanche*, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse DHS*, dz. cyt., <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/024594/2012-06-19/> (dostęp: 10.09.2022).

²³ *Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 18 avril 1999*, dz. cyt., art. 70.

²⁴ Szerzej o wielojęzyczności Szwajcarii, jej historii, ówczesnych uwarunkowaniach i międzykulturowych konfliktach pisze prof. A. Porębski w książce „Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu”, dz. cyt., s. 137-178.

²⁵ Wyrażenie to odnosi się do różnic nie tylko w języku, ale i w mentalności czy zachowaniu i postawach politycznych Szwajcarów niemiecko- i francuskojęzycznych.

Ligi Narodów po I wojnie światowej, którą zdecydowanie mocniej wspierały kantony francuskojęzyczne.

Do czasów współczesnych trwają napięcia związane z przeważającą liczebnością w Szwajcarii obywateli reprezentujących język i kulturę niemieckojęzyczną, nad mniejszościową, czasem dyskryminowaną kulturą francuskojęzyczną. Bariera ta widoczna jest nawet dzisiaj w codziennej polityce kraju. Zauważalna jest szczególnie w postawach dotyczących polityki zagranicznej, w tym przystąpienia Konfederacji do Organizacji Narodów Zjednoczonych czy Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, a także integracji europejskiej (część francuskojęzyczna jest zdecydowanie bardziej proeuropejska). Kwestią sporną jest również koncepcja nauczania j. niemieckiego czy j. francuskiego w poszczególnych kantonach jako pierwszego języka obcego²⁶.

Drugą analogiczną barierą, wspomnianą w literaturze przedmiotu, jest tzw. *Polentagraben*, czyli bariera na granicy niemiecko-włoskiej. Jest ona jednak zdecydowanie mniej widoczna.

Warto również dodać, że w ostatnich latach coraz częściej wymienia się inne języki jako te zajmujące w Szwajcarii ważne miejsce. Na znaczeniu zyskuje przede wszystkim język angielski – w niektórych kantonach władze decydują się na wprowadzenie tego języka w szkołach jako pierwszego języka obcego, w miejsce któregoś z języków Konfederacji. Wśród języków obcych, które deklarowane są przez mieszkańców jako ich języki pierwsze znajdują się również: portugalski, albański, serbski i chorwacki oraz hiszpański²⁷. Procent obcych dla Szwajcarii języków w deklaracjach jej mieszkańców w ostatnich latach sukcesywnie się zwiększa. Ma to przede wszystkim związek z imigracją i znaczną ilością napływających do kraju innych narodowości.

Pluralizm religijny

Szwajcaria nie jest podzielona jedynie językowo, ale także wyznaniowo. Do początków XVI w. była krajem katolickim. Reformacja podzieliła jednak obywateli Konfederacji na katolików i protestantów (którzy do lat 70. XX w. stanowili w Szwajcarii większość). Religijny podział Szwajcarii kształtował się przez wiele lat. Wpływały na niego działania reformatorów, ale i działania kontrreformacji oraz wojny, do których dochodziło na tle nowych podziałów religijnych. Ostatnie dziesięciolecia również przyniosły ze sobą znaczne zmiany w kwestii religijności obywateli i poszczególnych kantonów.

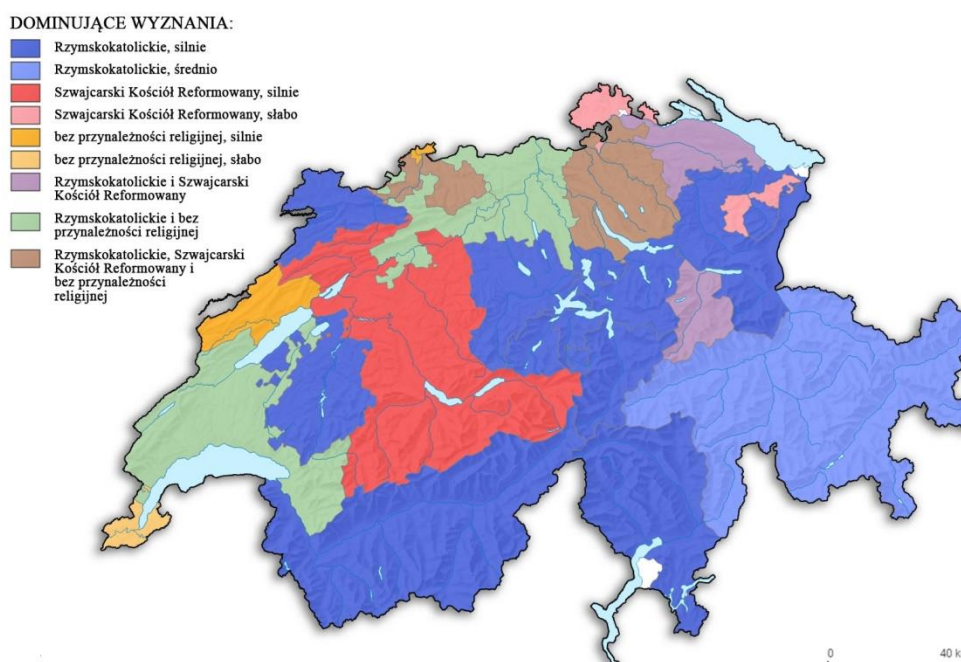
²⁶ Zob. szerzej: A. Porębski, *Röstigraben – językowa fosa w poprzek Szwajcarii*, „Politeja” 2019, nr 1 (58), s. 173-188.

²⁷ *Langues déclarées comme langues principales en 2020*, Office fédéral de la statistique, bmv 2022, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/langues.assetdetail.21344059.html (dostęp 10.10.2022).

Obecnie kantony dzielą się na te z przewagą katolików (np. Uri, Schwyz, Fryburg, Ticino), te z przewagą protestantów (jak np. Berno)²⁸. W Szwajcarii od wielu lat dominowały dwa wyznania chrześcijańskie: rzymski katolicyzm oraz protestantyzm. Krajobraz religijny kraju cały czas się jednak zmienia. Liczba katolików zmniejszyła się w ostatnich dziesięcioleciach, lecz pozostaje względnie stabilna natomiast zdecydowanie spadła liczba protestantów kosztem wzrostu tych, którzy określają się jako nieprzynależący do żadnej z religii. Wzrasta również liczba wyznawców islamu – religii, która stała się już drugą po chrześcijaństwie religią w Szwajcarii²⁹.

Mapa 2. Podział religijny

Źródło: *Appartenance religieuse prédominante, en 2016-2018*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2021, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.12347523.html (dostęp 12.10. 2022).

²⁸ Zob. szerzej: *Appartenance religieuse selon les cantons (2010-2021)*, Office fédéral de la statistique, bmw 2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.23985062.html (dostęp 12.03.2022).

²⁹ *Appartenance religieuse depuis 1910*, Office fédéral de la statistique, bmw 2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.23985051.html (dostęp 01.02.2023).

Szwajcaria nie ma oficjalnej religii państwowej. (Warto jednak wspomnieć, że pierwsze słowa obecnie obowiązującej Konstytucji Szwajcarii brzmią: „W imię Boga Wszechmogącego!”³⁰). Konstytucja Szwajcarii gwarantuje swoim obywatelom wolność sumienia i wyznania (art. 15). Kantony mają zagwarantowaną wolność religijną i to one regulują stosunki między kościołem a państwem (art. 72)³¹.

Omawiając kwestie podziałów terytorialnych, językowych i religijnych w Szwajcarii, na ważny aspekt szwajcarskiej różnorodności zwraca uwagę politolog prof. Wolf Linder. Podkreśla on, że Szwajcarii, mimo tak wielu wewnętrznych podziałów, udało się zintegrować nie tylko ze względu na historyczną konieczność obrony przed zewnętrznym wrogiem czy też dzięki przyjętym w państwie rozwiązaniom instytucjonalnym, takim jak: koncepcja państwa nieetnicznego i federalnego, lecz do sukcesu bardzo przyczynił się określony typ międzykulturowych podziałów, które utworzyły się w tym kraju. W Szwajcarii przybrały one bowiem formę tzw. *cross-cutting cleavages* – czyli podziałów, które nie nachodzą na siebie i nie pokrywają się, lecz wzajemnie się przecinają. Geograficzne granice szwajcarskich kantonów nie zawsze bowiem pokrywają się z granicami językowymi i religijnymi. Istnieją na przykład kantony francuskojęzyczne katolickie i protestanckie. Wśród kantonów mniej bogatych są te, w których mówi się po francusku i te, w których mówi się po niemiecku. Nie istnieją więc podziały na silnie przeciwstawne grupy francuskojęzycznych biednych katolików czy niemieckojęzycznych bogatych protestantów. Dzięki temu w praktyce podziały ciągle zmieniają się i przyjmują różne formy w różnych kwestiach. W ten sposób w Szwajcarii większość grup społecznych doświadcza jednocześnie bycia w większości i zarazem bycia częścią określonej mniejszości. Taka sytuacja, jak podkreśla naukowiec, sprzyja budowie kultury tolerancji i pluralizmu w kraju³².

1.3 Szwajcarska tożsamość – kulturowa czy polityczna?

Ponieważ Szwajcaria jest niezwykle zróżnicowana, trudno jest mówić o typowej i jednoznacznej tożsamości jej mieszkańców. Kraj ten powstał przecież jako połączenie wielu mniejszych społeczeństw. Nie bez znaczenia były i nadal są również wpływy państw ościennych, z którymi Szwajcaria dzieli języki. Nielatwo jest więc znaleźć typowe dla Szwajcarii elementy,

³⁰ *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r. – Preambula*, przeł. Z. Czeszejko-Sochacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

³¹ Szerzej o religiach w Szwajcarii zob.: A. Porębski, *Wielokulturowość Szwajcarii...*, dz. cyt., s. 113-136.

³² W. Linder, *Swiss democracy. Possible solutions to conflict in multicultural societies*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2010 (wydanie trzecie), s. 28-29. (Przykładem, w którym integracja tego typu zawiodła jest historia Jury – kantonu, który oddzielił się od większościowego, jeśli chodzi o język niemiecki i religię protestancką, kantonu Berno).

które byłyby charakterystyczne dla szwajcarskiej tożsamości kulturowej. Sięgając do historii kraju można jednak takie elementy odnaleźć. Wśród nich należałoby wymienić m.in. legendarną postać szwajcarskiego bohatera narodowego Wilhelma Tella, który symbolizuje rewolucjonistę sprzeciwiającego się obcemu uciskowi, czy też Arnolda Winkelrieda ze Stans, który miał się wślawić bohaterskim czynem w bitwie wojsk szwajcarskich z wojskami habsburskimi pod Sempach. Innym elementem budowania szwajcarskiej tożsamości jest wspomnianie daty 1 sierpnia 1291 r., kiedy to na polanie Rütli (Grütli) położonej w kantonie Uri spotkali się przedstawiciele trzech pierwszych kantonów i zawarli pakt obronny. Dzień ten uznano za datę utworzenia Szwajcarii, a pierwszy sierpnia stał się patriotycznym świętem narodowym i z roku na rok obchodzony jest coraz huczniej. Nie można zapominać również o szwajcarskiej fladze, którą bardzo często można zobaczyć w oknach szwajcarskich domów.

Niektórzy badacze podkreślają, że wymiar kulturowy szwajcarskiej tożsamości objawia się u Szwajcarów w postrzeganiu własnej wspólnoty jako zróżnicowanej kulturowo (przede wszystkim językowo i religijnie) oraz regionalnie. Można więc powiedzieć, że szwajcarski naród ustanowił pluralizm kulturowy jako podstawę swojej kulturowej tożsamości. Kulturowy pluralizm Szwajcarii nie jest jednak równoznaczny z wielokulturowością oznaczającą otwarcie na wszystkie kultury. Jest on bowiem ograniczony do rodzimych kultur i charakteryzuje się silnym rozgraniczeniem ich od innych kultur, na przykład imigrantów³³.

Sami Szwajcarzy wydają się być związani ze swoim krajem i, jak wskazują sondaże społeczne, wykazują duże zadowolenie ze swojego pochodzenia. Zdecydowana większość obywateli określa siebie jako dumnych z bycia Szwajcarami³⁴. Warto zauważyć, że mieszkańcy Szwajcarii silnie identyfikują się również ze swoim kantonem, w którym mieszkają lub w którym się urodzili. Jak zauważa prof. Jonathan Steinberg mocno czują się oni Szwajcarami poza granicami swojego kraju, kiedy jednak są w Szwajcarii uwidaczniają się ich podziały i mikrotożsamości związane z kantonem bądź regionem³⁵.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że Szwajcaria od wielu dziesięcioleci jest przedmiotem debat dotyczących kwestii narodowości. Pojawiają się pytania czy w jej przypadku powinno się mówić o państwie narodowym czy też o państwie wielonarodowym. Niektórzy poddają nawet w

---

³³ B. Eugster, O. Strijbis, *The Swiss: A Political Nation?*, „Swiss Political Science Review” 2011, 17(4), s. 394-416.

³⁴ *Quelques orientations pour la Suisse. Résultats et interprétations du Baromètre des préoccupations 2022 du Credit Suisse*, red. M. Rybach i in., Credit Suisse SA, [b.m.w] 2022, www.credit-suisse.com/about-us/fr/rapports-recherche/etudes-publications/barometre-des-preoccupations/centre-de-telechargement.html (dostęp 9.04.2023), s. 9.

³⁵ J. Steinberg, *Why Switzerland?*, Cambridge University Press, Cambridge 2015, s. 307.

wątpliwość istnienie narodu szwajcarskiego jako takiego. Zagadnienia te stają się często przedmiotem naukowych rozważań i konferencji³⁶.

Jednak mówiąc o szwajcarskiej tożsamości należy przede wszystkim mówić o jej politycznym charakterze. Polityczna tożsamość Szwajcarów jest o tyle ciekawa, że ma zupełnie inny charakter niż ta, którą odnajdujemy w większości państw europejskich, które zbudowały swoją tożsamość społeczną, kulturową czy polityczną na fundamentach takich jak: wspólna historia, język czy religia. Szwajcaria jest w tej kwestii bardzo specyficzna. Ze względu na swój pluralizm kulturowy, u Szwajcarów tożsamość narodowa jest przede wszystkim tożsamością polityczną.

Jak zauważa A. Porębski w szwajcarskiej więzi narodowej dominuje aspekt polityczny i należy nawet powiedzieć, że Szwajcarzy to naród polityczny, który istnieje, bo chce, a nie bo każe mu jego historia³⁷.

Ten sam charakter szwajcarskiej tożsamości podkreśla W. Linder. Zaznacza on, że budowanie szwajcarskiego narodu jest typowym przykładem procesu oddolnego, którego celem od samego początku było stworzenie wielokulturowego państwa narodowego. Ponieważ Szwajcaria nie była budowana opierając się na jedności etnicznej, językowej czy religijnej, stała się państwem o własnej tożsamości tylko dzięki swoim nietypowym instytucjom politycznym. Rola tych instytucji, jak zauważa, była i jest fundamentalna w zjednoczeniu tak różnorodnego narodu. Bez przyjętych przez Szwajcarię politycznych rozwiązań kraj nie przetrwałby i najprawdopodobniej zostałby podzielony między państwa ościenne. Kluczem do sukcesu było stworzenie takiego systemu politycznego, który pozwalałby na pokojowe rozwiązywanie konfliktów w tak zróżnicowanym społeczeństwie. Jak podkreśla Linder, dzięki wypracowanym przez lata instytucjom Szwajcaria stała się zintegrowanym nieetnicznym narodem, który może być uznawany za wspaniały przykład udanej integracji różnych kultur³⁸.

O istotności kultury politycznej dla obywateli Szwajcarii świadczy na przykład szeroka debata o wstąpieniu Szwajcarii do struktur UE, w której jednym z najsilniejszych argumentów przeciw jest obawa o utratę szwajcarskiej niezależności i wspólnej tożsamości – w tym szwajcarskiej idei federalizmu czy demokracji bezpośredniej.

---

³⁶ Zob szerzej: M. Helbling, N. Stojanović, *Switzerland: challenging the big theories of nationalism*, „Nations and Nationalism” 2011, 17 (4), s. 712-717.

³⁷ A. Porębski, *Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu*, dz. cyt., s. 137.

³⁸ W. Linder, *Swiss Democracy. Possible solutions...*, dz. cyt., s. 4-5 i 40.

Rozdział 2. Szwajcarski konsensualizm

Szwajcarska historia i charakterystyka społeczna zdeterminowały ukształtowanie się w Konfederacji Szwajcarskiej specyficznego systemu politycznego. Przyjęty system charakteryzują określone rozwiązania, które nie tylko pomogły Szwajcarii zbudować własną tożsamość narodową, ale przede wszystkim pozwoliły jej funkcjonować jako państwu.

Jak podkreśla politolog A. Vatter, Szwajcaria jest kombinacją przede wszystkim trzech głównych instytucji politycznych: rozwiniętego federalizmu, silnej demokracji bezpośredniej oraz wyraźnego konsensualizmu³⁹. Należy jednak podkreślić, że w szwajcarskim ustroju politycznym istotne jest nie tylko utrzymanie każdego z tych elementów osobno, ale i współistnienie ich ze sobą w całym systemie.

Podstawowym elementem charakterystycznym dla państwa szwajcarskiego jest federalizm. Szwajcaria jest jednym z najstarszych państw federalnych. Nazwa Konfederacja Szwajcarii to jedynie historyczna pozostałość. Szwajcaria istnieje jako państwo federalne w obecnej formie od momentu przyjęcia swojej pierwszej wolnej Konstytucji w 1848 r. Jest zaliczana do klasycznych państw federalnych, a jak Stany Zjednoczone i Kanada jest typową federacją tworzoną oddolnie. Szwajcarski federalizm jest federalizmem zdecentralizowanym i kooperatywnym (zakładającym szerokie współdziałanie rządu federalnego i kantonów⁴⁰), który pozwolił na pokojowe współistnienie ze sobą w jednym państwie wielu odmiennych społeczności.

Zgodnie z obowiązującą Konstytucją Konfederacji Szwajcarskiej z 1999 r. organizacja państwowa Szwajcarii jest trójstopniowa. Składają się na nią federacja, kantony i gminy (gdzie gminy istnieją tylko w zakresie przewidzianym przez prawo kantonalne – art. 50 Konstytucji). Konfederację Szwajcarii tworzy obecnie 26 kantonów⁴¹ i 2136 gminy (liczba gmin w ostatnim czasie zmniejsza się ze względu na ich łączenie się)⁴².

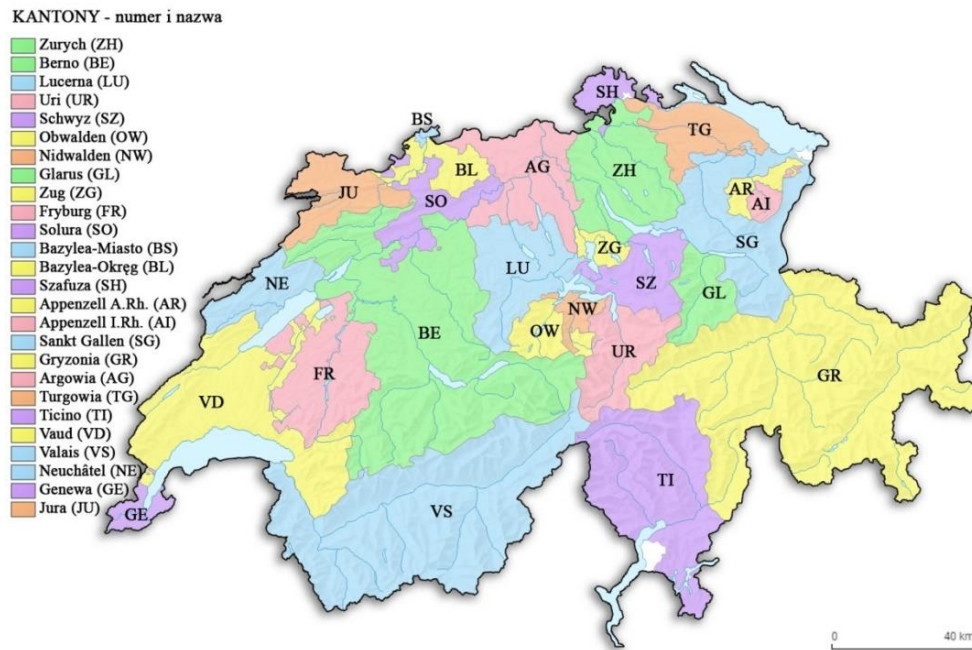
³⁹ A. Vatter, *Swiss federalism. The transformation of a federal model*, Routledge, London i Nowy Jork 2018, s. 19.

⁴⁰ Zob. np.: R. Bieniada, *Federalizm kooperatywny jako czynnik regionalizacji substruktur państwa. Casus Austrii, RFN i Szwajcarii*, wydaw. Aspra, Warszawa 2013.

⁴¹ Od uchwalenia Konstytucji z 1999 r. nie używa się już określenia terminu *pół-kanton*. Za: A. Vatter, *Swiss federalism...*, dz. cyt., s. 26.

⁴² *Les 2136 communes de la Suisse au 1.1.2023*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/cartes.assetdetail.24065860.html (dostęp 10.03.2023).

Mapa 3. Kantony szwajcarskie

Źródło: *Portraits of the cantons*, Federal Statistical Office, Neuchâtel 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/regional-statistics/regional-portraits-key-figures/cantons.html (dostęp 12.10.2022).

Federalizm w Szwajcarii to rozwiązanie instytucjonalne, które umożliwiło stworzenie jedności państwowej przy jednoczesnym zachowaniu autonomii regionów i kantonów. Podstawą szwajcarskiego federalizmu jest niezwykle szeroka autonomia kantonów. Jest ona jednoznacznie określona w Konstytucji (art. 47) i oceniana jest jako jedna z wyższych na świecie⁴³.

Istnienie kantonów jest konstytucyjnie zagwarantowane. Mają one prawo decydować o swojej wewnętrznej organizacji (posiadają własne konstytucje), niezależnie wybierają swoje władze, zgodnie z zasadą subsydiarności posiadają szeroki zakres obowiązków (własnych, ale są też w znacznej mierze odpowiedzialne za wdrażanie polityk federalnych), posiadają własne źródła finansowania, nie podlegają odgórnej kontroli politycznej i mają prawo aktywnie uczestniczyć w procesie decyzyjnym na poziomie federalnym (biorą udział w konsultacjach

⁴³ Kraje nordyckie wraz ze Szwajcarią, Niemcami i Liechtensteinem stale zajmują najwyższe miejsca w rankingu krajów z najwyższą autonomią lokalną. Zob.: A. Ladner, N. Keuffer, H. Baldersheim, *Measuring local autonomy in 39 Countries (1990-2014)*, „Regional & Federal Studies” 2016, 26 (3), s. 321-357.

przedparlamentarnych, delegują swoich przedstawicieli do Parlamentu – do Rady Kantonów czy też posiadają prawo do inicjatywy kantonowej)⁴⁴.

Na potrzeby niniejszej pracy szerszej analizie poddane zostaną jednak dwie pozostałe podstawy szwajcarskiego systemu politycznego – konsensualizm i demokracja bezpośrednia.

2.1 Koncepcje konsocjonalizmu i konsensualizmu – A. Lijphart i jego krytyka

Koncepcja konsocjonalizmu

Przez analityków szwajcarskiego systemu politycznego Szwajcaria na przestrzeni lat była określana w różny sposób. W latach 70. i 80. XX w. pojawiło się przekonanie, że Szwajcarię należy uznawać za *demokrację konsocjonalną*. Główny teoretyk tego pojęcia holendersko-amerykański politolog prof. Arend Lijphart określał ten typ demokracji jako rządy wielkiej koalicji elit reprezentujących główne segmenty podzielonego i zróżnicowanego społeczeństwa. Taki system rządów miał za zadanie łagodzić konflikty między różnymi, niezintegrowanymi grupami społecznymi i miał się opierać na proporcjonalnym podziale politycznym (gdzie proporcjonalność miała stać się głównym standardem reprezentacji politycznej, mianowania w służbie cywilnej, a także przydziału środków publicznych), zasadach wzajemnego weta w celu ochrony mniejszości i szerokiej autonomii poszczególnych społeczności. Model konsocjonalny A. Lijphart przypisywał pierwotnie takim krajom jak: Austria, Belgia, Holandia i Szwajcaria.

Według teorii Lijpharta konsocjonalizm stawiał za główną zasadę porozumienie elit ponad obywatelami i poszukiwanie polubownych rozwiązań skomplikowanych problemów podzielonego społeczeństwa. Model ten miał stanowić uzupełnienie angloamerykańskiego modelu demokracji, w którym elity organizują się w partię rządzącą i partię opozycyjną, rywalizują ze sobą i zmieniają się w czasie⁴⁵.

Demokracja konsocjonalna jest według teorii jednym z czterech typów demokracji. Podstawą konceptualną rozważań A. Lijpharta jest bowiem dwuwymiarowa typologia systemów demokratycznych. Wymiary te dotyczą struktury danego społeczeństwa (homogenicznego lub podzielonego) oraz zachowania elit politycznych (kooperacyjnego lub konkurencyjnego). Połączenie tych dwóch cech pozwala na wyodrębnienie czterech typów demokracji: demokracji konsocjonalnej i demokracji rywalizacyjnej odśrodkowej (ang. *centrifugal democracy*) – w

---

⁴⁴ A. Vatter, *Swiss federalism...*, dz. cyt, s. 23-27.

⁴⁵ Zob szerzej: A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven i Londyn 1977. Teoria konsocjonalizmu A. Lijpharta rozwijała się w czasie i tutaj przedstawiona została najpełniej. O modelu konsocjonalnym A. Lijphart pisał jednak już wcześniej. Zob. A. Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California Press, Berkeley 1968 oraz A. Lijphart, *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, 21(2), s. 207-225.

społeczeństwach pluralistycznych – oraz demokracji zdepolityzowanej i demokracji rywalizacyjnej dośrodkowej (ang. *centripetal democracy*) – przypisanych społeczeństwu homogenicznym⁴⁶.

Tabela 1. A Typology of Democratic Regimes

		Structure of Society	
		Homogeneous	Plural
Elite Behavior	Coalescent	Depoliticized Democracy	Consociational Democracy
	Adversarial	Centripetal Democracy	Centrifugal Democracy

Źródło: A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies...*, dz. cyt., s. 106.

Przy analizach dotyczących Szwajcarii, której cechą charakterystyczną jest społeczeństwo pluralistyczne, rozważania mogą dotyczyć typów konsocjonalnego i demokracji rywalizacyjnej odśrodkowej. Różnica między nimi dotyczy przede wszystkim kwestii zachowania politycznych elit. Dla typu demokracji rywalizacyjnej odśrodkowej charakterystyczne jest istnienie silnie rozdrobnionego i wysoce spolaryzowanego systemu partyjnego. Wyraźnie zarysowują się tutaj konkurencyjne i konfliktowe zachowania elit między różnymi obozami politycznymi, co utrudnia osiągnięcie politycznych kompromisów⁴⁷.

Teoria demokracji konsocjonalnej jako jedna z ważniejszych politologicznych teorii z zakresu polityki porównawczej, stała się przedmiotem szerokiej dyskusji naukowej, która trwa do

⁴⁶ Zob. szerzej: A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies...*, dz. cyt., s. 105-119.

⁴⁷ A. Vatter, *Switzerland on the Road from a Consociational to a Centrifugal Democracy?*, „Swiss Political Science Review” 2016, 22 (1), s. 60 i 62. Warto także zaznaczyć, że przy rozważaniach dotyczących teorii demokracji konsocjonalnej, obok nazwiska A. Lijpharta należy również wymienić nazwisko politologa prof. Gerharda Lehmrucha (zob. G. Lehmruch 1967 *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*, Mohr, Tübingen 1967), który równocześnie podejmował się podobnych rozważań. Zob. też: J. Steiner, *Amicable Agreement versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland*, University of North Carolina Press, Chapel Hill Nc 1974.

dziś⁴⁸. Warto zaznaczyć, że choć klasyczne włączenie Szwajcarii do grona demokracji konsocjonalnych zostało w gronie naukowym szeroko przyjęte i zyskało na znaczeniu po klasycznych publikacjach A. Lijpharta, G. Lehmbucha czy J. Steinera, pojawiły się również głosy kwestionujące przynależność Szwajcarii do grona tego modelu demokracji.

Przeciwnicy określania Szwajcarii mianem typowej demokracji konsocjonalnej twierdzą, że w Szwajcarii w zasadzie nie występują ani odpowiednie warunki strukturalne ani odpowiedni, specyficzny typ procesu decyzyjnego, które w założeniu wymagane są przez taki model demokracji. Krytyka umiejscowienia Szwajcarii w grupie państw konsocjonalnych opiera się przede wszystkim na dwóch zarzutach. Po pierwsze, trudno byłoby udowodnić, że w Szwajcarii istnieją niezależne od siebie, autonomiczne grupy (czy segmenty), między którymi istnieje głęboka wrogość kulturowa. Choć różnorodność kulturowa w Szwajcarii jest rzeczywista, to nie oznacza jednocześnie, że kraj jest podzielony na kulturowe segmenty, gdzie poszczególne subkultury budują swoją tożsamość kulturową w kontraście do innych podgrup. Ponieważ kraj nie może być uznany za kulturowo podzielony na filary (a szwajcarski federalizm nie może być uznany za substytut tych podziałów), podział kulturowy w Szwajcarii nie może być wytłumaczeniem dla typowych dla demokracji konsocjonalnej zachowań elit dążących do porozumienia ponad podziałami. Poza tym Szwajcarię charakteryzują, wspomniane już w pracy, tzw. *cross-cutting cleavages* (a nie podział na sztywne segmenty kulturowe), czyli krzyżujące się podziały w grupach, których występowanie sprzyja mieszaniu się poszczególnych grup i niweluje zarówno poziom autonomii danej grupy, jak i konflikt międzygrupowy⁴⁹.

Po drugie, wydaje się, że istnienie w Szwajcarii bezpośrednich instytucji demokratycznych, jak referendum czy inicjatywa ludowa, stoi w jawnej sprzeczności z kulturą polubownych rozwiązań na poziomie politycznych elit⁵⁰.

Brytyjski znawca historii i polityki szwajcarskiej, prof. Clive H. Church poddając krytyce ujęcie Szwajcarii jako demokracji konsocjonalnej dodaje, że w Szwajcarii porozumienie i kompromis można odnaleźć na wszystkich poziomach podejmowania decyzji – zwłaszcza w procesach konsultacyjnych. System szwajcarski jest więc według niego o wiele bardziej oddolny, niż oceniał to A. Lijphart⁵¹. Church zaznacza nawet, że podejście polegające na rozumieniu

---

⁴⁸ Przykładem może być szeroka dyskusja dotycząca demokracji konsocjonalnej, która odbyła się na łamach szwajcarskiego czasopisma politologicznego „Swiss Political Science Review” w 2019 r. (*Special Issue: Half A Century of Consociationalism – Cases and Comparisons*, „Swiss Political Science Review” 2019, 25 (4)).

⁴⁹ Problematykę szwajcarskiej specyfiki *cross-cutting cleavages* zauważa też sam A. Lijphart (A. Lijphart, *Democracy in Plural Societies...*, dz. cyt., s. 104 i 173).

⁵⁰ Zob. szerzej: P. Sciarini, S. Hug, *The odd fellow: parties and consociationalism in Switzerland*, [w:] *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*, red. K.R. Luther, K. Deschouwer, Routledge, London i Nowy Jork 1999, s. 136-141.

⁵¹ C. H. Church, *The Politics and Government of Switzerland*, dz. cyt., s. 3-4.

Szwajcarii jako demokracji konsocjonalnej jest na tyle błędne, że nie tyle nie pomaga, co jest nawet przeszkodą w zrozumieniu aktualnych wydarzeń w Szwajcarii i dzisiejszej szwajcarskiej polityki⁵².

Koncepcja konsensualizmu

W latach 80. XX w. A. Lijphart opracował szeroką teorię *demokracji konsensualnej*. Podczas gdy podstawowy model demokracji konsocjonalnej koncentrował się na pytaniach o strukturę społeczną w danym kraju i kulturę polityczną jego elit, demokracja konsensualna stała się w pewnym sensie zmodyfikowaną i zuniwersalizowaną jego wersją, lecz kładącą już nacisk na określone instytucje i procedury polityczne. Nowa koncepcja demokracji objęła większą ilość charakterystycznych wyznaczników, które dotyczą m.in.: charakteru tworzonych rządów, koncepcji równowagi władzy ustawodawczej i wykonawczej, charakteru systemu partyjnego czy wyborczego, koncepcji federalizmu bądź unitaryzmu, jak również struktury parlamentu czy też charakteru obowiązującej konstytucji.

W swojej znanej pracy naukowej pt. „Patterns of Democracy” wydanej w 1999 r. (wydanie drugie zaktualizowane w 2012 r.)⁵³ A. Lijphart dokonał typologizacji systemów politycznych państw demokratycznych na większościowe i konsensualne, przedstawiając Szwajcarię jako państwo o charakterze demokracji typowo konsensualnym. Swoją teorię A. Lijphart poparł analizą dziesięciu wskaźników, które podzielił na dwie grupy i umiejscowił w dwóch wymiarach: horyzontalnym i wertykalnym⁵⁴ (te charakterystyczne dla systemu konsensualnego wymieniono jako drugie w kolejności):

1) wymiar wykonawczo-partyjny (horyzontalny) – koncentruje się na określeniu jak łatwo jest pojedynczej partii przejąć polityczną kontrolę w rządzie. Wśród pięciu wymienianych przez prof. Lijpharta wskaźników są:

- Koncentracja władzy wykonawczej w jednopartyjnych gabinetach większościowych versus podział władzy wykonawczej w szerokich koalicjach wielopartyjnych;

---

⁵² Zob szerzej: C. H. Church, *Behind the consociational screen: Politics in contemporary Switzerland*, „West European Politics” 1989, 12 (2), s. 35-54.

⁵³ A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven i Londyn 1999; A. Lijphart, *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries (second edition)*, Yale University Press, New Haven i Londyn 2012.

⁵⁴ Publikacja „Patterns of democracy” jest często opisywana jako zmieniona i uaktualniona wersja opracowania A. Lijpharta z 1984 r. (A. Lijphart, *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven 1984), w której autor dokonał analizy 21 państw na przełomie lat 1945-80, na podstawie 8 wskaźników. Jak zauważa sam autor publikacja „Patterns of democracy” choć wyrosła z „Democracies” jest jednak zupełnie nową publikacją.

- Relacje władzy wykonawczej i ustawodawczej, w których władza wykonawcza jest dominująca versus równowaga władzy wykonawczej i ustawodawczej;
- Systemy dwupartyjne versus systemy wielopartyjne;
- Większościowe i nieproporcjonalne systemy wyborcze versus reprezentacja proporcjonalna;
- Pluralistyczne systemy grup interesów z wolną konkurencją między grupami versus korporacjonistyczny system grup interesu nastawiony na kompromis.

2) wymiar federalno-unitarny (wertykalny) – koncentruje się na zagadnieniu możliwości wprowadzania zmian w wybranych politykach przez dane ugrupowania polityczne oraz na zagadnieniu obrony praw mniejszości. W tym wymiarze wymieniane są następujące wskaźniki:

- Rząd unitarny i scentralizowany versus rząd federalny i zdecentralizowany;
- Koncentracja władzy ustawodawczej w jednoizbowej izbie ustawodawczej versus podział władzy ustawodawczej między dwie równie silne, ale różnie ukonstytuowane izby;
- Elastyczne konstytucje, które mogą być nowelizowane za pomocą zwykłej większości versus sztywne konstytucje, które mogą zostać zmieniane tylko przez większość nadzwyczajną (extraordinary majorities);
- Systemy, w których ustawodawca ma ostatnie słowo w sprawie konstytucyjności własnego ustawodawstwa (brakuje sądowego nadzoru nad legislacją) versus systemy, w których ustawy podlegają sądowej kontroli konstytucyjności przez sądy najwyższe lub konstytucyjne;
- Banki centralne zależne od władzy wykonawczej versus niezależne banki centralne⁵⁵.

Demokracja konsensualna w rozumieniu A. Lijpharta jest systemem, w którym dąży się do podziału władzy między różne ośrodki i stworzenia mechanizmów pozwalających na uczestniczenie w polityce jak największej ilości politycznych i społecznych podmiotów. Taka polityka ma prowadzić do tworzenia systemu stabilnego, który byłby w stanie integrować ze sobą różne grupy społeczne, także te o charakterze mniejszościowym. System demokracji konsensualnej A. Lijphart określa jako *kinder and gentler*⁵⁶. Podczas gdy system większościowy charakteryzuje wykluczenie (mniejszych grup), wzmożona rywalizacja i konfrontacja, system

---

⁵⁵ A. Lijphart, *Patterns of Democracy...* (second edition), dz. cyt., s. 3-4.

⁵⁶ Tamże, s. 274.

konsensualny charakteryzują takie słowa, jak: integracja, negocjacje czy kompromis⁵⁷. Demokracja konsensualna jako system łagodny i kompromisowy jest według politologa oceniany jako lepszy niż system większościowy, szczególnie dobrze sprawdzający się w społeczeństwach pluralistycznych i podzielonych. A. Lijphart sprzeciwiał się powszechnemu założeniu, że stabilną demokracją potrafi wprowadzić jedynie demokracja o charakterze większościowym, jako ta uważana za bardziej decyzyjną i politycznie efektywną. Demokracja konsensualna nie jest według Lijpharta w tym zakresie systemem gorszym. Wręcz przeciwnie, pozwala podnieść jakość demokracji szczególnie w dużych, podzielonych społeczeństwach⁵⁸.

Przełomowa na gruncie politologii porównawczej typologia dokonana przez A. Lijpharta doczekała się szerokiej dyskusji w środowisku akademickim. Powstało wiele naukowych publikacji odwołujących się do wprowadzonego przez naukowca podziału, a prowadzone po latach analizy przyniosły ze sobą nowe spojrzenie na tę klasyfikację – była ona na przykład rozszerzana o nowe wskaźniki czy uwzględniano w jej ramach analizę większej liczby krajów. Stała się również przedmiotem naukowej krytyki, w której chociażby podważano użyteczność przyjętej typologii w analizach państw i systemów politycznych nieuwzględnionych w oryginalnych badaniach Lijpharta⁵⁹.

2.2 Szwajcaria jako konsensualny *pure case*

Na podstawie wymienionych wyżej wskaźników prof. Lijphart potwierdził w obu przedstawianych wymiarach przynależność Szwajcarii do typu systemu konsensualnego⁶⁰. Określił ją nawet mianem *relatively pure case*⁶¹ czy *clearest consensual prototype*⁶². Oznacza to, że szwajcarskie instytucje polityczne i rozwiązania systemowe są tak skonstruowane, że wpisują się prawie idealnie w model demokracji konsensualnej.

Podążając za wszystkimi wyznacznikami tego modelu można za A. Lijphartem konsensualność szwajcarskiego systemu potwierdzić w zdecydowanej większości punktów obu wymiarów.

---

⁵⁷ Tamże, s. 2.

⁵⁸ Tamże, s. 295-296.

⁵⁹ Zob. szerzej: N-Ch. Bormann, *Patterns of Democracy and Its Critics*, „Living Reviews in Democracy” 2010, https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Bormann.pdf (dostęp: 15.06.2022).

⁶⁰ A. Lijphart, *Patterns of Democracy...*, dz. cyt., s. 32-40. A. Lijphart przedstawił Szwajcarię jako typowy przykład systemu konsensualnego także we wcześniejszej publikacji (zob. A. Lijphart, *Democracies...*, dz. cyt.).

⁶¹ A. Lijphart, *Patterns of Democracy...*, dz. cyt., s. 7.

⁶² Tamże, s. 245.

Wychodząc od pierwszego z nich należy zaznaczyć, że w szwajcarskim systemie politycznym istnieje pewna równowaga władzy wykonawczej i ustawodawczej. W systemie szwajcarskim⁶³ członkowie rządu federalnego, czyli Rady Federalnej, wybierani są indywidualnie przez szwajcarski parlament na stałą, określoną kadencję czterech lat. Rada to wielopartyjny organ kolegialny (gdzie kolegiarność oznacza, że każda decyzja musi zapaść na posiedzeniu, na którym obecni są wszyscy członkowie, a głosowanie poprzedzone jest dyskusją) składający się z siedmiu równych sobie członków⁶⁴. Co ważne ani Rada ani jej członkowie nie mogą zostać przez parlament odwołani poprzez głosowanie o wotum nieufności. W przypadku, gdy propozycja rządu zostaje odrzucona w parlamencie, nie pociąga to za sobą konieczności rezygnacji z urzędu ani rządu w całości, ani członka rządu wspierającego dany projekt⁶⁵. Ta formalna separacja władzy sprawia, że zarówno egzekutywa, jak i legislatura są od siebie bardziej niezależne, w porównaniu chociażby z większościowym systemem Wielkiej Brytanii.

Ponadto szwajcarski system partyjny charakteryzuje wielopartyjność. W Szwajcarii na poziomie federalnym istnieje kilka równych sobie partii, a żadna nie ma pozycji dominującej. W skład szwajcarskiego parlamentu wchodzi zazwyczaj wiele partii⁶⁶, ale od wielu lat to cztery najsilniejsze tworzą szwajcarski rząd. Na pojawienie się w Szwajcarii systemu wielopartyjnego, jak zaznacza Lijphart, miało wpływ wprowadzenie proporcjonalnego systemu wyborczego, według którego wybierani są przedstawiciele izby niższej parlamentu.

Inny ze wskaźników modelu konsensualnego podkreśla znaczenie korporacjonizmu grup interesu. Według naukowca, ten element jest również spełniony w Szwajcarii⁶⁷.

Podobnie Szwajcaria wpisuje się w system modelu konsensualnego w zaproponowanym przez A. Lijpharta wymiarze wertykalnym. Przede wszystkim Szwajcaria jest typowym państwem federalnym, w którym władza podzielona została między rząd federalny i rządy kantonalne. Poza tym w systemie państwa występuje silny bikameralizm, a więc istnienie dwóch izb parlamentu – Rady Narodowej reprezentującej obywateli i Rady Kantonów, do której wybierani są

---

⁶³ Szwajcarski system polityczny, niebędący ani parlamentarnym, ani prezydenckim, jest w literaturze naukowej określany jako parlamentarno-komitetowy (system konwentu) lub parlamentarno-kantonalny. (M. Matyja, *System polityczny Szwajcarii – uwarunkowania o główne instytucje*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, XXV (1), s. 75.)

⁶⁴ Według przyjętej w szwajcarskiej kulturze politycznej reguły, tzw. magicznej formuły, w skład rządu wchodzi przedstawiciele czterech największych partii w parlamencie oraz przedstawiciele różnych, w tym językowych, regionów kraju – co sprawia, że choć teoretycznie szwajcarski parlament posiada władzę kreacyjną w stosunku do Rady, to w praktyce jest ona częściowo ograniczona.

⁶⁵ Warto dodać, że przegrana rządu w głosowaniu ludowym w ramach instytucji demokracji bezpośredniej, również nie pociąga za sobą dymisji rządu czy jego członków.

⁶⁶ Szczegółowe wyniki wyborów do parlamentu w 2019 r. zob.: *Élections fédérales 2019*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.html (dostęp 10.10.2023).

⁶⁷ P. J. Katzenstein uznaje Szwajcarię za przykład liberalnego korporacjonizmu. (P. J. Katzenstein, *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Cornell University Press, Ithaca 1985.)

przedstawiciele wszystkich kantonów. Ważnym elementem jest również organizacja szwajcarskiego parlamentu z mocno zarysowaną symetrycznością, która oznacza absolutną równość obu izb we wszystkich kwestiach związanych z prawodawstwem. Ta równorzędność dwuizbowa (zaznaczona w Konstytucji Federalnej w art. 148) oznacza, że postępowanie legislacyjne może być wszczęte w jednej z dwóch izb, a uchwalenie ustawy wymaga zgody obu izb (jak zauważają politolodzy, mocno podkreśla to znaczenie kantonów w procesie legislacyjnym na poziomie federacji⁶⁸). Obie izby są równe i mają identyczne uprawnienia nie tylko w kwestiach legislacyjnych, ale też w kwestiach federalnych wydatków i nadzorowania innych gałęzi władzy. Izby obradują oddzielnie. Żadna z izb nie ma pierwszeństwa w debacie i decydowaniu w danej sprawie. O kolejności procedowania decydują przewodniczący. Decyzje Zgromadzenia Federalnego wymagają zgody obu izb, a kompromis między nimi jest nierzadko długo wypracowywany⁶⁹.

System wyborczy obu izb różni się. Rada Narodowa składa się z 200 deputowanych wybieranych w wyborach bezpośrednich, według zasady proporcjonalności, na czteroletnią kadencję. W Radzie Kantonów zasiada 46 reprezentantów z poszczególnych kantonów wybieranych na okres od 1-4 lat. Kantony posiadają po dwóch reprezentantów, z wyjątkiem mniejszych kantonów, które delegują tylko jednego reprezentanta⁷⁰. O systemie wyborczym decyduje indywidualnie każdy kanton w swoim prawie – zazwyczaj jest połączone z głosowaniem do Rady Narodowej, a więc odbywa się co 4 lata. Taka konstrukcja parlamentu pozwala na włączenie w proces decyzyjny reprezentacji grup mniejszościowych.

Istotny z punktu widzenia rozważań A. Lijpharta jest również charakter szwajcarskiej Konstytucji. Szwajcarska ustawa zasadnicza jest określana jako sztywna, bowiem zmiany w jej zapisach można dokonać tylko przy uzyskaniu odpowiedniej większości. W Szwajcarii wymagana jest tzw. podwójna większość, co oznacza, że wszelkie zmiany muszą zostać zaakceptowane nie tylko przez większość obywateli, lecz także przez większość kantonów. Jest to element bardzo istotny, bowiem takie rozwiązanie daje mniejszym kantonom możliwość zawetowania zmian konstytucyjnych. Może to jednak rodzić pewne problemy, o których wspomina także A. Lijphart podkreślając, że teoretycznie małe kantony z mniejszą populacją mogą zawetować decyzję większości społeczeństwa. Na ten problem w szwajcarskim systemie zwraca uwagę wielu

---

⁶⁸ M. Matyja, *System polityczny Szwajcarii...*, dz. cyt., s. 77.

⁶⁹ W. Haller, *The Swiss Constitution in a Comparative Context* (second edition), Dike, Zurich i St. Gall 2016, s. 125-126.

⁷⁰ Jednego reprezentanta wybierają: Obwalden, Nidwalden, Bazylea-Miasto, Bazylea-Okręg, Appenzell Ausserrhoden i Appenzell Innerrhoden.

analityków, którzy zaznaczają, że klauzula podwójnej większości może prowadzić do kolizji dwóch zasad: zasady demokracji i zasady federalizmu⁷¹.

Kolejnym elementem, na który zwraca uwagę Lijphart jest niezależność banku centralnego. Centralny Bank Szwajcarii jest powszechnie uznawany za jeden z najsilniejszych i najbardziej niezależnych banków świata (razem z German Bundesbank i Federal Reserve system in US)⁷².

Nawiązując do modelu A. Lijpharta należy jednak zwrócić szczególną uwagę na jeden z aspektów, w którym Szwajcaria odbiega od modelu czystego konsensusu – jest nim szwajcarski sąd najwyższy, czyli Trybunał Federalny. W Szwajcarii nie posiada on prawa do kontroli prawnej. Możliwość kontroli przez sąd ustaw parlamentu federalnego wyklucza sama konstytucja państwa (art. 189 ust. 4). Takie rozwiązanie może być postrzegane jako pewna instytucjonalna słabość szwajcarskiego systemu, jednak jak zauważa politolog A. Ladner, koncepcja ta odzwierciedla inną zasadę szwajcarskiej demokracji – suwerenność obywateli. Ze względu na tę podstawę w logice politycznego systemu Szwajcarii dąży się do nieograniczania przez sąd najwyższy daleko idących możliwości zmiany konstytucji w drodze demokracji bezpośredniej⁷³.

Należy podkreślić, że szwajcarska demokracja nie zawsze była typowo konsensualna. Model demokracji jaki przewidywała Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej z 1848 r. był pomyślany jako w znacznej mierze większościowy. Przez wiele dziesięcioleci to jedna siła polityczna (Radykałowie) stała na czele szwajcarskiego rządu. Zmiana charakteru demokracji szwajcarskiej nastąpiła z czasem, wraz z rozwojem instytucji podziału władzy. Tej instytucjonalnej konwersji reżimu większościowego na system konsensusu, jak zauważa W. Linder, sprzyjały trzy główne czynniki. Pierwszym z nich jest federalizm – poprzez możliwość kantonowego weta w federalnym procesie decyzyjnym (z którego korzystały w znacznej mierze małe kantony katolickie) główna partia rządząca była zmuszona do poszukiwań politycznych kompromisów. Drugim elementem było wprowadzenie w 1918 r. proporcjonalnego systemu wyborczego, które określane jest w literaturze przedmiotu jako wydarzenie będące ogromnym sukcesem konserwatywnych katolików i socjaldemokratów walczących z dominacją radykałów. Doprowadziło ono do utraty przez główną siłę polityczną większości w parlamencie i sprawiło, że system partyjny w kolejnych latach stał się rozdrobniony. Trzecim i najważniejszym według W. Lindera czynnikiem są instytucje demokracji bezpośredniej. Referendum w szwajcarskim systemie decyzyjnym zachęca partie polityczne do współpracy w ramach wielkiej koalicji, w

---

⁷¹ Szerzej autorka przedstawia ten problem w rozdziale dotyczącym demokracji bezpośredniej..

⁷² A. Lijphart, *Patterns of democracy...*, dz. cyt., s. 33-40.

⁷³ A. Ladner, *Switzerland: Subsidiarity, Power Sharing and Direct Democracy*, [w:] *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, red. F. Hendriks i in., Oxford University Press, Nowy Jork 2011, s. 199.

obawie przed ryzykiem odrzucenia całego projektu przez obywateli⁷⁴. Początkowo do rządu jednopartyjnego weszła grupa konserwatywnych katolików. Z czasem koalicja zaczęła się powiększać o kolejne siły polityczne, by w 1959 r. ustanowić tzw. *magiczną formułę*, która charakteryzowała się łączeniem w koalicyjnym rządzie czterech największych partii politycznych.

Szwajcaria została powszechnie uznana za demokrację konsensualną, której działania polityczne opierają się na idei współpracy, poszukiwaniu kompromisu i szerokiej zasadzie *power-sharing*. Taki system ma za zadanie integrować ze sobą wszystkich głównych aktorów politycznych. Chodzi o to, aby każdy z nich mógł w równej mierze uczestniczyć w politycznym procesie decyzyjnym w kraju. Ważne jest zapewnienie, aby wszystkie regiony geograficzne i językowe Szwajcarii były należycie reprezentowane. Coraz większą wagę przywiązuje się również do reprezentacji kobiet w rządzie i instytucjach politycznych. Najbardziej widocznym przykładem szwajcarskiego konsensualizmu jest oczywiście federalny rząd integrujący różne partie polityczne czy regiony kraju, lecz należy podkreślić, że konsensus jest ideą obecną na wielu płaszczyznach szwajcarskiej polityki. Za niezwykle istotny uważa się proces przedparlamentarnych konsultacji, mocno rozbudowany w szwajcarskim systemie. Uczestniczą w nich grupy ekspertów, politycy, przedstawiciele kantonów i różne grupy interesu. Dopiero w kolejnym etapie projekt trafia pod obrady parlamentu. Tak rozbudowany system tworzenia prawa ma pomóc w podejmowaniu decyzji opartych na szerokim konsensusie i dzięki temu zminimalizować ryzyko ewentualnego sprzeciwu obywatelskiego w postaci referendum.

Należy dodać, że w literaturze przedmiotu można spotkać się z innym określeniem szwajcarskiej demokracji. Sami Szwajcarzy często określają własny system polityczny mianem - *Konkordanzsystem*⁷⁵, który rozumiany jest jako wielka koalicja rządzących oraz system podejmowania decyzji oparty na szerokich negocjacjach i kompromisie⁷⁶. Główne aspekty *Konkordanzsystem* dotyczą więc zarówno formowania rządu – koalicyjnego, reprezentującego

---

⁷⁴ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies* (fourth edition), Palgrave Macmillan, ebook 2021 (<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-63266-3>), s. 167-168; Zob. szerzej: A. Vatter, R. Freiburghaus, A. Arens, *Coming a long way: Switzerland's transformation from a majoritarian to a consensus democracy (1848-2018)*, „Democratization” 2020, 27 (6), s. 970-989.

O znaczącej roli referendum opcjonalnego dla charakteru szwajcarskiego systemu podejmowania decyzji politycznych, w tym przede wszystkim dla powstania szerokich konsultacji przedparlamentarnych i przekształcenia szwajcarskiego typu systemu politycznego w typ konsensualny, pisał już znany szwajcarski politolog Leonhard Neidhart w 1970 r. Do dziś jego ustalenia są uznawane za jedno z fundamentalnych wyjaśnień dotyczących tworzenia szwajcarskich struktur decyzyjnych opartych na szerokim konsensusie. Zob.: L. Neidhart, *Plebiszit und pluralitäre Demokratie. Eine Analyse der Funktion des schweizerischen Gesetzesreferendums*, Bern 1970 (za: A. Vatter, *Consensus and direct democracy: Conceptual and empirical linkages*, „European Journal of Political Research” 2000, 38 (2), s. 185.)

⁷⁵ Termin ten określany jest również jako *systeme de concordance* (fr.) czy *system of concordance* (ang.) najczęściej używany jest jednak w swym niemieckojęzycznym brzmieniu.

⁷⁶ W. Linder, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 128.

mniejszości, proporcjonalnie odzwierciedlającego skład społeczeństwa, jak i sposobu jego kooperatywnego działania. W systemie tym podejmowanie decyzji nie opiera się na zasadzie większości (jak w demokracji majoritarnej) lecz na poszukiwaniu polubownych porozumień i powszechnie akceptowanych kompromisów. Wszystkie główne partie biorą udział w tym procesie i proporcjonalnie do swojej siły wyborczej otrzymują stanowiska polityczne oraz odpowiedzialne stanowiska w administracji, wojsku i sądownictwie⁷⁷.

2.3 Konkurencyjny konsensus jako nowa forma szwajcarskiej demokracji

Jak każdy system polityczny i ten szwajcarski ulega ciągłym zmianom i przeobrażeniom⁷⁸. Na zmiany mają wpływ zarówno czynniki wewnętrzne w danym państwie, jak i czynniki zewnętrzne związane przede wszystkim z sytuacją międzynarodową. Szwajcarska zasada konsensusu, choć nadal dominująca w polityce kraju, wydaje się jednak, podobnie jak systemy polityczne innych państw, ewoluować i podlegać pewnym przekształceniom, które według wielu analityków szwajcarskiej rzeczywistości politycznej mogą, jeśli będą pogłębiane, stanowić początek ważnej zmiany politycznej w kraju.

Zmiany te stały się w ostatnich latach przedmiotem szeregu badań naukowych i analiz. Pokazują one, że system szwajcarski pod wpływem wielu czynników – wewnętrznych i zewnętrznych – uległ częściowym przeobrażeniom, które mogą wpływać na jego całkowity charakter. Studia nad sytuacją polityczną w Szwajcarii ostatnich lat dostarczają nowych danych i analiz, które rzucają całkowicie nowe światło na szwajcarski proces decyzyjny podkreślając jego zmienność w ostatnim czasie.

Opierając się na dostępnych opracowaniach analizujących przeobrażenia na szwajcarskiej scenie politycznej ostatnich lat, można wymienić istotne dla systemu zmiany. Przede wszystkim należy zwrócić uwagę na wzrost poziomu konfliktu w polityce kraju, który zdaje się znacznie zmniejszać znaczenie podstawowej szwajcarskiej idei politycznego konsensusu. W szwajcarskim politycznym procesie decyzyjnym kosztem szerokich polubownych konsultacji – tak istotnych w konsensualizmie, zyskała bowiem na znaczeniu polityka partyjna, która zaczęła przejawiać coraz bardziej konfliktowy charakter. Nastąpił zauważalny wzrost znaczenia partii politycznych w kraju, przy jednoczesnym osłabieniu istotnych dla szwajcarskiego systemu grup interesu. Na

---

⁷⁷ P. Morandi, *Démocratie de concordance*, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/010095/2016-04-13/> (dostęp: 28.05.2021).

⁷⁸ Sam A. Lijphart zwracał uwagę na to, że „obviously, political systems can and do change” przesuwając dany system albo w kierunku większego majoritaryzmu, albo w kierunku większego konsensualizmu (A. Lijphart, *Patterns of Democracy...*, dz. cyt., s. 249).

szwajcarskiej scenie politycznej widoczna jest także silna polaryzacja sceny partyjnej, w znacznej mierze spowodowana wzrostem poparcia dla prawicowej, populistycznej w swym charakterze, Szwajcarskiej Partii Ludowej. Analizy wskazują również na wzrost biurokratycznego sposobu kształtowania polityki spowodowany procesem globalizacji i europeizacji, pomijający w znacznej mierze etap dyskusji parlamentarnych, a przede wszystkim istotnych w szwajcarskim systemie konsultacji przedparlamentarnych. Tak więc, choć kooperacja nadal leży u podstaw szwajcarskiego systemu, znacząco zmieniły się relacje władzy i widocznie nasiliły polityczne konflikty⁷⁹.

Jedną z czołowych analiz procesów decyzyjnych w kraju, przeprowadzona przez szwajcarskich politologów, będąca w znacznej mierze powtórzeniem podobnych badań politologa H. Kriesi'ego w latach 70. XX w.⁸⁰, podkreśla to bardzo ważne znaczenie zmian w szwajcarskim systemie. Wskazując na pewne czynniki, takie jak znaczące zmiany w systemie partyjnym, mediatyzację polityki czy proces europeizacji Szwajcarii (nawet pomimo braku członkostwa kraju w strukturach UE) zauważa, że zarówno instytucjonalny kształt procesów politycznych, jak i znaczenie etapów podejmowania decyzji uległy w kraju w ostatnich dziesięcioleciach znacznym przemianom. Jako ważną ocenia zmianę relacji pomiędzy wspomnianą już fazą przedparlamentarną, kluczową jeszcze w latach 70. XX w., a fazą parlamentarną, której zdecydowany wzrost znaczenia w procesie decyzyjnym można zaobserwować w ostatnich latach. Spadek znaczenia fazy przedparlamentarnej, prowadzonej za zamkniętymi drzwiami, szukającej kompromisu oraz negocjacji i wzmocnienie fazy parlamentarnej, zdecydowanie bardziej publicznej, zmediatyzowanej i jak się okazuje konfliktowej wydaje się szczególnym zagrożeniem dla konsensualnego systemu Szwajcarii⁸¹.

A. Vatter bezpośrednio odnosząc się do wszystkich dziesięciu wskaźników z obu wymiarów wprowadzonych przez A. Lijpharta dokonał niezwykle ciekawej analizy sytuacji politycznej Szwajcarii między rokiem 1997 a 2007. Przeprowadzone przez niego badania również pozwoliły dostrzec znaczące przeobrażenia w szwajcarskim systemie politycznym. Przede wszystkim uwidocznili je na poziomie horyzontalnym, w wymiarze wykonawczo-partyjnym w aż czterech z

---

⁷⁹ Zob. szerzej: P. Sciarini, M. Fischer, D. Traber, *Political Decision-Making in Switzerland. The Consensus Model under Pressure*, Palgrave Macmillan, London 2015; A. Vatter, *Swiss Consensus Democracy in Transition: A Re-analysis of Lijphart's Concept of Democracy for Switzerland from 1997 to 2007*, „World Political Science Review” 2008, 4 (2) artykuł 1 oraz C.H. Church, *Political Change in Switzerland: From Stability to Uncertainty*, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2016.

⁸⁰ Zob.: H. Kriesi, *Entscheidungsstrukturen und Entscheidungsprozesse in der Schweizer Politik*, Campus-Verlag, Frankfurt/Main i Nowy Jork 1980.

⁸¹ P. Sciarini, *Conclusion*, [w:] P. Sciarini, M. Fischer, D. Traber, *Political Decision-Making in Switzerland...*, dz. cyt. s. 238-259.

pięciu wymienianych przez Lijpharta wskaźnikach. Elementy brane w nich pod uwagę, według Vattera, zaczęły w ostatnich latach przejawiać nieco bardziej większościowy charakter.

Po pierwsze zwrócił on uwagę na zmniejszającą się fragmentację systemu partyjnego związaną przede wszystkim ze wzrostem poparcia dla Szwajcarskiej Partii Ludowej, której sukces w znacznej mierze był związany z obserwowaną od lat 90. konsolidacją mniejszych prawicowych partii politycznych. Podkreślił także znaczenie wzrostu polaryzacji sceny politycznej czego przyczyną było z jednej strony wzmocnienie obozu prawicowego (w tym przede wszystkim skrajnej UDC), a z drugiej wzrost poparcia dla lewicowej Partii Zielonych, co przyczyniło się do wzrostu niestabilności szwajcarskiego systemu partyjnego i wprowadziło zwiększony poziom politycznych sporów.

Po drugie A. Vatter podkreślił nieco silniejszą pozycję w Szwajcarii władzy wykonawczej w stosunku do władzy ustawodawczej, co stoi w sprzeczności do poglądów A. Lijpharta, który opisywał Szwajcarię jako kraj, w którym funkcjonuje ściśle zrównoważony układ sił między rządem a parlamentem. Rzeczywiście, jak podkreśla Vatter, z punktu widzenia prawa konstytucyjnego Szwajcarskie Zgromadzenie Federalne ma bardzo silną i niezależną pozycję wobec rządu, a jego prawa do udziału w pracach legislacyjnych są daleko idące i w ostatnich latach zostały jeszcze bardziej rozszerzone dzięki reformom lat 90⁸². Należy jednak zauważyć, że faktyczny wpływ parlamentu na proces legislacyjny jest rzeczywiście kluczowy, ale jak zaznacza Vatter selektywny. W przytaczanych przez naukowca ocenach szwajcarskiego systemu mówi się wręcz o silnym formalnie, lecz słabym nieformalnie szwajcarskim parlamencie. Zaznacza się również, że na tle innych państw szwajcarska władza ustawodawcza posiada zbyt małe środki finansowe, kadrowe czy z zakresu infrastruktury, co ogranicza jej możliwości działania oraz osłabia względem rządu i administracji.

Po trzecie, politolog zwraca uwagę na zwiększony stopień dysproporcjonalności w szwajcarskim systemie wyborczym. Jak podkreśla idea reprezentacji proporcjonalnej nie może być w pełni zrealizowana w Szwajcarii, ponieważ liczba ludności kantonów, a tym samym liczba mandatów w jednym kantonie jest bardzo zróżnicowana. Działa to na niekorzyść małych partii politycznych i powoduje, że system wyborczy zbliża się do systemu wyborów większościowych.

Ostatnim, czwartym wskaźnikiem, któremu uwagę poświęca prof. Vatter są szwajcarskie grupy interesu. Zwraca on uwagę na coraz bardziej pluralistyczny charakter systemu tych grup i zmniejszenie się ich faktycznej politycznej roli⁸³.

---

⁸² Wśród nich wymienia reformy wprowadzane od początku lat 90. (dot. systemu parlamentarnych komisji czy uczestnictwa parlamentu w polityce zagranicznej), Konstytucję z 1999 r. czy nową ustawę parlamentarną z 2003 r.

⁸³ A. Vatter, *Swiss Consensus Democracy in Transition...*, dz. cyt., s. 1-26.

Zmiany te powodują, że idea kooperatywnego poszukiwania konsensusu jako dominującego sposobu negocjacji w ramach szwajcarskiej polityki uległa w Szwajcarii osłabieniu. Zaczęła ona przyjmować nawet pewne tendencje większościowe. Skłoniło to analityków szwajcarskiego systemu do rewizji oceny Szwajcarii jako idealnej demokracji konsensualnej. Choć A. Vatter dalej podkreśla jej zdecydowanie konsensualny charakter, zaznacza jednak, że system polityczny Szwajcarii nie stanowi już szczególnego jej przykładu (jak pisał A. Lijphart), lecz jedynie typowy⁸⁴.

Podobne konkluzje przedstawiają inni politolodzy. P. Sciarini zaznacza, że dopóki w kraju istnieją takie instytucje, jak demokracja bezpośrednia, federalizm, bikameralizm i system wielopartyjny jakiegokolwiek zmiany w kierunku przeobrażenia systemu w system większościowy są raczej niemożliwe. Należy jednak podkreślić, że system szwajcarski uległ w ostatnim czasie pewnej erozji z powodu czynników wewnątrz krajowych, jak i zmian na arenie międzynarodowej. Jak określa, obecnie Szwajcaria zbliża się do pewnego rodzaju *imperfect consensus democracy* lub *competitive consensus*, którą charakteryzują niestabilne koalicje i mniej przewidywane rezultaty politycznych działań⁸⁵.

Z kolei C. H. Church, podkreślając, że choć formalne polityczne struktury państwowe rzeczywiście nie uległy znacznym modyfikacjom, znacząco zachwiana została równowaga sił politycznych w kraju z powodu zmian w charakterze ich użycia. Church uznał obecną Szwajcarię jako quasi-konsensualną – częściowo konsensualną, a częściowo spolaryzowaną i konkurencyjną, podzieloną i wykazującą charakter odśrodkowy⁸⁶.

W innym ze swoich naukowych wywodów A. Vatter wykazuje również, że Szwajcarii nie można już także uznać za klasyczny przykład demokracji konsocjonalnej, którą charakteryzują przede wszystkim podział władzy i współpraca elit. Jego analiza transformacji szwajcarskiej demokracji ujawnia, że podczas gdy w Szwajcarii nadal odnaleźć można centralne instytucje charakterystyczne dla demokracji konsocjonalnej, takie jak wielopartyjny rząd, rozwinięta autonomia regionalna, proporcjonalny podział władzy i silne weto mniejszości, coraz częściej obserwuje się polaryzujący i konkurencyjny trend w stylu rządzenia elit. Ten z kolei burzy tak istotną w systemie konsocjonalnym gotowość elit politycznych do osiągnięcia kompromisu opartego na współpracy. Jak zaznacza Vatter, coraz bardziej rywalizacyjne zachowania elit i rosnąca polaryzacja zarówno w obrębie parlamentu, jak i rządu, a także w odniesieniu do referendum, wskazują na rosnące przesunięcie charakteru szwajcarskiej demokracji w kierunku

---

⁸⁴ Tamże, s. 30.

⁸⁵ P. Sciarini, *Conclusion*, [w:] P. Sciarini, M. Fischer, D. Traber, *Political Decision-Making in Switzerland...*, dz. cyt., s.253.

⁸⁶ C. H. Church, A. Vatter, *Shadows in the Swiss Paradise*, „Journal of Democracy” 2016, 27 (3), s. 166-175.

demokracji odśrodkowej. Z tego powodu dzisiaj Szwajcaria może być uważana za demokrację, która łączy w sobie jednocześnie cechy konsocjonalne, jak i odśrodkowe i, jak podkreśla naukowiec, w najbliższej przyszłości będzie musiała zmierzyć się z wyzwaniami dwóch coraz bardziej odmiennych logik działania – z jednej strony z konfliktową rywalizacją partyjną z polaryzującymi się elitami partyjnymi, z drugiej zaś tradycyjnie nastawionymi na konsensus i współpracę instytucjami konsocjonalnymi⁸⁷.

---

⁸⁷ Zob. szerzej: A. Vatter, *Switzerland on the Road from a Consociational to a Centrifugal Democracy?*, „Swiss Political Science Review” 2016, 22 (1), s. 59-74.

Rozdział 3. Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii

3.1 Zarys historii i źródła demokracji bezpośredniej w Szwajcarii

Demokracja bezpośrednia to kluczowy element szwajcarskiego systemu politycznego. Szwajcaria jest jednym z niewielu państw na świecie, w którym nie tylko sama konstytucja przewiduje rozwinięte formy demokracji bezpośredniej, a więc silnie ugruntowuje ją prawnie w szwajcarskim systemie politycznym, lecz także jest ona tutaj szeroko stosowana w rzeczywistej praktyce politycznej.

Zaawansowane formy demokracji bezpośredniej istnieją w Szwajcarii na wszystkich szczeblach federalnych – od gminy, przez kantony, po federację.

Głównymi instytucjami demokracji bezpośredniej w kraju są referendum i inicjatywa ludowa. Referendum jest narzędziem, które pozwala obywatelom sprzeciwić się wejściu w życie wybranym decyzjom politycznym. Za pomocą inicjatywy ludowej mogą natomiast sami proponować zmiany w prawie, a nawet domagać się zmian z zakresu administracji publicznej (tj. budowa szpitala czy drogi).

Innymi narzędziami demokracji bezpośredniej są też rozszerzone prawa wyborcze, które wykraczają poza prawo do zwykłego wyboru parlamentu co kilka lat. Chodzi tu przede wszystkim o powszechne wybory do organów wykonawczych, administracyjnych lub wybory sędziów. Na poziomie kantonalnym członkowie egzekutywy są bowiem bezpośrednio wybierani przez obywateli, a w niektórych kantonach bezpośrednio wybiera się też sędziów, prokuratorów i niektórych urzędników⁸⁸. Niektóre kantony mają również w swoich konstytucjach zapisaną instytucję *recall*.

Charakter demokracji bezpośredniej zależy od szczebla federalnego. Im niższy tym spotkać można bardziej rozległe narzędzia demokracji bezpośredniej. Na poziomie federalnym szwajcarska ustawa zasadnicza przewiduje dwa typy referendum: obowiązkowe, dotyczące zmian w Konstytucji czy akcesji do organizacji ponadnarodowych oraz fakultatywne (zw. wetem ludowym), za pomocą którego obywatele mogą wyrazić swój sprzeciw wobec zwykłego ustawodawstwa. Trzecim narzędziem jest inicjatywa ludowa dotycząca częściowej lub całkowitej rewizji Konstytucji.

---

⁸⁸ W. Haller, *The Swiss Constitution...*, dz. cyt., s. 113.

Na poziomie kantonalnym narzędzia demokracji bezpośredniej są bardziej rozległe. Inicjatywa popularna nie jest zarezerwowana wyłącznie dla poprawek do konstytucji, ale obejmuje też zwykłe ustawodawstwo. Często referendum ustawodawcze jest obowiązkowe i automatycznie włączane po uchwaleniu przez parlament konkretnej ustawy. Władze kantonów bardzo często decydują się za pomocą referendum pytać swoich obywateli w ważnych sprawach kantonalnych. W niektórych kantonach (Glarus i Inner Appenzell) nadal praktykuje się najstarszą formę demokracji bezpośredniej, czyli zgromadzenie ludowe (niem. *Landsgemeinde*), podczas którego raz do roku obywatele danego kantonu spotykają się, aby decydować w najważniejszych sprawach. Na poziomie gminnym demokracja bezpośrednia bywa jeszcze bardziej rozwinięta, a zebrania wyborców organizowane są nawet kilkakrotnie w roku⁸⁹.

Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii ma długą tradycję. Choć początków demokracji bezpośredniej, w jej współczesnej formie, należy szukać w XIX w., warto zaznaczyć, że pewien element tradycji i obyczaju związanego z bezpośrednią partycypacją obywateli w rządzeniu istniał na terenach dzisiejszej Szwajcarii od kilku wieków. Współczesne formy demokracji bezpośredniej nie były więc tworzone od podstaw we wrogim sobie środowisku. Wręcz przeciwnie – sprzyjały temu znana już od XIII i XIV w. wspomniana instytucja *Landsgemeinde*, która, choć nie stanowiła bezpośredniej podstawy do utworzenia współczesnych instytucji referendum czy inicjatywy ludowej, stanowiła zakorzeniony w obywatelskiej świadomości punkt odniesienia, który sprzyjał konstytuowaniu się nowych form bezpośredniej partycypacji.

Jak wskazują naukowcy źródła dzisiejszej formy demokracji bezpośredniej w Szwajcarii są wielowątkowe. Przede wszystkim powszechnie wskazuje się na wpływ idei wolnościowej (w nowoczesnym jej rozumieniu), która stała się podstawą rewolucji francuskiej i propagowanej przez nią idei suwerenności ludu. Uważa się, że znaczącą rolę w pojawieniu się pierwszych instytucji demokracji bezpośredniej nie tylko w Szwajcarii, ale i w całej Europie czy Ameryce, odegrały filozoficzne rozważania J. J. Rousseau⁹⁰. W samej Szwajcarii z kolei, do rozwoju demokracji bezpośredniej przyczyniły się również silnie obecny szwajcarski radykalizm i ruch demokratyczny⁹¹.

---

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ J. J. Rousseau opierając się na koncepcji powszechnej suwerenności, której podstawą jest wola powszechna, popierał demokrację bezpośrednią, a krytykował czystą demokrację przedstawicielską. Pisał: „Lud angielski sądząc, że jest wolny, myli się bardzo; jest on wolny tylko podczas wyboru członków parlamentu. Skoro tylko ci są wybrani, staje się niewolnikiem, staje się niczym...”. (J. J. Rousseau, *Umowa społeczna*, przekł. A. Peretiatkowicz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007, s. 75.)

⁹¹ W XIX w. Radykałowie stanowili w Szwajcarii dominującą siłę polityczną.

Jak podkreślają analitycy, szwajcarska demokracja bezpośrednia jest też po prostu skutkiem licznych społeczno-politycznych wydarzeń czy zawirowań. Ewolucja demokratyczna nie dokonała się jedynie w strukturach państwowych, lecz także w ferworze aktualnych walk między różnymi siłami politycznymi – liberałami, radykałami, konserwatystami, demokratami czy socjalistami. Towarzyszyły im nowo powstające instrumenty demokracji bezpośredniej, które początkowo służąc realizacji ich politycznych celów, pozostały w systemie szwajcarskim, często zmieniając z czasem swój charakter.

Demokracji bezpośredniej w Szwajcarii sprzyjały też z pewnością rozwój społeczeństwa obywatelskiego, pojawianie się nowych frakcji politycznych, rozwój różnego typu stowarzyszeń. Niemalą rolę, jak zaznaczają historycy, odegrał też zwykły przypadek, niezamierzone polityczne spotkania, których wpływu na narodziny i rozwój demokracji bezpośredniej nie da się dziś jednak jednoznacznie ocenić⁹².

Pierwsze instytucje demokracji bezpośredniej, w jej współczesnym kształcie, zaczęły pojawiać się jeszcze przed powstaniem państwa federalnego w 1848 r. W niektórych kantonach już w latach 30. XIX w. pojawiły się pierwsze formy obowiązkowych referendum konstytucyjnych przewidujących konieczność zaakceptowania przez lud w powszechnym głosowaniu nowych konstytucji i podjętych w nich zmian. W tym samym czasie pojedyncze kantony zaczęły wprowadzać też pierwsze formy inicjatywy konstytucyjnej, a następnie w niektórych pojawiło się także referendum dotyczące zwykłego ustawodawstwa⁹³.

Rozwinięte formy demokracji bezpośredniej zostały wprowadzone również na poziomie federalnym. Tutaj także demokracja bezpośrednia rozwijała się stopniowo. Konstytucja Szwajcarii z 1848 r. przewidywała jedynie obowiązkowe referendum w sprawie zmian konstytucyjnych oraz inicjatywę ludową dla całkowitej zmiany konstytucji. Rewizja Konstytucji z 1874 r. wprowadziła już fakultatywne referendum w sprawie zwykłego ustawodawstwa (co, jak już wspomniano, wywarło ogromny wpływ na kształt całego systemu politycznego Szwajcarii, zmieniając jego charakter z większościowego na konsensualny).

---

⁹² Szeroka debata na ten temat odbyła się na Uniwersytecie w Genewie w latach 90. XX w. Zob. szerzej: A. Auer, *Les origines de la démocratie directe en Suisse = Die Ursprünge der schweizerischen direkten Demokratie* (Actes du colloque organisé les 27-29 avril 1995 par le C2D de la Faculté de droit de l'Université de Genève), Helbing & Lichtenhahn, Bazylea 1996.

⁹³ W. Linder, *Direct Democracy*, [w:] *Handbook of Swiss Politics* (second edition), red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 102. Okres zwany *la Régénération* obejmował czas między kantonalnymi rewizjami konstytucyjnymi z lat 1830-1831 a powstaniem państwa federalnego w 1848 r. Termin *régénération* odnosi się do siły narodu dążącego do stania się podmiotem narodowym i ustanowienia lub przywrócenia (fr. *régénérer*) ustroju opartego na wolności i równości, taki jaki istniałby u swych źródeł. Okres ten charakteryzował się szerokimi reformami liberalnymi oraz polaryzacją między liberałami i radykałami z jednej strony a konserwatystami z drugiej (podział ten charakteryzował szwajcarskie życie polityczne do XX w.). Zob. szerzej: Ch. Koller, *Régénération*, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/009800/2010-08-23/>, (dostęp 07.08.2022).

Kolejnym ważnym punktem w rozwoju demokracji bezpośredniej było wprowadzenie w 1891 r. inicjatywy ludowej dotyczącej częściowej rewizji konstytucji, która pozwala określonej grupie obywateli (obecnie 100 000) doprowadzić do powszechnego głosowania w sprawie zaproponowanej przez nich poprawki do konstytucji.

Ponadto pod bezpośrednią demokratyczną kontrolą znalazła się również część polityki zagranicznej dzięki wprowadzeniu w 1921 r. referendum w sprawie traktatów państwowych (rozszerzonego w 1977 i 2003 r.), co miało znacząco zrekompensować obywatelom utratę wpływu na krajowe ustawodawstwo, które w coraz bardziej znaczący sposób ulegało uwarunkowaniom wynikającym z umów międzynarodowych⁹⁴.

W 2003 r. w szwajcarskim ustawodawstwie pojawiła się nowa forma inicjatywy ludowej – tzw. *l'initiative populaire générale*. W założeniu propozycja ogólna, podpisana przez 100 000 obywateli, mogłaby zostać zrealizowana w formie poprawki do konstytucji lub jako zmiana istniejącej ustawy. Decyzję w określeniu formy oddano parlamentowi. Propozycja ta rozszerzała instrument inicjatywy ludowej na kwestie zwykłego ustawodawstwa. Jednak poziom skomplikowania i czasochłonności tej formy demokracji bezpośredniej okazały się zbyt duże i ta forma demokracji bezpośredniej została zawieszona w głosowaniu ludowym w 2009 r.⁹⁵

Oprócz wspomnianego powyżej przypadku, w historii szwajcarskiej demokracji bezpośredniej nigdy nie przegłosowano ograniczenia istniejących już narzędzi tej formy partycypacji społecznej. Jest ona zbyt ważnym dla obywateli Szwajcarii elementem nie tylko ich systemu politycznego, ale i ich szwajcarskiej tożsamości. Sukcesywnie narzędzia demokracji bezpośredniej rozszerzano, dopasowując szwajcarską demokrację bezpośrednią do coraz nowych wyzwań współczesnej polityki. Należy jednak zaznaczyć, że na swoją kolej nadal czekają pomysły, których do tej pory nie udało się jeszcze w społeczeństwie zatwierdzić – na przykład w głosowaniach ludowych nie uzyskał jeszcze wymaganej większości pomysł wprowadzenia na poziomie federalnym tzw. referendum finansowego (budżetowego)⁹⁶.

---

⁹⁴ Zob.: *Initiative pour la soumission de traités internationaux au referendum* (30.01.1921); *Arrêté fédéral instituant de nouvelles dispositions sur le référendum en matière de traités internationaux - contre-projet* (13.03.1977); *Arrêté fédéral relatif à la révision des droits populaires* (09.02.2003) (www.swissvotes.ch).

⁹⁵ Inicjatywa legislacyjna jest dostępna na poziomie kantonalnym. Na poziomie federalnym pomysł inicjatywy ustawodawczej pojawiał się już wcześniej – w XIX w. Odrzucony w głosowaniu w 1961 r. (patrz: *Initiative populaire tendant à l'institution de l'initiative législative en matière fédérale*, 22.10.1961) i szeroko dyskutowany po 1998 r. w kontekście reformy praw ludowych, uzyskał większość dopiero w 2003 r. Jednak ze względu na skomplikowane przepisy wykonawcze tego narzędzia demokracji bezpośredniej, izby parlamentu przyjęły inicjatywę parlamentarną w sprawie jej uchylenia, co w 2009 r. zaakceptowały zarówno naród, jak i kantony.

⁹⁶ W Szwajcarii na poziomie federalnym nie istnieje referendum budżetowe (choć należy zaznaczyć, że odbywały się głosowania dotyczące np. ograniczenia wydatków na wojsko (zob. np.: *Initiative «40 places d'armes ça suffit»* 06.06.1993 czy *Initiative populaire «Economiser dans l'armée et la défense générale - pour davantage de paix et d'emplois d'avenir (Initiative en faveur d'une redistribution des dépenses)»* 26.11.2000).

3.2 Referendum i inicjatywa ludowa jako główne narzędzia demokracji bezpośredniej (poziom federacji)

W zainteresowaniu niniejszej pracy jest przede wszystkim federalny poziom demokracji bezpośredniej. Najważniejszymi instrumentami społecznej partycypacji na poziomie krajowym są: referendum (obowiązkowe i fakultatywne) oraz inicjatywa ludowa.

Referendum obowiązkowemu podlegają wszystkie zmiany konstytucji, a także ratyfikacja traktatów dotyczących członkostwa w organizacjach bezpieczeństwa zbiorowego lub organach ponadnarodowych (takich, jak np.: EOG czy ONZ). Decyzje podjęte w referendum obowiązkowym wymagają podwójnej większości głosów: narodu i kantonów⁹⁷.

Referendum fakultatywne przeprowadzane jest natomiast w przypadku ustaw, niektórych rozporządzeń federalnych oraz traktatów międzynarodowych dotyczących członkostwa w organizacjach międzynarodowych lub wielostronnej harmonizacji prawa, bądź w sprawach, które pociągają za sobą istotne zmiany w prawie krajowym. Tego typu decyzje muszą zostać opatrzone klauzulą referendalną w momencie opuszczania parlamentu. Wówczas 50 000 obywateli lub 8 kantonów ma prawo zażądać głosowania ludowego w określonej sprawie w przeciągu 100 dni. Dana ustawa może wejść w życie wtedy, gdy zostanie przyjęta przez większość głosujących (większość pojedynczą)⁹⁸.

Szwajcarska konstytucja przewiduje też możliwości proceduralne pozwalające na wdrożenie decyzji w sprawach pilnych i czasowe uchylenie referendum w przypadkach, kiedy rozporządzenia nie mogą być odkładane w czasie. Musi jednak zostać zatwierdzona przez lud (i kantony) w przeciągu roku⁹⁹.

Trzecie narzędzie demokracji bezpośredniej – inicjatywa ludowa – dotyczy natomiast częściowej zmiany lub całkowitej rewizji konstytucji. Wymaga zebrania podpisu 100 000 obywateli. Głosowania dotyczące częściowych zmian konstytucji są, w przeciwieństwie do totalnej rewizji, bardzo częste. Inicjatywy mogą przybrać formę propozycji ogólnych lub szczegółowych projektów. Propozycje ogólne są opracowywane przez Zgromadzenie Federalne. Zdecydowanie częściej obywatele przedstawiają jednak gotowe projekty, bowiem te nie podlegają zmianom w parlamencie. Podpisy pod nową inicjatywą muszą zostać zebrane w przeciągu 18 miesięcy. Następnie projekt jest omawiany na forum rządu i parlamentu i ostatecznie

---

⁹⁷ Zgodnie z art. 142 Konstytucji Federalnej w przypadku kantonów: Obwalden, Nidwalden, Bazylea-Miasto, Bazylea-Okręg, Appenzell Ausserrhoden i Appenzell Innerrhoden głos liczony jest jako połowa.

⁹⁸ Referendum obowiązkowe i referendum fakultatywne, zob.: art. 140 i 141 Konstytucji Federalnej.

⁹⁹ Zob. art. 165 Konstytucji (Ustawodawstwo w sprawach pilnych).

przedstawiony do głosowania z rekomendacjami władz, które zazwyczaj są negatywne. Parlament ma prawo równocześnie przedstawić swoją kontrpropozycję do projektu. W głosowaniu inicjatywa musi zostać zaakceptowana podwójną większością głosów – przez naród i przez kantony. Pod głosowanie mogą zostać poddane jednocześnie propozycja i parlamentarna kontrpropozycja¹⁰⁰.

W systemie szwajcarskim referenda i inicjatywy są zdecydowanie innymi instrumentami demokracji bezpośredniej, pełniącymi całkowicie odmienne funkcje. Referendum umożliwia obywatelom wyrażenie sprzeciwu wobec propozycji władz. Inicjatywa jest natomiast instrumentem, dzięki któremu obywatele mogą zaproponować własne pomysły i rozwiązania – wbrew woli rządu i parlamentu. Referendum jest więc instrumentem hamującym i faworyzującym *status quo*, inicjatywa jest natomiast promotorem politycznych innowacji¹⁰¹.

Poniższa tabela przedstawia typy referendum i inicjatywy istniejące w prawie szwajcarskim.

Tabela 2. Types of referendum and popular initiative (federal level)

<i>Type, year of introduction and of eventual revisions</i>	<i>Trigger</i>	<i>Description</i>
Constitutional referendum (1848), accession to organisations for collective security or to supranational organisations (1921, 1977)	Automatic (obligatory)	In cases of total revision of the Constitution, in cases of amendments and, since 1977, for decisions concerning membership of supranational organisations. All obligatory referenda must win a double majority — more than 50% of the votes nationwide, and a majority of votes in a majority of cantons.
Legislative referendum (1874), referendum on international treaties (1921, 1977, 2003)	50,000 signatures or 8 cantons within 100 days of the publication of the act	Any law of the Federal Assembly and any important international treaty may be challenged. If a popular majority votes no, the law or treaty does not enter into force.
Abrogative referendum I (1949)	50,000 signatures or 8 cantons within 100 days of the publication of the act	‘Urgent’ laws become immediately valid but may be challenged by way of an optional referendum during the first year after enactment.

¹⁰⁰ Inicjatywa ludowa – zob. art. 138 i 139 Konstytucji Federalnej. Od 1987 r. istnieje możliwość głosowania jednocześnie na inicjatywę i kontrprojekt. Na kartach do głosowania przewidziane jest dodatkowe pytanie dotyczące preferowanej propozycji (w przypadku, gdyby obie zostały przyjęte).

¹⁰¹ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 131 i 134.

Abrogative referendum II (1949)	Automatic (obligatory)	'Urgent' laws without constitutional base become immediately valid but have to be submitted to an obligatory vote within a year. They are abrogated unless accepted by the double majority of the people and the cantons.
Popular initiative for the total revision of the Constitution (1848)	100,000 signatures within 18 months	The proposal is submitted first to the people. If a simple popular majority agrees, parliament is dissolved and a new assembly elected to draft a new Constitution. The resulting document is then be submitted to a referendum, in which it must gain a double majority
Popular initiative for the partial revision of the Constitution (1891)	100,000 signatures within 18 months	Citizens' proposal for a constitutional amendment/partial change. Government and parliament propose to reject or endorse the popular initiative. The constitution is changed only if the proposal is accepted by a majority of the people and the cantons.

Źródło: W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 122.

3.3 Szwajcarska demokracja bezpośrednia w kontekście porównawczym

Szwajcarski system demokracji bezpośredniej znacznie różni się od tych, które możemy odnaleźć w większości państw europejskich. Przede wszystkim, aby zrozumieć naturę demokracji bezpośredniej w Szwajcarii, warto zwrócić szczególną uwagę na nazewnictwo związane z tym elementem politycznego systemu, które może znacząco różnić się w innych krajach.

W kontekście międzynarodowym termin *referendum* jest często używany na określenie głosowania powszechnego. Jednak w kontekście szwajcarskiej demokracji bezpośredniej *referendum* ma inne znaczenie. Jest określonym narzędziem, określoną formą demokracji bezpośredniej i podobnie jak inicjatywa ludowa prowadzi do głosowania powszechnego (ludowego) (fr. *votation populaire*, w przeciwieństwie do fr. *élection*, czyli wyboru przedstawicieli)¹⁰². Te subtelne różnice w nazewnictwie dobrze obrazuje przykład Wielkiej Brytanii, w której obowiązuje odmienny od szwajcarskiego system większościowy. Jak zaznacza C. H. Church Brytyjczycy nie mówią o demokracji bezpośredniej, lecz raczej o samych referendach, przez które rozumieją jednorazowe głosowania będące jedynie uzupełnieniem

¹⁰² J. Fiechter, Chef suppléant section des droits politiques, Chancellerie fédérale, Section des droits politiques, julien.fiechter@bk.admin.ch, www.bk.admin.ch, mail z dnia 17.11.2014 (kontakt osobisty).

działalności obywateli polegającej na wyborach partii rządzącej. W Szwajcarii natomiast głosowania ludowe stanowią jeden z filarów politycznego systemu państwa, a samo słowo *referendum* jest używane na określenie jednego z rodzajów instrumentów demokracji bezpośredniej w państwie¹⁰³.

Politolog W. Linder podkreśla ten szwajcarski charakter rozumienia pojęcia *referendum*, pisząc: „A *referendum* in this [Swiss] context means a popular vote on a specific parliamentary decision, with the citizens having the last word: they decide whether the proposal becomes law or is rejected”¹⁰⁴.

Różnice w rozumieniu pojęć takich jak *głosowanie ludowe*, *referendum*, *plebiscyt* czy *inicjatywa ludowa* nie są jedynymi rozbieżnościami między Szwajcarią a innymi państwami¹⁰⁵. Podstawowe różnice dotyczą przede wszystkim intensywności przeprowadzania głosowań ludowych w danym kraju, sposobu ich zwoływania czy obligatoryjności wprowadzenia w życie przez władze państwowe ich wyników. W systemach politycznych wielu państw występują bowiem znaczne różnice. W niektórych referendum jest elementem fakultatywnym, podczas gdy w innym może mieć charakter obowiązkowy. Powszechne głosowanie referendalne jest w większości państw zwoływane ogólnie przez organy państwowe (parlament bądź prezydenta), a jego wynik nie jest często dla władz zobowiązujący. Głosowania mogą występować jedynie na poziomie lokalnym bądź także ogólnokrajowym. Konstytucje niektórych państw wymagają określonej frekwencji obywateli w głosowaniach, podczas gdy w innych obowiązkowe progi referendalne w ogóle nie istnieją¹⁰⁶.

Na przykład w Polsce referendum jest zarządzane przez Sejm lub przez prezydenta za zgodą Senatu, i jest fakultatywne, co oznacza, że w żadnej sprawie głosowanie obywateli nie jest wymagane. Wniosek obywatelski nie zobowiązuje więc władz do przeprowadzenia referendum¹⁰⁷. Wspomniana już, ze względu na swój całkowicie odmienny system większościowy, Wielka Brytania posiada z kolei specyficzny charakter ze względu na ugruntowany w tym kraju

---

¹⁰³ C. H. Church, *The Politics and Government of Switzerland*, dz. cyt., s. 144.

¹⁰⁴ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 120.

¹⁰⁵ Na przykład rozumienie pojęcia *plebiscyt* może być różne w zależności od miejsca i okresu historycznego – dla jednych jest tożsame z pojęciem *referendum*, dla innych odnosi się do podejmowania w głosowaniu decyzji dotyczącej wyrażenia zaufania wobec konkretnej osoby i powierzenia jej określonych kompetencji, gdzie indziej jeszcze oznacza wyrażenie woli ludności dotyczące przyłączenia do jednego z istniejących państw bądź utworzenia nowego państwa. (Zob.: A. Krasnowolski, *Referendum jako instytucja demokracji bezpośredniej w państwach europejskich*, Biuro Analiz i Dokumentacji, Kancelaria Senatu, Warszawa 2016, s. 4.)

¹⁰⁶ Szczegółowo o referendach i praktyce ich zastosowania w krajach europejskich pisze prof. dr hab. M. Musiał-Karg w monografii „Referenda w państwach europejskich. Teoria, praktyka, perspektywy, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008. Zob. też: A. Krasnowolski, *Referendum jako instytucja demokracji bezpośredniej w państwach europejskich*, dz. cyt.

¹⁰⁷ Zob. szerzej: S. Grabowska, *Referendum ogólnokrajowe w Polsce – analiza przypadku*, „Studia politologiczne” 2019, nr 53, s. 97-113.

parlamentarny model rządów oraz brak konstytucji pisanej. W ustawodawstwie brytyjskim, choć istnieją ogólne przepisy dotyczące referendum, wymaga się jednak, aby brytyjski parlament każdorazowo uchwalał ustawę w sprawie stosownego głosowania ludowego. Z tych powodów referenda są w kraju przeprowadzane rzadko. Nie są też prawnie wiążące¹⁰⁸.

Polska i Wielka Brytania to przykłady całkowicie kontrastujące z przypadkiem Szwajcarii, gdzie demokracja bezpośrednia funkcjonuje zupełnie inaczej. Przede wszystkim dla szwajcarskiej demokracji bezpośredniej podstawą jest sama konstytucja. To ona zaznacza, że wszystkie jej zmiany muszą podlegać głosowaniu powszechnemu, a każda uchwalona ustawa może stać się przedmiotem referendum fakultatywnego. W Szwajcarii więc sam porządek konstytucyjny zapewnia gwarancję prawa obywateli do bezpośredniego uczestnictwa w podejmowaniu decyzji – nie jest to więc decyzja politycznych przedstawicieli. Co niezwykle istotne w kontekście porównawczym w Szwajcarii głosowania ludowe podlegają silnej ochronie konstytucyjnej, która uniemożliwia federalnemu trybunałowi ich unieważnienie, uznając lud za najlepszego strażnika dobra publicznego. Ponadto w szwajcarskiej demokracji bezpośredniej do zatwierdzenia wyników danego głosowania ludowego nie wymagany jest żaden próg frekwencyjny. Nawet jeśli w głosowaniu ludowym uczestniczy zdecydowana mniejszość uprawnionych do głosowania, jest ono wiążące. W Szwajcarii głosowania ludowe odbywają się na wszystkich szczeblach administracyjnych – federalnym, kantonalnym i gminnym, a częstotliwość głosowań ludowych jest jedną z największych na świecie – Szwajcarzy głosują nawet nad kilkunastoma sprawami rocznie na poziomie federalnym, i często jeszcze większą ilością głosowań na szczeblach niższych¹⁰⁹.

W Europie głosowania w ramach demokracji bezpośredniej stosowane są zdecydowanie rzadziej niż w Szwajcarii. Wśród państw o stosunkowo znaczącym doświadczeniu demokracji bezpośredniej wymienia się Liechtenstein, Irlandię, Włochy, Danię czy Francję¹¹⁰. Różnice na tle wymienionych państw, w których demokracja bezpośrednia jest w określonym stopniu praktykowana, są jednak bardzo widoczne, szczególnie kiedy szczegółowo analizuje się ich konstytucyjne podstawy oraz rzeczywistą praktykę.

---

¹⁰⁸ Zob. szerzej: J. Węgrzyn, *Referendum w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej*, s. 110-114, [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

¹⁰⁹ Na przykład w dniu 28.11.2021 r. mieszkańcy kantonu Genewa (gmin: Bardonnex. Onex i Veyrier) głosowali nad trzema zagadnieniami dot. kwestii federalnych, sześcioma – kantonalnych i jednym dot. gminy (*Votation populaire du 28 novembre 2021*, République et canton de Genève, www.ge.ch/votations/20211128/ (dostęp 22.09.2022)). Lista wszystkich głosowań ludowych, które odbyły się na poziomie federalnym jest dostępna na stronie internetowej www.swissvotes.ch.

¹¹⁰ M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich...*, dz. cyt., s. 147-183.

Na przykład, podczas gdy w Szwajcarii referendum ma charakter suspensywny (powstrzymuje wejście w życie danej decyzji władz), we Włoszech najczęściej stosowane w praktyce referendum ma już charakter abrogatywny (a więc uchyla działające już prawo)¹¹¹.

Ciekawym przykładem, mocno kontrastującym ze Szwajcarią są rozwiązania francuskie. We Francji powszechnie znana jest forma referendum uruchamianego przez prezydenta w celu ominięcia decyzji parlamentu. Zgodnie z art. 11 Konstytucji Republiki Francuskiej prezydent kraju w każdej sprawie może zwołać referendum, ale jeśli zostanie ono odrzucone w głosowaniu jest widziane jako wotum nieufności wobec prezydenta. W Szwajcarii przegrana rządu w głosowaniu ludowym nie powoduje takich konsekwencji – ani Rada Federalna jako całość, ani żaden z jej członków, po porażce w głosowaniu powszechnym nie rezygnuje ze swojego stanowiska¹¹². W Szwajcarii istnieje więc całkowity rozdział między demokracją bezpośrednią a tworzeniem rządu.

Francuska konstrukcja konstytucyjna sprawia ponadto, że referendum będąc silnym narzędziem w rękach głowy państwa, może być wykorzystywane bezpośrednio do prezydenckich celów politycznych bądź jako plebiscyty popularności (jak miało to miejsce za czasów Ch. de Gaulle'a¹¹³). Taka sytuacja nie jest możliwa w Szwajcarii, gdzie konstytucja jasno ustala, kiedy głosowanie ludowe powinno się odbyć i nie jest to zależne ani od głowy państwa, ani od rządu.

Znaczące różnice występują również w przypadku inicjatywy ludowej. W Szwajcarii jest ona jednym z trzech najważniejszych narzędzi demokracji bezpośredniej. Jest mocno ugruntowana w ustawie zasadniczej i często praktykowana. Jeżeli inicjatywa nie zostanie wycofana z powodu porozumienia zawartego między władzami a inicjatorami we wstępnej fazie rozważań, głosowanie ludowe musi się odbyć. W wielu państwach inicjatywy przyjmują zupełnie inny charakter. Na przykład we Włoszech czy w Austrii, inicjatywy pełnią jedynie funkcję propozycji, które choć brane są pod uwagę przez parlamenty krajowe w rozważaniach ustawodawczych, nie doprowadzają do głosowania ludowego¹¹⁴. We Francji z kolei inicjatywy obywatelskiej nie przewiduje się w ogóle.

Warto również zwrócić uwagę na wymaganą w głosowaniach ludowych frekwencję wyborczą. Szwajcaria całkowicie zrezygnowała z wprowadzenia progów w głosowaniach, podczas gdy niektóre państwa przewidują pewne progi.

---

¹¹¹ O praktyce referendum we Włoszech zob. szerzej: M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich*, dz. cyt., s.163-169.

¹¹² W. Haller, *The Swiss Constitution...*, dz. cyt., s. 29 i 109; O francuskiej demokracji bezpośredniej zob. szerzej: M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich*, dz. cyt., s.152-157.

¹¹³ M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich...*, dz. cyt., s. 154.

¹¹⁴ W. Haller, *The Swiss Constitution...*, dz. cyt., s. 110.

Ciekawym przykładem jest Liechtenstein, który pod względem ilości głosowań ludowych (choć oczywiście nie dorównuje Szwajcarii) zajmuje w Europie drugie miejsce. System demokracji bezpośredniej tego niewielkiego księstwa przypomina ten obecny w Konfederacji Szwajcarskiej. Należy jednak podkreślić znaczącą różnicę. W Liechtensteinie żadna zmiana ustawy zasadniczej nie może wejść w życie bez zatwierdzenia jej przez Księcia Liechtensteinu. Co ważne posiada on możliwość zablokowania decyzji nawet wówczas, gdy została ona już poparta powszechnie¹¹⁵.

Ponadto w Szwajcarii demokracja bezpośrednia jest szeroko praktykowana na szczeblu zarówno narodowym, jak i lokalnym: kantonalnym i gminnym. W Wielkiej Brytanii głosowania ludowe są zdecydowanie częściej przedmiotem głosowań jedynie na niższych poziomach, podczas gdy w Stanach Zjednoczonych demokracja bezpośrednia nie występuje na poziomie ogólnopaństwowym w ogóle.

Warto również zaznaczyć, że niektóre z narzędzi demokracji bezpośredniej, choć powszechnie znane, nie wszędzie są praktykowane. Na przykład w Stanach Zjednoczonych instytucja *recall* ma znaczenie i znajduje zastosowanie w praktyce, natomiast w Szwajcarii, choć można ją odnaleźć w konstytucjach niektórych kantonów, nie odgrywała do tej pory większego znaczenia w praktyce¹¹⁶.

Podsumowując należy zaznaczyć, że choć instrumenty demokracji bezpośredniej znajdują się w prawodawstwie wielu krajów, to jednak zazwyczaj przybierają one formy i specyfiki charakterystyczne już dla danego państwa. Te same narzędzia mogą mieć więc w różnych miejscach zdecydowanie odmienny charakter, inną praktykę i mogą też generować różne skutki. Szwajcarski system demokracji bezpośredniej należy więc uznać za specyficzny i unikalny, trudno porównywalny z innymi.

---

¹¹⁵ Szerzej o demokracji bezpośredniej w Księstwie Liechtensteinu, zob.: M. Musiał-Karg, *Referenda w państwach europejskich...*, dz. cyt., str. 174-181.

¹¹⁶ Procedura *recall*, jest zapisana w konstytucjach niektórych kantonów. Argowia czy Genewa wprowadziły bądź rozszerzyły tę instytucję niedawno, co może świadczyć o wzrastaniu znaczenia tej formy demokracji bezpośredniej w kraju (pomimo wielu wcześniejszych opinii o jej uśpieniu bądź zaniku). Nadal jednak jest to mechanizm rzadko używany, mimo tego, że jego korzenie sięgają w Szwajcarii XIX w. Na szczeblu federalnym procedura *recall* nie istnieje. Zob.: *Recall option risks to shorten career of Geneva politicians*, SWI swissinfo.ch, www.swissinfo.ch/eng/recall-option-risks-to-shorten-career-of-geneva-politicians/47140758, 28.11.2021 (dostęp 12.07.2022); *Recall system wins ground in Switzerland*, www.swissinfo.ch/eng/recall-system-wins-ground-in-switzerland/47543070, SWI swissinfo.ch, 15.05.2022 (dostęp 12.07.2022). Szerzej o instytucji *recall* na poziomie kantonalnym w Szwajcarii zob: U. Serdült, *The history of a dormant institution: legal norms and the practice of recall in Switzerland*, „Representation” 2015, 51 (2), s. 161-172.

3.4 Demokracja bezpośrednia a demokracja przedstawicielska – przyjaciele czy wrogowie? (przykład Szwajcarii)

3.4.1 Szwajcaria jako demokracja półbepośrednia

Szwajcaria nie jest systemem demokracji bezpośredniej w pełnym tego słowa znaczeniu. Chociaż elementy demokracji bezpośredniej (rozumianej jako bezpośrednie, wręcz fizyczne uczestnictwo w podejmowaniu decyzji) można odnaleźć w niektórych miejscach w kraju, Szwajcarię trudno byłoby określić mianem demokracji na wzór antyczny¹¹⁷.

Szwajcarski system demokracji jest określany mianem demokracji półbepośredniej, ponieważ łączy w sobie elementy demokracji przedstawicielskiej i szeroki zakres instytucji demokracji bezpośredniej¹¹⁸. Charakterystycznym dla niej elementem jest rozróżnienie poziomów podejmowania decyzji w zależności od ich znaczenia, co do pewnego stopnia odzwierciedla normatywną hierarchię konstytucji, ustawy i rozporządzenia (zob. tabela poniżej). W Szwajcarii obywatele kraju podejmują ostateczną decyzję w najważniejszych sprawach. W sprawach ważnych decyduje parlament, natomiast w sprawach mniejszej wagi decyzje nie są już poddawane obywatelom do oceny, lecz podejmuje je samodzielnie rząd (czasem parlament). Demokracja półbepośrednia polega więc na interakcji między obywatelami, rządem i parlamentem. Obywatele nie podejmują wszystkich decyzji, ale partycypują w podejmowaniu decyzji o najbardziej istotnym znaczeniu¹¹⁹.

---

¹¹⁷ Szerzej o demokracji ateńskiej zob. np.: M. Marczevska-Rytka, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, dz. cyt., s. 48-66.

¹¹⁸ Należy zaznaczyć, że choć określenie *demokracja półbepośrednia* (*semi-direct democracy*) jest powszechne w literaturze przedmiotu (zob.: W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 125; C. H. Church, *Switzerland best regarded as semi-direct democracy*, „Financial Times” (online), 10.11.2017, www.ft.com/content/9acc4bc8-c323-11e7-a1d2-6786f39ef675 (dostęp 12.07.202)), niektórzy uważają, że używanie tego pojęcia wydaje się dzisiaj zbędne. Obecnie nie ma konieczności akcentowania faktu, że instrumenty demokracji bezpośredniej są używane w ramach systemów reprezentacyjnych bowiem wszystkie kraje posiadają organy reprezentacyjne a instrumenty demokracji bezpośredniej nie są projektowane jako ich alternatywa, lecz jako uzupełnienie. (Zob. Z. T. Pállinger, *Direct Democracy – The Swiss Experience*, Working Papers Liechtenstein Institute No. 14, Department of Political Science, bmw 2007, www.liechtenstein-institut.li/application/files/1215/7435/0328/LIAP_014_0.pdf (dostęp 9.10.2021)). W niniejszej pracy, za W. Linderem i S. Muellerem, termin *demokracja półbepośrednia* będzie używany w odniesieniu do systemu politycznego Szwajcarii (łączącego elementy demokracji bezpośredniej i przedstawicielskiej), natomiast termin *demokracja bezpośrednia* w odniesieniu do instrumentów: referendum oraz inicjatywy i ich praktyki (za: W. Linder, S. Mueller, *Swiss democracy...*, dz. cyt., s. 125).

¹¹⁹ W. Linder, *Direct Democracy*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 108-109.

Tabela 3. Koncepcja demokracji półbezpośredniej na szczeblu federalnym

The concept of semi-direct democracy at the federal level

Type of decision	Normative level	Decision-making body	Participation of the people
Very important	Constitution	Parliament	Obligatory referendum, popular initiative
Important	Law, ordinance	Parliament	Optional referendum
Less important	Simple decision, decree	Government	No participation

Źródło: W. Linder, *Direct Democracy*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 109.

Przykład szwajcarskiej demokracji półbezpośredniej pokazuje, że demokracja bezpośrednia i demokracja przedstawicielska to nie dwa odrębne i wrogie sobie elementy, ale przenikające się części składowe całego systemu politycznego. Dlatego też rozważania dotyczące demokracji bezpośredniej muszą być prowadzone w szerszym kontekście, a więc we współistnieniu z demokracją przedstawicielską. Takie podejście jest konieczne bowiem demokracja bezpośrednia nie jest tylko pewnym odrębnym dodatkiem do demokracji przedstawicielskiej, ale jak zauważają analitycy, aby spełniać swoją rolę i zwiększać demokratyczną legitymizację musi być starannie opracowana jako część demokracji przedstawicielskiej. Skutki jakie ze sobą przyniesie są bowiem zależne od tego, w jaki sposób osadzona jest ona w określonym kontekście instytucjonalnym i administracyjnym systemu przedstawicielskiego.

Przypadek Szwajcarii, który staje się często punktem wyjścia do rozważań o demokracji bezpośredniej w innych państwach czy strukturach ponadnarodowych pokazuje, że bezpośrednie procesy demokratyczne same w sobie nie są tym, co decyduje o ich sukcesie. To co w szwajcarskiej demokracji półbezpośredniej jest ważne to zachowanie równowagi między bezpośrednią reprezentacją ludu a reprezentacją części federalnych (kantonów) oraz ścisłe powiązanie demokracji bezpośredniej z konsensualnym procesem podejmowania decyzji, który włącza w proces decyzyjny różne podmioty i interesy. Ponadto należy podkreślić, że w Konfederacji Szwajcarskiej, bezpośrednia demokratyczna decyzja nigdy nie jest też ostatecznym etapem tworzenia polityki – niezwykle ważny jest także proces implementacji podjętych decyzji, w którym kantony przy wdrażaniu centralnie podejmowanych decyzji politycznych cieszą się dużą swobodą organizacyjną i merytoryczną. Instrumenty demokracji bezpośredniej łączą się więc tutaj z innymi mechanizmami w systemie politycznym co daje możliwość korekty tych decyzji,

które nie mogą być wdrożone, i dostosowania ich do rzeczywistości politycznej. Dlatego też naukowcy zaznaczają, że demokracji bezpośredniej nie powinno się, ani naukowo ani politycznie traktować jako prostego rozwiązania dla deficytów demokracji. Niezwykle ważne są bowiem instytucjonalne warunki w jakich się ona znajduje¹²⁰.

Istotność relacji demokracji bezpośredniej i demokracji przedstawicielskiej podkreśla wielu naukowców. A. Vatter uznając demokrację bezpośrednią jako ważny element politycznego systemu zrewidował nawet podział A. Lijpharta na demokracje większościowe i konsensualne. W opozycji do prądu amerykańskiego politologa (z 1984 i 1999 r.) demokrację bezpośrednią uznał za istotny czynnik rozważań dotyczących charakteru całej demokracji¹²¹. Uznał, że w zaawansowanych demokracjach istnieją nie tylko dwa, ale trzy wymiary demokracji. Obok wymiaru horyzontalnego (wykonawczo-partyjnego) oraz wymiaru wertykalnego (federalno-unitarnego) współczesne demokracje posiadają trzeci wymiar – *top-to-bottom dimension* związany z relacjami między rządem a ludnością¹²².

Ponieważ interakcje między demokracją bezpośrednią a demokracją przedstawicielską wydają się nieuniknione, w szwajcarskiej rzeczywistości politycznej pojawia się więc klasyczne pytanie: Czy rozbudowana demokracja bezpośrednia, będąca silnym elementem większościowym, podważa demokrację przedstawicielską opartą na konsensusie?

Ciekawych spostrzeżeń dotyczących tego zagadnienia dostarczają badania przeprowadzone przez politologów F. Sagera i M. Bühlmanna. Dokonali oni analizy związku między preferencjami politycznymi obywateli wyrażonymi w wyborach powszechnych, a preferencjami wyrażonymi w głosowaniach ludowych. Badania wskazały istnienie wyraźnej luki między preferencjami wyborczymi i preferencjami dotyczącymi poszczególnych zagadnień. Okazuje się więc, że

---

¹²⁰ Szerzej o szwajcarskiej demokracji bezpośredniej w kontekście problematyki deficytu demokracji w UE piszą: E. G. Heidbreder, I. Stadelmann-Steffen, E. Thomann, F. Sager, *EU referendums in context: What can we learn from the Swiss case?*, „Public Administration” 2019, 97 (2), s. 370-383.

Analizując zdecydowanie różne konteksty instytucjonalne i administracyjne UE i Szwajcarii autorzy zauważają, że kontekst instytucjonalny UE nie jest w stanie uwzględnić możliwych negatywnych konsekwencji politycznych decyzji ludowych w taki sam sposób, jak czyni to polityka szwajcarska. Biorąc pod uwagę zarówno referenda krajowe w sprawach UE, jak i hipotetyczne referenda ogólnounijne wykazują, że obu tym formom (na poziomie krajowym bądź unijnym) brakuje instytucjonalnego i administracyjnego osadzenia, które łączy bezpośrednio i reprezentatywne podejmowanie decyzji. W takiej sytuacji powoływanie się na szwajcarską demokrację bezpośrednią, gdy wzywa się do zwiększenia liczby referendów w UE, jest według naukowców nieuzasadnione. Podkreślają, że wzmocnieniu legitymizacji w UE poprzez rozbudowę demokracji bezpośredniej powinna towarzyszyć reforma instytucjonalna, która zagwarantowałaby, że referenda zostaną włączone do procedur demokracji przedstawicielskiej w UE. W przeciwnym razie zarówno referenda ogólnounijne, jak i krajowe mogą raczej osłabić, niż promować, zamierzony efekt wzmocnienia demokracji.

¹²¹ A. Lijphart pomijał demokrację bezpośrednią jako istotny czynnik w swoich rozważaniach. Np. w „Democracies” pisał, że demokracja bezpośrednia nie może być rozważana ani jako typowo większościowa, ani typowo konsensualna. (A. Lijphart, *Democracies...*, dz. cyt., s. 31.)

¹²² Zob. szerzej: A. Vatter, *Lijphart expanded: three dimensions of democracy in advanced OECD countries?* „European Political Science Review” 2009, 1(1), s. 125-154.

wybory obywateli wyrażone w głosowaniach w ramach demokracji bezpośredniej nie są całkowicie zgodne z ich decyzjami podjętymi podczas wyborów politycznych przedstawicieli.

Ponieważ politycy nie zawsze podejmują decyzje polityczne w pełni zgodne z preferencjami swoich wyborców, demokracja bezpośrednia nie jest zbędna, ale może służyć jako ważny instrument korygowania błędnej reprezentacji w konkretnych zagadnieniach politycznych. Za pomocą narzędzi takich jak referendum czy inicjatywa ludowa element niepełnego dopasowania między wyborcą a wybranym może być rozwiązywany sprawa po sprawie (*issue-by-issue*). W ten sposób demokracja bezpośrednia staje się środkiem zinstytucjonalizowanej kontroli zajmując w tym kontekście miejsce wyborów powszechnych, które służą do oceny partii politycznych co kilka lat, ale nie odwzorowują preferencji obywateli w trakcie kadencji.

Jak zaznaczają autorzy badań, demokracja bezpośrednia spełnia więc pozytywną rolę w systemie szwajcarskim. Uzupełnia ona demokrację przedstawicielską, a nie ją podważa. Głosowania ludowe, jak sugerują badacze, mogą być nawet uznane za ważny środek wzmacniający jakość demokracji zarówno w zakresie responsywności, jak i rozliczalności¹²³.

3.4.2 Demokracja bezpośrednia w szwajcarskim procesie decyzyjnym

Aby dobrze zrozumieć charakter szwajcarskiej demokracji bezpośredniej warto przyjrzeć się jej umiejscowieniu w szerszym kontekście procesu decyzyjnego w Szwajcarii. Demokracja bezpośrednia stanowi bowiem bardzo ważną część szwajcarskiego *decision making process*. Aby przeanalizować jej rolę i wpływ, należy w tym miejscu przedstawić jak proces decyzyjny w Szwajcarii jest zbudowany i jaka jest jego specyfika.

Jak już zostało podkreślone pojawienie się rozbudowanych instytucji demokracji bezpośredniej, w tym przede wszystkim referendum fakultatywnego, zmieniło szwajcarską demokrację na taką jej formę, która opiera się na negocjacjach i konsensusie.

Ze względu na charakter systemu opartego na współpracy i poszukiwaniu kompromisu, szwajcarski system decyzyjny jest systemem niezwykle szerokim i złożonym. Uczestniczy w nim wielu aktorów zarówno formalnych, jak i nieformalnych, i charakterystyczne jest dla niego istnienie licznych tzw. punktów weta (wśród najważniejszych wymienia się aktorów fazy przedparlamentarnej, parlamentarny system dwuizbowy czy właśnie demokrację bezpośrednią). Istotne zmiany w zakresie demokracji bezpośredniej sprawiły, że wielu aktorów zyskało na politycznym znaczeniu. Stali się bowiem potencjalnymi podmiotami, które mogłyby stworzyć

---

¹²³ F. Sager, M. Bühlmann, *Checks and Balances in Swiss Direct Democracy*, [w:] *Referendums and Representative Democracy*, red. M. Setälä, T. Schiller, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2009, s. 186-206.

wiarygodne zagrożenie referendalne. Aby unikać tej referendalnej pułapki, która mogłaby okazać się dla władz wielką przeszkodą na drodze politycznych zmian, podmioty te zostały w szwajcarskim systemie bezpośrednio włączone w proces decyzyjny. W proces ten weszły więc nie tylko największe partie polityczne, lecz także główne grupy interesu, kantony czy ruchy społeczne¹²⁴.

Politolodzy H. Kriesi i A. H. Trechsel dokonując analizy szwajcarskiego systemu decyzyjnego dzielą go na poziomie federalnym na pięć najważniejszych etapów: I. ustalenie porządku obrad (ang. *agenda-setting*), II. faza przedparlamentarna, III. faza parlamentarna, IV. faza demokracji bezpośredniej i V. faza implementacji¹²⁵. Podział na te same etapy możemy odnaleźć w opracowaniu naukowym innych politologów, na przykład P. Sciarini'ego w klasycznej pracy o systemie politycznym Konfederacji Szwajcarskiej p.t. „Handbook of Swiss Politics”¹²⁶. Każda z wymienionych faz w systemie szwajcarskim ma swoją, często nietypową na tle innych politycznych systemów europejskich, specyfikę.

Etap I. Ustalenie porządku obrad i inicjowanie

Charakter pierwszej fazy – fazy inicjowania – jest w Szwajcarii niezwykle ciekawy. Do lat 70. XX w. to szwajcarski Parlament pełnił funkcję głównego inicjatora nowych spraw w politycznej agendzie. Od tego czasu jednak wiele się zmieniło. Jak wskazują szwajcarscy naukowcy, ze względu na bezpośrednią presję oddolną, głównie ze strony obywateli w postaci inicjatyw obywatelskich, oraz bezpośrednią presję zewnętrzną ze strony środowiska międzynarodowego, to egzekutywa przejęła w znacznej mierze klasyczną rolę parlamentu w tej fazie. Możliwość inicjowania procesu decyzyjnego mają w Szwajcarii oczywiście aktorzy państwowi, czyli Zgromadzenie Federalne, Rada Federalna i administracja. W Szwajcarii posiadają ją również sami obywatele (poprzez inicjatywę ludową). Na porządek obrad mogą również wpływać czynniki zewnętrzne, takie jak te wynikające chociażby ze współpracy i negocjacji międzynarodowych (ich bezpośredni wpływ jest znaczący, a znaczenia nabiera dodatkowo jego pośredni charakter). Jak zauważają naukowcy taka tendencja zmian jest w ostatnich dziesięcioleciach typowa dla państw określanych jako demokracje liberalne¹²⁷.

---

¹²⁴ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland. Continuity and Change in a Consensus Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 115.

¹²⁵ Tamże, s. 116-124.

¹²⁶ P. Sciarini, *The Decision-Making Process*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 465-499.

¹²⁷ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 116-117; P. Sciarini, *The Decision-Making Process*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt. s. 466-469.

Etap II. Faza przedparlamentarna

Niezwykle ważną fazą w szwajcarskim systemie podejmowania decyzji politycznych jest faza przedparlamentarna. Jest to zasadniczy etap przygotowawczy, pełniący kluczową rolę w całym procesie.

Faza ta jest podzielona na kilka etapów. Cały proces fazy przedparlamentarnej rozpoczyna wstępny wniosek propozycji nowego prawa lub poprawki do konstytucji opracowany przez urzędnika publicznego, niezależnego eksperta lub grupę roboczą, w skład której wchodzi zarówno urzędnicy, jak i eksperci. Na tym etapie dokonuje się analizy problemu i stworzenia wstępnego projektu tekstu aktu prawnego. Następnie propozycja tekstu jest dopracowywana przez komisję ekspertów, którą tworzą zarówno eksperci posiadający specjalistyczną wiedzę w danym zakresie, jak i przedstawiciele grup interesów, kantonów i partii politycznych¹²⁸. Warto więc zaznaczyć, że komisję ekspertów tworzą nie tylko specjaliści z danej dziedziny, lecz także przedstawiciele obywateli. Po ustaleniach komisji następuje formalna procedura konsultacji, która obejmuje głównie te same organizacje, które były już reprezentowane w komisjach eksperckich. Należy zaznaczyć, że zakres konsultacji przedparlamentarnych różni się w zależności od charakteru ustawy, jej znaczenia czy stopnia konfliktu, który generuje¹²⁹. Zanim ostateczna propozycja zostanie przyjęta, przechodzi jeszcze drogę konsultacji administracyjnej.

Faza przedparlamentarna jest etapem, w którym spotykają się ze sobą liczni aktorzy sceny politycznej, zarówno formalni przedstawiciele władz, jak i aktorzy pozarządowi i niepubliczni. Wszyscy mają możliwość przedstawienia swoich poglądów zarówno w komisji eksperckiej, jak i podczas następującej po niej fazy konsultacji. Rozmowy wielu aktorów politycznych mają swoją wagę. Włączanie do procesu konsultacji wielu podmiotów zarówno formalnych, jak i nieformalnych, ma za zadanie dążenie do podjęcia takich rozwiązań politycznych i prawnych, które uzyskując zgodę większości pozwolą przyjąć najszerszy możliwy konsensus i uniknąć referendalnej „pułapki” w końcowym etapie procesu decyzyjnego¹³⁰. Faza przedparlamentarna jest tak istotna, bowiem, to już w tej fazie dochodzi w wielu przypadkach do konsensusu i opracowania ugody. Rolą przedparlamentarnych konsultacji jest także wstępne zbadanie zasadności samego wniosku, możliwości jego wdrożenia i późniejszej realizacji, jak również zbadanie ogólnego wsparcia politycznego dla danego projektu.

---

¹²⁸ W art.147 Konstytucji Konfederacji Szwajcarskiej zaznacza się, że kantony, partie polityczne i zainteresowane grupy są zapraszane do wyrażenia swoich poglądów w trakcie przygotowywania ważnych aktów prawnych lub innych projektów o istotnym znaczeniu, jak również w związku z istotnymi traktatami międzynarodowymi.

¹²⁹ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 117-119. Warto zaznaczyć, że nowy wniosek nie zawsze przechodzi przez wszystkie wymienione etapy.

¹³⁰ P. Sciarini, *The Decision-Making Process*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 469-470.

Etap przedparlamentarny jest czasem krytykowany za zbyt długie przedłużanie całego procesu decyzyjnego czy nierównomierny udział wszystkich zainteresowanych grup (ze względów finansowych lub organizacyjnych). Niektórzy uważają, że procedura konsultacji jest nawet nadużywana. Nie zawsze też, jak się okazuje, faza ta niweluje poziom konfliktu w kolejnych fazach procesu decyzyjnego – często, gdy sprawa jest wysoce konfliktowa, pozostaje taką w kolejnych, następujących po niej fazach¹³¹. Nadal jednak etap ten jest uznawany za jeden z najbardziej kluczowych elementów całego systemu decyzyjnego¹³².

Etap III. Faza parlamentarna

W kolejnej fazie projekt ustawy trafia pod obrady szwajcarskiego parlamentu. Jest on opracowywany w każdej z izb. Ze względu na system symetrycznego bikameralizmu charakterystyczny dla parlamentu Konfederacji Szwajcarskiej, obie izby muszą podjąć wspólną zgodną decyzję. Jak zauważają H. Kriesi i A. H. Trechsel, możliwości kompromisu między obiema izbami są od wielu lat zaskakująco wysokie¹³³.

Jeszcze na początku lat 90. XX w. parlament w Szwajcarii był powszechnie uważany za bardzo słaby i najczęściej biernie akceptujący kompromis zawarty w poprzedzającej jego działanie fazie przedparlamentarnej. Do trzech podstawowych czynników, które w największym stopniu przyczyniły się do słabego znaczenia parlamentu w całym procesie podejmowania decyzji zalicza się: charakterystyczny system rządzenia, w którym parlament nie ma możliwości odwołania władzy wykonawczej, „militia” system oraz demokrację bezpośrednią¹³⁴.

Warto jednak zaznaczyć, że szeroka reforma ciała ustawodawczego, która rozpoczęła się w latach 90. XX w. doprowadziła do znacznych zmian jego charakteru, a całość reformy doprowadziła do wzmocnienia roli parlamentu w procesie ustawodawczym. Przede wszystkim dokonano wzmocnienia parlamentarnych komisji legislacyjnych, które stały się bardzo ważnymi punktami politycznych narad i negocjacji. Parlament częściej zaczął dokonywać modyfikacji prawnych pomysłów rządowych, częściej również korzystał z własnej możliwości inicjatywy parlamentarnej, która może nawet skutkować pominięciem niektórych aspektów procesu przedparlamentarnego¹³⁵.

---

¹³¹ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 119.

¹³² Pisał już o tym w latach 80. XX w. politolog H. Kriesi. (Zob.: H. Kriesi, *Entscheidungsstrukturen und Entscheidungsprozesse in der Schweizer Politik*, dz. cyt., s. 589 [za: P. Sciarini, *The Decision-Making Process*, w: *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 469]).

¹³³ H. Kriesi, A.H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 119-120.

¹³⁴ P. Sciarini, *The Decision-Making Process*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 477. (Te trzy czynniki P. Sciarini wymienia za: H. Kriesi, *Le système politique suisse*, wyd. 2, Economica, Paryż 1998, s. 204.)

¹³⁵ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s.177.

Etap IV. Faza demokracji bezpośredniej

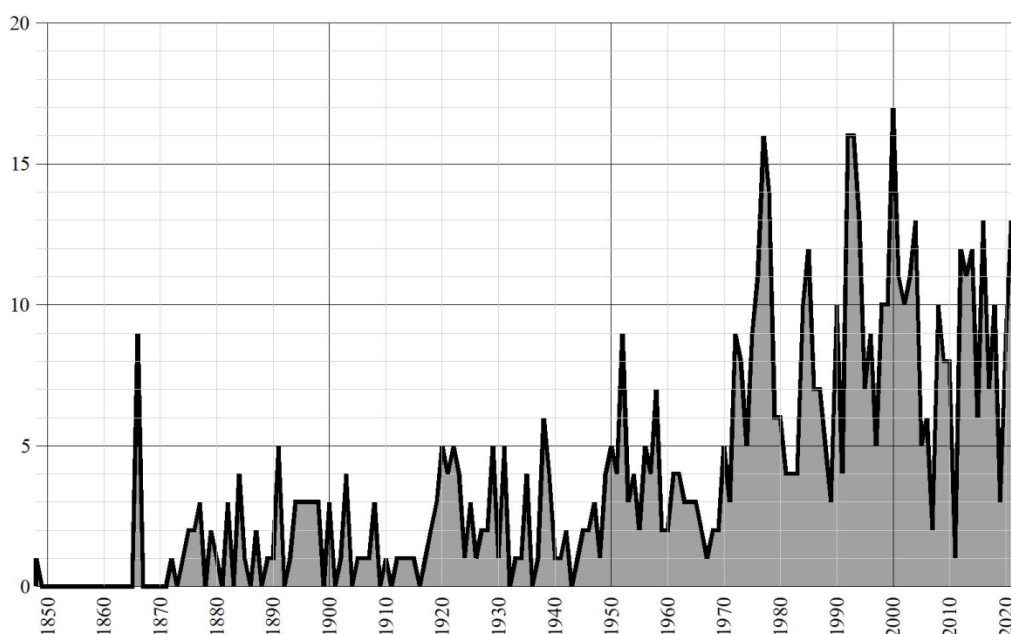
Po obradach parlamentarnych ustawa wreszcie trafia pod osąd obywateli. Procedury demokracji bezpośredniej są uznawane za silny większościowy element w systemie szwajcarskiego konsensusu. Jak podkreślają naukowcy, problemem nie jest jednak ich większościowy charakter, ale to, że instrumenty demokracji bezpośredniej stanowią końcową fazę procesu podejmowania decyzji i są w stanie położyć kres wcześniejszym dążącym do kompromisu procedurom¹³⁶.

Bezpośrednia i pośrednia rola demokracji bezpośredniej

Wszystkie trzy instytucje demokracji bezpośredniej: referendum obligatoryjne, referendum fakultatywne i inicjatywa ludowa pełnią w szwajcarskim systemie decyzyjnym bardzo ważną rolę – bezpośrednią, ale i pośrednią.

Bezpośredni skutek demokracji bezpośredniej można określić analizując ilość głosowań ludowych, ich wyniki, tematykę, której dotyczyły, czy też poziom obywatelskiej frekwencji. (Zob. poniższy wykres i tabela).

Wykres 1. Wszystkie głosowania ludowe (1848-2021)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na stronie www.swissvotes.ch (dostęp 11.09.2021).

¹³⁶ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 120.

Szczegółowe dane statystyczne dotyczące wszystkich trzech narzędzi demokracji bezpośredniej (referendum obligatoryjnego, referendum fakultatywnego i inicjatywy ludowej) prezentuje poniższa tabela.

Tabela 4. Referenda i inicjatywy ludowe (1848-2019)

Obligatory referenda	
Voted	198 (100%)
Accepted by the cantons and the people	148 (74.7%)
Rejected by the cantons and/or the people	50 (25.3%)
Popular initiatives	
Proposals handed in	474
Insufficient number of signatures	120
Withdrawn	100
Lapsed or declared invalid	6
Pending at time of writing (Oct. 2019)	32
Voted	216 (100%)
Accepted by the cantons and the people	22 (10.2%)
Rejected	194 (89.8%)
Counterproposals (to popular initiatives)	
Voted	42 (100%)
Accepted	26 (61.9%)
Rejected	16 (38.1%)
Optional referenda	
Bills subject to referendum (–June 2019)	3012
Referendum attempted but failed at signature stage	35
Referendum passed signature stage	190 (6.3% of all bills)
Referendums voted (–May 2019)	188 (100%)
Challenge by referendum failed (=parliamentary bill successful)	108 (57.4%)
Challenge by referendum successful (=bill rejected)	80 (42.6%)

Sources: Swissvotes (2019); BK (2019)

Źródło. W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 130.

Analiza powyższych danych pozwala wyciągnąć pewne ogólne wnioski dotyczące praktyki stosowania narzędzi demokracji bezpośredniej w Szwajcarii. Przede wszystkim ilość głosowań ludowych w Szwajcarii jest bardzo wysoka i ciągle wzrasta. W latach 1848-2021 w Szwajcarii na poziomie federalnym odbyło się 669 głosowań (włączając kontrprojekty i pytania dodatkowe). Szczególnie zauważalny jest diametralny wzrost użycia narzędzi demokracji bezpośredniej od lat 70. XX w. Właściwie to od tego momentu miała miejsce większość federalnych głosowań. Jest to związane przede wszystkim ze zdecydowanie zwiększoną ilością spraw, które pojawiły się z

czasem w politycznej agendzie oraz zintensyfikowaną działalnością parlamentu, wynikającymi przede wszystkim z coraz większej złożoności współczesnej polityki¹³⁷. Obecnie Szwajcarzy głosują na poziomie federalnym cztery razy do roku nawet nad kilkunastoma sprawami rocznie. Tematyka głosowań jest bardzo różnorodna.

Należy podkreślić, że charakterystyka praktyki każdej z instytucji demokracji bezpośredniej jest inna. Zgodnie z zapisami Konstytucji, referendum obligatoryjne odbywa się automatycznie zawsze wtedy, gdy władze przedstawiają propozycję zmian konstytucyjnych. Są one stosunkowo częste. Związane są najczęściej z modyfikacją lub rozszerzeniem praw Federacji, potrafią więc budzić obywatelskie zainteresowanie. Dane pokazują, że 25% z zaproponowanych przez władze zmian zostało przez obywateli odrzuconych. Z jednej strony ¼ odrzuconych decyzji może świadczyć o nieco sceptycznym stosunku społeczeństwa wobec przyznawaniu władzom federalnym większych niż dotychczas kompetencji, z drugiej ¾ zaakceptowanych ustaw pokazuje, że w większości obywatele podążają jednak za politycznymi rekomendacjami władz w sprawach największej wagi. Władze polityczne nie mogą być jednak pewne wyników głosowań ludowych. Historia pokazała, że obywatele (i kantony) są w stanie odrzucać, bądź skutecznie opóźniać ważne dla kraju reformy (analitycy zwracają szczególną uwagę na dwa tego typu wydarzenia: wstrzymywanie budowy i rozwoju idei państwa opiekuńczego w Szwajcarii oraz opóźnianie wprowadzenia praw wyborczych dla kobiet – prawa te uzyskano dopiero w 1971 r.¹³⁸).

Referendum fakultatywne z kolei pełni rolę obywatelskiego weta wobec nowego ustawodawstwa proponowanego przez parlament. Praktyka pokazuje, że zwykle ustawodawstwo nie jest przez obywateli zbyt często kwestionowane. Pod głosowanie poddawanych jest jedynie niecałe 7% wszystkich ustaw. Obywatele nie kwestionują więc w drodze referendum fakultatywnego decyzji parlamentu na każdym możliwym kroku. Jak zauważają politolodzy W. Linder i S. Mueller wynika to przede wszystkim z faktu, że dany projekt, który trafia pod obrady parlamentu, przeszedł już fazę przedparlamentarną i na etapie prac parlamentu znane są już w zasadzie wszystkie argumenty przeciwników i zwolenników danego rozwiązania. Łatwo więc ocenić polityczne i społeczne poparcie dla danego projektu, bowiem dobrze znane są już stanowiska władz, grup politycznych, grup interesu i innych uczestników konsultacji. Dobrze znana jest również jakość wypracowanego w projekcie kompromisu, co ułatwia grupom parlamentarnym dalsze dążenie do poszukiwania takiego rozwiązania, które zostanie poparte przez większość i tym samym pozwoli uniknąć ryzyka referendalnego, które mogłoby

---

¹³⁷ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 61.

¹³⁸ Tamże, s. 56.

doprowadzić do całkowitego odrzucenia nowych propozycji¹³⁹. Grupy parlamentarne starają się więc działać w taki sposób, aby unikać kolejnej, ryzykownej fazy demokracji bezpośredniej. Jak pokazują dane, jeśli bowiem do referendum fakultatywnego jednak dojdzie, propozycje są odrzucane przez obywateli w aż ponad 40%. Choć według ogólnych danych jedynie niecałe 3% ustaw przechodzących przez parlament jest rzeczywiście odrzucanych przez ludzi i wydaje się, że referendum fakultatywne wywiera bezpośrednio marginalne znaczenie w tworzeniu szwajcarskiej polityki, należy podkreślić, że te kilka procent zakwestionowanych przez obywateli praw to zazwyczaj ustawy ważne, często budzące kontrowersje. Ryzyko porażki w referendum fakultatywnym jest więc traktowane przez władze bardzo poważnie¹⁴⁰.

Charakterystyka trzeciego narzędzia demokracji bezpośredniej – inicjatywy ludowej – jest zupełnie inna. Ma ona charakter przede wszystkim innowacyjny – wprowadza do politycznej agendy coś nowego. Obywatele stając się inicjatorami zmian, nawiązują bezpośrednio do pierwszego etapu *decision making*. Należy jednak zauważyć, że czasem inicjatywa ludowa jest odpowiedzią na uchwalone wcześniej prawo, wobec którego nie zdecydowano się zastosować narzędzia w postaci referendum fakultatywnego¹⁴¹. Ilość zgłaszanych projektów świadczy o zainteresowaniu tym narzędziem demokracji bezpośredniej i chęci obywateli do podejmowania zmian. Jednak pomimo wielu zgłaszanych inicjatyw sukces odnosi tylko niewielka część z nich – ok. 10%. Większym sukcesem cieszą się kontrpropozycje władz, które choć zasadniczo mniej liczne, przyjmowane są przez obywateli w głosowaniach w ponad 60%, co zdecydowanie świadczy o ich skuteczności¹⁴². Jednak analizując powyższe dane, należy zauważyć, że nie wszystkie zgłaszane inicjatywy są rzeczywiście poddawane pod powszechne głosowanie. Znacząca liczba wnoszonych inicjatyw ostatecznie nie jest procedowana. Czasem są one odrzucane z powodów proceduralnych, ale zdecydowanie częściej są wycofywane przez samych inicjatorów po udanych negocjacjach z władzami w sprawie kontrpropozycji¹⁴³.

Powyższe dane wskazują, że pomimo szerokiego użycia narzędzi demokracji bezpośredniej w kraju większość decyzji w szwajcarskiej polityce jest podejmowana przez Parlament i władze

---

¹³⁹ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 177-178.

¹⁴⁰ Ten aspekt podkreślają politolodzy W. Linder i S. Mueller (Zob. tamże, s. 131.)

¹⁴¹ Przykładem może być inicjatywa *Pour une immigration modérée (initiative de limitation)* z 2020. Inicjatorzy nie zgadzając się na interpretację władz dot. zmian w prawie migracyjnym w zw. z zaakceptowaną w 2014 r. inicjatywą *Contre l'immigration de masse*, nie zakwestionowali jej w referendum, lecz zdecydowali się na przygotowanie nowej inicjatywy).

¹⁴² Istnieje możliwość głosowania nad obiema propozycjami jednocześnie (wówczas zadawane jest pytanie dodatkowe, w którym obywatel może wskazać, która z propozycji powinna wejść w życie, jeśli obie uzyskają pozytywny wynik).

¹⁴³ Władze, chcąc zaproponować alternatywę dla danej inicjatywy (uznając ją często za zbyt radykalną) składają kontrpropozycję. Może ona przybrać dwie formy: kontrpropozycji bezpośredniej (kiedy parlament proponuje inny artykuł konstytucji, który zostaje poddany pod głosowanie razem z inicjatywą) lub pośredniej (kiedy parlament w odpowiedzi na inicjatywę nie proponuje zmiany konstytucji, lecz zmianę ustawy – lub nową ustawę).

wykonawcze (bowiem rozporządzenia rządowe są wyłączone z bezpośredniego głosowania), a więc przez wybranych politycznych reprezentantów. Bezpośredni wpływ demokracji bezpośredniej na proces decyzyjny nie jest więc bardzo znaczący. Należy jednak zauważyć, że decyzje podjęte w ramach demokracji bezpośredniej choć stanowią mniejszość, potrafią jednak w niektórych przypadkach wyrzucić istotny wpływ na prowadzoną przez reprezentantów politykę. Najlepszym przykładem wydaje się głosowanie ludowe z 1992 r. ws. przystąpienia Szwajcarii do Europejskiego Obszaru Gospodarczego, które zostało odrzucone zarówno przez obywateli, jak i kantony. Ze względu na decyzje obywateli władze zrezygnowały z dążenia do członkostwa Konfederacji Szwajcarskiej w UE wybierając alternatywną drogę umów bilateralnych.

Instrumenty demokracji bezpośredniej odgrywają w szwajcarskiej polityce jednak bardzo ważną rolę nie tylko w sposób bezpośredni. Demokracja bezpośrednia jako całość, ale i każde z jej narzędzi oddzielnie, wpływa na system decyzyjny także w pośredni sposób, którego nie da się przedstawić w formie prostej matematycznej tabeli.

Przede wszystkim narzędzia demokracji bezpośredniej zmusiły szwajcarskie elity do zaprzestania politycznych walk w typowym dla demokracji większościowej rozumieniu i stworzyły szeroki system konsultacji i konsensusu. Najważniejszą rolę w zmianie charakteru szwajcarskiej demokracji odegrało przede wszystkim wprowadzenie instytucji referendum fakultatywnego, dającego możliwości wetowania ustaw przygotowanych przez rząd i parlament.

Warto dodać, że rozbudowany system demokracji bezpośredniej obecny w Szwajcarii stając się przyczyną koalicyjnego systemu rządzenia spowodował zmniejszenie znaczenia samych wyborów parlamentarnych (co szczególnie widać w kontraście do sytuacji w typowo większościowym systemie Wielkiej Brytanii). Jak zauważa W. Linder im większy wpływ obywateli poprzez demokrację bezpośrednią, tym mniejszy wpływ wyborców przez wybory powszechne (i odwrotnie)¹⁴⁴. W kontekście szwajcarskiej demokracji wybory przedstawicieli co kilka lat nie mają tak ogromnego znaczenia, bowiem na końcu i tak najprawdopodobniej sytuacja nie ulegnie większej zmianie, a władzę sprawować będzie koalicja największych partii politycznych. Niektórzy sugerują, że demokracja bezpośrednia wydaje się również wywierać znaczący wpływ na poziom frekwencji w wyborach powszechnych. Możliwość systematycznego głosowania nad konkretnymi zagadnieniami, jaki daje system demokracji bezpośredniej, powoduje, że udział obywateli w wyborach parlamentarnych nie jest bardzo wysoki i może maleć ze względu a szerokie użycie form partycypacji bezpośredniej¹⁴⁵.

---

¹⁴⁴ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 198.

¹⁴⁵ Politolodzy M. Freitag i I. Stadelmann-Steffen pokazali tę zależność na poziomie kantonalnym. W swojej analizie 26 kantonów wykazali, że w kontekście szwajcarskim, w którym demokracja bezpośrednia wydaje się ważniejsza w

Pośredni wpływ demokracji bezpośredniej możemy odnaleźć również analizując kolejne narzędzia demokracji bezpośredniej. Ciekawa w tym kontekście jest także inicjatywa ludowa, która choć rzadko okazuje się być pełnym sukcesem legislacyjnym, wywiera znaczący pośredni wpływ na szwajcarską politykę. Przede wszystkim inicjowanie nowych zagadnień przez różne grupy, zarówno będące w parlamencie, jak i te pozaparlamentarne, czy też całkowicie oddolne inicjatywy obywatelskie, ma swoje istotne znaczenie, nawet jeśli kończy się porażką w głosowaniu ludowym. Nowe zagadnienia, lekceważone niejednokrotnie przez władze państwowe i elity polityczne stają się zagadnieniem publicznym, wchodzi do agendy politycznej i nawet w przypadku porażki w głosowaniu staną się prawdopodobnie prędzej czy później przedmiotem szerszej dyskusji na forum parlamentu czy rządu¹⁴⁶, i nie chodzi tu wyłącznie o przygotowanie przez władze przedstawicielskie bezpośredniej kontrproponycji. Zarówno w przypadku referendum fakultatywnego, jak i inicjatywy, ważne są też głosowania, do których ostatecznie nie doszło, a które i tak doprowadziły do zmian w drodze negocjacji z władzami.

Institucje demokracji bezpośredniej stają się też ważnymi elementami działania w politycznej walce elit – służą jako narzędzia walki międzypartyjnej czy używane są do mobilizacji elektoratu przed wyborami (o czym szerzej będzie mowa w dalszej części pracy).

Elity w kontekście demokracji bezpośredniej

Ponieważ demokracja bezpośrednia jest istotnym elementem codziennej szwajcarskiej polityki, rozważania na temat interakcji pomiędzy demokracją bezpośrednią i demokracją przedstawicielską są w tym kraju przedmiotem stałej zarówno politycznej, jak i naukowej debaty. Teoretycznie areną działań elit politycznych jest demokracja reprezentacyjna. Demokracja bezpośrednia z kolei w teorii została zaprojektowana tak, aby integrować zwykłych obywateli do procesu decyzyjnego, dając im bezpośrednią możliwość wpływu na toczącą się politykę, i chronić grupy mniejszościowe podzielonego społeczeństwa.

W praktyce jednak okazuje się, że demokracja bezpośrednia jest w znacznym stopniu narzędziem w rękach nie tylko grup społecznych powstających *ad hoc* czy całkowicie oddolnych inicjatyw obywatelskich, lecz także szwajcarskich elit – wybranych przedstawicieli, partii politycznych czy silnych w systemie grup interesu.

---

procesie politycznym niż wybory parlamentarne, większe wykorzystanie procedur demokracji bezpośredniej jest związane z niższym indywidualnym udziałem w wyborach parlamentarnych. (Zob: M. Freitag, I. Stadelmann-Steffen, *Stumbling block or stepping stone? The influence of direct democracy on individual participation in parliamentary elections*, „Electoral Studies” 2010, 29 (3), s. 472-483.)

¹⁴⁶ To pozostawianie śladów w późniejszym ustawodawstwie W. Linder określa mianem *flywheel effect*. W. Linder, *Schweizerische Demokratie: Institutionen-Prozesse-Perspektiven*, Haupt, Berno 1999, s. 260 (za: H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 60.)

Jak zauważają naukowcy, szwajcarska praktyka pokazuje, że między oboma typami demokracji występują silne interakcje, które są szczególnie widoczne w działaniach znaczących politycznych podmiotów. Główni aktorzy demokracji reprezentacyjnej, a więc rządy, parlamenty czy partie polityczne pełnią też bowiem centralną rolę w procesach demokracji bezpośredniej. Jak zauważa szwajcarski politolog prof. G. Lutz polityczni aktorzy potrafili dostosować się do wyzwań, jakie niesie ze sobą demokracja bezpośrednia i nauczyli się w znacznym stopniu ją kontrolować. Wpływ elit i najważniejszych graczy szwajcarskiego systemu politycznego – rządu, parlamentu czy partii politycznych, widać bowiem w wielu aspektach i jest on obecny na różnych etapach bezpośredniego procesu decyzyjnego¹⁴⁷.

Zarówno rząd, jak i parlament biorą udział w procesie inicjowania nowych zmian konstytucyjnych czy ustaw, które zostaną poddane pod głosowanie w referendum obligatoryjnym bądź fakultatywnym. Rada Federalna bierze także aktywny udział w etapie fazy przedparlamentarnej organizując spotkania ekspertów czy odpowiadając za przygotowanie pierwszego projektu ustawy, która trafi do parlamentu. W parlamencie projekt jest omawiany na forum obu izb, gdzie powstaje końcowy projekt ustawy. W przypadku zmian konstytucyjnych to rząd podejmuje decyzję dotyczącą daty głosowania nad danym projektem. W przypadku referendum fakultatywnych jest zobowiązany do wyznaczenia daty po złożeniu na czas wymaganej liczby podpisów. Jeśli chodzi o inicjatywy ludowe, podlegają one wstępnej kontroli najpierw Kancelarii federalnej, a następnie Rady Federalnej, które sprawują formalną kontrolę nad tym, czy propozycja jest zgodna z prawem konstytucyjnym i niektórymi zasadami prawa międzynarodowego. Rolą Zgromadzenia Narodowego jest czuwanie nad spójnością przedmiotową inicjatywy (inicjatywa nie może na przykład łączyć różnych zagadnień).

Elity polityczne udzielają obywatelom rekomendacji dotyczących głosowania. W przypadku inicjatywy ludowej są one zazwyczaj przeciwne nowemu projektowi. Parlament z kolei ma możliwość przygotowania kontrpropozycji, która najczęściej jest poddawana pod głosowanie tego samego dnia co sam projekt. Kontrpropozycje są przygotowywane w sytuacji, kiedy sama inicjatywa wydaje się elitom zbyt radykalna, a nawet kontrowersyjna, ale sam podjęty temat ocenia się jako ważny. Kontrprojekt będąc bardziej umiarkowaną wersją stanowi alternatywę dla wyborców, dając im możliwość zagłosowania za łagodniejszym politycznie i prawnie pomysłem.

Jeśli do głosowania dochodzi, rozpoczyna się etap kampanii przedreferendalnej. Teoretycznie rolą rządu jest informowanie obywateli, a nie aktywne prowadzenie kampanii. Rząd

---

¹⁴⁷ Zob. szerzej: G. Lutz, *The interaction between direct and representative democracy in Switzerland*, „Representation” 2006, 42 (1), s. 45-57.

nie może wydawać środków finansowych na kampanię. Jego członkowie mają jednak możliwość przedstawienia opinii publicznej stanowiska Rady za pośrednictwem mediów – rząd otrzymuje na przykład czas antenowy w telewizji państwowej (ale reklama polityczna nie jest dozwolona). Istotnym elementem kampanii jest też rządowa broszura informacyjna, w której władze przedstawiają zarówno swoje rekomendacje, jak i argumenty przeciwstawne. Dostarczana jest ona do każdego domu wraz z kartą do głosowania.

Znaczącą rolę w demokracji bezpośredniej, na różnych etapach, odgrywają także partie polityczne. Po pierwsze są one zaangażowane w proces konsultacji przedparlamentarnych. Poza tym członkowie partii politycznych zasiadają w parlamencie, w którym omawiane są projekty ustaw i w którym poszukuje się większości parlamentarnej. W parlamencie powstaje również ewentualna kontrpropozycja. Ważnym etapem demokracji bezpośredniej, w którym uczestniczą partie polityczne jest faza zbierania podpisów, wymaganych w przypadku inicjatywy i referendum fakultatywnego. Wymaga ona zarówno zasobów finansowych, jak i wiedzy, logistyki czy wolontariuszy, którymi często dysponują szczególnie duże partie polityczne. Na tym etapie partie polityczne mogą więc mieć przewagę nad małymi, nieorganizowanymi, nieposiadającymi znacznych środków finansowych grupami. Ma to szczególne znaczenie w przypadku, gdy w skład komitetów wnoszących inicjatywy wchodzi członkowie poszczególnych partii politycznych lub gdy głosowania inicjują same partie. Partie polityczne są inicjatorami głosowań ludowych znacznie częściej niż mogłoby się wydawać (szczegółowe dane z ostatnich lat zostaną przedstawione w dalszej części pracy)¹⁴⁸. Partie, podobnie jak rząd i parlament, wydają oficjalne rekomendacje dotyczące głosowania ludowego.

Należy zaznaczyć, że partie w rządzie i w parlamencie oraz jako organizacje polityczne odgrywają ważną rolę w bezpośrednim procesie decyzyjnym. Są kluczowe na każdym etapie tego procesu – ustalają *policy agenda* wielu kwestii, nawet inicjują głosowania, a także w znacznej mierze mogą brać udział w przedreferendalnych kampaniach politycznych. Elity polityczne znalazły więc swoją drogę w systemie politycznym Szwajcarii. Demokracja bezpośrednia nie jest dla nich elementem oddzielnym, ale intensywnie biorą w niej udział i korzystają z jej narzędzi. Poza tym koalicje elit i wysiłek jaki wniosą one w przedreferendalne kampanie mają znaczący wpływ na wyniki głosowań. Należy jednak podkreślić, że demokracja bezpośrednia mimo wszystko pozostaje możliwością, z której korzystać mogą zwykli obywatele i za pomocą której mogą kontrolować działanie politycznych elit, a nawet sprzeciwiać się zbytniemu elityzmowi w państwie.

---

¹⁴⁸ Dzieje się tak nie tylko w Szwajcarii. Zob. np.: U. Serdült, Y. Welp, *Direct Democracy Upside Down*, „Taiwan Journal of Democracy” 2012, 8 (1), s. 69-92.

Etap V. Faza implementacji prawa

Przyjęcie określonej ustawy lub zmian zarówno przez parlament, jak i przez obywateli w głosowaniu ludowym nie jest ostatnim elementem procesu podejmowania decyzji politycznych w Konfederacji Szwajcarii. Finalnym etapem tego procesu jest faza implementacji przyjętego prawa.

W Konfederacji Szwajcarskiej powszechna jest tendencja do tworzenia ustaw ramowych, które przed wprowadzeniem w życie wymagają doprecyzowania i ustalenia wielu szczegółów. W Szwajcarii proces ten określa się mianem tzw. „federalizmu wykonawczego” (ang. *executive federalism*), który polega na tym, że decyzje podjęte na poziomie federalnym zostają przekazane do realizacji na niższe szczeble władzy, czyli do kantonów, a w niektórych sprawach przekazywane są przez kantony nawet na szczebel najniższy, czyli do gmin¹⁴⁹.

Wdrożenie politycznych decyzji federalnych może odbywać się na podstawie różnych wzorców. W Szwajcarii wyróżnia się trzy podstawowe: implementację przez delegację federalną, tzw. *para-governmental implementation* czy tzw. *co-governance*. Oprócz systemu wdrażania przyjętego prawa, na uwagę zasługuje również analiza wyników jego implementacji. Ze względu na szeroką autonomię szwajcarskich jednostek, proces wdrażania danego prawa bywa czasem bardzo różnorodny. Podczas gdy w jednych kantonach przebiega szybko i sprawnie, w innych może okazać się w praktyce całkowicie nieefektywny. Niektóre kantony starają się wykorzystywać tradycyjne i znane możliwości wdrożeniowe, a inne podejmują się wręcz eksperymentalnych sposobów rozwiązywania problemów. Implementacja danego prawa nie wszędzie okazuje się więc jednorodna i może czasami prowadzić do zupełnie odmiennych rezultatów w różnych obszarach kraju¹⁵⁰.

Jak można zauważyć implementacja prawa w Szwajcarii jest procesem skomplikowanym, wielopoziomowym i dalekim od prostego systemu wdrażania prawa. Powinna być więc uważana za ważny odrębny etap procesu decyzyjnego. W Szwajcarii proces implementacji jest nie tylko różnorodny, lecz także niezwykle elastyczny, adaptacyjny i często innowacyjny¹⁵¹.

Podsumowując, należy zaznaczyć, że demokracja bezpośrednia to kluczowy dla systemu politycznego Szwajcarii etap decyzyjny. Wywiera ona bowiem znaczący wpływ na cały system, sprawiając, że staje się on całkowicie odmienny od innych systemów w Europie i na świecie. Demokracja bezpośrednia to etap ważny, nie tylko dlatego, że jest on końcowy i ma charakter

---

¹⁴⁹ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt. s. 123.

¹⁵⁰ Zob. szerzej: I. Kissling-Näf, S. Wälti, *The Implementation of Public Policies*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 503-511.

¹⁵¹ Tamże, s. 519.

majorytarny, lecz także dlatego, że determinuje on cały cykl *decision making* i poprzedzające go fazy. Co bowiem starano się podkreślić, demokracja bezpośrednia to jeden z etapów *swiss decision making*, który bywa kluczowym elementem całego procesu podejmowania decyzji politycznych w sensie bezpośrednim i jeden z ważniejszych elementów ustrojowych, niezwykle istotny w sensie pośrednim i systemowym.

3.5 Rozważania o szwajcarskiej demokracji bezpośredniej – zarys debaty

Debata dotycząca demokracji bezpośredniej toczy się na łamach nauk politologicznych, socjologicznych czy prawnych od długiego czasu. Świadczy o tym szeroki wachlarz literatury naukowej podejmującej temat demokracji bezpośredniej i licznych, związanych z tym zagadnieniem analiz¹⁵².

Klasyccy teoretycy zajmujący się tematyką demokracji bezpośredniej toczą spór nie tylko o zasadność istnienia demokracji bezpośredniej w ogóle, ale też o koncepcję jej ewentualnego współistnienia w ramach powszechnie przyjętej we współczesnych państwach koncepcji demokracji przedstawicielskiej. W klasycznej debacie idea demokracji bezpośredniej zyskała swoich zwolenników, którzy widzą w niej ważny element uzupełniający demokrację przedstawicielską a nawet korygujący jej mankamenty. Demokrację bezpośrednią widzą oni jako metodę zwiększającą responsywność polityczną władz czy jako narzędzie służącą aktywowaniu partycypacji politycznej obywateli¹⁵³. Z kolei przeciwnicy rozszerzonego systemu demokracji bezpośredniej, zauważając złożoność decyzji politycznych negują możliwości kompetencyjne zwykłych ludzi, a samą demokrację bezpośrednią określają jako podatną na manipulacje i demagogię¹⁵⁴.

---

¹⁵² Zob. np.: *Referendums around the world: the growing use of direct democracy*, red. D. Butler, A. Ranney, AEI Press, Waszyngton 1994; A. Auer, M. Bützer, *Direct Democracy. The Eastern and Central European Experience*, Ashgate, Aldershot-Burlington-Singapore-Sydney 2001; L. LeDuc, *The Politics of Direct Democracy: Referendums in Global Perspective*, University of Toronto Press, Toronto 2003; *Direct Democracy in Europe: Developments and Prospects*, red. Z. T. Pállinger i in., VS Verlag, Wiesbaden 2007; D. Altman, *Direct Democracy Worldwide*, Cambridge University Press, 2011; M. Qvortrup, *Direct democracy: A comparative study of the theory and practice of government by the people*, Manchester University Press, Manchester 2013; *Referendums Around the World: The Continued Growth of Direct Democracy*, red. M. Qvortrup, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014; *The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy*, red. L. Morel, M. Qvortrup, Routledge, Londyn 2018.

¹⁵³ Zob. np.: B. Barber, *Strong Democracy: Participatory politics for a New Age*, University of California Press, Berkeley 1984; T. E. Cronin, *Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*, Harvard University Press, Cambridge 1989; H. Kriesi, *Direct Democratic Choice: The Swiss Experience*, Lexington Books, Lanham 2005.

¹⁵⁴ Patrz np. J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (1943), Routledge, London and New York 2006. (J. Schumpeter kwestionował nawet przykład Szwajcarii, mówiąc, że w Szwajcarii demokracja bezpośrednia może być skutecznym mechanizmem podejmowania decyzji, ale tylko dlatego, że Szwajcarzy nie mają ważnych decyzji do podjęcia. Jak pisał: “[...] it must not be forgotten that there are social patterns in which the classical

Wydaje się jednak, że klasyczna debata o demokracji bezpośredniej, choć ciągle rozwijana i poszerzana o nowe zagadnienia, toczy się ciągle wokół tych samych podstawowych pytań dotyczących kompetencji głosujących obywateli, roli jaką w demokracji bezpośredniej odgrywają pieniądze, rzeczywistego wpływu demokracji bezpośredniej na politykę jak również zasadniczego pytania o to czy rzeczywiście służy ona interesowi większości¹⁵⁵.

W Szwajcarii pogłębiona krajowa debata na temat demokracji bezpośredniej toczy się w zasadzie od powstania współczesnego państwa szwajcarskiego i wprowadzenia na poziomie federalnym szerokich narzędzi demokracji bezpośredniej. Co jakiś czas debata ta przybiera bardziej na sile, szczególnie wówczas, kiedy wyniki głosowania ludowego przynoszą ze sobą zaskakujące bądź kontrowersyjne rozwiązania. Szwajcarskie rozważania o demokracji bezpośredniej nie dotyczą zasadności jej istnienia w systemie politycznym w ogóle. Jak wskazują badania, demokracja bezpośrednia jest bowiem dla Szwajcarów niezwykle ważnym elementem nie tylko szwajcarskiej demokracji w sensie systemowym, lecz również jednym z najważniejszych elementów politycznej tożsamości samych obywateli¹⁵⁶. Debata o demokracji bezpośredniej jest jednak ciągle żywa i wieloaspektowa. Toczy się wokół ogólnej teorii demokracji bezpośredniej, ale przede wszystkim koncentruje się na szwajcarskiej specyfice, która jest wynikiem osadzenia instytucji demokracji bezpośredniej w określonym szerszym kontekście ustrojowym czy instytucjonalnym oraz charakterystyki społecznej kraju.

W szwajcarskiej debacie o demokracji bezpośredniej na szczególną uwagę zasługuje kilka zagadnień. W rozważaniach na temat demokracji bezpośredniej bardzo często podejmuje się zagadnienie partycypacji obywateli w głosowaniach ludowych. Jak już wspomniano wcześniej osiąga ona średni poziom ok. 44% (od lat 70. XX w.). Uczestnictwo w głosowaniach może jednak przybierać skrajne wartości – od 30% nawet do 80% w przypadku pytań bardzo ważnych,

---

doctrine will actually fit facts with a sufficient degree of approximation. As has been pointed out, this is the case with many small and primitive societies which as a matter of fact served as a prototype to the authors of that doctrine. It may be the case also with societies that are not primitive provided they are not too differentiated and do not harbor any serious problems. Switzerland is the best example. There is so little to quarrel about in a world of peasants which, excepting hotels and banks, contains no great capitalist industry, and the problems of public policy are so simple and so stable that an overwhelming majority can be expected to understand them and to agree about them. But if we can conclude that in such cases the classical doctrine approximates reality we have to add immediately that it does so not because it describes an effective mechanism of political decision but only because there are no great decisions to be made.”, s. 267.); G. Sartori, *Teoria demokracji*, przeł. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994. Współczesna debata dotycząca demokracji bezpośredniej rozpoczęła się na szeroką skalę na gruncie amerykańskim, kiedy demokracja bezpośrednia pojawiła się w teoretycznych rozważaniach Fathers of the Constitution (zob. szerzej: M. Marczevska-Rytko, *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, dz. cyt., s.124-159.)

¹⁵⁵ Te 4 „stare” pytania przywołują A. Lupia, J. G. Matsusaka w swoim artykule p.t.: *Direct democracy: New Approaches to Old Questions*, „*Annual Review of Political Science*” 2004, nr 7, s. 463-482.

¹⁵⁶ O tożsamości politycznej Szwajcarów była już mowa w pierwszej części pracy.

budzących szerokie dyskusje¹⁵⁷. W Szwajcarii nie istnieje określony próg frekwencyjny wymagany do przyjęcia decyzji w ramach głosowania ludowego. Próby wprowadzenia takiego rozwiązania zostały zdecydowanie odrzucone. Analizując poziom partycypacji obywateli w głosowaniach ludowych pojawiają się zarzuty, że decyzje podjęte w ramach demokracji bezpośredniej nie są często legitymizowane bowiem ostateczne decyzje podejmuje w nich zdecydowana mniejszość, a nie większość mieszkańców kraju¹⁵⁸.

Jak jednak zauważają politolodzy W. Linder i S. Mueller, nie powinno to dyskredytować demokracji bezpośredniej jako takiej, bowiem wprowadzanie wymaganych pułapów partycypacyjnych mogłoby przyczynić się do zniszczenia deliberatywnego charakteru głosowań ludowych (zwolennicy muszą bowiem powoływać się na merytoryczne argumenty, podczas gdy przeciwnicy danych rozwiązań mogą po prostu wzywać do bojkotu głosowania). Jak podkreślają, w sytuacji, kiedy nieuczestniczenie opłaca się bardziej niż uczestnictwo, cierpi na tym legitymizacja samej demokracji bezpośredniej, a wprowadzenie tego typu wymogów prawdopodobnie bardziej ukarałoby i rozczarowało aktywnych wyborców, niż zachęciło do działania nieaktywną większość. Poza tym, w obliczu tak wielu głosowań w ciągu roku, do jakich zaproszony jest obywatel Szwajcarii (wymagających od niego zdobycia przynajmniej ogólnej wiedzy na temat głosowanych zagadnień) wynik partycypacji na poziomie ok. 45% można uznać za dobry¹⁵⁹.

W kontekście tematyki związanej z zagadnieniem uczestnictwa w głosowaniach, należy ponadto zwrócić uwagę na kwestię praw wyborczych mieszkańców Szwajcarii. W Konfederacji Szwajcarskiej, kraju o charakterze typowo imigranckim, 25% mieszkańców stanowią obcokrajowcy. Na poziomie federalnym nie posiadają oni prawa do brania udziału w głosowaniach¹⁶⁰. Niemożność głosowania licznych mniejszości, które nie otrzymały jeszcze obywatelstwa Szwajcarii, w sprawach ich dotyczących staje się przedmiotem licznych dyskusji

---

¹⁵⁷ *Évolution de la participation aux votations populaires fédérales*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2022, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiken/kataloge-datenbanken/tabellen.assetdetail.23909924.html (dostęp 10.03.2023) oraz www.swissvotes.ch. Wysoką frekwencją cieszyło się np. głosowanie z 6.12.1992 r. ws. członkostwa Szwajcarii w EOG – 78,7% .

¹⁵⁸ Szwajcarski politolog W. Linder wykazał nawet, że biorąc pod uwagę ustawowe przepisy dotyczące osób dopuszczonych do głosowania (które wykluczają osoby niepełnoletnie, a także imigrantów), w skrajnych przypadkach ostateczną decyzję w ramach głosowania ludowego może podejmować jedynie 12% mieszkańców Szwajcarii (a przed 1971 r., kiedy dopuszczono kobiety do głosowania – nawet jedynie 5%). W. Lindera, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 138.

¹⁵⁹ Tamże, s. 141-142.

¹⁶⁰ Częściowo posiadają je na poziomie kantonalnym czy gminnym, prawa te są jednak różne w zależności od kantonu i gminy. Zob. szerzej: *Communes, cantons et droit de vote et éligibilité pour étrangers*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2018, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/migration-integration/indicateurs-integration/tous-indicateurs/politique/communes-cantons-droit.html (dostęp 18.09.2022).

społecznych i politycznych¹⁶¹. W tym kontekście pojawia się nawet pytanie, w jakim stopniu Szwajcaria radzi sobie z własnymi mniejszościami – tymi, które są dla niej charakterystyczne od początków istnienia państwa federalnego, i tymi, które pojawiły się później, w ostatnich dziesięcioleciach (tj. np. mniejszość muzułmańska)¹⁶².

Kolejnym istotnym zagadnieniem szwajcarskiej debaty o demokracji bezpośredniej jest wymóg podwójnej większości związany z federalnym charakterem państwa. Nie jest on unikalny w skali światowej (w podobnej formie istnieje również w rozwiązaniach demokracji bezpośredniej przyjętych np. w Australii), ale w kontekście szwajcarskim przybiera swoją specyfikę. Zmiany konstytucyjne wymagają w Szwajcarii akceptacji zarówno obywateli, jak i kantonów. Problemem jaki się pojawia jest różna wielkość kantonów o często znacząco różniące się liczbie mieszkańców¹⁶³. Pojawia się tu konflikt między zasadą demokratyczną (jeden obywatel, jeden głos) i federalistyczną (jeden głos, jeden kanton¹⁶⁴). To właśnie z tego powodu zasada podwójnej większości wydaje się dla wielu rozwiązaniem kontrowersyjnym, bowiem w praktyce szwajcarskiej małe kantony mają możliwość odrzucania decyzji popieranych przez (czasem zdecydowaną) większość obywateli. Z jednej strony *double majority rule* służy ochronie mniejszości federalnych (i historycznie miała chronić małe kantony katolickie przed przewagą większych kantonów protestanckich), z drugiej jednak stała się ważnym i silnym narzędziem wetującym w rękach małych kantonów, które często prezentując poglądy bardziej konserwatywne, sprzeciwiają się zmianom na poziomie narodowym, wbrew większym, bardziej postępowym kantonom i większości mieszkańców kraju¹⁶⁵.

Szczególnie w ostatnich latach przedmiotem debaty stała się także wspomniana już wcześniej rola elit – Rady Federalnej czy Parlamentu, jak również partii politycznych i grup interesu. W tym zakresie często podejmowanym zagadnieniem jest przede wszystkim rola

---

¹⁶¹ Zob. np. J. Glatthard, *La population étrangère résidant en Suisse est trop importante pour être ignorée*, 22.11.2021, www.swissinfo.ch/fre/politique/-la-population-%C3%A9trang%C3%A8re-r%C3%A9sidant-en-suisse-est-trop-importante-pour-%C3%AAtre-ignor%C3%A9e-/47103404 (dostęp 18.09.2022). Jako przykład można tu podać liczne głosowania ludowe ws. imigracji, które odbywały się od lat 70. XX w. Szerokie dyskusje wywołały m.in. ostatnie głosowania: w sprawie deportacji obcokrajowców, którzy popełnili przestępstwo (2010 r.), głosowanie w sprawie ograniczenia masowej imigracji (2014 r.) czy głosowania dot. zagadnienia integracji, jak: głosowanie zakazujące budowy minaretów (2009) czy wprowadzające zakaz noszenia zakrycia twarzy (2021 r.).

¹⁶² Na gruncie literatury polskiej temat ten analizuje m.in. M. Matyja, *Granice demokracji bezpośredniej. Wpływ szwajcarskiego systemu politycznego na proces integracyjny muzułmańskiej mniejszości religijnej*, Wydawnictwo Poligraf, [b.m.w.] 2014.

¹⁶³ Podczas gdy kanton Zurich zamieszkuje ponad 1,5 mln mieszkańców, w kantonie Appenzell Rh. Ext. jest ich 55,5 tys. Zob. *Portraits régionaux 2021: cantons*, Office fédéral de la statistique, Neuchâtel 2021, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/statistique-regions/portraits-regionaux-chiffres-cles/cantons.assetdetail.15864457.html (dostęp 20.03.2023).

¹⁶⁴ Lub połowa głosu w przypadku tzw. półkantonów.

¹⁶⁵ Ostatnio szeroka debata na temat zasady podwójnej większości głosów przetoczyła się przez Szwajcarię po odrzuceniu przez kantony inicjatywy *Entreprises responsables – pour protéger l'être humain et l'environnement* dnia 29.11.2020 r., popartej przez większość obywateli.

przedreferendalnych kampanii i ich finansowania. O ile władze przedstawicielskie nie mogą prowadzić kampanii w pełnym tego słowa znaczeniu, ani wydawać na nią publicznych środków, a jedynie informować społeczeństwo, o tyle wobec innych podmiotów, w tym partii politycznych czy grup interesu, nie obowiązywała do tej pory żadna regulacja prawna nakazująca ujawnianie źródeł i wielkości finansowania, co przy każdym głosowaniu (a w szczególności tym dotyczącym kwestii wysoce spornych) rodziło pewne kontrowersje. Informacje dotyczące finansowania często przedostawały się do opinii publicznej za sprawą dziennikarzy i mediów. Zagadnienie finansowania jest przedmiotem szerokiej polemiki w społeczeństwie szwajcarskim. Obraz wpływu finansów na wygraną nie jest jednoznaczny¹⁶⁶, ale wskazuje się ważne głosowania, w których wykazano przewagę finansową jednej strony nad drugą, co mogło generować problem nierównego wpływu, jaki mogą wywierać z jednej strony mniejsze podmioty, organizujące się spontanicznie, a z drugiej te ugruntowane i szeroko finansowane. Kontrowersyjną kwestią była do tej pory nie tylko ilość zdobytych środków finansowych na kampanię, lecz także źródła ich pochodzenia.

Należy podkreślić, że podejmowane od długiego czasu próby uregulowania tych kwestii w końcu przyniosły skutki. Od października 2022 r. weszły bowiem w życie nowe zmiany dot. finansowania partii oraz kampanii wyborczych i referendalnych, dzięki którym ma ono stać się zgodne z zasadami przejrzystości. Nowe regulacje (będące odpowiedzią władz na inicjatywę ludową z 2017 r.) przewidują, że informacje o wszystkich znaczących darowiznach będą musiały być upubliczniane. Zabronione zostaną darowizny anonimowe i te pochodzące z zagranicy. Nowe przepisy będą miały zastosowanie po raz pierwszy w wyborach parlamentarnych w październiku 2023 r. (w przypadku głosowań ludowych w marcu 2024 r.)¹⁶⁷. Na pełną ocenę tak ważnych w systemie zmian należy z pewnością jeszcze poczekać, ale wśród politologów szwajcarskich pojawia się przekonanie, że będzie to czynnik wzmacniający profesjonalizację polityki¹⁶⁸.

W kontekście finansowania i organizacji kampanii przed głosowaniami ludowymi w Szwajcarii mówi się też o ich profesjonalizacji. Coraz częściej bowiem kampaniami zajmują się wynajęte profesjonalne firmy i agencje marketingowe, których działanie może mieć znaczący wpływ na ostateczne wyniki¹⁶⁹.

---

¹⁶⁶ Zob. szerzej: A. H. Trechsel, *Popular Votes*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 446-447.

¹⁶⁷ Zob. *Transparence du financement de la vie politique: les nouvelles règles s'appliqueront pour la première fois aux élections au Conseil national de 2023* (komunikat), Rada Federalna, Berno 24.08.2022, www.admin.ch/gov/fr/accueil/documentation/communiqués.msg-id-90040.html (dostęp 27.08.2022).

¹⁶⁸ Zob. np.: D. Haerberli, *Pour le professeur Marc Bühlmann, "la transparence va amener une professionnalisation de la politique Suisse"*, „Le Temps”, 25.08.2022, www.letemps.ch/suisse/professeur-marc-buhlmann-transparence-va-amener-une-professionnalisation-politique-suisse?utm_source=Newsletters&utm_campaign=ae8f73dce0-newsletter_briefing&utm_medium=email&utm_term=0_56c41a402e-ae8f73dce0-109456357 (dostęp 28.08.2022).

¹⁶⁹ Ciekawym przykładem dobrze obrazującym powyższy problem, przytaczanym przez politologów W. Lindera i S. Muellera, jest długofalowa kampania PR przeprowadzona przez agencję marketingową dla jednego ze szwajcarskich banków po tym, jak w latach 70. XX w. socjaldemokraci wystąpili z inicjatywą ludową ws. wprowadzenia

Kolejnym elementem szwajcarskiej debaty jest postępująca digitalizacja procesów demokracji bezpośredniej. Z jednej strony rozważania dotyczą możliwości głosowania przez Internet (tzw. *e-voting*), które dostępne już było na poziomie kantonalnym¹⁷⁰, z drugiej strony pojawiają się pytania o możliwości zbierania podpisów *online* przez inicjatorów głosowań (tzw. *e-collecting*), które w dobie powszechnego Internetu staje się procesem o wiele łatwiejszym niż kiedyś¹⁷¹. Rozważania o tym czy *e-voting* jest procesem bezpiecznym, czy nie jest zbyt łatwy i w ten sposób nie zmniejsza poziomu obywatelskiego zaangażowania; czy zbieranie podpisów za pomocą jednego „kliknięcia” nie powinno skutkować zwiększeniem liczby wymaganych podpisów pod proponowaną zmianą – to tylko niektóre z pytań, na które trudno znaleźć dziś jednoznaczną odpowiedź¹⁷². W tym kontekście mówi się dzisiaj o pewnej dokonującej się właśnie rewolucji szwajcarskiej demokracji. To czy będzie ona miała pozytywny czy negatywny wpływ pozostaje kwestią sporną. Jednak jak zauważają analitycy, demokracja bezpośrednia w Szwajcarii powinna umieć dostosowywać się do wymogów przyszłości i kolejnych pokoleń¹⁷³.

Bardzo ważnym zagadnieniem, które zajmuje istotne miejsce w społecznym i politycznym dyskursie dotyczącym demokracji bezpośredniej jest rozważanie szwajcarskich głosowań ludowych w kontekście integracji europejskiej. W Szwajcarii zauważalna jest obawa o utratę możliwości przeprowadzania głosowań ludowych w sprawach europejskiego prawa, które ze względu na silne powiązania Szwajcarii z UE, mogłoby być przyjmowane z pominięciem procedur takich jak konsultacyjna faza przedparlamentarna czy etap demokracji bezpośredniej (zob. np. problematyka związana z tzw. autonomiczną implementacją prawa unijnego, czyli dostosowywaniem się prawa szwajcarskiego do unijnego bez możliwości współdecydowania przy

---

dodatkowych restrykcji wobec banków. Profesjonalnie przeprowadzona kampania polegająca na regularnym umieszczaniu artykułów w prasie szwajcarskiej podkreślających pozytywny wpływ banków na szwajcarską gospodarkę (bez częstego wspominania o samej inicjatywie) pozwoliła na zmianę wizerunku szwajcarskich banków na o wiele bardziej pozytywny, co ostatecznie doprowadziło do porażki inicjatorów (W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 150-151).

¹⁷⁰ W Szwajcarii prowadzone były już głosowania elektroniczne na poziomie kantonalnym (w niektórych kantonach). Obecnie (od 2019 r.) nie jest to już możliwe. Podejmowana jest próba restrukturyzacji procesu e-głosowania i prowadzona jest przez Radę Federalną procedura konsultacji fazy próbnej e-votingu, której celem jest zmiana rozporządzenia dot. głosowania elektronicznego (stan na dzień 19.09.2022 r.). Patrz oficjalne stanowisko władz: *Voter par voie électronique: situation actuelle*, www.ch.ch/fr/votations-et-elections/vote-electronique/#le-vote-electronique-dans-dautres-pays (dostęp 19.09.2022 r.)

¹⁷¹ Jedną ze znanych platform ułatwiających zbieranie podpisów zwykłym obywatelom jest *Plateforme pour la démocratie directe – wecollect.ch* uruchomiona w 2015 r. na poziomie federalnym, a od 2020 r. również kantonalnym i gminnym.

¹⁷² Na gruncie literatury polskiej szwajcarski *e-voting* szeroko analizowała prof. Magdalena Musiał-Karg. (M. Musiał-Karg, *Elektroniczne referendum w Szwajcarii. Wybrane kierunki zmian helweckiej demokracji bezpośredniej*, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2012. [analiza użycia e-voting do listopada 2012 r.]).

¹⁷³ Na szczególne znaczenie rozwoju demokracji bezpośredniej w tym kierunku zwracają uwagę przedstawiciele szwajcarskich *think tanków*. Zob. np. M. Ammann, F. Schnell, *Une démocratie directe numérique. Renforcer les droits populaires suisses*, Avenir Suisse, Zurich 2019. https://cdn.avenir-suisse.ch/production/uploads/2019/07/democratie_directe_numerique_fabian_schnell_matthias_ammann_2019.pdf (dostęp 10.09.2022 r.).

jego stanowieniu). Niektórzy obawiają się nawet, że zbyt częste i automatyczne przyjmowanie *acquis communautaire* czy też dalsze pogłębianie relacji Szwajcarii z UE stanowią zagrożenie dla istnienia szwajcarskiej demokracji bezpośredniej w ogóle¹⁷⁴. Z drugiej strony warto zauważyć, że żaden europejski kraj nie pytał swoich obywateli o sprawy związane z UE tak często, jak robiła to do tej pory Szwajcaria¹⁷⁵. Szwajcarska demokracja bezpośrednia jest też czasem przywoływana jako możliwe rozwiązanie dla borykającej się z kryzysem legitymizacji Unii Europejskiej. Taka teza, jak zauważa politolog R. Schwok, wydaje się wręcz pewnym paradoksem, bowiem Szwajcaria niechętnie myśli o wejściu do UE i demokracja bezpośrednia jest jedną z głównych tego przyczyn¹⁷⁶.

Nieodłącznym elementem debaty o demokracji bezpośredniej w Szwajcarii, lecz nie tylko tam, jest również zagadnienie populizmu. Jest ono niezwykle istotne w kontekście sukcesu Szwajcarskiej Partii Ludowej, określanej w literaturze naukowej mianem skrajnie prawicowej i populistycznej, która wielokrotnie w swojej historii wykorzystywała narzędzia demokracji bezpośredniej do promowania własnych często radykalnych propozycji zmian przede wszystkim z zakresu polityki imigracyjnej i europejskiej¹⁷⁷.

Dla wielu demokracja bezpośrednia w Szwajcarii wydaje się systemem prostym, dającym obywatelom możliwość nieograniczonego decydowania w każdej publicznej sprawie. Zwolennicy demokracji bezpośredniej często odwołują się do przykładu Szwajcarii rekomendując ją nawet jako element systemu warty bezpośredniego naśladowania. Wydają się oni jednak nie brać pod uwagę złożoności problematyki demokracji bezpośredniej w Szwajcarii, jej systemowych konotacji, ugruntowania historycznego i społecznego czy współczesnych problemów, jakie generuje zarówno na gruncie wewnątrzpaństwowym, jak i międzynarodowym. W rzeczywistości bowiem szwajcarski system demokracji bezpośredniej jest systemem złożonym i skomplikowanym, który silnie współoddziałuje z innymi elementami szwajcarskiego systemu politycznego, jak federalizm czy konsensualizm, tworząc wraz z nimi całość nietypowego systemu politycznego Konfederacji Szwajcarskiej.

---

¹⁷⁴ W kontekście planowanej między Szwajcarią a UE nowej umowy ramowej, podkreślają to m.in. przedstawiciele Szwajcarskiej Partii Ludowej. Zob. np.: A. Rösti (conseiller national), *L'accord-cadre de l'UE détruit tout ce qui fait le succès de la Suisse*, 13.03.2019 r., strona internetowa partii SVP/UDC, www.udc.ch/parti/publikationen/journal-du-parti/2019-2/franc-parler-mars-2019/laccord-cadre-de-lue-detruit-tout-ce-qui-fait-le-succes-de-la-suisse/ (dostęp 19.09.2022 r.).

¹⁷⁵ Od 1972 r. w Szwajcarii odbyło się kilkanaście głosowań ludowych związanych z UE.

¹⁷⁶ R. Schwok, *Face à la crise de légitimité de l'Union européenne: l'expérience suisse en matière de démocratie directe*, [w:] *Carrefour Europe. Une approche interdisciplinaire dédiée à Philippe Braillard*, red. S.Guindani, J. Talens, Bruylant, Louvain-La-Neuve 2010, s. 172.

¹⁷⁷ To zagadnienie stanie się przedmiotem szerszej analizy w dalszej części pracy.

Pomimo ogromnego poparcia jakim darzy ją szwajcarskie społeczeństwo, nie jest to element systemu pozbawiony wad czy generujący same pozytywne skutki. Choć zdecydowanie podkreśla się jej inkluzyjną rolę w społeczeństwie, a więc bezpośrednio włączenie obywateli w szwajcarski proces decyzyjny oraz jej rolę w ochronie narodowych mniejszości, zaznacza się również jej brak przystosowana do realiów dzisiejszego zglobalizowanego świata, a nawet jej dysfunkcyjny charakter¹⁷⁸. Dzięki jej wpływowi – bezpośrednio i pośrednio – polityka kraju jest kształtowana na zasadach konsensusu i bierze pod uwagę zdanie ogółu obywateli. Za jej pomocą mogą jednak zostać podjęte decyzje zaskakujące, kontrowersyjne, dla niektórych nawet kwestionujące podstawowe zasady prawa międzynarodowego.

Demokracja bezpośrednia jest narzędziem w rękach obywateli, którzy organizując się oddolnie mogą doprowadzić do zmian w wybranych politykach bezpośrednio lub pośrednio, wykorzystując działanie demokracji bezpośredniej jako środka sprzeciwu wobec elit rządzących. Społeczeństwo szwajcarskie wydaje się dobrze sobie z tym radzić sięgając nawet po nowe internetowe możliwości organizowania się. Demokracja bezpośrednia jest jednak w Szwajcarii również w znacznej mierze narzędziem w rękach elit politycznych (tj. partie polityczne) czy ekonomicznych (tj. grupy interesu i wielkie korporacje), dla których, jak się wydaje, jest ważnym elementem politycznej walki.

Rozważania na temat demokracji bezpośredniej i jej charakteru toczą się w kraju nieustannie. Niektórzy proponują jej dalsze rozszerzanie, podczas gdy inni postulują jej częściowe ograniczenie, uznając, że zbyt dużo demokracji bezpośredniej paradoksalnie może ją niszczyć¹⁷⁹. Demokracja bezpośrednia wydaje się jednak wpływać pozytywnie na poziom obywatelskiej satysfakcji z jakości demokracji¹⁸⁰, i nic nie wskazuje na to, aby w najbliższym czasie Szwajcarzy z demokracji bezpośredniej chcieli w ogóle zrezygnować. Musieliby to samodzielnie zatwierdzić w drodze głosowania ludowego (podwójną większością głosów).

---

¹⁷⁸ Zob. szerzej: M. Matyja, *Dysfunkcyjność szwajcarskiej demokracji bezpośredniej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.

¹⁷⁹ L. Lugon, *Trop de démocratie directe tue la démocratie directe*, „Le Temps”, 23.04.2019, www.letemps.ch/suisse/democratie-directe-tue-democratie-directe (dostęp 20.09.2022 r.).

¹⁸⁰ Zob. szerzej: J. Bernauer, A. Vatter, *Can't get no satisfaction with the Westminster model? Winners, losers and the effects of consensual and direct democratic institutions on satisfaction with democracy*, „European Journal of Political Research” 2012, 51 (4), s. 435-468.

Rozdział 4. Szwajcarski system partyjny

4.1 Charakterystyka ogólna

Szwajcaria nie jest państwem typowo partyjnym. Tradycyjnie pozycję partii politycznych w kraju uważa się wręcz za stosunkowo słabą¹⁸¹. Do pojawienia się najnowszej Konstytucji Szwajcarii partie polityczne nie były nawet uwzględniane w ustawie zasadniczej. Obecna Konstytucja Szwajcarii z 1999 r. w art. 137 wskazuje już na partie polityczne jako podmioty, które przyczyniają się do kształtowania opinii i woli szwajcarskiego narodu. W sensie prawnym, w Szwajcarii partie podlegają prawu cywilnemu podobnie do stowarzyszeń i jako takie podlegają ochronie z tytułu art. 23 Konstytucji (art. 23. *Liberté d'association*)¹⁸².

Ograniczoność szwajcarskich partii politycznych wynika przede wszystkim z charakterystyki samej Konfederacji Szwajcarskiej i jej systemu politycznego. Silnej pozycji partii i jej integracji nie sprzyja bowiem charakterystyczna dla kraju heterogeniczność społeczna i kulturowa, a więc m. in. współistnienie ze sobą na stosunkowo niewielkim obszarze czterech języków i dwóch religii. Stworzenie silnie scentralizowanych partii na poziomie narodowym utrudnia również silny szwajcarski federalizm, z niezwykle szeroką autonomią kantonów i gmin, jak również ich często odmienną charakterystyką (np. kantony miejskie i wiejskie). Federacyjny charakter państwa utrudnia również stworzenie wewnątrzpartyjnej jednorodności¹⁸³.

Uformowaniu się silnych ogólnonarodowych partii nie pomogła także zasada funkcjonująca i powszechnie praktykowana w życiu publicznym w Szwajcarii, tzw. *Milizsystem*, zgodnie z którą znaczną część publicznych stanowisk obsadza się w sposób niezawodowy. Taka reguła istnieje na wszystkich szczeblach szwajcarskiej administracji. Brak wysokiego stopnia zawodowości w szwajcarskiej polityce powoduje, że istotna część działalności politycznej jest prowadzona w sposób nie w pełni profesjonalny¹⁸⁴.

---

¹⁸¹ U. Altermatt, D. Luginbühl, *Partis*, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017363/2016-03-24/> (dostęp 29.11.2022).

¹⁸² W. Haller, *The Swiss Constitution...*, dz. cyt., s. 199-200; M. Matyja, *System polityczny Szwajcarii – uwarunkowania i główne instytucje*, dz. cyt., s. 78.

¹⁸³ Federalny charakter przyjmuje również sam szwajcarski system partyjny. W literaturze przedmiotu mówi się nawet nie o jednym, lecz o 26 systemach partyjnych w tym kraju. (Zob.: K. Schumann, *Das Regierungssystem der Schweiz*, Cologne 1971, s. 125, [za:] H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 89). W takiej sytuacji partie na poziomie federalnym muszą pełnić ważną funkcję organizacyjną i integrującą, co okazuje się niełatwe. Nierzadko trudno jest im utrzymać wszystkie pomniejsze kantonalne partie na tej samej politycznej ścieżce. Widać to m.in. podczas głosowań ludowych, kiedy sekcje kantonalne partii wydają odmienne rekomendacje w sprawie głosowania na dany temat niż kierownictwo partii na poziomie federalnym – co zdarza się stosunkowo często.

¹⁸⁴ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 90. Zob. też: A. Kley, *Système de milice*, przeł. L. Auberson [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/043694/2009-11-10/> (dostęp 10.03/2023).

Inną powszechnie przyjętą w szwajcarskim życiu politycznym zasadą, która nie sprzyjała pojawieniu się w kraju silnych, profesjonalizowanych partii jest tzw. magiczna formuła. Nie tylko promuje ona największe partie, odsuwając te mniejsze od możliwości przejęcia władzy w państwie, lecz także, poprzez funkcjonującą w jej ramach zasadę lojalności, czyli podejmowania przez Radę decyzji jednomyślnie i bronienie jej przez wszystkich członków rządu (nawet w przypadku odmiennych rekomendacji władz poszczególnych ugrupowań), utrudnia indywidualnym partiom budowanie wyraźnego profilu politycznego.

Wspomnianą tradycyjną słabość partii w szwajcarskim systemie politycznym widać szczególnie w porównaniu z działalnością silnych w kraju grup interesu czy też ruchów społecznych, które zyskują na znaczeniu dzięki specyfice *Swiss decision making* – przede wszystkim faz: przedparlamentarnej i demokracji bezpośredniej. Grupy interesu, często mocno wspierane finansowo, posiadają znaczne możliwości organizacyjne i mobilizacyjne, jak również silne zaplecze eksperckie. Ze względu na brak publicznego finansowania partii politycznych w Szwajcarii, takich możliwości nie mają same partie. Z powodu ograniczonych źródeł finansowania partie szwajcarskie nie są również dobrze zorganizowane. Są stosunkowo małe i niesprofesjonalizowane¹⁸⁵.

Jak zauważają analitycy, pod koniec XX w. partie dodatkowo straciły na znaczeniu, po tym, jak charakterystyczną dla szwajcarskiego systemu partyjnego prasę partyjną w znacznej mierze zastąpiły już media niezależne partyjnie. Nie bez znaczenia są również coraz bardziej popularne w polityce nowe technologie w postaci tzw. *electoral aids*, takich jak szwajcarski *Smartvote*¹⁸⁶, który odwołując się do specyficznego systemu wyborczego w Szwajcarii (silnie akcentującego osobę, a nie partię), przynależność partyjną kandydatów wydają się znosić na dalszy plan¹⁸⁷.

Należy jednak zauważyć, że charakter partii politycznych w Szwajcarii w ostatnim czasie uległ znaczącym przeobrażeniom. Przede wszystkim szwajcarskie partie polityczne zaczęły się coraz bardziej profesjonalizować, stają się coraz lepiej zorganizowane nie tylko administracyjnie, lecz budują coraz większe zaplecze specjalistyczne i naukowe. Pomimo tradycyjnego *milizsystem*, coraz częściej w polityce i politycznej administracji pojawiają się także stanowiska pełnoetatowe.

Postępującą profesjonalizację dobrze widać patrząc na zachowania polityczne grup partyjnych bezpośrednio w szwajcarskim parlamencie. Jak wskazują badania, w ciągu ostatnich

---

¹⁸⁵ Partie polityczne nie są bezpośrednio finansowane z budżetu państwa (istnieje jednak finansowanie dot. działalności grup parlamentarnych), co sprawia, że w kwestii wyborów i kampanii przedreferendalnych są w znacznej mierze uzależnione od własnych składek bądź finansowania prywatnego.

¹⁸⁶ *Smartvote* to szwajcarska aplikacja doradzająca w głosowaniu (tzw. VAA – voting advice application), której zadaniem jest dopasowanie wyborców do kandydatów i partii według poglądów politycznych. Istnieje w Szwajcarii od 2003 r. Strona internetowa aplikacji: www.smartvote.ch.

¹⁸⁷ O systemowych przyczynach słabości szwajcarskich partii zob.: A. Ladner, *Political Parties*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 310-311.

dekad doszło do wielu zauważalnych zmian, jak na przykład: zdecydowanie lepsza organizacja na szczeblu krajowym, wzrost jedności w partii (większa dyscyplina¹⁸⁸) czy silne kierownictwo partyjne. Podczas gdy szwajcarski parlament powoli przekształca się w bardziej sprofesjonalizowany zaczynający działać w pełnym wymiarze godzin, na co miały z pewnością wpływ reformy lat 90., szwajcarskie partie narodowe, a zwłaszcza parlamentarne grupy partyjne, przechodzą podobny proces, stając się w konsekwencji coraz bardziej zbliżone do swoich europejskich odpowiedników¹⁸⁹.

Jak podkreślają H. Kriesi i A. H. Trechsel, szwajcarski system partyjny charakteryzują trzy podstawowe cechy: fragmentacja, względna stabilność i dominacja partii umiarkowanej prawicy¹⁹⁰. Szwajcarski system partyjny jest silnie rozdrobiony, na co wpływ z pewnością ma z jednej strony federalizm, a z drugiej reprezentacja proporcjonalna. W Szwajcarii istnieje wiele partii działających na każdym poziomie: dzielnic, gminy czy regionu, istnieją partie kantonalne i narodowe. Na szczeblu federalnym jest obecnie zarejestrowanych 14 partii politycznych¹⁹¹. Jednak już na poziomie kantonalnym ich liczba sięga około 180. Ocenia się, że partii lokalnych jest natomiast około 5 000¹⁹². Należy jednak zauważyć, że największe znaczenie w Szwajcarskiej polityce na poziomie federalnym odgrywają cztery największe partie, których przedstawiciele zasiadają w szwajcarskim rządzie (zgodnie z zasadą magicznej formuły). To one bowiem w największej mierze kształtują szwajcarską politykę w ramach systemu helweckiego szerokiego konsensusu. Są to: Szwajcarska Partia Ludowa (SVP/UDC), Socjaldemokratyczna Partia Szwajcarii (SPS/PSS), Liberalowie (FDP/PLR) i Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna (CVP/PDC, teraz na poziomie federalnym Die Mitte/Le Centre).

Obecnie największą partią polityczną w Szwajcarii jest Szwajcarska Partia Ludowa (SVP/UDC) (niem. *Schweizerische Volkspartei*, SVP, fr. *Union démocratique du centre*, UDC), partia prawicowa, która pod wodzą jej znanego lidera Christopha Blochera zaczęła przybierać charakter partii populistycznej. Partia zaczęła zyskiwać na znaczeniu w latach 90. XX w. Po ponad pięćdziesięciu latach stagnacji zwiększyła swoje poparcie wśród obywateli z 12% w wyborach do Rady Narodowej w 1991 r. do prawie 30% w 2015 r. Obecnie jest największą partią

---

¹⁸⁸ Pomimo istnienia art. 161 Konstytucji (*Prohibition of voting instructions*).

¹⁸⁹ Zob. szerzej: S. Bailer, S. Bütikofer, *From Loose Alliances to Professional Political Players: How Swiss Party Groups Changed*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 556-577. Zob. też: A. Pilotti, *Entre démocratisation et professionnalisation: le Parlement suisse et ses membres de 1910 à 2016*, Seismo, Zurich i Genewa 2016.

¹⁹⁰ H. Kriesi, A. H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 84.

¹⁹¹ *Partis enregistrés* (Partie zarejestrowane), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/pa/par_2_2_2_3.html (dostęp 27.11.2021).

¹⁹² U. Altermatt, D. Luginbühl, *Partis*, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017363/2016-03-24/> (dostęp 11.06.2021).

w Radzie Narodowej, natomiast w Radzie Kantonów zajmuje czwarte miejsce. W Radzie Federalnej zasiada dwóch jej przedstawicieli¹⁹³.

W literaturze przedmiotu Szwajcarska Partia Ludowa jest najczęściej przedstawiana jako partia agrarystyczna, konserwatywna, nacjonalistyczna, promująca postawy izolacjonistyczne, w tym antyeuropejskie oraz antyimigranckie. Ocenia się, że tak jak inne podobne partie w Europie Zachodniej, UDC broni przede wszystkim polityki łączącej żądania nacjonalistyczne i tożsamościowe w kwestiach europejskich i migracyjnych oraz neoliberalne stanowiska w polityce gospodarczej i fiskalnej, a jej polityczne zachowanie często charakteryzuje populistyczna retoryka przeciwko establishmentowi¹⁹⁴.

Drugie miejsce w Radzie Narodowej zajmuje Socjaldemokratyczna Partia Szwajcarii (SPS/PSS) (niem. *Sozialdemokratische Partei der Schweiz*, SPS, fr. *Parti socialiste suisse* PSS). Partia została założona w 1888 r. i jest jedną z najstarszych szwajcarskich partii. Podobnie jak w przypadku SVP/UDC w Radzie Federalnej zasiada dwóch jej przedstawicieli. Jest to ugrupowanie najbardziej lewicowe w szwajcarskim rządzie. Partia narodziła się w ramach ruchu robotniczego. Postuluje idee socjaldemokratycznej sprawiedliwości i solidarności społecznej oraz idee proeuropejskie (popiera wejście Szwajcarii do UE). Jest zwolennikiem integracji migrantów, stara się walczyć z ich dyskryminacją¹⁹⁵.

FDP. Liberalowie (niem. *FDP. Die Liberalen*, fr. *PLR. Les Libéraux-Radicaux*) to centroprawicowa partia liberalna. Powstała w 2009 r. z połączenia Partii Radykalno-Demokratycznej (zał. w 1894 r.) i Liberalnej Partii Szwajcarii (zał. w 1913 r.). Uznawana jest za najliczniejszą partię w kraju. Opowiada się za liberalną polityką gospodarczą i społeczną. Nie zgadza się na nadmierną ingerencję państwa. Oficjalnie popiera umowy dwustronne z UE, odrzuca jednak możliwość członkostwa Szwajcarii bezpośrednio w jej strukturach. Dwaj przedstawiciele tego ugrupowania zasiadają w Radzie Federalnej¹⁹⁶.

Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa Szwajcarii (zw. Partią Chrześcijańsko-Demokratyczną; niem. *Christlichdemokratische Volkspartei*, CVP, fr.: *Parti Démocrate-Chrétien Suisse*, PDC) wpisuje się w kontekst historii politycznego katolicyzmu i konserwatyizmu. W

---

¹⁹³ Informacje na temat składu obu izb Parlamentu i Rady Federalnej podane za oficjalnymi stronami władz szwajcarskich: Parlament – www.parliament.ch, Rada Federalna – www.admin.ch. Dane podane na dzień 20.04.2021.

¹⁹⁴ D. Skenderovic, *Union démocratique du centre (UDC)*, przeł. F. Piguet, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017389/2017-03-20> (dostęp: 11.06.2021). Strona internetowa partii: www.udc.ch/partei/, www.svp.ch/partei/.

¹⁹⁵ Zob. szerzej: B. Degen, *Parti socialiste (PS)*, przeł. P.-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017393/2017-03-10/> (dostęp: 12.06.2021). Oficjalna strona internetowa partii: www.sp-ps.ch; oficjalny program partii: www.sp-ps.ch/fr/parti/nous-sommes-le-ps/notre-programme.

¹⁹⁶ Oficjalna strona internetowa partii – www.fdp.ch/willkommen, www.plr.ch/accueil. Oficjalna prezentacja partii – www.plr.ch/parti/portrait.

Szwajcarii partie katolickie zaczęły się organizować i tworzyć opozycję wobec liberałów i radykałów już od pierwszej połowy XIX wieku. Partia promuje zasady pokrewne europejskiej chrześcijańskiej demokracji. Mocno opiera się na chrześcijańskiej doktrynie społecznej. W swojej historii kilkakrotnie zmieniała nazwę. Do dziś pozostała jednak zdecydowaną partią katolicką. Niewielki procent jej wyborców stanowią protestanci i, jak zauważają analitycy szwajcarskiej sceny partyjnej, nigdy tak naprawdę nie zdołała politycznie zakorzenić się w kantonach tradycji reformowanej, głównie ze względu na obronę konserwatywnych stanowisk katolickich w kwestiach kulturowych i religijnych. Od lat 70. oceniano ją jako partię centrową. W polityce społecznej często wiązała się z socjalistami, a w polityce gospodarczej i finansowej z radykałami. Na początku lat 90. partia zaczęła tracić konserwatywnych wyborców na rzecz Szwajcarskiej Partii Ludowej. W 2003 r. straciła jedno miejsce w Radzie Federalnej na rzecz UDC¹⁹⁷. W 2021 r. partia połączyła się z Konserwatywno-Demokratyczną Partią Szwajcarii (niem. *Bürgerlich-Demokratische Partei Schweiz*, BDP; fr. *Parti bourgeois démocratique suisse*, PBD), powstałą w wyniku rozłamu w UDC w 2008 r., tworząc partię Centrum (niem. *Die Mitte*, fr. *Le Centre*), które ma działać przede wszystkim na poziomie federalnym¹⁹⁸.

Po wyborach parlamentarnych w 2019 r. w parlamencie objęły miejsca również inne partie, w tym Partia Zielonych (ze znaczącym wzrostem od 2015 r.) czy Partia Zielonych Liberałów (wyodrębniła się z Partii Zielonych w 2007 r.)¹⁹⁹.

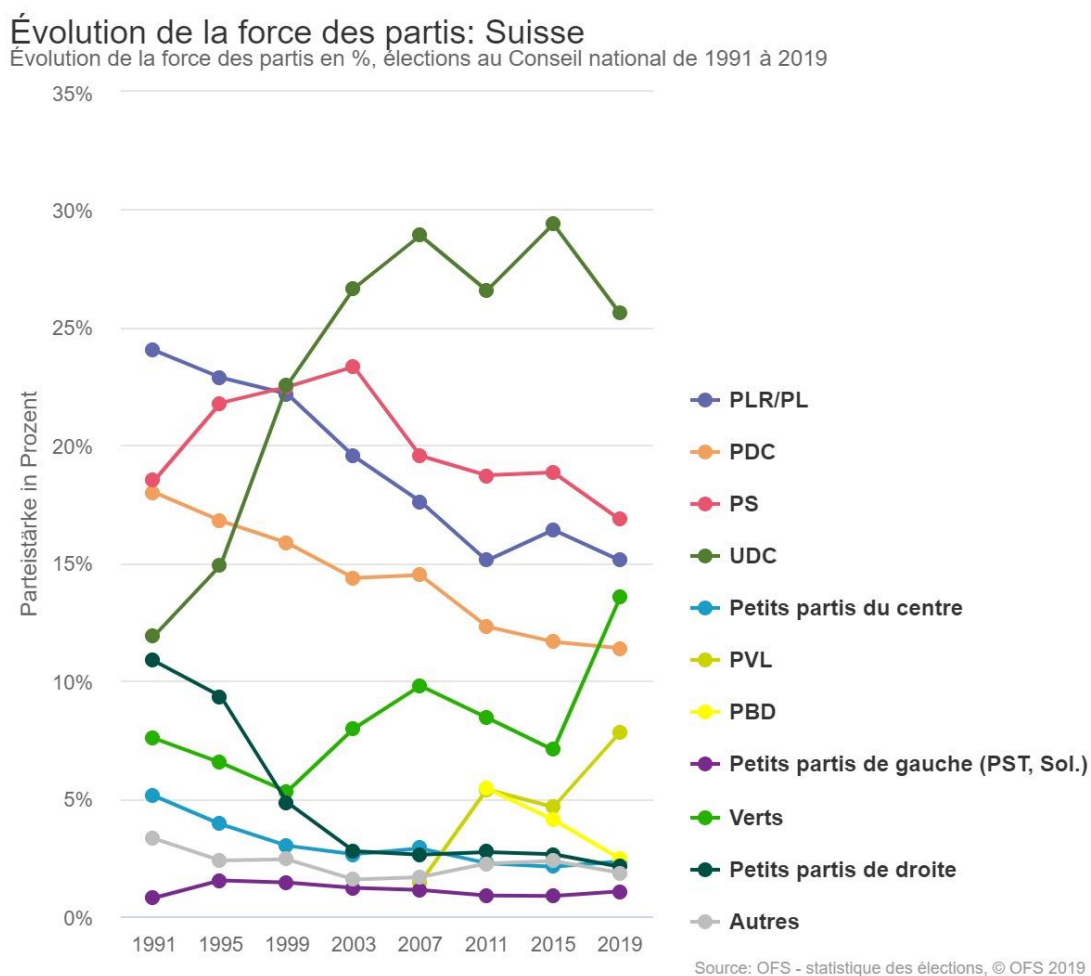
---

¹⁹⁷ Zob. szerzej: U. Altermatt, *Parti démocrate-chrétien (PDC)*, przeł. O. Meuwly, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017377/2018-03-13/> (dostęp: 12.06.2021). Strona internetowa partii: www.cvp.ch.

¹⁹⁸ Oficjalna strona internetowa Partii Centrum: <https://le-centre.ch>, <https://die-mitte.ch>.

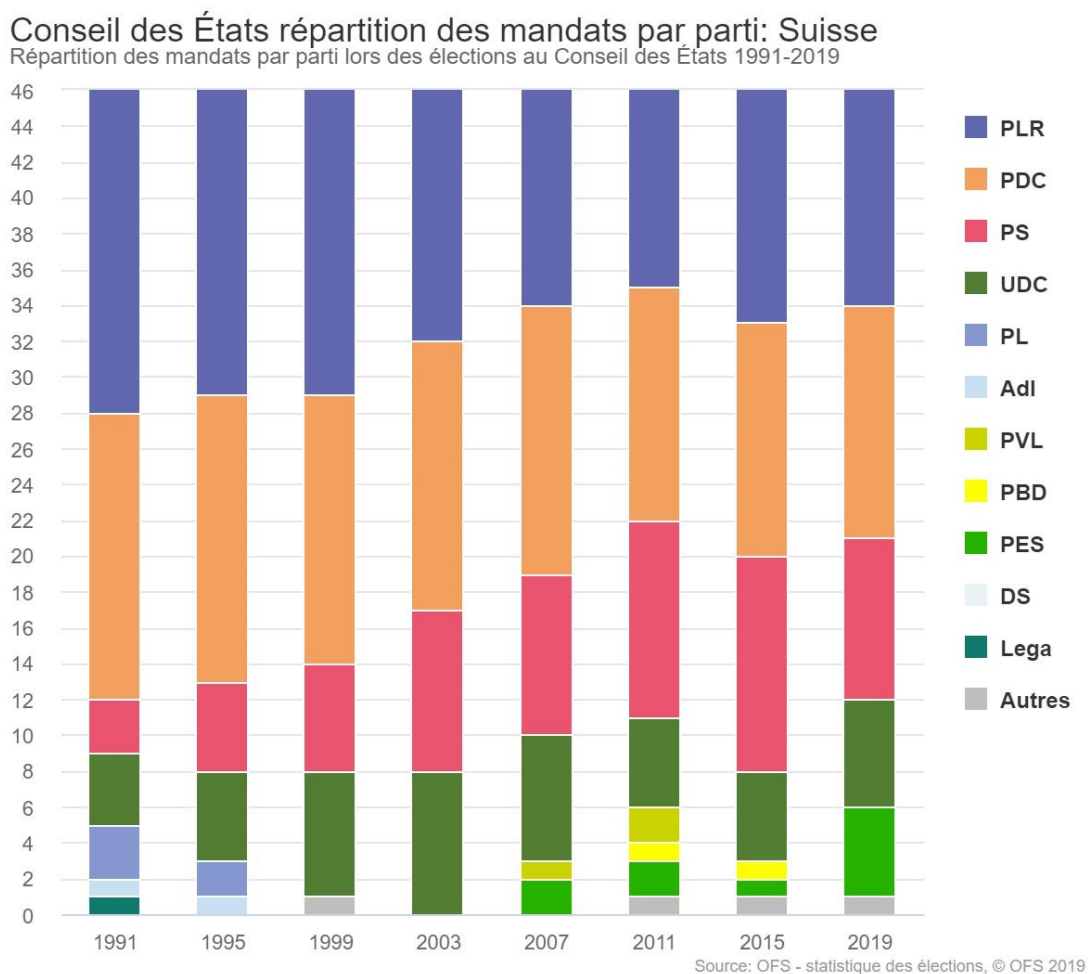
¹⁹⁹ Szczegółowe wyniki wyborów do parlamentu w 2019 r. zob: *Élections fédérales 2019. L'essentiel sur les élections*, Office fédérale de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.html (dostęp 1.10.2022).

Wykres 2. Zmiany poparcia dla partii politycznych w wyborach do Rady Narodowej w latach 1991-2019

Źródło: *Évolution de la force des partis: Suisse. Évolution de la force des partis en %, élections au Conseil national de 1991 à 2019*, Office fédéral de la statistique, bmw 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.assetdetail.8286219.html (dostęp 7.08.2021).

Wykres 3. Rozdział mandatów na partie polityczne w wyborach do Rady Kantonów (1991-2019)

Źródło: *Conseil des États répartition des mandats par parti: Suisse (1991-2019)*, Office fédéral de la statistique, bmw 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019/resultats-conseil-etats.html (dostęp 29.11.2022).

4.2 Zarys historii i terażniejszość – kształtowanie się systemu partyjnego w Szwajcarii

Podobnie jak w innych krajach Europy Zachodniej szwajcarskie partie na poziomie federalnym powstały w XIX i XX wieku. Nie wyłoniły się one jednak z frakcji parlamentarnych czy komitetów wyborczych, lecz bezpośrednio z ludności wyborczej lub stowarzyszeń obywatelskich i politycznych ruchów, które początkowo opierały swoją działalność na demokracji bezpośredniej (socjolog i politolog Erich Gruner określił nawet szwajcarskie partie polityczne

mianem *les enfants de droits populaires*²⁰⁰). Najpierw partie ukształtowały się na poziomie kantonalnym i gminnym, by następnie uformować swoje struktury na poziomie federalnym (A. Vatter określił je więc mianem *Kinder der Kantone*²⁰¹). Podobnie jak sama instytucja demokracji bezpośredniej, załóżki partii politycznych kształtowały się w Szwajcarii w duchu liberalizmu, który rozprzestrzenił się na terenie Szwajcarii w 1830 roku.

Konflikty, które toczyły się w pierwszej połowie XIX w. na terenie Szwajcarii dotyczyły nie tylko kwestii religijnych (katolicy i protestanci) czy kulturowych, ale przede wszystkim zagadnień ustrojowych – koncepcji centralistycznej i federalistycznej państwa. Doprowadziły one w 1847 r. do wybuchu tzw. wojny Sonderbund, w rezultacie której w 1848 r. przyjęto pierwszą szwajcarską konstytucję będącą podstawą nowego państwa federalnego.

Należy podkreślić, że początkowo Zgromadzenie Federalne było całkowicie zdominowane przez Radykałów (zwycięzców wojny). Przez długi czas to ich przedstawiciele zajmowali również wszystkie miejsca w szwajcarskim rządzie. Z pewnością sprzyjał temu funkcjonujący wówczas większościowy system wyborczy. Pozostałe siły polityczne znajdując się w całkowitej opozycji, próbowały przede wszystkim organizować się na poziomie kantonalnym. Szwajcarscy katolicy starali się w tej sytuacji przejmować władzę w kantonach Sonderbundu (Lucerna, Fryburg, Zug, Valais, Uri, Schwyz, Unterwalden), a także tworząc katolickie stowarzyszenia, czy wreszcie partię konserwatywną (katolicko-konserwatywną partię Szwajcarii – dziś CVP).

Sytuację ówczesnej opozycji zmieniły dwa wydarzenia. Z jednej strony niezwykle ważne okazało się wprowadzenie fakultatywnego referendum, które pozwalając wyrażać sprzeciw wobec decyzji politycznych Radykałów, doprowadziło ostatecznie do oddania w 1891 r. miejsca w Radzie Federalnej pierwszemu nieradykałowi – konserwatyście Josephowi Zempowi. Drugim wydarzeniem było wprowadzenie w 1918 r. reprezentacji proporcjonalnej. Wybory przeprowadzone w 1919 r. już w nowej formie doprowadziły do całkowitej zmiany układu sił w szwajcarskim parlamencie. Przede wszystkim zdecydowaną większość stracili Radykałowie, a nowy układ politycznych sił zaczęła charakteryzować już nie dominacja jednej siły politycznej, lecz kilku partii²⁰².

---

²⁰⁰ E. Gruner, *Die Parteien der Schweiz*, Francke, Berno 1977 (za: A. Ladner, *Political Parties*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 312).

²⁰¹ A. Vatter, *Kantonale Demokratien im Vergleich: Entstehungsgründe, Interaktionen und Wirkungen politischer Institutionen in den Schweizer Kantonen*, Leske+Budrich, Opladen 2002 (za: A. Ladner, tamże).

²⁰² Porównanie wyników wyborów parlamentarnych w 1917 r. (większościowych) i w 1919 r. (już proporcjonalnych) zob.: *Du système majoritaire au système proportionnel: l'histoire des premières élections à la proportionnelle en 1919*, Le Parlement Suisse, www.parlament.ch/fr/%C3%BCber-das-parlament/archive/retrospective-des-elections/election-conseil-national/election-2015/election-conseil-national-depuis-1848/systeme-majoritaire-au-proportionnel (dostęp 29.11.2022).

Znaczące miejsce na scenie politycznej zaczęły odgrywać już wówczas cztery największe partie, których znaczenie polityczne do dziś jest dominujące: Partia Radykalno-Demokratyczna FDP/PRD, Partia Socjalistyczna SPS/PSS, Katolicko-Konserwatywna Partia Szwajcarii (później PDC, dziś Le Centre) i partia rolników i rzemieślników (PAI/PAB, obecnie SVP/UDC).

Z czasem nowe partie zaczęły zajmować również miejsca w szwajcarskim rządzie. W 1919 r. do rządu wszedł drugi konserwatysta, w 1929 r. przedstawiciel PAB Rudolf Minger, w 1943 pierwszy socjalista Ernst Nobs.

Od tej pory w rządzie zasiadały już cztery największe partie. W latach 60. XX w. rządowa sytuacja partyjna na tyle ustabilizowała się, że przyjęła formę tzw. magicznej formuły 2+2+2+1 (2 miejsca dla konserwatystów, 2 miejsca dla radykałów, 2 miejsca dla socjalistów i jedno miejsce dla PAB), która trwała niezmiennie od 1959 do 2003 r. stając się symbolem szwajcarskiej integracji i konsensusu.

Należy zaznaczyć, że od początku istnienia układu rządowego zaczęły pojawiać się głosy sprzeciwu innych partii politycznych, ruchów i stowarzyszeń wobec monopolu czterech największych partii. Elementem opozycyjnego sprzeciwu były też coraz częściej pojawiające się manifestacje, petycje czy inicjatywy ludowe²⁰³.

Do lat 90. XX w. społeczne poparcie dla czterech największych partii politycznych nie zmieniło się znacząco. Szwajcarski system partyjny cały czas jednak ulegał pewnym zmianom i przekształceniom. Za prof. Andreasem Ladnerem warto przytoczyć główne etapy jego rozwoju.

Okres lat 50. i połowy 60. XX w. określa się jako czas względnej stabilizacji w szwajcarskim systemie partyjnym. Podział mandatów między cztery największe partie pozostawał w tym okresie raczej stały, a polaryzacja partyjna wydawała się niewielka. Te spokojne warunki pozwoliły na ugruntowanie się na poziomie federalnym idei konkordancji i wprowadzenie wspomnianej wyżej tzw. magicznej formuły.

Etap od połowy lat 60. do początku lat 70. XX w. charakteryzowała już zdecydowanie większa niestabilność systemu partyjnego. Według politologa cechowała go częściowa reideologizacja i zwiększająca się polaryzacja. Blok burżuazyjny, który tworzyły trzy rządowe partie prawicowe, przesunął się bliżej politycznego centrum, a sam system konkordancji stał się przedmiotem coraz głośniejszej dyskusji. Podczas tego wzburzonego politycznie okresu niektórym pomniejszych partiom udało się nawet zdobyć kilka miejsc w parlamencie kosztem partii rządowych. Nie bez echa wśród szwajcarskich partii pozostało też poruszenie związane z ruchami protestacyjnymi z 1968 r. Partie ponownie rozważyły swoje struktury organizacyjne

---

²⁰³ U. Altermatt, D. Luginbühl, *Partis*, dz. cyt. Zob. szerzej: O. Meuwly, *Les partis politiques. Acteurs de l'histoire Suisse*, Presse polytechniques et universitaires romandes, Lozanna 2010.

zgodnie z potrzebami partycypacyjnymi młodszych pokoleń. W tym okresie pojawiły się też liczne lewicowe i skrajnie lewicowe partie oraz ugrupowania, które stanowiły w tym czasie pozaparlamentarną opozycję.

Okres od połowy lat 70. do początku lat 80. XX w. charakteryzowało pewne osłabienie dynamiki związane z kryzysem ekonomicznym. Pozycja partii rządzących utrzymała się, a polaryzacja systemu partyjnego uległa nieznacznemu zmniejszeniu. Charakterystyczny skręt w lewo w wyborach parlamentarnych w połowie lat 70. pozwolił PS ponownie stać się partią wiodącą (w wyborach do parlamentu w 1975 r.).

Połowa lat 80. i początek 90. XX w. to czas, w którym na szerszą skalę pojawiły się zagadnienia związane z kwestią ochrony środowiska. Działania Szwajcarskiej Partii Zielonych (GPS/PES) i powstałej po drugiej stronie Autopartei/Automobile Party, dokonały pewnych groźących partiom rządzącym zawirowań. Po raz pierwszy poparcie dla partii rządzących spadło poniżej 70%.

Lata 90. XX w. to przede wszystkim początek sukcesu Szwajcarskiej Partii Ludowej, która pod wodzą Ch. Blochera znacząco zyskała na politycznym znaczeniu. Jest to również dobry czas dla PS, które pod przywództwem Petera Bodenmanna ugruntowała się i zaczęła wyróżniać jako jedyna licząca się siła lewicowa i ekologiczna. Z kolei pomniejsze skrajne partie lewicowe, jak i prawicowe uległy osłabieniu. Jak zauważa A. Ladner od tej pory polaryzacja szwajcarskiego systemu partyjnego zaczęła być spowodowana nie przez małe partie na lewicy i prawicy, lecz przez dwa silne bieguny UDC i PS. Pozycja pozostałych partii rządzących osłabła. Te zmiany doprowadziły do przerwania w 2003 r. tradycyjnej magicznej formuły, bowiem UDC uzyskała drugie miejsce w rządzie, kosztem osłabionych chrześcijańskich demokratów.

Kolejną fazę zmian można określić mianem nacjonalizacji systemu partyjnego. Systemy partyjne kantonów, kiedyś zdecydowanie bardziej niezależne, zaczęły bowiem coraz częściej przyjmować wzorce narodowe. Partie, które tradycyjnie dominowały w niektórych kantonach zaczęły tracić swoje silne wpływy, często na rzecz wzrastającej w siłę UDC. Kontrast między wynikami w kantonach i na poziomie narodowym zaczął się zmniejszać. Należy jednak podkreślić, że do tej pory nie doszło w Szwajcarii do utworzenia się narodowego systemu partyjnego w pełnym tego słowa znaczeniu²⁰⁴.

Po dwóch dekadach fragmentacji w latach 90. szwajcarski system partyjny charakteryzował się procesem koncentracji, ponieważ wyborcy różnych mniejszych partii Nowej Lewicy i radykalnej prawicy zostali wchłonięci odpowiednio przez Zielonych i UDC. W latach 2000

---

²⁰⁴ A. Ladner, *Political parties*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 312-316.

system partyjny wszedł w nowy cykl fragmentacji: W 2004 roku z partii Zielonych oderwali się Zieloni Liberałowie, a w 2008 roku część SVP założyła konserwatywną Partię Demokratyczną (PBD).

Ostatnie wybory parlamentarne w 2019 r. przyniosły ze sobą istotne zmiany na szwajcarskiej scenie politycznej. Wszystkie cztery partie rządowe straciły nieco na znaczeniu, natomiast Partia Zielonych i Zieloni Liberałowie znacznie wzrosli w siłę. Jak się okazuje, zagadnienie walki ze skutkami zmian klimatycznych nie ominęło również Szwajcarii. Co istotne, jak zauważa W. Linder, ponieważ szwajcarski parlament odmówił przyznania Partii Zielonych miejsca w rządzie, pomimo wyniku wyższego niż osiągnęła rządowa PDC, i ze względu na wyraźnie nadreprezentowane partie Radykałów i Socjaldemokratów, naruszona została arytmetyczna zasada reprezentacji proporcjonalnej w Radzie Federalnej. Jeżeli Zieloni powtórzą swój sukces w kolejnych wyborach, konieczna będzie, jak zauważa politolog, kolejna korekta „magicznej formuły”²⁰⁵.

4.3 Społeczne i polityczne podziały jako podstawa szwajcarskiego systemu partyjnego. UDC i PS jako dwa bieguny polityczne

W rozważaniach politologicznych dotyczących kształtowania się systemów partyjnych poszczególnych państw szczególną uwagę zwraca się na społeczne i kulturowe podziały, które kształtują tworzenie się politycznych rozłamów i tworzenie się partyjnych systemów o określonej charakterystyce.

Klasyczną pracą, w której podjęto się rozważań dotyczących rozwoju i kształtowania się rozłamów socjopolitycznych w zachodnich demokracjach była publikacja S. M. Lipseta i S. Rokkana z 1967 r. p.t.: „Party Systems and Voter Alignments”.

Autorzy przedstawili w niej cztery główne konflikty, które miały wpływ na ukształtowanie się narodowych systemów partyjnych i przyczyniły się do kształtowania zachowań wyborczych elektoratu. Choć dziś nie w pełni aktualne w przedstawionej wówczas formie, są one przykładem klasycznych rozłamów socjopolitycznych i stanowią podstawę rozważań naukowych dotyczących systemów partyjnych. Do czterech wymienionych rozłamów należą: *centrum-peryferie*, *kościół-państwo*, *miasto-wieś* i *podział klasowy (kapitał-praca)*. Według autorów, do wykształcenia się tych czterech podstawowych rozłamów przyczyniły się przede wszystkim dwie wielkie rewolucje: narodowa (związana z powstaniem państw narodowych miała wpływ na ukształtowanie się

---

²⁰⁵ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 21.

rozłamów centrum-peryferie i państwo-kościół) i przemysłowa (odpowiedzialna za podział miasto-wieś i podział klasowy). Według Lipseta i Rokkana rozłamy te stały się podstawą trwałych konfliktów politycznych, które do lat 60. XX w. w zasadzie nie uległy zmianom (teza o „zamrożeniu” systemów politycznych w państwach europejskich)²⁰⁶.

Powyższa teoria podziałów, choć nadal silnie obecna w dyskursie naukowym, jest dzisiaj przez wielu badaczy uważana za nieaktualną. Choć trafnie opisywała sytuację polityczną do lat 60. XX w., uważa się, że nie jest w stanie wyjaśnić aktualnych sytuacji w europejskich systemach partyjnych, ze względu na szereg zmian społecznych, gospodarczych czy politycznych, do jakich doszło w ostatnich dziesięcioleciach, takich jak: globalizacja, europeizacja, migracja, postępująca sekularyzacja, pojawiające się nowe zagadnienia takie jak: ochrona środowiska, równouprawnienie, zmiana znaczenia klasy robotniczej czy pojawienie się nowej klasy średniej, a także zmiany w systemie wartości społeczeństwa (szczególnie wśród młodych). W dyskursie naukowym pojawiły się teorie modyfikujące klasyczne podziały, a nawet koncepcje nowych podziałów, jak na przykład: podział *materializm-postmaterializm*, koncepcja nowego liberalizmu czy *zwycięzcy-przegrani globalizacji*, które w znacznej mierze zaczęły akcentować wartości i przestrzeń kulturową.

W Szwajcarii, podobnie jak w innych krajach, partie polityczne formowały się na bazie istniejących wówczas podziałów społeczno-kulturowych i społeczno-ekonomicznych (Kościół–państwo, centrum–peryferie, praca–kapitał). Toczące się też wówczas debaty dotyczące pozycji kantonów czy roli religii i Kościoła w państwie przyczyniły się do wyodrębnienia się partii liberalnych, radykalnych i konserwatywnych. Uformowała się też wówczas partia socjalistyczna, która w dobie kapitalizmu miała za cel reprezentację polityczną robotników, a także partia chłopska, które miała chronić rolnictwo i chłopów przed skutkami rozwoju społeczeństwa przemysłowego.

Jak zauważa W. Linder: „rozłamy społeczne i antagonistyczne interesy polityczne w drugiej połowie XIX wieku doprowadziły [w Szwajcarii] do powstania trzech głównych tendencji w szwajcarskim życiu politycznym: liberalizmu, konserwatyzmu i socjalizmu. W połączeniu z podziałami miasto-wieś i podziałem religijnym doprowadziły do wyodrębnienia się czterech partii rządowych.: Radykałów (liberałowie, zamieszkujący miasta, w znacznej mierze protestanci), Chrześcijańskich Demokratów (konserwatyści, z terenów wiejskich i w znacznej mierze katolickich), Socjaldemokratów (socjaliści, z terenów miejskich, związani z klasą robotniczą) i

---

²⁰⁶ Zob. szerzej: S. M. Lipset, S. Rokkan, *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*, [w:] *Party Systems and Voter Alignments*, red. S. M. Lipset, S. Rokkan, Free Press, New York 1967, s. 1-64.

Szwajcarskiej Partii Ludowej (konserwatyści, zamieszkujący tereny wiejskie, historycznie protestanci)”²⁰⁷.

W Szwajcarii, tak jak w innych krajach uprzemysłowionych, doszło w latach 60. i 70. XX w. do szeregu znaczących zmian społecznych i politycznych. Cztery wielkie rozłamy, które w przeszłości dominowały w społeczeństwach zachodnioeuropejskich, w polityce szwajcarskiej również zaczęły tracić na znaczeniu. Podczas gdy podziały te charakteryzowały szwajcarską przestrzeń polityczną do lat 70. XX w., wpływ klasycznych rozłamów zaczął widocznie zmniejszać się w późniejszym okresie.

Jeszcze w latach 70. A. Lijphart stwierdzał, że za najważniejsze rozłamy w Szwajcarii należy uznać religię, język i klasę²⁰⁸. Kolejne lata badań pokazały jednak, że w kraju dochodzi do znacznych zmian i przesunięć. A.H. Trechsel uaktualniając opracowanie A. Lijpharta (swoimi badaniami obejmując okres do roku 1991) przyglądał się już sześciu rozłomom – religijnemu, językowemu, klasowemu, rozłamowi miasto-wieś, materializm-postmaterializm i rozłamowi koncentrującemu się na zaufaniu do rządzących. Potwierdzając w znacznej mierze rozważania amerykańskiego politologa wskazał jednak, że wspomniany podział religijny, który jeszcze nie tak dawno dominował w szwajcarskiej polityce, zmniejszył wyraźnie swoje znaczenie, natomiast swoją ważność zwiększył podział językowy. Podkreślił również zmniejszenie znaczenia podziału klasowego i wzrost znaczenia nowego podziału materializm-postmaterializm. Rozłam koncentrujący się na poziomie zaufania do rządzących silnie wzrastał do lat 70., by zmaleć pod koniec lat 80. i na początku 90. Podobna sytuacja, jak zauważa dotyczyła podziału miasto-wieś, który jednak według naukowca pozostawał rozłamem o drugorzędym znaczeniu. Przed wszystkim w swoich analizach Trechsel podkreślił, że w szwajcarskim społeczeństwie wielkie tradycyjne podziały zaczęły być coraz mniej widoczne²⁰⁹.

W Szwajcarii tradycyjny podział klasowy odzwierciedlany był głównie w opozycji między lewicową PS a prawicowymi lub centroprawicowymi partiami, takimi jak PDC, PLR i UDC. Szwajcarska lewica zawsze uchodziła za słabą w porównaniu z Europą Zachodnią. Na jej niekorzyść działały między innymi kulturowe rozszczępienia, w szczególności silne lojalności konfesyjne wśród katolickiej klasy robotniczej czy fakt, że w momencie tworzenia się ruchu robotniczego w drugiej połowie XIX w. pole to było już w znacznej mierze zajęte m.in. przez

---

²⁰⁷ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 21 (tłum. własne).

²⁰⁸ A. Lijphart, *Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The 'Crucial Experiment' of Comparing Belgium, Canada, South Africa and Switzerland*, „American Political Science Review” 1979, 73 (2), s. 442-458.

²⁰⁹ A. H. Trechsel, *Clivages en Suisse. Analyse des impacts relatifs des clivages sur l'électorat suisse lors des élections fédérales*, Université de Genève, Département de science politique, Genewa 1995.

organizacje katolickie. Szwajcarska partia robotnicza zmobilizowała się w momencie, w którym klasa robotnicza miała już swoją ugruntowaną tożsamość polityczną²¹⁰.

Klasyczny podział na lewicę i prawicę zmniejszył jednak swoje znaczenie. Podstawowe grupy tradycyjnego podziału (klasa robotnicza i stara klasa średnia) zmniejszyły się ze względu na szereg czynników, takich jak proces deindustrializacji, ekspansja sektora usług, wzrost poziomu i powszechność edukacji czy rozwój państwa opiekuńczego. Pojawiła się nowa klasa średnia, która zaczęła stanowić największą część społeczeństwa w krajach Europy Zachodniej. Przedefiniowanie podziału klasowego stało się źródłem rozgorzałej debaty dotyczącej podziałów i samego rozumienia pojęcia klasy. Politolog H. Kriesi zauważa na przykład, że rozszczepienie w ramach klas może się obecnie odbywać wzdłuż nowych linii, które z czasem mogą stać się podstawą nowych rozłamów (*value cleavage*)²¹¹.

Wśród tradycyjnych podziałów obecnych w Szwajcarii wymienia się podział religijny i językowy. Tradycyjny podział religijny, na katolików i protestantów, odgrywał w historii Szwajcarii niezwykle ważną rolę. Jednak współczesna literatura przedmiotu wskazuje, że religijne podziały przestały silnie wpływać na szwajcarską przestrzeń polityczną. Jest to nieodłącznie związane z postępującym procesem sekularyzacji obecnym nie tylko w Szwajcarii, lecz w całej Europie²¹².

Podział językowy jest w Szwajcarii dość często przywoływany. Jest to jeden z ważniejszych podziałów w kraju. Podział ten, choć społecznie bardzo widoczny, nie jest jednak w Szwajcarii artykułowany na poziomie politycznym. W kraju nie ma partii, która istniałaby w celu obrony interesów jednej grupy językowej. Jedynym wyjątkiem jest partia silnie obecna we włoskojęzycznej części Szwajcarii – Ticino. Lega dei Ticinesi odgrywa jednak niewielką rolę na poziomie federalnym. W Szwajcarii obywatele nie są więc politycznie mobilizowani przez partie językowe.

Należy jednak podkreślić, że szczególnie podział na Szwajcarów francusko- i niemieckojęzycznych jest w szwajcarskiej przestrzeni politycznej dość często przywoływany. Zauważalny jest szczególnie w kontekście polityki zagranicznej państwa i jest związany z koncepcją innego rozłamu centrum-peryferie. Typowym przykładem przytaczanym w literaturze przedmiotu, pokazującym niezgodność między tymi dwoma grupami, jest głosowanie ludowe z

---

²¹⁰ S. Bartolini, *The Political Mobilization of the European Left, 1860–1980: The Class Cleavage*, Cambridge University Press, Cambridge 2009 (za: H. Kriesi, A.H. Trechsel, *The Politics of Switzerland*, dz. cyt., s. 87).

²¹¹ Zob. szerzej: H. Kriesi, *The transformation of cleavage politics The 1997 Stein Rokkan lecture*, „European Journal of Political Research” 1998, 33, s. 165-185.

²¹² Zob. szerzej: S. Nicolet, A. Tresch, *Changing religiosity, changing politics? The influence of traditional and post-traditional forms of religiosity on political attitudes*, [w:] *Value change in Switzerland*, red. S. Hug, H. Kriesi, Lexington Books, [b.m.w] 2010, rozdz. 2.

1992 r. w sprawie przystąpienia Szwajcarii do EOG. Wydarzenie to pokazało istnienie silnego podziału między niemieckojęzyczną większością, kontrolującą władzę polityczną i gospodarczą, sceptycznie nastawioną do procesów integracji europejskiej, która mogłaby pozbawić Berno realnej władzy, oraz francuskojęzyczną mniejszością, zdecydowanie bardziej otwartą, kosmopolityczną, widzącą w pogłębianiu integracji szanse dla samej siebie²¹³.

Z kolei szwajcarski podział centrum-peryferie można rozważać w trzech wymiarach: politycznym (dotyczącym kontroli centrum nad peryferiami), gospodarczym (kwestia uzależnienia peryferii od centrum bądź gospodarcze wykorzystywanie ich przez centra) i kulturowym (próba obrony peryferii przed homogenizacją kultury, w znacznej mierze związanej z kwestiami religii i wspomnianego powyżej języka). Jak zauważa P. Sciarini, napięcia na tej linii nie były w Szwajcarii nigdy mocno widoczne. Z jednej strony miała na to wpływ federalna struktura państwa (brak ścisłego centrum, też gospodarczego), z drugiej tradycja szwajcarskiej różnorodności kulturowej zakorzeniona w tożsamości Szwajcarów od bardzo dawna. Jednak, jak zauważa naukowiec, wbrew powszechnej opinii napięcia na linii centrum-peryferie uległy w ostatnich latach wzrostowi, co może być związane z postępującym procesem koncentracji gospodarczej w centrum kraju (części niemieckojęzycznej) oraz (odwrotne niż w teorii) postępującego w Szwajcarii zjawiska wykorzystywania centrum przez peryferie – szczególnie miast przez wsie, jak również zjawiskiem przenoszenia się najbogatszych na wieś, na przykład z powodów podatkowych (zjawisko to jest również widoczne na poziomie kantonalnym - tzw. federalizm fiskalny).

W Szwajcarii, jak zauważa P. Sciarini opozycja na linii centrum-peryferie ma trzy wymiary: główne centra gospodarcze i regiony, miasto-wieś i niemieckojęzyczna większość a mniejszości francusko- i włoskojęzyczna. Podczas gdy pierwsza koncentruje się na kwestiach gospodarczych, dwie pozostałe są także związane z kulturą. Badanie wymiaru organizacyjnego pokazuje jednak brak wyraźnej mobilizacji politycznej na osi centrum-peryferie. Na poziomie krajowym nie wyłania się żadna wyraźna konfiguracja partyjna, a jedynie zwolennicy PDC wydają się wykazywać pewną wrażliwość na sprawy peryferii²¹⁴.

Wspomniane już wcześniej zmniejszenie się znaczenia klasycznych rozłamów stało się przedmiotem szerokiej dyskusji dotyczącej ich zmian, przeobrażeń czy wyłonienia się nowych podziałów społecznych i rozłamów politycznych. Już w latach 70. XX w. pojawiły się rozważania

---

²¹³ Zob. szerzej: R. Schwok, *Le clivage entre Suisses romands et Suisses alémaniques par rapport à l'intégration européenne*, „Revue d'Allemagne” 1994, s. 501-528.

²¹⁴ P. Sciarini, *Le clivage centre-périphérie*, [w:], *Changement de valeurs et nouveaux clivages politiques en Suisse*, red. S. Hug, P. Sciarini, L'Harmattan, [b.m.w.] 2002, rozdział 4.

koncentrujące się przede wszystkim na koncepcjach wartości, takich jak podział *materializm-postmaterializm* czy *nowy indywidualizm*, które pojawiły się również w społeczeństwie szwajcarskim.

W Szwajcarii istnieje wyraźny normatywny podział na materialistów i postmaterialistów. Charakterystyka szwajcarska wydaje się wpisywać w ogólną teorię wartości postmaterialnych – szwajcarscy postmaterialiści są przychylni wartościom ekologicznym i przywiązani do niematerialnych aspektów pracy, są zdecydowanie bardziej niż materialiści nieufni wobec ustalonych tradycji i instytucji politycznych, bardziej kosmopolityczni i tym samym mniej dumni z samego faktu bycia Szwajcarami. Materialiści z kolei bardziej dbają o ekonomiczne aspekty życia osobistego i społecznego, ufają ustalonym autorytetom, są bardziej przywiązani do Szwajcarii i dumni z bycia jej obywatelami.

Jak się okazuje, rozłam materialistów–postmaterialistów nie jest w Szwajcarii jednak ani silnie ustrukturyzowany, ani politycznie zorganizowany. Podobnie, trudno jest potwierdzić silny wymiar organizacyjny rozłamu. Co prawda w latach 70. XX w. pojawiły się także w Szwajcarii nowe ruchy społeczne o charakterze ekologicznym, feministycznym, antynuklearnym, a od lat 80. także partie polityczne o podobnym charakterze (w 1983 r. powstała Partia Zielonych), ale jak wskazują badania potencjał tkwi w Szwajcarii głównie po stronie postmaterializmu, który wykorzystują nowe ruchy społeczne czy partie lewicowe, głównie PES (choć należy zaznaczyć, że tylko niewielka część postmaterialistów wykazuje preferencje dla tej partii). Nie jest on jednak zauważalny po stronie materializmu – choć UDC zdobywa głosy materialistów, to jednak robią to też inne partie po prawej stronie sceny politycznej. Naukowcy kwestionują więc istnienie w szwajcarskim systemie partyjnym rozłamu na tym tle²¹⁵.

Podobnie jest z koncepcją nowego indywidualizmu. W Szwajcarii podział na osoby opowiadające się za światopoglądem indywidualistycznym (autonomicznym) i zwolenników autorytaryzmu (wartości heteronomiczne) jest wyraźnie widoczny na poziomie normatywnym. Podział ten reprezentuje dwie kontrastujące ze sobą wizje świata – tych akcentujących wartości heteronomiczne, a więc przywiązanie do tradycyjnego modelu rodziny, życie zgodne z zasadami religii chrześcijańskiej, wysokie zaufanie do tradycyjnych instytucji, koncepcja pracy oparta na etosie obowiązku czy nieufność wobec innych; oraz tych akcentujących wartości autonomii, którzy podzielają egalitarną koncepcję rodziny, nie są związani z religią ani jej zasadami, są przeciwni przymusowi instytucjonalnemu, są zdecydowanie bardziej otwarci na innych, w tym na

---

²¹⁵ L. Sier, *Le postmatérialisme*, [w:] *Changement de valeurs...*, dz. cyt. rozdz. 2. (Głównym teoretykiem koncepcji postmaterializmu jest Ronald Inglehart [R. Inglehart, *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977].

grupy mniejszościowe, a w pracy stawiają przede wszystkim na samorealizację. Podział ten opiera się na stosunkowo wyraźnych podstawach społeczno-strukturalnych. Istotne w tym kontekście są przede wszystkim wiek i przynależność religijna. Osoby o wartościach autonomicznych są młodsze, niewierzące bądź niepraktykujące. Osoby o wartościach heteronomicznych to osoby w średnim wieku, zazwyczaj aktywne religijnie. Poza tym skłonność do preferowania wartości autonomicznych wzrasta wraz z poziomem wykształcenia i dochodów. Co istotne, podział ten okazuje się jednak również nie mieć politycznego potencjału mobilizacyjnego. Mimo możliwości wskazania pewnych tendencji – osób o wartościach heteronomicznych wśród zwolenników CVP i osób o wartościach autonomicznych, wśród zwolenników PS, nie jest on na tyle silny, aby móc potwierdzić istnienie silnego rozłamu politycznego. Poza tym podział ten wydaje się tracić w Szwajcarii na znaczeniu m.in. ze względu na postępującą sekularyzację, a także rotację pokoleń. Prawdopodobnie podział ten straci swoje polityczne i społeczne znaczenie ogólne, ale widoczny będzie w sporadycznych napięciach dotyczących konkretnych kwestii²¹⁶.

Podziałami, które, szczególnie w ostatnich latach stały się przedmiotem szerokiej debaty w Szwajcarii i nie tylko, są te związane ze zjawiskami globalizacji, internacjonalizacji czy denacjonalizacji, które wywarły swój wpływ nie tylko pod względem gospodarczym, ale i kulturowym. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na dobrze znany w literaturze podział *wygrani–przegrani globalizacji* i charakterystyczny dla Szwajcarii podział *otwarcie–tradycja*.

Postępujący proces globalizacji, jak zauważają naukowcy, doprowadził do powstania nowego, silnie widocznego konfliktu strukturalnego w Europie Zachodniej. Dzieli on obywateli na *zwycięzców* globalizacji – osób korzystających z nowych możliwości wynikających z tego procesu, najczęściej przedsiębiorców i wykwalifikowanych pracowników pracujących w sektorach otwartych na współpracę i konkurencję międzynarodową, kosmopolitów; i *przeegranych* – których szanse życiowe w wyniku procesów globalizacji zmniejszyły się, a szerokie otwarcie granic stało się zagrożeniem społecznym i socjalnym, często przedsiębiorców i wykwalifikowanych pracowników w sektorach tradycyjnie chronionych, niewykwalifikowanych pracowników oraz obywateli mocno identyfikujących się z własną wspólnotą narodową. Rozłam taki, jak podkreślają analitycy, wykazał silny potencjał do stania się podstawą większej mobilizacji politycznej.

Co ważne, nacisk na kwestie kulturowe, który pojawił się w ostatnich latach, takie jak zagadnienie imigracji czy integracji europejskiej, zmienił tradycyjny punkt ciężkości debaty politycznej, który do tej pory koncentrował się na gospodarce. Jak wskazują badacze, ten nowy

---

²¹⁶ M. Brunner, L. Sgier, *Le nouvel individualism*, [w:] *Changement de valeurs...*, dz. cyt., rozdz. 3.

rozłam umiejscowił się bowiem w ramach istniejących już dwuwymiarowych przestrzeni politycznych (ekonomicznej i kulturowej) przede wszystkim poprzez przekształcenia w ramach wymiaru kulturowego.

Badania wskazują, że procesy globalizacyjne ostatnich dziesięcioleci doprowadziły wręcz do przekształceń strukturalnych i repozycjonowania partii politycznych w krajach Zachodniej Europy. Według H. Kriesi'ego i in. doprowadziło to do pojawienia się trójstronnej konfiguracji władzy politycznej obejmującej lewicę, umiarkowaną prawicę i nową populistyczną prawicę. Proces globalizacji okazał się więc przekształcać podstawy polityki. Zmiany widoczne są zarówno na poziomie konfliktów społecznych, jak i właśnie na poziomie partii politycznych i całych systemów partyjnych. W wielu krajach doprowadził do przekształcenia się wybranych partii politycznych bądź powstania nowych, a nawet przyczynił się do zmian w systemach partyjnych, często ich rozdrobnienia i polaryzacji²¹⁷.

Szwajcaria również stała się przykładem państwa, w którym proces globalizacji doprowadził do wyodrębnienia się wyżej wspomnianego podziału i tym samym przyczynił się do modyfikacji w zakresie szwajcarskiego systemu partyjnego. Jak zauważają analitycy, w Szwajcarii do pojawienia się silnego rozłamu na wygranych i przegranych globalizacji przyczyniły się charakterystyczne dla kraju czynniki, m.in. wysoki poziom imigrantów czy tradycja otwartości gospodarczej istniejąca w Szwajcarii już od dawna. Punktem kluczowym przemian w Konfederacji Szwajcarskiej stał się rozwój i przemiana Szwajcarskiej Partii Ludowej. Partia ta od lat 90. XX w. zmieniła swój konserwatywny profil prawicowy na bardziej skrajny i zdecydowanie populistyczny, za centrum swojej walki politycznej ustanawiając właśnie zagadnienia imigracji i integracji europejskiej. W Szwajcarii więc proces transformacji systemu partyjnego był w znacznej mierze napędzany przez jedną z czterech największych partii w kraju, której charakter uległ od lat 90. znaczącym przeobrażeniom.

Na poziomie konfliktu społecznego rozłam *wygrani–przegrani* silnie zarysował się w kraju przede wszystkim z powodu presji, jakiej uległy w latach 90. XX w. tradycyjne, często chronione przed międzynarodową konkurencją, sektory gospodarki, z powodu rozwoju współpracy Szwajcarii z UE (mimo braku członkostwa), jak również silnie zarysowanej debaty dotyczącej polityki migracyjnej w kraju – rozgorzałej w latach 70. w związku z napływem imigrantów do pracy, a później nasilonej w latach 90. XX w. z powodu znaczącego wzrostu wniosków o azyl w kraju.

---

²¹⁷ Zob. szerzej: H. Kriesi i in., *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

Przeprowadzone badania potwierdzają pojawienie się w kraju widocznego podziału między dwoma grupami zwycięzców i przegranych globalizacji. Obywatele Szwajcarii podzielili się na tych, którzy pragnął uniknąć izolacji kraju na arenie międzynarodowej, i tych, którzy chcą bronić tradycyjnych wartości i koncepcji szwajcarskiej tożsamości narodowej. Podobnie do trendu widocznego w innych państwach europejskich, w Szwajcarii można wyróżnić dwa wymiary podziałów: kulturowy i ekonomiczny, i to właśnie ten pierwszy uległ widocznym przeobrażeniom. O ile w latach 70. XX w. Szwajcarię charakteryzowały jeszcze tradycyjne rozłamy, już w latach 90. wymiar kulturowy został zdominowany z jednej strony przez podział między liberalizmem kulturowym i poparciem dla UE a restrykcyjną polityką imigracyjną z drugiej strony. Właśnie na tym tle widoczne są wyraźne różnice między stanowiskami rządowych partii politycznych w Szwajcarii, gdzie UDC stała się główną partią artykułującą interesy grupy przegranych, sprzeciwia się integracji europejskiej i nieunormowanej polityce imigracyjnej kraju. Globalizacja wywarła więc w Szwajcarii znaczący wpływ na poziomie politycznym. W latach 70. cztery partie rządowe umiejscowione były na horyzontalnej osi podziału na lewicowo-liberalną PS i prawicowo-konserwatywną UDC, a pozycje partyjne były wyraźnie ustrukturyzowane przez jeden wymiar. W latach 90. konfiguracja partyjna zmieniła się, stała się bardziej spolaryzowana i trójbiegunowa. W tej układance Socjaldemokraci i Zieloni opowiadają się za integracją kulturową, i są przeciwni liberalizmowi gospodarczemu. Liberałowie zajmują opozycyjne względem nich stanowisko dotyczące ekonomii i umiarkowane stanowisko w kwestii integracji europejskiej czy kulturowej. Z kolei Szwajcarska Partia Ludowa jest przede wszystkim stanowcza w wymiarze ochrony kultury i tożsamości. Podkreślając za analitykami tych procesów, zmianie uległ charakter głównych istniejących wymiarów przestrzeni politycznej i nie pojawił się żaden dodatkowy wymiar²¹⁸.

O wzroście polaryzacji w szwajcarskim systemie partyjnym pisze też S. Bornschie. Wskazuje na jej radykalny wzrost od lat 70., a szczyt jej wymiaru kulturowego na rok 2003 (UDC osiągnęła wówczas bardzo wysoki wynik i otrzymała drugie miejsce w rządzie). Jej źródło również upatruje w przemianach na poziomie ekonomicznym (*welfare state vs economic liberalism*), ale przede wszystkim w transformacji wymiaru kulturowego, której jak podkreśla, katalizatorem była w znacznej mierze kwestia europejska. Wymiar kulturowy zapoczątkowany został przez ruchy społeczne lat 60., a następnie przejęcie ich uniwersalistycznych celów przez partię socjaldemokratyczną i Zielonych, co dało początek Nowej Lewicy. Po drugiej stronie cele antyuniwersalistyczne, tradycjonalistyczno-komunitarne, przyjęła Szwajcarska Partia Ludowa

---

²¹⁸ R. Lachat, *Switzerland: another case of transformation driven by an established party*, [w:] H. Kriesi i in., *West European Politics in the Age of Globalization*, dz. cyt., s. 130-153.

przyjmując rolę partii typowo prawicowo-populistycznej. Powstały więc dwie antagonistyczne siły. Nowa Lewica i skrajna populistyczna prawica zaczęły reprezentować nowe biegunowe ideały normatywne – tę ostatnią można więc wręcz określić mianem Nowej Prawicy²¹⁹.

W przypadku Szwajcarii mówi się również o podziale określanym mianem *otwartość-tradycja*. Można powiedzieć, że w znacznej mierze pokrywa się on z podziałem *wygrani-przegrani globalizacji*, bowiem dotyczy w zasadzie jego normatywnej podstawy. W rzeczywistości kulturowa linia konfliktu w szwajcarskim systemie partyjnym jest często charakteryzowana właśnie poprzez ten wymiar.

Szeroko o tym podziale piszą m.in. politolodzy M. Brunner i P. Sciarini. Jak zauważają proces globalizacji i internacjonalizacji polityki czy integracji europejskiej postawiły przed elitami i społeczeństwem konieczność przededefiniowania pojęcia tożsamości narodowej. To nowe polityczne tło stało się przyczyną pojawienia się podziału między tymi, którzy są przychylni reformom i są zwolennikami otwarcia się Szwajcarii na świat, a tymi, którzy preferują wartości konserwatywne, chcą bronić tradycji i szwajcarskiego *special case*.

Przeprowadzone badania wskazują, że podział ten widoczny jest w Szwajcarii na poziomie normatywnym i jak zauważają, wiąże się z bardzo specyficznym profilem wartości. Przeciwnicy otwartości są silnie przywiązani do autorytetu i porządku, ufają państwowym instytucjom i są przekonani o wyższości modelu szwajcarskiego nad innymi. Są to osoby raczej mało otwarte na innych, w tym na cudzoziemców. Po drugiej stronie znajdują się osoby tolerancyjne, sprzyjające wartościom emancypacyjnym, zdecydowanie bardziej krytyczne wobec Szwajcarii i jej tradycji, kosmopolityczne i tym samym otwarte na członkostwo w organizacjach ponadnarodowych, jak UE czy ONZ. W Szwajcarii można więc zauważyć powstanie dwóch całkowicie odmiennych wizji kraju, jak i dwóch antagonistycznych tożsamości zbiorowych.

Poza tym, jak udowadniają naukowcy, ten podział kulturowo-normatywny ma wyraźne podstawy strukturalne. Zwolennicy *otwartości* to osoby młode, mieszkające w mieście, dobrze wykształcone i dobrze zarabiające, pracujące w sektorze usług społecznych i kulturalnych, niewierzące. Obrońcy szwajcarskości to osoby starsze, mieszkające na wsi, pracujące jako rolnicy bądź robotnicy, mający wykształcenie podstawowe, często są praktykującymi katolikami. Istnieją więc dowody na to, że tradycjoniści broniący *status quo* znajdują się głównie w obozie potencjalnych *przeigranych* procesu modernizacji i internacjonalizacji, podczas gdy druga grupa znajduje się głównie w obozie *zwycięzców*.

---

²¹⁹ S. Bornschie, *The New Cultural Conflict, Polarization, and Representation in the Swiss Party System, 1975-2011*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 680-701.

Okazuje się także, że rozłam *otwartość-tradycja* wykazuje silny potencjał mobilizacyjny. UDC, razem z partiami skrajnie prawicowymi, wyraźnie opowiada się po stronie tradycji. PS i PES (choć ta, jak zaznaczają, w mniejszym stopniu) mobilizują zwolenników otwartości.

Rozłam *otwartość-tradycja* zyskał na znaczeniu przede wszystkim w latach 90. XX w., także pod wpływem radykalizacji stanowisk elektoratu UDC z jednej strony i PS z drugiej. Szwajcaria nie jest jedynym przypadkiem, w którym rozłam ten przyjął tak silny charakter, ale tutaj stał się on przyczyną rzeczywiście silnej polaryzacji na scenie politycznej. Przyczyn takiej sytuacji naukowcy dopatrują się w szwajcarskiej tradycji polityki neutralności i przywiązania do narodowej niezależności. Szwajcaria była krajem, którego zmiany na arenie międzynarodowej dotyczyły mocniej i mogły w związku z tym wywołać silny ruch oporu²²⁰. M. Brunner i P. Sciarini przewidują, że podział ten będzie stanowił centralny element szwajcarskiej polityki przez długi czas, ponieważ procesy globalizacji czy europeizacji oraz reformy instytucjonalne w kraju będą z pewnością najistotniejszymi częściami programu politycznego nadchodzących lat²²¹.

Szwajcaria, jak wiele innych państw Europy Zachodniej doświadczyła klasycznych rozłamów socjopolitycznych, które na wiele lat ukształtowały jej system partyjny. Podobnie jak inne kraje europejskie doświadczyła też nowych konfliktów i zmian, które pojawiły się w latach 60. oraz 70. XX w., i które doprowadziły najpierw do transformacji Partii Socjaldemokratycznej po lewej stronie sceny politycznej, a następnie do silnych przemian Szwajcarskiej Partii Ludowej po prawej stronie. W kraju przeplatają się ze sobą tradycyjne rozłamy, które ulegają często znaczącym modyfikacjom, czasem osłabieniu, z tymi nietradycyjnymi, nowymi, dla których podstawą stały się w znacznej mierze kwestie wartości czy tożsamości kulturowej. W ostatnim czasie w Szwajcarii wyłonił się nowy konflikt kulturowy, w którym PS i UDC umiejscowiły się na dwóch jego skrajnych biegunach: libertariańsko-uniwersalistycznym i tradycjonalistyczno-komunitarnym. Ten nowy konflikt został wchłonięty przez tradycyjne partie szwajcarskie, przyczynił się jednak do silnych napięć na scenie politycznej i polaryzacji systemu partyjnego.

W tym kontekście, warte przypomnienia jest to, że wzrost polaryzacji i towarzyszące mu konkurencyjne warunki w szwajcarskiej polityce skutkują osłabieniem się szwajcarskiej kultury konsensusu, tak istotnego przecież elementu szwajcarskiej polityki (o czym była już mowa wcześniej).

---

²²⁰ Potwierdzają to analizy szwajcarskiego eurosceptycyzmu, które udowadniają, że kluczowym czynnikiem eurosceptycznej postawy nie są wyłącznie kwestie ekonomiczne, ale przede wszystkim kulturowe. To one stanowiły *clou* debaty przed głosowaniem w 1992 r. w sprawie wejście Szwajcarii do EOG. Szwajcarski eurosceptycyzm okazuje się być w głównej mierze kwestią wspólnych wartości, jest związany z obawą przed utratą suwerenności, praw obywatelskich i tożsamości kulturowej. Szerzej pisze o tym K. Safi, *Swiss Euroscepticism: Economically or Culturally Determined?*, [w:] *Value change...*, dz. cyt., rozdz. 6.

²²¹ M. Brunner, P. Sciarini, *L'opposition ouverture-traditions*, [w:] *Changement de valeurs*, dz. cyt., rozdz. 1.

4.4 Partie polityczne a grupy interesu

W kontekście szwajcarskim, warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno istotne zagadnienie – relacje partii i niezwykle wpływowych w Szwajcarii grup interesu.

Grupy interesu w Szwajcarii powstały już w XIX w. jako struktury zorganizowane też na poziomie federalnym. Wśród czynników, które w znaczącej mierze przyczyniły się do ich powstania i rozwoju należy zaliczyć przede wszystkim wczesny przebieg rewolucji przemysłowej w kraju oraz słabość państwa centralnego. Od samego początku stanowiły one ważny element szwajcarskiego procesu decyzyjnego. Uczestniczyły w nim poprzez różnego typu instrumenty decyzyjne, takie jak: komitety ekspertów, delegacje czy mniej lub bardziej formalne konsultacje. Z czasem dochodziło do stopniowej instytucjonalizacji stosunków między grupami interesu a państwem, co wreszcie doprowadziło do powstania szczególnego sposobu współpracy między instytucjami publicznymi a grupami prywatnymi, w którym zaczęły się one przenikać²²².

W Szwajcarii liczba istniejących grup interesu jest znaczna. Najwięcej można ich odnaleźć w Szwajcarii niemieckojęzycznej. Są one niezwykle zróżnicowane i często działają względem siebie w sposób konkurencyjny. Nie wszystkie prezentują ten sam status prawny. Niektóre mają charakter mniej formalny tworząc typowe formy oddolne (ang. *grassroots*) inne są o wiele lepiej zorganizowane (ang. *peak associations*). Największe z nich zrzeszają pracodawców i pracowników. Inne stają się reprezentantami poszczególnych profesji czy branży. Grupami interesu określa się także niektóre wspólnoty religijne czy kościoły chrześcijańskie. Ponieważ największy odsetek grup interesu jest związany z szeroko rozumianym biznesem, to ten sektor wydaje się wywierać w politycznych procesach decyzyjnych największy wpływ²²³.

Interakcja grup interesu z władzami państwowymi odbywa się na kilku płaszczyznach – przede wszystkim poprzez ich udział w procesach decyzyjnych i wdrażaniu polityk publicznych, ale także poprzez uczestniczenie w samoregulacji niektórych sektorów gospodarki. Najważniejszą rolę grupy interesu odgrywają w fazie przedparlamentarnej, podczas prac w komisjach ekspertów czy w trakcie procedury konsultacji. Na tym etapie grupy interesu są bardzo dobrze reprezentowane. Z kolei podczas etapu parlamentarnego bezpośrednia reprezentacja grup interesu już nie istnieje, jednak wielu członków izb federalnych zachowuje z poszczególnymi grupami

---

²²² A. Mach, *Interest Groups*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s.361-364.

²²³ C. H. Church, *The Politics and Government of Switzerland*, dz. cyt., s. 72-73. Wśród przykładów najważniejszych grup interesu należy wymienić: organizacje pracodawców: *Economiesuisse*, *Swiss Employers' Union (UPS)*, *Swiss Union of Small Business (USAM)*, *Swiss Bankers' Associations (ASB)*; związki zawodowe: *Swiss Federation of Trade Unions (USS)*, *Travail.Suisse*, a także *Swiss Farmer's Union (USP)*, (za: A. Mach, *Interest Groups*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., s. 360-363).

interesu bliskie związki. Warto też zwrócić uwagę, że największe grupy interesu, ze względu na swoje możliwości finansowe, mogą stanowić znaczącą siłę w politycznej walce też na poziomie demokracji bezpośredniej. Rola grup interesu jest także bardzo ważna w procesie implementacji przyjętych polityk publicznych²²⁴.

Grupy interesu na szwajcarskiej scenie politycznej zajmują niezwykle istotną rolę. Wśród naukowców pojawiły się nawet poglądy określające Szwajcarię jako przykład tzw. neokorporacjonizmu²²⁵. Niezwykle ważny jest związek grup interesu z politykami i partiami politycznymi. Ze względu na wspomniany wyżej tzw. *milizsystem* aktorzy ci są ze sobą bowiem ściśle powiązani. Związki grup interesu z partiami politycznymi i politykami były silne od początków szwajcarskiej demokracji. W Szwajcarii są one szczególnie mocne ze względu na słabo uzawodowiony parlament, a także brak publicznego finansowania partii politycznych. Powiązania poszczególnych partii politycznych z wybranymi grupami interesu są dobrze znane i powszechnie akceptowane. Tego typu relacje nie są przez Szwajcarów oceniane negatywnie. Wręcz przeciwnie – pokazują one zaangażowanie polityków w ogólne sprawy społeczeństwa obywatelskiego, a nie ich oderwanie od codziennych spraw społecznych czy gospodarczych²²⁶.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że działalność grup interesu nie ogranicza się jedynie do ich wpływu na kształtowanie procesów legislacyjnych. Jest on znacznie szerszy i przejawia się między innymi we wpływie, jaki grupy interesu wywierają już w procesach wyborów parlamentarnych. Same grupy interesu nie biorą udziału w wyborach, ale starają się na nie wpływać. Poprzez wsparcie publiczne i medialne, finansowe, eksperckie czy logistyczne grupy interesu wpływają nie tylko na podejmowanie przez polityków inicjatyw legislacyjnych już w trakcie kadencji parlamentarnej, lecz także potrafią wpływać na sukces wyborczy wybranych politycznych kandydatów angażując się już na etapie kampanii wyborczych do instytucji publicznych wspierając przychylnego sobie czy swoim sprawom kandydata²²⁷.

Należy wspomnieć, że od 1985 r. szwajcarscy parlamentarzyści są zobowiązani do ujawniania wszystkich swoich mandatów (np. zasiadania w radach wykonawczych) w spółkach, fundacjach, komisjach, agencjach federalnych i grupach interesów²²⁸. Od 2002 r. przepisy

---

²²⁴ Zob. szerzej, A. Mach, *Interest Groups*, dz. cyt., s. 363-367.

²²⁵ Zob.: C. S. Thomas, *Interest group*, [w:] *Britannica*, www.britannica.com/topic/interest-group/Factors-shaping-interest-group-systems (dostęp 10.10.2022). Szwajcarię za liberalną wersję *democratic corporatism* uważał P. Katzenstein (P. Katzenstein, *Small States in World Market*, Cornell University Press, Ithaca 1985).

²²⁶ G. Lutz, A. Mach, R. Primavesi, *Interest Group Support and Electoral Success in the Swiss Elections of 2015. A Candidate Survey Analysis*, „Swiss Political Science Review” 2018, 24 (4), s. 490.

²²⁷ Zob. szerzej tamże.

²²⁸ R. Gava i in., *Interests groups in Parliament: Exploring MPs' interest affiliations (2000-2011)*, „Swiss Political Science Review” 2017, 23 (1), s. 78.

zaostrzono nakazując ujawnianie wszystkich, a nie tylko najważniejszych powiązań²²⁹. Informacje te są gromadzone i corocznie upubliczniane w oficjalnym rejestrze²³⁰.

W Szwajcarii szczególną uwagę zwraca się na relacje szwajcarskich partii politycznych z największymi grupami interesu. Choć jak zauważają analitycy szwajcarskie związki zawodowe są z założenia niezależne od partii politycznych, relacje między wybranymi partiami i grupami interesu są mocno zauważalne, jak na przykład: silne związki między Szwajcarską Federacją Związków Zawodowych (SGB/USS) z Socjaldemokratami, związek Travail.Suisse z Chrześcijańskimi Demokratami, związek Szwajcarskiego Związku Rolników (SBV/USP) ze Szwajcarską Partią Ludową czy związki parlamentarzystów centro-prawicowych ze stowarzyszeniami biznesowymi.

---

²²⁹ Zob. art. 11 Loi sur l'Assemblée fédérale (Loi sur le Parlement du 13 décembre 2002) z dnia 13 grudnia 2002 r., Fedlex, www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2003/510/fr (dostęp 12.06.2021).

²³⁰ The Official Register of Interests (www.parlament.ch). Ponieważ pojawiają się zarzuty, że udostępniana oficjalna lista jest często niekompletna i nieaktualna, w Szwajcarii powstają niezależne źródła informacji, w których na bieżąco ujawnia się i analizuje powiązania polityków z grupami interesu czy firmami (Zob. np. Stowarzyszenie non-profit - Lobbywatch project - Lobbywatch.ch), a także dokonywane są naukowe analizy powiązań (zob. np.: M. Péclat, S. Puddu, *Swiss Politicians' Ties: A comprehensive Dataset*, „Swiss Political Science Review” 2017, 23 (2), s. 175-190).

Rozdział 5. Szwajcarska „opozycja”

5.1 Opozycja polityczna – ujęcie klasyczne a kontekst szwajcarski

5.1.1 Zarys definicyjny i charakterystyka typowej opozycji parlamentarnej

Pojęcie *opozycja* wywodzi się od łacińskiego terminu *oppositus* i oznacza przeciwstawienie się, stanowisko przeciwne²³¹. Słownik wyrazów obcych W. Kopalińskiego hasłem *oponent* określa przeciwnika, zwłaszcza w dyskusji, kto oponuje, przeczy, jest odmiennego zdania, a termin *opozycja* definiuje jako przeciwstawienie się, przeciwdziałanie, opór, stronnictwo przeciwne rządowi²³².

W literaturze politologicznej trudno jest odnaleźć jedną ogólną definicję pojęcia *opozycja*²³³. Jak w przypadku większości terminów z zakresu nauk społecznych dyskusja definicyjna dotycząca opozycji i w tym przypadku jest szeroka. Wśród klasyków, zajmujących się tym terminem w latach 60. XX w. (R. Dahla czy G. Ionescu i I. de Madariaga) opozycja była definiowana przede wszystkim jako sprzeciw wobec rządu²³⁴.

Na gruncie literatury polskiej T. Krawczyk definiuje *opozycję polityczną* jako „przeciwstawianie się jednostek lub pewnej grupy ludzi osobom aktualnie sprawującym władzę polityczną w danym państwie lub istniejącemu w tym państwie reżimowi politycznemu”²³⁵. Jak zauważa jednak, w zależności od formy wyrażania tego sprzeciwu możemy wyróżnić dwa podejścia definicyjne – szeroki i wąski sposób rozumienia opozycji politycznej. Opozycja *sensu largo* oznacza prawie każdą formę wyrażania sprzeciwu wobec polityki rządzących lub/i reżimu politycznego. Opozycja *sensu stricto* to natomiast formalne organizacje polityczne zmierzające do przejścia władzy państwowej lub zmiany politycznego systemu²³⁶.

---

²³¹ Hasło: *oppositus*, [w:] *Słownik łacińsko-polski*, red. K. Kumaniecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1976, s. 344.

²³² Hasło: *oponent* i *opozycja*, [w:] *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, red. W. Kopaliński, Oficyna Wydawnicza Rytm, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2007, s. 411.

²³³ J. Blondel wskazywał na przykład, że opozycja to pojęcie zależne, a jej charakter jest ściśle związany z charakterem rządu. (J. Blondel, *Political Opposition in the Contemporary World*, „Government and Opposition”, 32 (4), 1997, s. 463.)

²³⁴ R. Dahl definiuje opozycję w bardzo prosty sposób – opozycja istnieje wówczas, gdy B, które w danym czasie nie jest u władzy, sprzeciwia się działaniom rządu A (*Political Oppositions in Western Democracies*, red. R. Dahl, Yale University Press, New Haven i Londyn 1966, s. xviii). Z kolei G. Ionescu i de Madariaga określają opozycję jako dialektyczny odpowiednik władzy. Opozycja polityczna to dla nich najbardziej zaawansowana i zastytucjonalizowana forma konfliktu politycznego (przede wszystkim na forum parlamentu). (G. Ionescu, I. de Madariaga, *Opposition: past and present of a political institution*, London 1968, s. 2 i 9).

²³⁵ T. Krawczyk, *Opozycja polityczna w państwach demokratycznych*, [w:] *Studia z teorii polityki*, Tom III, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 132.

²³⁶ Tamże.

Wąski sposób definiowania opozycji możemy odnaleźć na przykład w polskim Leksykonie politologii, który opozycję polityczną definiuje jako ugrupowania polityczne, w tym również partie polityczne, które w mniej lub bardziej zinstytucjonalizowany sposób, za pomocą konstytucyjnych bądź pozakonstytucyjnych metod prowadzenia rywalizacji, dążą do przejęcia lub zmiany władzy w państwie²³⁷.

Należy zwrócić uwagę, że o ile opozycja rozumiana w sposób szeroki istnieje w każdym reżimie politycznym, o tyle wąskie rozumienie dotyczy przede wszystkim systemów demokratycznych, w których pojęcie opozycji politycznej zawęża się głównie do partii politycznych, konkurujących o władzę z ugrupowaniami politycznymi w danym momencie sprawującymi rządy²³⁸. Istnienie legalnej opozycji staje się wręcz wyznacznikiem tego, czy dany reżim można nazwać demokratycznym²³⁹. Jak podkreśla bowiem Z. Machelski prawa opozycji do sprzeciwu wynikają głównie z praw mniejszości i gwarancji wyrażania przez nie swoich poglądów. Samo więc trwanie demokracji wymaga zapewnienia wszystkim, a więc i mniejszości, praw niezbędnych do demokratycznej metody działania²⁴⁰.

Opozycja polityczna może przybierać zróżnicowane formy. Biorąc pod uwagę cele i sposoby działania ugrupowań tworzących opozycję polityczną można wyróżnić przede wszystkim dwa podstawowe typy opozycji: opozycję legalną (konstytucyjną) i opozycję nielegalną (niekonstytucyjną). Pierwszą z nich charakteryzują działania zgodne z przyjętym w danym państwie prawem i konstytucją, nawet, jeśli opozycja domaga się zmiany systemu politycznego w państwie. Druga jest typowa dla ugrupowania politycznego, które dążąc do zdobycia władzy w państwie łamie obowiązujące w nim zasady i normy prawne, w tym przede wszystkim konstytucję²⁴¹. Różnorodność form opozycji ma swoje podstawy. Jak zauważa T. Krawczyk, kształt opozycji politycznej w większości krajów demokratycznych, w których istnieje legalna opozycja, wynika zarówno z obowiązujących w nich norm prawa, jak i treści zinternalizowanych przez elity polityczne oraz społeczeństwo norm politycznego zachowania²⁴².

---

²³⁷ Hasło: *opozycja polityczna*, [w:] *Leksykon politologii: wraz z Aneksem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Alta 2, Wrocław 2004, s. 275. Choć również wskazuje się na jej różne rozumienie.

²³⁸ T. Krawczyk, *Opozycja polityczna w państwach demokratycznych*, dz. cyt., s. 134.

²³⁹ Tamże, s. 160.

²⁴⁰ Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej. Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 13.

²⁴¹ T. Krawczyk, *Opozycja polityczna w państwach demokratycznych*, dz. cyt., s. 134-135.

Wśród wielu wymienianych typologii opozycji najczęściej przywoływane są również podziały na: opozycję lojalną, półlojalną i nielojalną; opozycję ogólnonarodową, regionalną, separatystyczną; opozycję konfrontacyjną (typową dla systemu brytyjskiego) i kooperacyjną (charakterystyczną dla większości zachodnich demokracji Europy kontynentalnej) czy opozycję typu nordyckiego i łańskieckiego. Zob. szerzej tamże, s. 134-159.

²⁴² Tamże, s. 159-160.

Jak zaznacza R. Herbut, tradycyjna koncepcja opozycji politycznej to opozycja parlamentarna będąca formalną polityczną instytucją. Jej najlepszym przykładem jest tradycja Wielkiej Brytanii, w której występuje system dwupartyjny, a spór polityczny między obiema partiami toczy się właśnie na arenie parlamentarnej. W systemach wielopartyjnych natomiast, jak zauważa, opozycja polityczna nabiera charakteru bardziej płynnego, zmiennego (bowiem pojawia się wiele partii i wiele układów koalicyjnych) i staje się raczej kategorią sytuacyjną, a nie formalną instytucją, bowiem na jej ostateczny charakter wpływa wiele różnych czynników²⁴³.

E. Zwierzchowski definiuje opozycję parlamentarną jako grupy polityczne bądź frakcje parlamentarne, które nie uczestnicząc w rządzie, odnoszą się krytycznie do jego programu politycznego i politycznej działalności, a także kształtują własną alternatywę programową jak i personalną, by w ramach przyjętych reguł konstytucyjnych przejąć władzę i sprawować rząd²⁴⁴.

Warto zauważyć, za K. Łabędziem, że definicja ta wyklucza z określania opozycją parlamentarną pewne grupy, które mogą zasiadać w parlamencie. Wśród nich znajdują się na przykład ugrupowania polityczne, które kwestionują zasady systemu politycznego albo ugrupowania, które nie wchodząc w skład rządu zachowują wobec niego stosunek neutralny. Pojawia się również pytanie o te ugrupowania polityczne, które w danym momencie tworzą rząd, ale wyrażają się wobec niego krytycznie, kwestionują jego decyzje i głosują przeciwko rządowym projektom. Jest to możliwe szczególnie w przypadku szerokich koalicji rządowych, które tworzone są często przez mocno zróżnicowane pod względem ideologicznym partie polityczne. Niektóre z nich mogą zacząć przejawiać zachowania zbliżone do tych charakterystycznych dla opozycji. Zwłaszcza ten szczególny przypadek, jak zaznacza K. Łabędź, skłania do używania (obok pojęć opozycja parlamentarna i szerzej rozumiana opozycja polityczna) także dodatkowej kategorii – zachowania opozycyjne²⁴⁵.

Odsuwając jednak na bok rozważania dotyczące różnych form *opozycyjności* (do czego autorka powróci jeszcze w dalszej części pracy) warto w tym miejscu przedstawić krótką charakterystykę klasycznego przykładu opozycji politycznej, a więc opozycji parlamentarnej, której modelowy przykład możemy odnaleźć w systemie demokracji Wielkiej Brytanii²⁴⁶.

---

²⁴³ Hasło: *opozycja polityczna*, [w:] *Leksykon politologii...*, dz. cyt., s. 275.

²⁴⁴ *Opozycja parlamentarna*, E. Zwierzchowski (red.), Warszawa 2000, s. 11.

²⁴⁵ K. Łabędź, *Problemy związane z badaniem opozycji politycznej (przypadek polski)*, „Politeja” 2018, 2(53), s. 247. Określenie *zachowania opozycyjne* jest interesujące ze względu na przypadek szwajcarski. Kategoria określana mianem *opozycji pozaparlamentarnej* nie jest w tym miejscu szerzej przytaczana, bowiem nie jest w zainteresowaniu niniejszej pracy.

²⁴⁶ W klasycznej pracy pod red. R. Dahla opozycja brytyjska jest określana nawet mianem opozycji przez duże „O”. (A. Potter, *Great Britain: Opposition with a capital „O”*, [w:] *Political Opposition in Western Democracies*, red. R. Dahl, dz. cyt., rozdz. 1).

Zwrócenie szczególnej uwagi na ten wzorcowy model wydaje się w niniejszej pracy zasadne, bowiem brytyjski system demokracji większościowej, w której taka opozycja występuje, jest najczęściej konfrontowany właśnie ze Szwajcarią, którą charakteryzuje całkowicie odmienny system konsensualny²⁴⁷. Porównanie klasycznej opozycji parlamentarnej i jej charakterystycznych cech oraz funkcji z ewentualną „opozycją” w systemie Konfederacji Szwajcarskiej pomoże lepiej zobrazować odmienność szwajcarską.

Wielka Brytania jest monarchią parlamentarną o ustroju parlamentarno-gabinetowym. Rząd jest tutaj powołany przez parlament i ponosi przed nim pełną odpowiedzialność parlamentarną. Brytyjski parlament współtworzą: monarcha (który pełni zasadniczo funkcję reprezentacyjną, z nielicznymi prerogatywami, jak np.: prawo zwoływania i rozwiązywania parlamentu oraz mianowania premiera), Izby Lordów i Izby Gmin (która odgrywa zdecydowanie największą rolę). Co szczególnie ważne w brytyjskim parlamencie (a szczególnie widoczne w niższej izbie parlamentu) najważniejszą rolę pełnią tutaj partie polityczne. Obowiązująca w Wielkiej Brytanii zasada dwupartyjności stanowi uznany konwenans konstytucyjny. O władzę w państwie rywalizują dwie największe partie polityczne – Partia Konserwatywna (*Conservative Party*) i Partia Pracy (*Labour Party*)²⁴⁸. Te dwie dominujące siły polityczne tworzą Rząd Jej Królewskiej Mości i Opozycję Jej Królewskiej Mości, w zależności od sukcesu bądź porażki wyborczej, a liderzy obu partii pełnią funkcję albo premiera, albo lidera opozycji. Ogólnie przyjęte jest, że partia, która wygrywa wybory nigdy nie ogranicza praw partii przegranej będącej w opozycji, ponieważ sama w tej opozycji może się znaleźć po kolejnych wyborach parlamentarnych.

Opozycja JKM to w Wielkiej Brytanii instytucja prawno-ustrojowa. Partia mniejszościowa posiada określone prawa i obowiązki, a za podstawowe jej zadanie uznaje się krytykę rządu. Istotnym aspektem związanym z instytucjonalizacją brytyjskiej opozycji jest kwestia jej finansowania. Od 1937 r. na mocy ustawy lider opozycji otrzymuje specjalne wynagrodzenie. Obecnie wynagrodzenie otrzymują również Główny Whip Opozycji²⁴⁹ oraz jego zastępcy (jako dodatkowe wynagrodzenie, obok wynagrodzenia poselskiego). Poza tym wszystkim partiom opozycyjnym (pod pewnymi warunkami) wypłacane są tzw. Short Money, fundusze przeznaczone na wsparcie działalności opozycyjnej²⁵⁰.

---

²⁴⁷ A. Lijphart (*Patterns of democracy*) system brytyjski i system szwajcarski uznawał za dwa modelowe przykłady znajdujące się na zupełnie odmiennych biegunach.

²⁴⁸ W parlamencie znajdują się również inne partie, nie odgrywają one jednak większej roli w politycznej rywalizacji. Dwupartyjności w Wielkiej Brytanii sprzyja przede wszystkim system wyborczy, który faworyzuje partie większe.

²⁴⁹ Przedstawiciel partii politycznej, którego zadaniem jest zapewnienie dyscypliny partyjnej w parlamencie.

²⁵⁰ M. Bazan, *Oficjalna Opozycja Jej Królewskiej Mości w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Specyfika organizacji i funkcjonowania organów władzy publicznej. Analiza porządków prawnych państw współczesnych*, red. M. Jabłoński, M. Abu Gholeh, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 55-62.

Oficjalnie Opozycja Jej Królewskiej Mości jako instytucja prawno-ustrojowa została wyposażona w pewne uprawnienia. Jest dzięki temu wspierana w swoim podstawowym zadaniu, czyli krytyce rządu. Opozycji przyznano na przykład 17 dni w roku, w których to ona proponuje tematykę obrad parlamentarnych. Ma ona również prawo do przedstawienia ustnych bądź pisemnych zapytań poselskich, a w każdą środę przeznaczony jest czas dla opozycji na zadawanie pytań premierowi, przed którymi nie może się on uchylić.

Zgodne z przyjętymi konwenansami opozycja ma prawo uczestniczyć w komisjach parlamentarnych, które teoretycznie mają odzwierciedlać rozkład sił w Izbie Gmin. Ciekawym przykładem wspierania zasady *fair play* w brytyjskim parlamencie jest między innymi niepisana zasada łączenia się posłów w pary (ang. *pairing*), która pozwala wyeliminować przypadek w głosowaniach parlamentarnych, czyniąc je bardziej sprawiedliwymi. W systemie brytyjskim zwrócono również szczególną uwagę na zasadę kooperacji liderów opozycji i rządu. Zgodnie z przyjętymi zasadami premier i lider opozycji wspólnie ustalają długofalowy program prac izby (a także harmonogram tygodniowy).

Opozycja JKM nie ma w zasadzie bezpośredniego wpływu na władzę, ale dysponuje prawem zaczynania dyskusji, głównie poprzez wnioski, które pozwalają rozpocząć debaty na forum parlamentu umożliwiające opozycji nie tylko krytykę rządu, lecz także upublicznianie ważnych dla niej zagadnień, pomijanych przez rząd. W brytyjskim parlamentarystyce istnieje również instytucja wotum nieufności wobec rządu. Wniosek zgłasza lider opozycji. Choć jest on najczęściej odrzucany przez większość parlamentarną daje kolejną możliwość rozpoczęcia politycznej dyskusji²⁵¹.

Najbardziej znanym przejawem brytyjskiej opozycji parlamentarnej jest tzw. *shadow cabinet*. To alternatywny rząd, na czele którego stoi lider opozycji i którego głównym celem jest przygotowanie alternatywnego programu politycznego. Zarówno premier, jak i ministrowie mają swoich odpowiedników w gabinecie cieni. Jego ważnym zadaniem jest szybka reakcja na decyzje polityczne podjęte przez premiera czy ministrów, a także utrzymywanie stałej gotowości do ewentualnego przejścia władzy w przypadku wygranych wyborów. Taka struktura opozycji pozwala obywatelom poznawać na bieżąco nie tylko opinie rządowe, ale i te alternatywne²⁵².

Podsumowując, za zasadnicze cechy określające westminsterski model opozycji parlamentarnej, należy uznać: *office-seeking* (celem opozycji jest wygranie kolejnych wyborów i utworzenie rządu), *loyal* (opozycja działa zgodnie z przyjętymi zasadami funkcjonowania systemu

---

²⁵¹ Zob. szerzej: tamże, s. 63-65.

²⁵² Szerzej o brytyjskim modelu opozycji i jego historii zob. np.: Z. Machelski, *Opozycja polityczna w Europie. Ujęcie porównawcze*, Difin SA, Warszawa 2016, s. 56-88; N. Johnson, *Opposition in the British Political System*, „Government and Opposition” 1997, 32 (4), s. 487-510.

i jest lojalna wobec rządzącej większości), *single-party* (status partii opozycyjnej przypada partii, który uzyskała drugi wynik wyborczy) oraz *parliamentary* (parlament jest główną płaszczyzną rywalizacji politycznej)²⁵³.

System Wielkiej Brytanii jest przykładem, w którym istnieje dobrze zorganizowana i zinstytucjonalizowana forma opozycji działająca przede wszystkim na gruncie parlamentu. Wybór polityczny ma tutaj charakter dwuczłonowy, w przeciwieństwie do powszechnego modelu wieloczłonowego, gdzie na scenie politycznej konkuruje wiele partii. W tym drugim przypadku układy koalicyjne mogą się formować i zmieniać w zależności od przypadku. Jak zauważa Z. Machelski partie polityczne nie muszą jednak wybierać między modelem konfrontacyjnym i uzgodnieniowym, a to jaki typ opozycji wykształci się na danej scenie politycznej zależy od czynników instytucjonalnych w danym państwie (tj. system wyborczy i system partyjny) oraz stanu napięć społecznych i politycznych²⁵⁴.

5.1.2 *Issue-specific opposition* jako specyfika szwajcarska

Zupełnie odmienny model rządu i opozycji możemy odnaleźć w Szwajcarii. Jak już zostało wspomniane we wcześniejszej części pracy, Konfederacja Szwajcarska została zaprojektowana jako system większościowy. Szwajcarską scenę polityczną kształtowały więc na początku dwie przeciwstawne siły: rządowa i opozycyjna, w klasycznym rozumieniu. Rolę partii rządowej pełnili Radykałowie, stanowiący zdecydowaną większość parlamentarną, natomiast rolę opozycji – konserwatywni katolicy. Jednak zmiany w szwajcarskim systemie politycznym – wprowadzenie proporcjonalnego systemu wyborczego i pojawienie się nowych narzędzi demokracji bezpośredniej – doprowadziły do zmiany charakteru szwajcarskiej demokracji na typowo konsensualny²⁵⁵. Znaczenie odegrało tu przede wszystkim pojawienie się w szwajcarskiej konstytucji instrumentu referendum fakultatywnego, które stało się ważnym narzędziem w politycznym sprzeciwie katolickich konserwatystów, którzy dzięki niemu mogli hamować wprowadzenie w życie właściwie każdej podjętej przez większość parlamentarną i rząd decyzji. Nadmierne używanie narzędzia, jakim jest referendum fakultatywne przez siły opozycyjne nie umożliwiałoby politycznej większości skutecznego prowadzenia polityki. Zmusiło to stronę rządową do zdecydowanej zmiany poglądów na szwajcarski system decyzyjny i skłoniło do otwarcia się na

---

²⁵³ R. M. Punnett, *Front-Bench Opposition, The Role of the Leader of the Opposition, the Shadow Cabinet and Shadow Government in British Politics*, Londyn 1973, (za: Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej. Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001, s. 51).

²⁵⁴ Z. Machelski, *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej...*, dz. cyt., s. 52.

²⁵⁵ Zob. rozdział pracy - Szwajcarski konsensualizm.

innych politycznych aktorów. Zdecydowano się włączyć do procesu rządzenia najpierw największą siłą opozycyjną – konserwatystów, a potem kolejne siły polityczne, co stworzyło w Szwajcarii system demokracji opartej na szerokich negocjacjach i konsensusie. System konsensualny i włączenie do procesu podejmowania decyzji jak największej ilości grup, ma w teorii pozwolić uniknąć politycznego weta, bowiem zawarty kompromis teoretycznie uwzględnia już możliwy sprzeciw i bierze pod uwagę ewentualną opozycję.

Szwajcarię przestała charakteryzować zasada większości w rządzeniu i tym samym zmieniły się relacje rząd–opozycja, w zasadzie pozbawiając kraj istnienia siły opozycyjnej w klasycznym rozumieniu tego słowa. Obecnie, ze względu na konsensualny charakter systemu politycznego, powszechnie uznaje się, że Szwajcaria jest wręcz krajem *oppositionless*²⁵⁶, a opozycja parlamentarna (w klasycznym westminsterskim rozumieniu), w Szwajcarii w ogóle nie istnieje.

Do takiej sytuacji przyczyniła się specyficzna charakterystyka szwajcarskiego systemu politycznego. W skład szwajcarskiego rządu (Rady Federalnej) wchodzi bowiem cztery największe partie szwajcarskie, które współpracując i podejmując decyzję kolegialnie rządzą wspólnie na zasadzie szerokiego konsensusu. Skład szwajcarskiego rządu jest też w zasadzie niezmienny od wielu lat. Poza tym ani Rada Federalna w całości, ani poszczególni jej członkowie nie mogą zostać odwołani przez Parlament, co sprawia, że przynajmniej teoretycznie nie ukształtowała się w tym kraju silna tradycja parlamentarnej opozycji. Taka sytuacja nie daje w zasadzie podstaw do utworzenia systematycznej i długotrwałej konfrontacji między rządem a partiami.

Powszechnie uznaje się, że rolę stałej opozycji pełni więc w systemie szwajcarskim lud – zwykli obywatele, którzy przy pomocy narzędzi demokracji bezpośredniej kontrolują działanie elit i mogą sprzeciwić się ich decyzjom. Jak zauważa szwajcarski konstytucjonalista W. Haller, z powodu braku w systemie szwajcarskim zinstytucjonalizowanej opozycji parlamentarnej, to właśnie referendum i inicjatywa ludowa stały się głównymi środkami kontroli i opozycji. Do pewnego stopnia rekompensują one słabą parlamentarną opozycję i brak instytucji wotum nieufności, powodując, że rządzący są odpowiedzialni bezpośrednio przed narodem²⁵⁷.

W demokracji konsensualnej, jaka utworzyła się w Konfederacji Szwajcarskiej, nie występują cykliczne zmiany u władzy między rządem a opozycją. Bezpośrednia konkurencja międzypartyjna ma więc charakter zdecydowanie bardziej ograniczony w porównaniu do demokracji większościowych tj. Wielka Brytania. Główne cele partii również są zdecydowanie

---

²⁵⁶ C.H. Church, A. Vatter, *Opposition in Consensual Switzerland: A Short but Significant Experiment*, „Government and Opposition” 2009, 44 (4), s. 412.

²⁵⁷ W. Haller, *The Swiss Constitution...*, dz. cyt., s. 3.

bardziej umiarkowane oraz dotyczą przede wszystkim zwiększenia swojej reprezentacji proporcjonalnej, a nie pokonanie przeciwnika w bezpośredniej drodze do władzy. Za W. Linderem należy jednak podkreślić, że szwajcarska kultura polityczna, mimo swojej ugodowej natury również zna pojęcia zaciętej politycznej rywalizacji i politycznego sporu, bowiem pojawiają się one na przykład w przedreferendalnych kampaniach, w trakcie których każda partia polityczna może się znaleźć w tymczasowej opozycji²⁵⁸. Należy więc podkreślić, że ze względu na specyfikę szwajcarskiego systemu politycznego, a przede wszystkim ze względu na rozwiniętą kulturę konsensusu, w szwajcarskiej przestrzeni politycznej jedyną możliwością politycznego sprzeciwu jaka mogła się pojawić była tzw. opozycja *case by case*²⁵⁹ (*issue specific*²⁶⁰, *floating opposition*²⁶¹), która nie opiera się na trwałych relacjach strony rządzącej i strony opozycyjnej, ale tworzy się czasowo, w określonej sprawie, a jej cechą charakterystyczną jest zmienność – może bowiem przyjmować różną kompozycję, w zależności od zagadnienia.

To co typowe dla Szwajcarii, a całkowicie nietypowe na tle europejskim, to fakt, że w systemie szwajcarskim wybrana partia może znaleźć się w rządzie i w opozycji w tym samym czasie. W Szwajcarii w skład rządu wchodzi cztery największe partie polityczne i każda z nich reprezentuje odmienne, a czasem zupełnie różne poglądy i zajmuje inne miejsce na scenie politycznej. Ten brak jednoznaczności i wyrazistości szwajcarskiej opozycji, zauważalnej natomiast w konkretnych sprawach bywa nawet zaskakujący. Nierzadko zdarzają się bowiem sytuacje, w których partie rządowe sprzeciwiają się projektom rządowych ustaw, a partie pozarządowe je wspierają. Szwajcarskie „koalicje” i „opozycje” mogą się różnić nie tylko w czasie, ale i mogą być diametralnie różne w zależności od tematu. Wybrana partia może występować w opozycji do rządu w danym zagadnieniu, ale w tym samym czasie stać po stronie rządu w sprawach dotyczących innego tematu. W tym samym momencie inna partia rządowa zachowuje się całkowicie odwrotnie. W teorii wypracowany w fazie przedparlamentarnej i parlamentarnej kompromis powinien być wspierany przez wszystkie główne siły polityczne, w tym ugrupowania rządowe. W praktyce jednak pełna zgoda wszystkich czterech partii nie jest tak częsta, jak mogłoby się wydawać. Okazuje się, że elita polityczna bywa silnie podzielona, i często jedna bądź więcej partii, nie zgadza się z przyjętymi rozwiązaniami, co daje podstawę do utworzenia się właśnie opozycji w konkretnej sprawie²⁶².

---

²⁵⁸ W. Linder, *Political Culture*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, dz. cyt., p. 27.

²⁵⁹ Tamże.

²⁶⁰ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 153.

²⁶¹ Z. T. Pállinger, *Democratic Infrastructures in the Service of Citizens' Rights...*, dz.cyt.

²⁶² O zwiększonym konflikcie partyjnym na arenie parlamentarnej ostatnich lat pisze m. in.: D. Traber, *Disenchanted Swiss Parliament? Electoral Strategies and Coalition Formation*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 702-723.

5.2 „Opozycja szwajcarska” – między teorią a praktyką

Chociaż trudno jest mówić o typowej opozycji w klasycznym jej rozumieniu w przypadku Szwajcarii, takie rozważania oczywiście pojawiały się w dyskursie naukowym. Szwajcaria doświadczała bowiem w swej historii konfliktów i politycznych zawirowań, które stawały się załącznikiem tworzenia się pewnych tendencji opozycyjnych, a nawet opozycji zbliżonej do jej klasycznego rozumienia.

Tradycyjnie typową opozycyjną siłą na szwajcarskiej scenie politycznej była Partia Socjaldemokratyczna, która w znacznej mierze zaznaczała swój polityczny sprzeciw wobec tzw. *bourgeois block* (a więc UDC, PLR i PDC) w działaniach wewnątrz parlamentu, jak i poza nim. Partia była przez wiele lat wykluczana z udziału w rządzie przez blok burżuazyjny, pomimo wyrażania chęci i gotowości do uczestniczenia w procesie rządzenia. W trakcie II wojnie światowej, po znaczącym sukcesie PS w wyborach parlamentarnych, w roku 1943 udało jej się wprowadzić pierwszego przedstawiciela do rządu (Ernesta Nobsa). Przez dekadę partia tworzyła wielką koalicję największych partii szwajcarskich i uczestniczyła w rządzeniu. Jednak po niepowodzeniu w niezwykle ważnym dla PS głosowaniu ludowym w 1953 r., dotyczącym reform gospodarczych²⁶³ przedstawiciel Partii Socjaldemokratycznej w rządzie (radny federalny Max Weber) zrezygnował z urzędu. Po kilku latach istnienia w opozycji PS wróciła jednak do rządu w 1959 roku, kiedy otrzymała już dwa miejsca w Radzie Federalnej, tworząc od tej pory wraz z trzema innymi partiami tzw. „magiczną formułę”. Ten sześcioletni okres, w którym partia pozostawała w opozycji, nie jest jednak określany mianem silnej opozycji, a raczej umiarkowanego sprzeciwu. PS nie przedstawiła wówczas wyraźnego programu opozycyjnego, a jej polityczne poglądy nie różniły się znacząco od partii rządzących.

W latach 60. XX w. PS prezentowała się raczej jako partia modernizacji (krytykę nierówności społecznych pozostawiała mniejszym partiom i grupom lewicowym, tj.: l'Alliance des Indépendants - AdI czy l'Action nationale – AN), a także pod koniec lat 60. ruchom młodych i studentów. Od lat 70. PS zaczęła jednak przejmować poglądy bardziej skrajne i powróciła do silnej obrony klasy nieuprzywilejowanej, co zaowocowało dla niej wzrostem poparcia. Partia odnowiła też walkę z wielkim kapitałem, w znacznej mierze wykorzystując narzędzia demokracji bezpośredniej²⁶⁴. W latach 80. PS otworzyła się natomiast na nowe ruchy lewicowe i zielonych²⁶⁵.

---

²⁶³ Referendum obligatoryjne ws. Arrêté fédéral instituant de nouvelles dispositions constitutionnelles sur le régime financier de la Confédération (głosowanie nr 168) z dnia 6.12.1953.

²⁶⁴ Partia inicjowała głosowania sama, bądź brała udział w kampaniach przedreferendalnych, szczególnie tych, które dotyczyły ważnej dla niej tematyki, np.: Initiative populaire pour une meilleure assurance-maladie et la révision de la constitution en matière d'assurance-maladie, accidents et maternité, (08.12.1974); Initiative populaire sur la

Potencjał opozycyjny Partii Socjaldemokratycznej był powszechnie zauważalny. Już w latach 70. XX w. H. E. Glass, podejmując się rozważań o idei opozycji w systemie konsensualnym Szwajcarii pisał, że w kraju (zaprojektowanym jako konsensualny ze względów etnicznych) na poziomie masowym istnieje jednak zarys opozycji opartej na partiach, niezwiązanej z podstawami etnicznymi, lecz z różnicami klasowymi i niezadowolaniem społecznym. Glass, potencjał utworzenia się siły opozycyjnej widział w partiach lewicowych – przede wszystkim właśnie PS, jako największej z nich, która pomimo bycia w rządzie wykazywała charakter antyestablishmentowy oraz przyciągała grupy niezadowolonych z polityki i grupy niższe klasowo, robotnicze. Jak jednak podkreślił, zarówno szwajcarski system władzy, jak i instytucje demokracji bezpośredniej utrudniają jednak powstanie opozycji w pełnym tego słowa znaczeniu. Jak zauważał, dla Socjaldemokratów odejście z koalicyjnego rządu pozbawiłoby ich realnego wpływu na rządzenie, a oddziaływanie przez inicjatywę ludową byłoby raczej ograniczone. Jeśli SP udałoby się dojść do władzy, instytucja referendum (która w założeniu miała służyć zapobieżeniu konfliktom etnicznym) stałaby na przeszkodzie ich rządzeniu²⁶⁶.

Wydaje się, że takie podejście do koncepcji socjaldemokratycznej opozycji, było i jest wśród socjaldemokratów obecne. Partia Socjaldemokratyczna doświadczyła w swej historii bycia w opozycji, zarówno przed 1943 r, a więc przed wejściem do rządu, jak i później w latach 50. XX w., kiedy na życie w opozycji zdecydowała się sama. Po tym kilkuletnim epizodzie PS postanowiła jednak w rządzie pozostać i choć jako jedyna partia lewicowa niejednokrotnie sprzeciwiała się propozycjom partii z bloku centro-prawicowego, w Radzie Federalnej jest do dnia dzisiejszego. Obecnie PS jest drugą co do wielkości partią w Radzie Narodowej i posiada dwóch przedstawicieli w Radzie Federalnej.

Oczywiście postawa prorządowa spotykała się wewnątrz partii ze sprzeciwem. Niektórzy jej członkowie, co szczególnie widoczne stało się w latach 70., postulowali nawet odejście z rządu, uznając, że współpraca z partiami prawicowymi nie pozwala na przeprowadzanie zgodnych z myślą socjaldemokratyczną reform w państwie. Władze partii nie zdecydowały się już jednak na przejście do opozycji. Uznając swój mniejszościowy status politycznej lewicy, zdecydowały się

---

participation des travailleurs (21.03.1976), Initiative populaire «pour l'introduction de la semaine de travail de 40 heures» (05.12.1976); Loi sur le tarif des douanes. Modification du 7 octobre 1977 (28.05.1978); Initiative populaire en vue de l'harmonisation fiscale, d'une imposition plus forte de la richesse et du dégrèvement des bas revenus - Initiative pour l'impôt sur la richesse (04.12.1977); Loi fédérale sur l'accomplissement des tâches de la Confédération en matière de police de sécurité (03.12.1978).

²⁶⁵ B. Degen, *Parti socialiste (PS)*, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017393/2022-01-24/> (dostęp 10.02.2023).

²⁶⁶ H.E. Glass, *Consensus and Opposition in Switzerland. A Neglected Consideration*, „Comparative Politics” 1978, 10 (3), s. 361-372.

podążać za konsensualnym stylem polityki i uczestniczyć w szerokim rządzie, co uznano za korzystniejsze dla partii w tym wysoce specyficznym systemie politycznym²⁶⁷.

Rozważania dotyczące opozycji w Szwajcarii pojawiały się również w kontekście pomniejszych partii, które nigdy nie wchodziły w skład rządu, ale jako zewnętrzne siły polityczne, choć pomniejsze, zagrażały mu. H. Kriesi i A.H. Trechsel zdefiniowali trzy fale opozycji, które zaczęły pojawiać się na szwajcarskiej scenie politycznej już pod koniec lat 60. XX w. Były one na tyle silne, że udało im się (w pewnym momencie znacząco) zmniejszyć siłę polityczną partii rządzących.

Pierwsza fala związana jest ze zrzeszeniem niezależnych – *Alliance des Indépendants* (fr. AdI / niem. LdU), którym udało się zmobilizować wyborców niezwiązanych z żadną partią, pochodzących głównie z klasy średniej. Kolejna fala opozycji pojawiła się za sprawą małych partii radykalnej prawicy, które opierały swój polityczny protest przede wszystkim na sprzeciwie wobec masowego napływu do kraju obcokrajowców. Ta fala opozycji straciła swoją siłę pod koniec lat 70. XX w., ustępując trzeciej fali opozycji, tym razem związanej z małymi partiami nowej lewicy (tj.: *Organisations progressistes de Suisse* – POCH, Trockiści czy Zieloni). Jak wskazują politolodzy, wspomniane wyżej trzy fale opozycyjne skumulowały się pod koniec lat 80. W wyborach parlamentarnych w 1991 r. osiągnęły szczyt swojego sukcesu, a rok ten stał się rekordowy pod względem fragmentacji szwajcarskiego systemu partyjnego²⁶⁸.

Kontynuując rozważania dotyczące opozycyjnych tendencji na szwajcarskiej scenie politycznej niezbędne jest odrębne wyróżnienie niezwykle interesującej historii Szwajcarskiej Partii Ludowej, której działalność polityczna, przybrała w ostatnich trzech dekadach charakter właśnie silnie opozycyjny.

UDC została założona na początku XX w. jako partia chroniąca interesy chłopstwa i rzemiosła²⁶⁹. Partia reprezentowała wówczas typową postawę pravicową i konserwatywną, odrzucała wielki przemysł i korporacje. Sprzeciwiała się poglądom socjalistycznym, wraz z ich internacjonalizmem i antymilitaryzmem. W roku 1929 partia stała się członkiem szwajcarskiego rządu i (prawie) nieprzerwanie jej przedstawiciele wchodzą w jego skład do dziś.

Do lat 70. XX w. partia utrzymywała kilkunastoprocentowy stopień poparcia (11-13%) do czego przyczyniła się w zasadzie postawa powielająca poglądy pozostałych dwóch rządowych partii prawicowych. Znaczące zmiany w partii nastąpiły w roku 1971. Wraz z przyjęciem nowej

---

²⁶⁷ B. Degen, *Parti socialiste (PS)*, dz. cyt.

²⁶⁸ K. Kriesi, A.H. Trechsel, *The Politics of Switzerland...*, dz. cyt., s. 93.

²⁶⁹ Przed przyjęciem w 1971 r. nazwy niem. *Schweizerische Volkspartei*, SVP / fr. *Union Démocratique du Centre*, UDC, partia określana była mianem partii chłopskiej i rzemieślniczej (*Le parti des paysans, artisans et bourgeois* (PAB) bądź *Parti des paysans, artisans et indépendants* (PAI)).

nazwy Schweizerische Volkspartei (niem.) / Union Démocratique du Centre (fr.) zdecydowała się na wprowadzenie zmian w swoim programie i poszerzyła go o nowe zagadnienia, tj.: ochrona konsumentów, prawa człowieka czy ekologia. Przyjmując miano „ludowej” (określenie to obecne jest w niemieckiej wersji nazwy partii) dążyła do znacznego poszerzenia swojej bazy elektoratu, również na inny niż tradycyjny wiejski elektorat.

Zmiany te nie przyniosły jej jednak oczekiwanego sukcesu wyborczego. Stało się to załóżkiem wewnątrzpartyjnych konfliktów. Dominująca do tej pory sekcja berneńska musiała skonfrontować się z nową silną gałęzią z Zurychu, której liderem stał się w 1977 r. Christoph Blocher²⁷⁰. Pod wodzą nowego przewodniczącego przyjęła ona silną niezależną linię wobec partii narodowej. Sekcja zuryska zaczęła koncentrować się na odmiennych niż charakterystyczne do tej pory dla UDC tematy, tj.: zagadnienie polityki azylowej czy bezpieczeństwa. Znacząco zmieniła również styl prowadzenia polityki przyjmując podczas kampanii politycznych charakter odmienny od do tej pory prowadzonego przez Berno – oparty na silnej konfrontacji i otwartym konflikcie. Za istotny cel obrała również reorganizację partii w zakresie kierownictwa, aktywnego naboru młodzieży, jak również zwiększenia swojego uczestnictwa na scenie politycznej Szwajcarii, przede wszystkim za pomocą mediów.

Pod przewodnictwem nowego lidera UDC przeszła od lat 90. XX w. znaczącą transformację – z partii konserwatywnej, centroprawicowej przekształciła się w typową prawicową partię populistyczną²⁷¹. W swojej nowej populistycznej odmianie, partia zaczęła koncentrować się przede wszystkim na dwóch charakterystycznych dla siebie zagadnieniach: z jednej strony polityce imigracyjnej kraju, prezentując postawę wykluczenia (w 1992 r. UDC uruchomiła swoją pierwszą inicjatywę ludową – przeciw nielegalnej imigracji – odrzuconą w 1996 r.²⁷²); z drugiej strony na zagadnieniu związanym z integracją europejską, stając się jej zagorzałym przeciwnikiem. UDC prezentuje poglądy nacjonalistyczne w kwestiach europejskich i migracyjnych oraz neoliberalne w polityce gospodarczej. Jako partia typowo populistyczna zaczęła sięgać po retorykę antyestablishmentową, a w polityce wykazywać charakter wysoce konfliktowy.

---

²⁷⁰ Ch. Blocher – polityk, przedsiębiorca (Ems-Chemie), prawnik. Pochodzi z Zurychu, jeden z najbogatszych Szwajcarów, główny strateg UDC. (Zob. szerzej: H. Looser, *Christoph Blocher*, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/059714/2022-11-04/> (dostęp: 10.02.2023).

²⁷¹ SVP/UDC jest w literaturze przedmiotu określana jako partia populistyczna, zob. np.:

O. Mazzoleni, *Nationalisme et populisme en Suisse, La radicalisation de la nouvelle UDC*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lozanna 2008; C. Mudde, *Three decades of populist radical right parties in Western Europe: so what?*, “European Journal of Political Research” 2013, 52 (1), s. 1-19; C. H. Church, *Political Change in Switzerland: From stability to uncertainty*, Routledge, Londyn i Nowy Jork, 2016. Warto dodać, że SVP/UDC nie jest jedyną partią w Szwajcarii określaną tym mianem. Obok niej wymieniane są również Lega dei Ticinesi czy Mouvement citoyens genevois (MCG).

²⁷² *Initiative populaire contre l'immigration clandestine* (01.12.1996).

Nowa linia partii okazała się dla niej wyborczym sukcesem. Partia z 12% poparcia w 1991 r. wzrosła do 29% w 2007 r.²⁷³ UDC stała się największą partią szwajcarską pod względem liczby wyborców i największą grupą parlamentarną w Zgromadzeniu Federalnym²⁷⁴. W 2003 r. uzyskała drugie miejsce w Radzie Federalnej. Pierwotnie silna w protestanckiej niemieckojęzycznej części Szwajcarii, zdołała zdobyć znaczące poparcie również w innych częściach kraju. Przemiana UDC dotyczyła również kwestii partyjnej organizacji. Szwajcarska Partia Ludowa stała się strukturalnie znacząco „nacionalizowana” (co jest nietypowe w przypadku federalistycznego charakteru systemu partyjnego Szwajcarii). Udało jej się utworzyć kilkanaście nowych sekcji kantonalnych, ujednolicono programy i kampanie wyborcze, ustalono wspólny program, co pozwoliło partii zyskać na sile na arenie polityki na najwyższym federalnym stopniu²⁷⁵.

Wraz z wieloaspektową przemianą, UDC stała się formacją polityczną, która pomimo uczestnictwa w rządzie, zaczęła przejawiać silne tendencje opozycyjne, a nawet antysystemowe. Partia zaczęła podważać i kwestionować ugruntowane w szwajcarskim systemie politycznym zasady konsensusu i chęci poszukiwania szerokiego porozumienia. Swój sprzeciw polityczny była w stanie wyrażać zarówno w rządzie (czego najlepszym przykładem było zachowanie polityczne jej lidera Ch. Blochera, który przyjmował postawę konfliktową, łamiącą zasady konsensusu czy kolegalności szwajcarskiego rządu), na arenie parlamentarnej, a także w demokracji bezpośredniej, która stała się dla partii niezwykle ważnym polem walki politycznej, na którym UDC mogła prezentować się jako typowy *challenger party*, inicjując głosowania ludowe bądź silnie uczestnicząc w kampaniach przedreferendalnych. Takiej postawie partii z pewnością sprzyjał nie tylko proporcjonalny system wyborczy (do Rady Narodowej) oraz tradycja włączania do rządu największych partii politycznych, lecz także wspomniana profesjonalizacja oraz nacionalizacja partii, jej nowe scentralizowane przywództwo (i słabość pozostałych partii rządowych w tym zakresie,) jak również dostęp do znaczących środków finansowych (także

---

²⁷³ Szerzej o wynikach partii politycznych w wyborach parlamentarnych, zob.: *Force des partis*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/conseil-national/force-partis.html#-264904466 (dostęp 10.02.2023).

²⁷⁴ Partia SVP jest największą siłą w Radzie Narodowej, natomiast w Radzie Kantonów zajmuje dopiero czwarte miejsce. Słabość SVP w Radzie Kantonów wynika nie tylko z charakterystyki systemu wyborczego (wielościowego do Rady Kantonów), lecz jak się okazuje mają na to wpływ też inne czynniki, w tym strategiczne zachowania wyborców czy radykalny charakter partii. Zob. szerzej: R. Lachat, *A Tale of Two Councils. Explaining the Weakness of the SVP in the Upper House of the Federal Parliament*, „Swiss Political Science Review” 2006, 12 (4), s. 77-99.

²⁷⁵ O historii SVP/UDC zob. szerzej: D. Skenderovic, *Union démocratique du centre (UDC)*, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017389/2017-03-20/> (dostęp 10.02.2023); O. Mazzoleni, *Between Opposition and Government: The Swiss People's Party*, [w:] *Rechtspopulismus und Rechtsextremismus in Europa. Die Herausforderung der Zivilgesellschaft durch alte Ideologien und neue Medien*, red. F. Decker, B. Henningsen, K. Jakobsen, Nomos, Baden-Baden 2015, s. 111-128.

bezpośrednio od samego lidera partii), czy znaczące wykorzystanie mediów w konflikcie politycznym²⁷⁶.

Analizując najnowszą historię Konfederacji Szwajcarskiej, na szczególną uwagę z pewnością zasługuje epizod szwajcarskiej „opozycji”, z założenia mający przywoływać jej klasyczną formę, który pojawił się na szwajcarskiej scenie politycznej już w XXI w. Pojęcie klasycznej opozycji do politycznego dyskursu w tym czasie wprowadziła właśnie największa siła polityczna w kraju – Szwajcarska Partia Ludowa. W 2007 r. zagroziła ona szwajcarskiej elicie politycznej, że przejdzie do opozycji, jeżeli jej dwóch przedstawicieli w szwajcarskim rządzie (Christoph Blocher i Samuel Schmid) po wyborach w październiku 2007 r., nie zostanie ponownie wybranych na urząd Radców Federalnych (reelekcje w praktyce szwajcarskiego rządu są raczej normą). W grudniu 2007 r. okazało się, że na ponowny urząd nie wybrano Ch. Blochera (szwajcarskie elity polityczne uważały go za polityka zbyt kontrowersyjnego, konfliktowego, podważającego kulturę konsensusu²⁷⁷). Na jego miejsce wybrano innego członka partii – Eveline Widmer-Schlumpf – której kandydatura nie była nominowana oficjalnie przez SVP. Wybór ten nie został zaakceptowany przez kierownictwo partii i oboje – zarówno S. Schmidt, jak i E. Widmer-Schlumpf przestali być uważani za członków partii²⁷⁸. Partia zdecydowała się wówczas przejść do opozycji. Uznała, że jest to nieuniknione, bowiem jej interesy nie są już reprezentowane w rządzie. Zastrzegła, że od tego momentu będzie wykorzystywać wszelkie dostępne narzędzia zarówno w parlamencie, jak i poza nim, aby walczyć z rządem i jego decyzjami, które okażą się niezgodne z linią partii²⁷⁹.

Konflikt między nowymi radnymi federalnymi a Szwajcarską Partią Ludową doprowadził do utworzenia się nowej formacji politycznej – BDP/PBD (niem. *Bürgerlich-Demokratische Partei Schweiz*, fr. *Parti bourgeois démocratique suisse*, ang. Conservative Democratic Party), w której skład weszli Schmid i Widmer-Schlumpf, a także inni członkowie umiarkowanego skrzydła UDC (gł. z jej oddziału berneńskiego i Gryzonii, skąd wywodzili się politycy), a także wszyscy ci, którym nie podobał się nowy pomysł na prowadzenie polityki przez partyjny zarząd na poziomie

---

²⁷⁶ Zob. szerzej: O. Mazzoleni, D. Skenderovic, *The Rise and Impact of the Swiss People's Party: Challenging the Rules of Governance in Switzerland*, [w:] *Extrême droite et pouvoir en Europe. The extreme right parties and power in Europe*, red. P. Delwit, P. Poirier, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruksela 2007, s. 85-116.

²⁷⁷ Zob. np. artykuł opisujący debatę dotyczącą Ch. Blochera jeszcze w 2005 r.: T. Meyer, *Ne pas réélire Christoph Blocher? Vertiges à droite*, „Le Temps” 13.12.2005, www.letemps.ch/suisse/ne-reelire-christoph-blocher-vertiges-droite (dostęp 2.10.2023).

²⁷⁸ Należy jednak wspomnieć, że partia UDC była w tym względzie bardzo podzielona, szczególnie jej oddziały berneński i zuryski (z którego wywodzi się Blocher). Wynika to z federalnego charakteru partii politycznych. Aby wykluczyć daną osobę z partii najpierw musi ona zostać wykluczona przez oddział kantonalny.

²⁷⁹ S. Schmidt został wybrany do Rady w 2000 r. w miejsce oficjalnych nominatów SVP. Partia nie zdecydowała się jednak wówczas opuścić rządu.

federalnym. Szwajcarska „opozycja” nie trwała jednak długo. W styczniu 2009 r. partia powróciła do rządu, odzyskując w nim jedno miejsce. Stanowisko Schmida zajął bowiem nowy radny federalny – Ueli Maurer. Drugie miejsce UDC odzyskała kilka lat później, w 2016 r., po rezygnacji z funkcji E. Widmer-Schlumpf.

Ten opozycyjny epizod okazał się dla Szwajcarskiej Partii Ludowej niewielkim sukcesem. UDC pomimo wielu zapowiedzi działań opozycyjnych zarówno w parlamencie, kwestionując wszelkie pomysły legislacyjne nie pochodzące od partii, całkowity brak kooperacji z rządem, a także szerokie użycie narzędzi demokracji bezpośredniej, nie wykorzystwała wszystkich możliwych sposobów działania w tak intensywny sposób, o jakim mówiła na początku. W zasadzie jej działania okazały się dalekie od planu, jaki przedstawiała jeszcze w 2007 r. Jako ewentualna siła określająca się mianem opozycji, nie osiągnęła na przykład znaczących sukcesów na poziomie demokracji bezpośredniej – o czym świadczą ważne dla partii przegrane głosowania ludowe (jak np. «Pour des naturalisations démocratiques» (01.06.2008)). Partia nie zdołała również zaprezentować szerokiego, alternatywnego programu, który mogłaby przedstawić wyborcom i zdecydowanie odróżnić się od pozostałych sił rządowych. Próba tworzenia pewnych charakterystycznych dla typowej opozycji symboli, jak na przykład utworzenie tzw. *gabinetu cieni* na wzór brytyjski, choć zapowiadane, nigdy nie przerodziło się w stały element opozycyjnej walki. Okazuje się również, że ten opozycyjny epizod w historii szwajcarskiej UDC, nie tylko nie przyniósł jej znaczących sukcesów na szwajcarskiej scenie politycznej, ale stał się również problematyczny dla samej partii. Opozycyjna strategia UDC nie spotkała się bowiem z szerokim, niezakłóconym zrozumieniem ze strony własnych działaczy, którzy obawiali się wykluczenia z szerokich rozmów politycznych i konsultacji przedparlamentarnych. Wielu z nich poddawało nowy pomysł krytyce, co stało się przyczyną pojawienia się wewnętrznych konfliktów w partii, niektórzy opuścili z tego powodu nawet jej szeregi²⁸⁰.

C. Church i A. Vatter, analizując ten krótki epizod w szwajcarskiej polityce zdają się oceniać go negatywnie. „Opozycja” Szwajcarskiej Partii Ludowej nie stała się bowiem według nich opozycją w jej typowym, klasycznym rozumieniu, a całe wydarzenie udowodniło, że model typowej klasycznej opozycji w konsensualnym systemie szwajcarskim nie jest łatwy do osiągnięcia. Według naukowców UDC nie udało się utworzyć opozycji na szwajcarskim gruncie politycznym z trzech głównych powodów. Po pierwsze, nie sprzyjała mu struktura szwajcarskiej Rady Federalnej. W Szwajcarii nie ma bowiem jednopartyjnego rządu, któremu łatwo byłoby się przeciwstawić (pomimo stosowania przez UDC określeń: *blok centro-lewicowy*). Po drugie, nie

---

²⁸⁰ C.H. Church. A. Vatter, *Opposition in Consensual Switzerland: A Short but Significant Experiment*, dz. cyt., s. 412-437.

sprzyjała temu zakorzeniona w szwajcarskiej polityce partyjnej kultura konsensusu, która, jak się okazało, odgrywała istotną rolę również wewnątrz samej partii. Po trzecie, wydaje się, że koncepcja opozycji nie była przez partię dobrze przemyślana i przygotowana, a skutki przejścia do opozycji stały się problematyczne także dla niej samej. Szwajcarski konsensus bronił się zarówno z zewnątrz, jak i od wewnątrz – UDC nie udało się bowiem ani zwyciężyć „na ulicy”, ani na drodze licznych inicjatyw ustawodawczych czy referendalnego sprzeciwu²⁸¹.

Jak wskazują C. Church i A. Vatter, zachowanie i strategia Szwajcarskiej Partii Ludowej winna być postrzegana bardziej jako pochopne populistyczne wyzwanie rzucone szwajcarskiemu systemowi, niż jak dobrze przygotowana i przemyślana opozycja w brytyjskim stylu. Zdaje się, że UDC podważając szwajcarską tradycję konsensusu dążyła do przeniesienia systemu na nowe podstawy, nie tyle czysto większościowe, co po prostu zdominowane przez interesy partyjnych ideologii²⁸².

Warto zaznaczyć, że pojawienie się zjawiska populizmu na szwajcarskiej scenie politycznej można teoretycznie wytłumaczyć. Okazuje się bowiem, że charakterystyka systemu politycznego Szwajcarii może w znacznym stopniu sprzyjać pojawieniu się tego zjawiska²⁸³. Holenderski politolog R. Andeweg twierdził na przykład, że w demokracjach konsensualnych pojawia się pewna luka zaufania (ang. *confidence gap*), która wynika z charakteru tego modelu demokracji. Jest on bowiem silny w zakresie włączania i integracji, lecz słaby w zakresie odpowiedzialności („strong on inclusiveness and weak on accountability”). Ta nadmierna inkluzyjność systemu konsensualnego, która odbywa się kosztem politycznej odpowiedzialności może prowadzić do wyłonienia się partii antysystemowych²⁸⁴. Sprzyjający populizmowi charakter systemów konsensualnych potwierdzają też inni naukowcy. A. Hakhverdian i Ch. Koop, zaznaczają, że generujący ruchy populistyczne charakter widoczny jest w obydwu wymiarach prezentowanych przez prof. Lijpharta (wykonawczo-partyjnym i federalno-unitarnym)²⁸⁵.

---

²⁸¹ Tamże, 431-432.

²⁸² Tamże, s. 432.

²⁸³ Pojęcie *populizm* jest niezwykle nieostre. Trudno jest w tym miejscu przytoczyć jego różnorodność definicyjną. „The Oxford Handbook of Populism” wydany w 2017 r. wymienia na przykład trzy najważniejsze podejścia: ideologiczne (Cas Mudde), populizm jako polityczna strategia (Kurt Weyland) oraz podejście społeczno-kulturowe (Pierre Ostiguy) – (*The Oxford Handbook of Populism*, red. C. Rovira Kaltwasser i in., Oxford University Press, Nowy Jork 2017). C. Mudde definiuje populizm jako ideologię, zgodnie z którą społeczeństwo jest podzielone na dwie jednolite i przeciwstawne sobie grupy: *nieskażony lud* oraz *skorumpowaną elitę*, i według której polityka powinna być wyrazem woli ludu (*volonté générale*) - C. Mudde, C. Rovira Kaltwasser, *Populism. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Nowy Jork 2017, s. 6.

²⁸⁴ R. Andeweg, *Lijphart versus Lijphart: the cons of consensus democracy in homogeneous societies*, „Acta Politica” 2001, 36 (2), s. 123 (za: A. Hakhverdian, Ch. Koop, *Consensus Democracy and Support for Populist Parties in Western Europe*, „Acta Politica” 2007, 42 (4), s. 402).

²⁸⁵ A. Hakhverdian i Ch. Koop, *Consensus Democracy and Support for Populist Parties in Western Europe*, dz. cyt., s. 401-420.

Szwajcarski politolog Ioannis Papadopoulos populizm uznaje za reakcję na demokrację negocjacyjną i nieprzejrzystość procesu decyzyjnego wynikającą z praktyk neokorporatystycznych i konsocjonalizmu. Według niego demokracja negocjacyjna nie funkcjonuje w pełni prawomocnie, bowiem nie daje (tak jak systemy większościowe) możliwość autoryzacji i sankcjonowania osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji politycznych – głównie poprzez ich wybór. Brak politycznej odpowiedzialności, istnienie zbyt wielu aktorów zaangażowanych w podejmowanie decyzji, a także niejasności w rozdziale kompetencji i podziale ról między aktorami politycznymi, generuje problemy związane z odpowiedzialnością polityczną i z rozliczaniem rządzących. Sytuację pogarsza brak silnej opozycji i brak przemienności władzy, a elitarystyczny konsensus może być postrzegany przez tych, którzy są z niego wykluczeni, jako polityczna zmowa i gra własnych interesów elit kosztem zwykłego obywatela²⁸⁶. W ten sposób system konsensualny jawi się jako niejasny, skomplikowany, rozmyty, zbyt oparty na politycznych elitach i niejasnych grupach interesów co czyni go rzeczywiście łatwym w poddawaniu go krytyce właśnie przez populistów.

5.3 *Polityka opozycyjna* jako nowa forma szwajcarskiej opozycji

Jeszcze w latach 60. XX w. Robert Dahl zaznaczał, że w szwajcarskim specyficznym systemie rządzenia, prawie niemożliwe jest zidentyfikowanie politycznej opozycji²⁸⁷. Podobnie, w latach 70., pisał Henry H. Kerr, w swoich rozważaniach dotyczących szwajcarskiego parlamentu. Uważał, że przyczyną trudności w odróżnieniu *opozycji* od *rządu* jest nietypowy szwajcarski system rządzenia oparty na szerokiej koalicji partyjnej, szczególnie, jeśli siła czterech rządowych partii tworzących stałą koalicję znacząco przekracza siłę wymaganą do stworzenia „minimalnej zwycięskiej koalicji”²⁸⁸. Jak zauważał, presja konsensusu w szwajcarskim parlamencie w znacznej mierze usunęła z areny parlamentarnej wyrażanie partyjnego konfliktu²⁸⁹.

Jak zaznaczał Kerr, w klasycznych teoriach konflikt polityczny obraca się przede wszystkim wokół zagadnień partyjnych, które dzielą rząd i opozycję w walce o kontrolę nad władzą w państwie. Jednak, w przypadku Szwajcarii, ze względu na istnienie stałej koalicji, walki o takim charakterze zdarzają się rzadko. Opozycja parlamentarna to w zasadzie „(...) a continual shifting of alliances across parties as one issue after another competes for the attention of the opponents.

---

²⁸⁶ Zob. szerzej: Y. Papadopoulos, *Populism as the Other Side of Consociational Multi-Level Democracies*, [w:] *Challenges to Consensual Politics – Democracy, Identity and Populist Protest in the Alpine Region*, red. D. Caramani, Y. Mény, P.I.E.-Peter Lang, Bruksela 2005.

²⁸⁷ R. A. Dahl, *Patterns of opposition*, [w:] *Political Opposition in Western Democracies*, dz. cyt., s. 341.

²⁸⁸ H.H. Kerr, *The Structure of Opposition in the Swiss Parliament*, „Legislative Studies Quarterly” 1978, 3(1), s. 52.

²⁸⁹ Tamże, s. 53.

At times, issues may define alliances in partisan terms; in other instances, issues may unite parties in common opposition to governmental policies; and, more often than not, issues mobilize alliances across party divisions”²⁹⁰.

Należy jednak zauważyć, że analiza przeobrażeń w szwajcarskiej przestrzeni politycznej i społecznej ostatnich lat, w tym przede wszystkim wzrost konfliktu na szwajcarskiej scenie politycznej spowodowany m.in. pojawieniem się nowej siły partyjnej o charakterze populistycznym i konfliktowym, a także związana z tym silna polaryzacja systemu partyjnego, może skłaniać do ponownego rozważenia zagadnienia *opozycji* w tym kraju. A. Pilotti, odwołując się do wspomnianych wyżej rozważań Kerra, zaznaczył na przykład, że choć przedstawiona przez niego typologia może być nadal przydatna w identyfikacji i klasyfikacji opozycji parlamentarnej w Szwajcarii, należy zauważyć, że przeobrażenia na szwajcarskiej scenie politycznej wskazują na znaczące zmiany w rozważaniach dotyczących relacji rząd-opozycja. Przede wszystkim, jak podkreśla, partyjna aktywność opozycyjna w ostatnich latach znacząco wzrosła²⁹¹.

Analiza kształtowania się szwajcarskiej „opozycji” od czasów powojennych, a w zasadzie od utworzenia się w 1959 r. „magicznej formuły” i przytoczone rozważania teoretyczne skłaniają do pewnych podsumowań. Szwajcarski system polityczny, którego charakterystyką jest typowo konsensualna forma rządów, jest często określany jako ten, w którym opozycja jako taka nie istnieje. Rzeczywiście system szwajcarskiego rządu oparty na szerokiej koalicji, z pewnością nie sprzyja uformowaniu się stałej i zinstytucjonalizowanej opozycji politycznej. Historia pokazuje, że próby utworzenia się opozycji w jej klasycznym rozumieniu w Szwajcarii nie powiodły się, i choć nie można zapominać o pewnych politycznych zawirowaniach, rządowa „magiczna formuła” będąca podstawą szwajcarskiej egzekutywy trwa do dziś.

Brak silnie uformowanej opozycji na wzór brytyjski, nie oznaczał jednak, że w szwajcarskim życiu politycznym brakowało głosów politycznego sprzeciwu. Wręcz przeciwnie. Historia polityczna Konfederacji Szwajcarskiej pokazuje, że w kraju pojawiały się i pojawiają często silne tendencje i zachowania opozycyjne. W ostatnich latach sprzyjają temu liczne zmiany na scenie politycznej Szwajcarii, w tym przede wszystkim wzrost politycznego konfliktu (kosztem spokojnego poszukiwania kompromisu) na co wskazują liczne analizy²⁹².

---

²⁹⁰ Tamże, s. 56-57. H. Kerr zwracając uwagę na dwa czynniki *issue-saliency* i *issue-partisanship*, wyodrębnił cztery podstawowe typy opozycji parlamentarnej: *partisan opposition*, *factional opposition*, *ritualistic opposition* oraz *corporatist opposition*.

²⁹¹ A. Pilotti, *Parliamentary Opposition in Non-Parliamentary System: Continuities and Changes in Switzerland since 1990s* (first draft), 7th ECPR General Conference - Sciences Po, Bordeaux 4th-7th September 2013, Panel „Parliamentary Opposition in Europe”, s. 10-11, 13-14.

²⁹² Zagadnieniu temu poświęcono na przykład cały numer „Swiss Political Science Review” z 2015 r., 21 (4) zatytułowanego *Consensus lost? Disenchanted Democracy in Switzerland*.

Klasycznie w opozycji do rządu stawała często jedyna lewicowa siła polityczna w Radzie Federalnej – Partia Socjaldemokratyczna. W ostatnim czasie w rozważaniach dotyczących „szwajcarskiej opozycji” dołączyła do niej również, znajdująca się po całkowicie innej stronie sceny politycznej, niegdyś prorządowa, obecnie często skonfliktowana z innymi partiami rządowymi, prawicowa, populistyczna UDC (która nie tak dawno próbowała nawet zmierzyć się z klasycznym pojęciem opozycji). Doprowadziło to do nietypowej dla Szwajcarii sytuacji, w której na dwóch biegunach systemu partyjnego pojawiły się dwa silne obozy opozycyjne – partie PS i UDC, podczas gdy pomniejsze partie pozostające poza rządem, reprezentując jedynie ok. 20% elektoratu, nie utworzyły spójnej, silnej opozycji wobec rządu.

Pojawienie się na szwajcarskiej scenie politycznej dwóch znaczących sił politycznych, które przejawiają bądź przejawiały w przeszłości tendencje opozycyjne, skłania do zadania pytania o charakter takiej postawy. Klasycznie rozważana w przypadku Szwajcarii opozycja określana mianem *issue specific* jest z pewnością widoczna na scenie parlamentarnej, a badania dotyczące tego etapu decyzyjnego pozwala zauważyć pewne aktywności i tendencje opozycyjne. W kontekście zauważalnie wzrastającego konfliktu politycznego, zastanawiające jest czy tego typu działalność opozycyjna przyjmuje pewne wzorce oraz schematy i czy zaczyna przybierać charakter bardziej stały także na arenie kolejnego etapu *swiss decision making process* – czyli demokracji bezpośredniej. Jeśli tak, czy można mówić o utworzeniu się pewnej stałej *polityki opozycyjnej*, poprzez którą autorka pracy rozumie zachowania opozycyjne i działalność (aktywność) opozycyjną partii politycznych, która przybiera charakter bardziej widoczny, trwały i usystematyzowany niż wspomniana, charakterystyczna dla Szwajcarii *opozycja ad hoc*. Być może przyjmuje ona nawet pewne cechy opozycji w klasycznym rozumieniu (nie stając się nią jednak).

Tak rozumiana *polityka opozycyjna* wydaje się w kontekście szwajcarskim interesująca, szczególnie, że w tym przypadku paradoksalnie dotyczyć może dwóch odmiennych ideologicznie i organizacyjnie partii, które wchodzi w skład szwajcarskiego rządu od wielu lat.

Jak już zostało wspomniane, sprzeciw polityczny na gruncie szwajcarskiego systemu politycznego może się urzeczywistniać na dwa główne sposoby. Z jednej strony uwidacznia się on na forum parlamentu, a więc na typowej arenie politycznego konfliktu. Z drugiej strony może się on pojawiać na gruncie demokracji bezpośredniej, co ma oczywiście szczególne znaczenie w przypadku Szwajcarii, gdzie demokracja bezpośrednia stanowi niezwykle istotny etap procesu decyzyjnego²⁹³.

---

²⁹³ J. Rosset, A. Pilotti, Y. Papadopoulos, *Switzerland. When Opposition is in Government*, [w:] *Opposition Parties in European Legislatures. Conflict or Consensus?*, red. E. de Giorgi, G. Ilonszki, Routledge, Abingdon 2018, s. 214.

Choć jak zaznacza się w literaturze przedmiotu opozycja parlamentarna w klasycznym rozumieniu charakterystycznym dla demokracji parlamentarnej, w Szwajcarii nie występuje, pewne działania opozycyjne są w parlamencie szwajcarskim stale obecne. Nie dotyczą one jedynie pomniejszych partii, nieuczestniczących w szerokiej koalicji partyjnej, lecz także tych największych, których przedstawiciele zasiadają w szwajcarskim rządzie. Członkowie Rady Federalnej (a więc przedstawiciele czterech największych partii politycznych) wybierani są przez szwajcarski parlament, jednak grupy partyjne znajdujące się wewnątrz parlamentu nie są zobligowane do głosowania zgodnie ze stanowiskiem rządu (mimo, że przedstawiciel danej partii zasiadając w Radzie Federalnej w sposób kolegialny wspiera dany projekt). W parlamencie zawsze dochodziło więc do politycznych konfliktów, u podstaw których można było zaobserwować różnorodne i zmienne w zależności od zagadnienia zachowania partyjne (koalicyjne czy opozycyjne).

Opozycja w szwajcarskim parlamencie może przybierać różne formy. Może się przejawiać w głosowaniu przeciwko projektom ustaw przygotowanych przez rząd, wprowadzaniu poprawek do takich projektów czy też zgłaszaniu całkowicie nowych projektów ustaw. Wśród dostępnych instrumentów, jakie są w posiadaniu parlamentarzystów, wymienić można inicjatywę parlamentarną, wniosek parlamentarny, postulat, interpelacje, rekomendacje czy pytania do rządu²⁹⁴.

Analizy współpracy i sprzeciwu partii politycznych w szwajcarskim parlamencie wskazują na istnienie na jego forum pewnych tendencji opozycyjnych, które, jak się okazuje, potrafią być zmienne w zależności od badanego momentu w historii. Jeszcze przed okresem silnych zmian na szwajcarskiej scenie politycznej szczególnie widoczny był podział między blokiem partii prawicowych i lewicową partią rządową PS, a szwajcarski parlament nie był areną agresywnej walki politycznej. Jednak, jak wskazują analizy, wzrost znaczenia szwajcarskiego parlamentu w ostatnich latach, głównie za sprawą reform lat 90. XX w. oraz postępującego procesu profesjonalizacji parlamentarnej, jak i pojawienie się istotnych zmian na szwajcarskiej scenie politycznej i partyjnej (nasilenie politycznego konfliktu, agresywne kampanie polityczne, nowy charakter UDC) doprowadziły do wzrostu aktywności na arenie parlamentarnej. Mocno zauważalna jest przede wszystkim zwiększona intensywność prac komisji parlamentarnych, które coraz częściej modyfikują projekty rządowe, jak również wzrost procesu bezpośredniego inicjowania nowych ustaw przez parlament. Jak zauważają szwajcarscy politolodzy, te zmiany w

---

²⁹⁴ J. Rosset, A. Pilotti, Y. Papadopoulos, *Switzerland. When opposition is in government*, [w:] *Opposition Parties in European Legislatures: Conflict or Consensus?*, red. E. De Giorgi, G. Ilonszki, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2018, s. 214-215.

aktywności parlamentu oraz zwiększony konflikt partyjny przyczyniły się do pojawienia się w szwajcarskim parlamencie pewnych nowych wzorców opozycyjnych. Na szczególną uwagę zasługuje znaczący wzrost działań opozycyjnych nowej w swoim charakterze Szwajcarskiej Partii Ludowej (UDC). Partia ta nie tylko coraz częściej kontestuje na arenie parlamentarnej politykę rządu, do którego przecież sama należy, lecz także coraz częściej sama inicjuje nowe akty prawne. Wydaje się więc że, jak zauważają badacze, coraz bardziej konfliktowa politycznie UDC podążyła drogą partii lewicowych (w tym przede wszystkim PS) i przyjmując charakter opozycyjny zaczęła używać narzędzi charakterystycznych do tej pory dla lewicy.

Na arenie parlamentarnej pojawiły się nowe tendencje – coraz rzadziej dochodzi do pełnego konsensusu największych partii politycznych, partie zdają się przyjmować coraz aktywniejszą postawę na forum parlamentu (zwłaszcza wspomniana już UDC), a koalicyjne wzorce, jakie wytworzyły się w ostatnich latach wskazują na istnienie wspomnianych już dwóch biegunów sprzeciwu (opozycji) w ramach partii rządowych – z jednej strony jest to Partia Socjaldemokratyczna (która często głośnie przeciwko partiom rządowym, coraz częściej zgodnie z Partią Zielonych), z drugiej Szwajcarska Partia Ludowa, której sprzeciw wobec reszty partii wzrósł znacząco w ostatnim czasie²⁹⁵. Warto też zaznaczyć, że strategie wyborcze, które do tej pory nie odgrywały wśród partii politycznych większego znaczenia, zyskały na znaczeniu i coraz częściej wywierają wpływ na zachowania partyjne wewnątrz parlamentu. Aby utrzymać swój elektorat partie polityczne coraz rzadziej odchodzą od swoich stanowisk (szczególnie w kluczowych dla siebie zagadnieniach) na rzecz porozumienia, co doprowadza do ich izolacji podczas parlamentarnych głosowań²⁹⁶. Jak zauważa W. Linder, wraz z nowymi konfliktami i podziałami szwajcarski parlament, do tej pory uznawany za stabilny, jest dzisiaj widziany jako zdecydowanie mniej przewidywalny²⁹⁷.

Polityczny sprzeciw może się urzeczywistniać, nie tylko na arenie parlamentu, ale i na gruncie demokracji bezpośredniej, ważnego etapu *swiss decision making process*, który następuje po fazie parlamentarnej i w którym, jak się wydaje, ze względu na jego odmienny charakter, panują nieco inne „reguły politycznej gry”. Na model opozycji oparty na demokracji bezpośredniej zwracał już uwagę L. Helms. Identyfikując modele instytucjonalizacji opozycji politycznej w liberalnych systemach demokratycznych, Szwajcarię wymienił właśnie jako model opozycji opartej na demokracji bezpośredniej²⁹⁸.

---

²⁹⁵ Tamże, s. 211-222.

²⁹⁶ Zob. szerzej: D. Traber, *Disenchanted Swiss Parliament?...*, dz. cyt., s. 702-723.

²⁹⁷ W. Linder, S. Mueller, *Swiss Democracy...*, dz. cyt., s. 153.

²⁹⁸ Five key models of institutionalizing political opposition at the constitutional level: - parliament-centred opposition with no veto and/or co-governing powers for the minority parties (United Kingdom), 2 – parliament-centers

Analiza przeprowadzona w dalszej części pracy, która ma być próbą odpowiedzi na pytanie o pojawienie się stałych tendencji opozycyjnych w kraju, koncentruje się właśnie na fazie demokracji bezpośredniej – najbardziej większościowego elementu systemu politycznego Konfederacji Szwajcarskiej. Co szczególnie istotne, jej narzędzia – inicjatywa i referendum – pozwalają elitom politycznym na bezpośrednie zwrócenie się w kierunku zwykłych obywateli, przy pominięciu ugruntowanej zasady konsensusu.

Interesujące wydaje się, w ocenie autorki, szczegółowe i aktualne przeanalizowanie użycia narzędzi demokracji bezpośredniej i próba znalezienia odpowiedzi na pytanie czy instrumenty te służą politycznym partiom w wyrażaniu przez nie postaw opozycyjnych.

W tym miejscu, warto więc powtórzyć podstawowe pytanie niniejszej pracy: Czy w Szwajcarii, pomimo silnie ugruntowanego systemu konsensualnego, istnieją pewne tendencje opozycyjne, które pojawiają się wśród partii politycznych wchodzących w skład szwajcarskiego rządu? Czy są one zauważalne na czysto większościowej arenie demokracji bezpośredniej, która zdaje się omijać procesy konsensualnych porozumień? Czy przyjmują one pewną stałą, dającą się skonkretyzować charakterystykę i czy można w związku z tym mówić o pewnych regularnych i możliwych do zdefiniowania tendencjach, które można by określić mianem *polityki opozycyjnej*?

Próbie odpowiedzi na postawione pytanie badawcze ma służyć analiza ilościowa i jakościowa wykorzystania narzędzi demokracji bezpośredniej.

Analiza ilościowa, obejmująca 30-letni przegląd użycia narzędzi demokracji bezpośredniej, będzie stanowiła podstawę, która pozwoli odpowiedzieć na fundamentalne pytania o to, kto i jak często inicjuje powszechne głosowania ludowe w Szwajcarii, a przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie jak często inicjatorami stają się same partie polityczne, jakie zagadnienia polityczne stają się przedmiotem inicjowanych przez nie głosowań i czy sięganie przez ugrupowania polityczne po instrumenty demokracji bezpośredniej okazuje się dla nich efektywne. Część analizy stanowić będzie także przegląd oficjalnych rekomendacji partii politycznych w poszczególnych głosowaniach ludowych, który pozwoli przyjrzeć się ewentualnym „przyjaźniom” i „rywalizacjom” ugrupowań politycznych względem siebie na tym etapie szwajcarskiego procesu decyzyjnego.

W analizie jakościowej badaniu poddane zostaną wybrane głosowania ludowe, inicjowane przez dwa rządowe ugrupowania polityczne reprezentujące dwa bieguny szwajcarskiego systemu

---

opposition with strong veto and/or co-governing powers for the minority parties (Germany), 3 – a parliamentary-presidential model of political opposition (Fifth French Republic), 4. A separation-of-powers model of political opposition (United States), 5 – direct-democratic model of opposition (Switzerland). – s. 25.) (L. Helms, *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition: Lessons from the Advanced Democracies*, „Government and Opposition” 2004, 39 (1), s. 22-54).

partyjnego – Szwajcarską Partię Ludową i Partię Socjaldemokratyczną – w polityce których odnaleźć można silne zachowania opozycyjne. W założeniu analiza ta ma pomóc odpowiedzieć na pytanie, dlaczego demokracja bezpośrednia staje się narzędziem w rękach tych wybranych partii politycznych i w jaki sposób jest, bądź może być, wykorzystywana jako element aktywności opozycyjnej. Obie analizy pozwolą dogłębnie zrozumieć charakter szwajcarskiej „opozycji” poprzez demokrację bezpośrednią.

Rozdział 6. Demokracja bezpośrednia w aktywności opozycyjnej szwajcarskich partii politycznych

Aby ocenić aktywność szwajcarskich partii politycznych w końcowym etapie politycznego procesu decyzyjnego, jakim jest demokracja bezpośrednia, autorka pracy przeprowadziła analizę ilościową i jakościową. W pierwszej z nich analizie poddane zostały wszystkie inicjatywy ludowe i referenda fakultatywne²⁹⁹, które odbyły się w Szwajcarii od 1992 do 2021 r. ze szczególnym uwzględnieniem informacji dotyczących inicjatorów głosowań oraz rekomendacji partii politycznych. W analizie jakościowej szczegółowemu badaniu poddanych zostało sześć wybranych głosowań ludowych.

Podstawowym źródłem danych potrzebnych do przygotowania ww. analiz była strona internetowa www.swissvotes.ch będąca ogólnodostępną bazą danych zawierającą szczegółowe informacje dotyczące wszystkich głosowań ludowych, jakie odbyły się w Szwajcarii od 1848 r. Baza danych została stworzona przez Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu w Bernie. Na stronie udostępnione zostały informacje ogólne, lecz także można uzyskać dostęp do dokumentów szwajcarskich władz bądź dostępnych analiz politologicznych dotyczących każdego z głosowań.

Podstawowym źródłem informacji były również analizy głosowań ludowych (*Analyses des votations fédérales VOX*) przygotowywane przez ośrodek badań społecznych i politycznych *gfs.bern*, we współpracy z Uniwersytetami w Bernie, w Zurychu czy w Genewie i badania *VOTO* do których analizy przeprowadzają centrum badawcze *FORS* w Lozannie, Centrum Studiów nad Demokracją Aarau (*ZDA*) i Instytut *LINK* w Lucernie.

Jako ważne źródło należy wymienić również stronę *Année Politique Suisse APS* (<https://anneepolitique.swiss/>) – ośrodka analitycznego, również związanego z Uniwersytetem w Bernie, którego zadaniem od wielu lat jest przedstawianie analiz wszystkich istotnych wydarzeń w szwajcarskiej polityce.

Bardzo ważnym źródłem informacji były też wszystkie oficjalne dokumenty szwajcarskich władz: tj. opinie Parlamentu czy Rady Federalnej dotyczące poszczególnych głosowań ludowych, w których odnaleźć można nie tylko informacje dotyczące samych głosowań, lecz także ocenę zagadnień poddawanych pod ocenę obywateli i rekomendacje władz w sprawie poszczególnych głosowań (dostępne na stronach parlamentu – www.parlament.ch i rządu – www.admin.ch.)

Należy zaznaczyć, że ocena inicjatora danego głosowania nie we wszystkich przypadkach była zadaniem prostym. Przypadki nieklarowne (z powodu zbyt ogólnego opisu bądź

---

²⁹⁹ Referenda obligatoryjne, ze względu na brak podmiotu inicjującego, nie były uwzględnione w analizie.

niezgodności informacji w różnych dokumentach i analizach) były konsultowane z ośrodkiem badawczym Centre for Democracy in Aarau ZDA związanym z Uniwersytetem w Zurichu³⁰⁰ lub poddawane ocenie własnej autorki pracy.

6.1 Demokracja bezpośrednia a partie polityczne - analiza ilościowa

W pierwszej części analizy – ilościowej – dokonano przeglądu wszystkich inicjatyw ludowych i referendum fakultatywnych, które odbyły się w latach 1992-2021. Analiza koncentruje się z jednej strony na inicjatorach głosowań ludowych, z drugiej na rekomendacjach partii politycznych w każdym z nich. Analiza ta pozwala ocenić jaka jest bezpośrednia rola partii politycznych w demokracji bezpośredniej oraz odpowiedzieć na pytanie jaki jest jej charakter. Szczegółowa analiza została przedstawiona w postaci dwóch tabel – zob. załącznik nr 1 (inicjatywa ludowa) i załącznik nr 2 (referendum fakultatywne) do pracy.

W tej części badawczej autorka pracy stawia następujące hipotezy:

1. Demokracja bezpośrednia to arena widocznego konfliktu politycznego, w znacznej mierze partyjnego.
2. Inicjatywa ludowa i referendum fakultatywne to narzędzia wykorzystywane w walce politycznej przez partie polityczne – pozarządowe i rządowe.
3. Demokracja bezpośrednia pozwala partiom politycznym prowadzić aktywność opozycyjną.

---

³⁰⁰ Kontakt z prof. Uwe Serdültem.

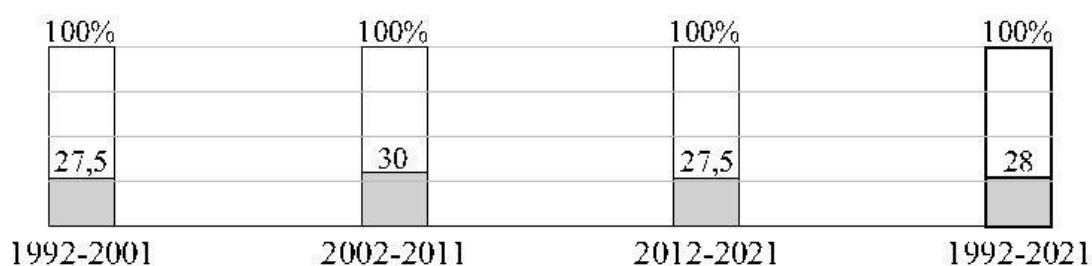
6.1.1 Inicjatywa ludowa i referendum fakultatywne jako narzędzia działań szwajcarskich partii politycznych

Pierwszym etapem analizy ilościowej było wskazanie inicjatorów wszystkich głosowań ludowych (inicjatyw i referendów fakultatywnych) w badanym okresie. Na podstawie analizy przygotowanych tabel można przedstawić następujące wnioski.

Inicjatywa ludowa

Przeprowadzona analiza pozwala stwierdzić, że w badanych latach (1992-2021) w Szwajcarii pod głosowanie zostało poddanych 121 inicjatyw ludowych. 34 z nich zostały ocenione jako zainicjowane przez partie (samodzielnie bądź we współpracy z innym aktorem politycznym, takim jak: inna partia polityczna, grupa interesu, organizacje czy stowarzyszenia społeczne³⁰¹). Inicjatywy partyjne stanowią więc 28% wszystkich inicjatyw nad którymi głosowali obywatele Szwajcarii w badanym okresie. Warto dodać, że procent partyjnych inicjatyw nie różnił się znacznie w kolejnych dziesięcioleciach (wyniósł 27,5% w pierwszym, 30% w drugim i 27,5% w trzecim dziesięcioleciu), utrzymuje się więc na stałym poziomie (zob. wykres poniżej).

Wykres 4. Udział procentowy głosowań zainicjowanych przez partie polityczne (inicjatywa ludowa)

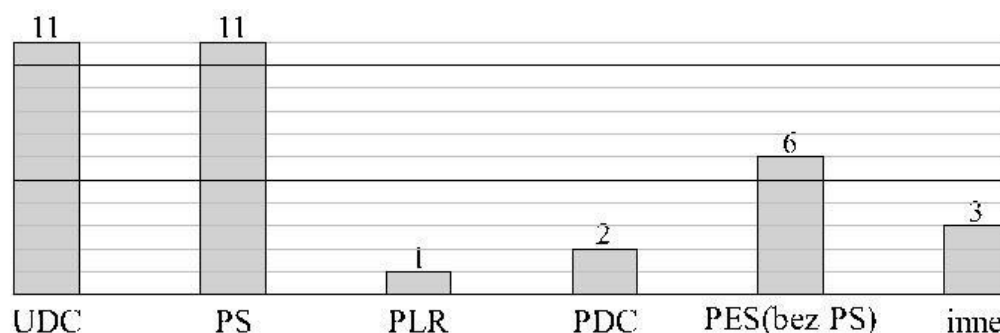

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 1)

³⁰¹ Należy podkreślić, że za inicjatywy partyjne autorka uważa tylko te inicjatywy, co do których dostępne informacje i analizy jasno wskazywały inicjatywę partyjną, samodzielnie bądź z innym aktorem politycznym lub społecznym. Określenie partii jako wspierającej inicjatora nie było uznawane za równoznaczne z inicjowaniem. W przypadku bardzo szerokich komitetów inicjujących (czasem łączących nawet całkowicie odmiennych aktorów), nawet jeśli wymieniona została w nich dana partia (ale nie została uznana za wiodącą), nie było uważane za inicjatywę partyjną. Partie polityczne brano pod uwagę to przede wszystkim partie większe, obecne w szwajcarskim parlamencie. Inicjatywa młodzieżówek partyjnych nie była uznawana za inicjatywę partyjną, nawet jeśli była popierana przez tzw. partię „matkę”. Inicjatywa pojedynczych członków danej partii nie była jednoznacznie uznawana za inicjatywę całej partii.

Biorąc pod uwagę cały badany okres można stwierdzić, że wiodącymi inicjatorami partyjnymi są dwie partie rządowe UDC oraz PS. W całym badanym okresie zainicjowały po 11 inicjatyw. Ważnym inicjatorem okazuje się również PES, która zainicjowała 6 inicjatyw (+ 2 inicjatywy razem z PS). Pojedyncze głosowania zostały zarządzane z inicjatywy pozostałych dwóch partii rządowych – PDC i PLR oraz partii mniejszych będących poza rządem, jak Démocrates suisses, Lega dei Ticinesi, GLP/PVL czy EVP/PEV (obrazuje to wykres poniżej).

Wykres. 5. Inicjatywy ludowe zainicjowane przez poszczególne partie polityczne (porównanie) w latach 1992-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 1)

Analizując kolejne dziesięciolecia można zauważyć pewne zmiany. Z każdym dziesięcioleciem coraz więcej inicjuje partia UDC – w pierwszym dziesięcioleciu zainicjowała tylko jedną inicjatywę, by w ostatnim dziesięcioleciu zainicjować aż 6. Jest to z pewnością związane ze zmianą charakteru UDC od lat 90. XX w. na partię bardziej konfliktową i populistyczną. Zmniejszyła się natomiast ilość inicjatyw PS (z 6 w pierwszym okresie do 2 w ostatnim – gdzie inicjowała wspólnie z PES)³⁰². Co zauważalne, wzrasta też ilość inicjatyw PES, partii pozarządowej, która jednak w ostatnich latach zyskuje coraz większe poparcie społeczeństwa (w wyborach 2019 r. uzyskała swój rekordowy wynik 13% poparcia³⁰³).

³⁰² Ta zmiana wydaje się trudna do oceny i wymagałaby przeprowadzenia szczegółowych badań w tym zakresie.

³⁰³ Zob.: *Force des partis au Conseil national: Suisse*, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.elections.admin.ch/fr/ch/ (dostęp 14.04.2023).

Głównymi partyjnymi inicjatorami inicjatyw ludowych okazują się więc być dwie partie rządowe UDC i PS. Inicjatywy UDC w znacznej mierze (w większości) dotyczyły kwestii polityki imigracyjnej, a także polityki zagranicznej w tym tej związanej z UE. Partia zainicjowała także głosowania w sprawach polityki finansowej (zw. z kwestią podatkową bądź ubezpieczeniową) czy wprowadzenia zmian systemu politycznego (dot. zwiększenia praw obywatelskich). Partia Socjaldemokratyczna inicjowała przede wszystkim propozycje związane z polityką społeczną i kwestią ubezpieczeń społecznych i zdrowotnych czy polityką podatkową. Pojawiły się zagadnienia związane z sprawami armii (w tym wprowadzania ograniczeń), a także inicjatywa związana z rozszerzeniem praw obywatelskich.

Obie partie inicjowały więc przede wszystkim głosowania w tematach dla siebie charakterystycznych i ważnych, dla których trudno było im znaleźć poparcie na forum rządu i parlamentu. Świadczą o tym rekomendacje pozostałych partii rządowych w sprawie wybranych głosowań inicjowanych przez UDC czy PS. (pozostałe partie rządowe sprzeciwiały się ich inicjatywom – zob. szerzej podpunkt 6.1.2.).

Jak już zostało wspomniane w rozdziale dotyczącym demokracji bezpośredniej, inicjatywy ludowe, choć liczne, rzadko kończą się sukcesem. Tak jest i w tym przypadku. Z 34 inicjatyw partyjnych jedynie 4 zostały zaakceptowane przez lud i kantony. Zaakceptowano dwie inicjatywy partii UDC (można także dodać, że dwie inicjatywy komitetu mocno związanego z partią UDC – *Le comité d'Egerkingen* – również zaakceptowano – te jednak nie zostały uznane w analizie za partyjne). Nie zaakceptowano ani jednej inicjatywy PS. Warto jednak przypomnieć, że inicjatywa może spełniać swoją rolę pośrednią – nawet, gdy zostanie odrzucona w głosowaniu powszechnym, może wywrzeć wpływ na dalszą legislację³⁰⁴. Poza tym wśród wygranych inicjatyw UDC znajdują się głosowania niezwykle istotne – np. inicjatywa *Contre immigration de masse* z 2014 r. dotyczyła zmian nie tylko w polityce imigracyjnej kraju, lecz także w znacznej mierze prowadzonej przez szwajcarskie władze polityce europejskiej (zob. szerzej podpunkt 6.2.3 w dalszej części pracy).

Zdarza się, że partie inicjują głosowania z innymi podmiotami. Widoczne jest to szczególnie w przypadku PS, która inicjuje z grupami interesu (przede wszystkim USS) oraz z partią zielonych.

Podsumowując należy podkreślić przede wszystkim wiodącą rolę UDC i PS w inicjowaniu inicjatyw ludowych w badanym okresie oraz wzrost inicjatyw ze strony zielonych (też w koalicji z PS).

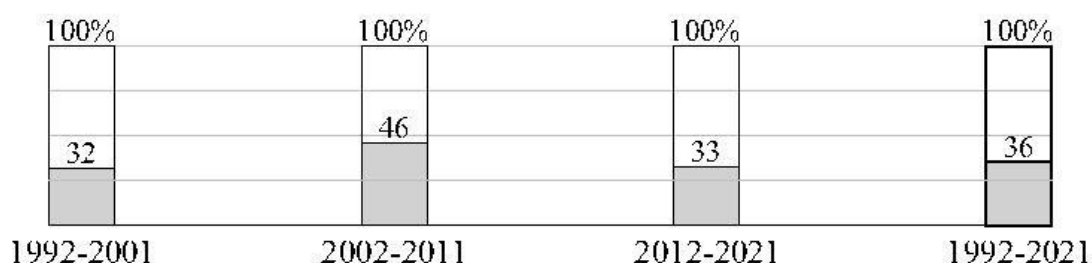
---

³⁰⁴ Szczegółowa analiza tego wpływu musiałaby jednak stać się przedmiotem innej pracy badawczej.

Referendum fakultatywne

W przypadku referendum fakultatywnego przeprowadzona analiza wskazuje, że w badanym okresie aż 36% referendum fakultatywnych zostało zainicjowanych przez partie polityczne (35 z 96 głosowań).

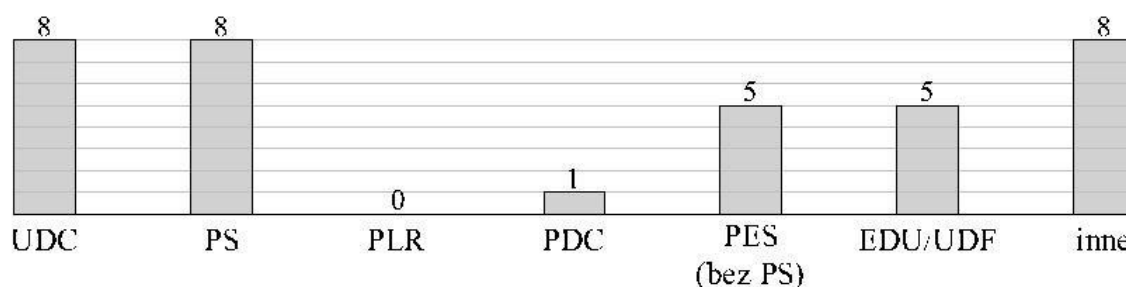
Wykres 6. Udział procentowy głosowań zainicjowanych przez partie polityczne (referendum fakultatywne)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 2)

Biorąc pod uwagę cały badany okres można, podobnie jak w przypadku inicjatyw zauważyć wiodącą rolę PS i UDC z partii rządowych, a także PES z partii pozarządowych. Podobnie jak w przypadku inicjatyw prawie w ogóle nie inicjują pozostałe dwie partie rządowe. Aktywną rolę w całym badanym okresie odegrała partia EDU/UDF (ale przede wszystkim w pierwszym dziesięcioleciu). Pozostałe partie inicjowały rzadziej – wśród nich znalazły się Lega czy DS (samodzielnie bądź wspólnie), czy pojedyncze inicjatywy Autopartei czy Partei der Arbeit.

Wykres 7. Referenda fakultatywne zainicjowane przez poszczególne partie polityczne (porównanie) w latach 1992-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 2)

Sytuacja w przypadku referendów fakultatywnych jest jednak o wiele bardziej skomplikowana i wymaga dodatkowych wyjaśnień. Inicjowanie referendów fakultatywnych przez partie wydaje się bardziej zróżnicowane – pojawia się o wiele więcej partii inicjujących, a także częściej zdarza się, że partie inicjują wspólnie (np. dwie lub trzy partie razem).

Po pierwsze widoczne są znaczące różnice, jeśli przeanalizujemy każde dziesięciolecie oddzielnie. W pierwszej dekadzie inicjowały głównie partie mniejsze, tj. EDU/UDF, PES, AutoPartei, Partei der Arbeit, Lega dei Ticinesi, Démocrates suisses. PS zainicjowała jedno referendum, a UDC żadnego.

W drugiej dekadzie cztery głosowania zainicjowała już UDC a dwa zainicjowała PS. Inicjowała też PES (dwa głosowania samodzielnie i dwa razem z PS), jedną PDC/CVP oraz pojedyncze DS oraz Lega i EDU/UDF.

Natomiast w trzecim dziesięcioleciu widać wzrost aktywności w inicjowaniu referendów przez PS i UDC oraz spadek aktywności mniejszych partii (z 11 głosowań zainicjowanych przez partie, aż 9 było zainicjowanych przez PS lub UDC).

Co warto podkreślić, w wielu przypadkach partie inicjowały wspólnie. Taka współpraca jest szczególnie widoczna między PS i PES (a także GLP). Należy więc podkreślić, że inicjatyw PES jest o wiele więcej niż przedstawia powyższa grafika³⁰⁵. Taka współpraca jest szczególnie zauważalna w ostatnim dziesięcioleciu. UDC również nie zawsze inicjowała samodzielnie

³⁰⁵ Autorka pracy koncentruje się jednak przede wszystkim na wyszczególnieniu największych partii rządowych.

(inicjowała m.in. z EDU, DS czy Lega dei Ticinesi). Analizując inicjatywy głosowań ludowych zauważalna jest także współpraca między DS i Legą.

Choć ogólna grafika przedstawiona powyżej jest zbyt generalizująca, pozwala jednak zauważyć, że podobnie jak przy inicjatywach ludowych, znaczącą rolę w inicjowaniu referendów fakultatywnych, szczególnie w ostatnim okresie, zaczęły odgrywać dwie partie rządowe UDC i PS. Należy także podkreślić znaczną aktywność PES i znaczącą współpracę w inicjowaniu PS z PES.

Partie PS i UDC inicjowały referenda fakultatywne w różnej tematyce (referendum fakultatywne to odpowiedź na narzucony już temat, w przeciwieństwie do inicjatywy), ale znalazły się wśród nich tematy ściśle związane z podstawowymi obszarami zainteresowań partii, tj. dla UDC kwestia polityki europejskiej czy azyłowej, ale także kwestie z zakresu polityki społecznej czy energetycznej. PS próbowała zatrzymać nowe rozwiązania prawne w kwestiach finansowych, podatkowych, ubezpieczeń, razem z PES w kwestiach dotyczących armii czy środowiska.

Inicjatywy partyjne w zakresie referendów okazały się sukcesem jedynie w kilku przypadkach (7 na 35 referenda), ale warto zaznaczyć, że w przeciwieństwie do inicjatyw tutaj PS udaje się osiągać więcej sukcesów (w 3 przypadkach, w tym też razem z PES). UDC udało się osiągnąć sukces raz.

Podsumowując należy zaznaczyć, że sytuacja związana z referendami fakultatywnymi jest nieco bardziej skomplikowana niż ta związana z inicjatywami ludowymi – przede wszystkim ze względu na większą ilość partii inicjujących i częste inicjowanie wspólne. Partie inicjują w sprawie narzuconych z góry tematów, tematyka jest więc różna. Analiza pokazuje jednak, że partie polityczne aktywnie uczestniczą w inicjowaniu referendów, i że znacząca część referendów fakultatywnych jest inicjowana przez partie rządowe – PS i UDC (a ich aktywność na tym polu znacząco wzrosła od lat 90.)

Jak pokazuje przeprowadzona analiza zarówno w przypadku inicjatyw ludowych, jak i referendów fakultatywnych, inicjatorami w znacznym stopniu okazują się partie polityczne. Są to często małe ugrupowania polityczne, ale co ważne są to również partie rządowe – przede wszystkim UDC i PS. Dwie pozostałe partie rządowe PLR i PDC inicjują sporadycznie. Łatwo zaobserwować również coraz większą aktywność w inicjowaniu PES, która jest partią pozarządową, ale zyskująca coraz większe poparcie. Można więc stwierdzić, że zarówno inicjatywa ludowa, jak i referendum fakultatywne to istotne narzędzia w politycznej aktywności partii politycznych.

6.1.2 Demokracja bezpośrednia jako arena partyjnego konfliktu

W tej części pracy dokonano analizy rekomendacji partii politycznych (czterech partii rządowych i PES³⁰⁶) we wszystkich głosowaniach ludowych związanych z inicjatywą ludową oraz referendum fakultatywnym w badanym okresie. Ta część analizy jest próbą odpowiedzi na pytanie czy zachowania partyjne na arenie demokracji bezpośredniej są widoczne i czy przyjmują określoną charakterystykę.

Należy zaznaczyć, że partie polityczne wydają swoje rekomendacje przy każdym głosowaniu ludowym. Najczęściej są to rekomendacje *za* bądź *przeciw*. Zdarzają się sytuacje, ale bardzo rzadko, kiedy partie nie przedstawiają określonego stanowiska³⁰⁷.

Inicjatywa ludowa

Analiza wszystkich inicjatyw ludowych wskazuje na istnienie pewnych stałych „koalicji” i „opozycji”, które widoczne są na arenie demokracji bezpośredniej. Co przede wszystkim warto zauważyć, to rzadka współpraca wszystkich czterech partii rządowych – występuje ona jedynie w 11% głosowań w sprawie zgłoszonych inicjatyw. Zdecydowanie częściej – aż w prawie 60% głosowań widoczny jest typowo lewicowo-prawicowy podział partii politycznych, w którym PS staje w konfrontacji do pozostałych trzech partii rządowych. Zauważalny jest również konflikt między partią UDC a pozostałymi partiami rządowymi, który wynosi dla badanego okresu 22% i który od lat 90. XX w. zauważalnie zwiększył się (z 12% do 30% i 25% w kolejnych dziesięcioleciach).

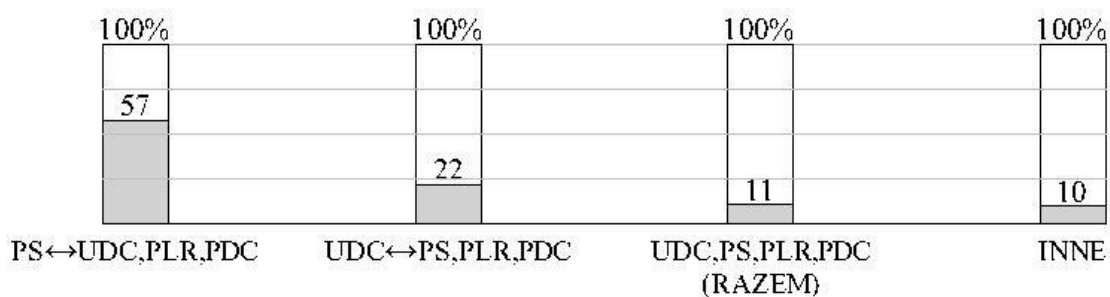
---

³⁰⁶ PES jest interesująca bowiem w ostatnich latach zyskuje coraz większe poparcie. Po wyborach w 2019 r. zaczęła nawet domagać się miejsca w rządzie. Na arenie demokracji bezpośredniej współpracuje z rządową PS.

³⁰⁷ Należy zaznaczyć, że dogłębna analiza, w jaki sposób i na jakich podstawach tworzyły się owe grupy poparcia i grupy sprzeciwu nie jest przedmiotem niniejszej pracy. Mogą one wynikać z różnych czynników, zarówno programowych, jak i związanych z „polityczną grą”.

Wykres 8. Rekomendacje partii politycznych w latach 1992-2021 – bloki konfliktu i współpracy (inicjatywa ludowa)

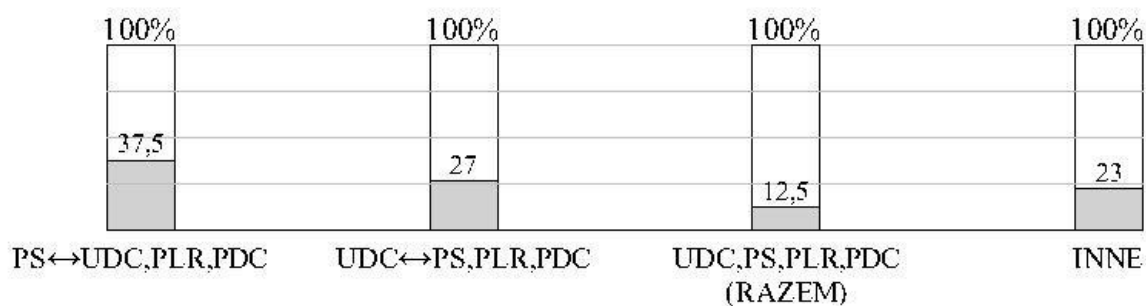
Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 1)

Głębsza analiza wskazuje także na silny blok współpracy między rządową PS i pozarządową PES, które bardzo często wspólnie sprzeciwiają się pozostałym partiom rządowym (w prawie wszystkich przypadkach, w których PS rekomendowała inaczej niż pozostałe trzy partie rządowe, PES do niej dołączała).

Analiza inicjatyw zainicjowanych przez partie polityczne pokazuje, że w przypadku inicjatyw ludowych zgłaszanych przez PS, partia zawsze stawała w opozycji do innych partii rządowych, które rekomendowały odrzucenie jej pomysłów. Podobnie jest w przypadku UDC – inne partie rządowe zawsze sprzeciwiały się inicjatywom UDC. Inicjatywy tych dwóch partii rządowych nie spotykały się więc z poparciem pozostałych partii z rządu. Ponownie i tutaj zauważalna jest współpraca PS i PES. Partie te w zdecydowanej większości przypadków wzajemnie wspierają swoje inicjatywy (czasami również wspólnie inicjują).

Referendum fakultatywne

Wykres 9. Rekomendacje partii politycznych w latach 1992-2021 – bloki konfliktu i współpracy (referendum fakultatywne)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie analizy danych umieszczonych w tabeli załączonej do pracy (załącznik nr 2)

W przypadku referendum fakultatywnego również współpraca wszystkich czterech partii jest bardzo mała (z każdym dziesięcioleciem jest coraz mniejsza; w latach 2012-2021 nie pojawiła się ani razu). Zauważalny jest podobnie jak w przypadku inicjatyw konflikt lewicowo-prawicowy (choć nieco na niższym poziomie) i konflikt partii rządowych z partią UDC. Na arenie referendum fakultatywnego częściej pojawiają się zróżnicowane stanowiska. Warto zwrócić uwagę na zwiększoną współpracę UDC i PLR w sprzeciwie wobec określonego ustawodawstwa, która pojawiła się w widoczny sposób szczególnie w ostatnim dziesięcioleciu (dotyczy jednak różnych zagadnień).

Zarówno partia UDC, jak i PS inicjując referenda fakultatywne stawały w opozycji do partii rządowych (UDC w 7 na 8 zainicjowanych referendów; PS we wszystkich przypadkach).

Przeprowadzona powyżej analiza rekomendacji partyjnych pozwala przedstawić pewne wnioski. Przede wszystkim arena demokracji bezpośredniej jest w znacznej mierze areną międzypartyjnej walki. Partie przedstawiając rekomendacje przy każdym głosowaniu ludowym zwracają się do obywateli (w tym przede wszystkim do swojego elektoratu) z jasnymi wytycznymi dotyczącymi głosowania. Z określonymi wcześniej rekomendacjami partia wchodzi z

pewnością w kampanie przedreferendalne, które czasem przyjmują charakter bardzo intensywnej walki politycznej (szczególnie, jeśli głosowanie dotyczy ważnej dla partii tematyki). Analiza rekomendacji partyjnych wskazuje na istnienie określonych bloków współpracy bądź konfliktu. Przede wszystkim najbardziej widoczny jest podział lewica-prawica, a więc umiejscawianie się PS w opozycji do pozostałych partii rządowych. Na drugim miejscu widać zaznaczanie się opozycyjnej postawy UDC względem pozostałych partii rządowych. Co ciekawe mocno zauważalna jest niski poziom współpracy na poziomie demokracji bezpośredniej wszystkich czterech partii rządowych. Warto także zwrócić uwagę na silny blok współpracy rządowej PS z pozarządową PES³⁰⁸. Wyniki te potwierdzają zaobserwowane we wcześniejszych badaniach tendencje, których nie było jeszcze widać w latach 80, ale stały się widoczne już po roku 2000³⁰⁹.

6.1.3 Podsumowanie analizy ilościowej

Przeprowadzona analiza ilościowa pozwala stwierdzić, że demokracja bezpośrednia jest przez partie wykorzystywana do walki międzypartyjnej i aktywności opozycyjnej, nie tylko w przypadku małych partii politycznych, lecz także partii dużych, które zasiadają w szwajcarskim rządzie. W znacznym stopniu UDC i PS (tworzące szwajcarski rząd od wielu lat) używają demokracji bezpośredniej do postawienia siebie w opozycji do większości parlamentarnej i rządu w określonych zagadnieniach. Inicjatywa ludowa służy im w inicjowaniu zagadnień dla siebie ważnych, które nie znajdują poparcia wśród innych partii, a referendum fakultatywne jest dla nich drogą sprzeciwu wobec ustalonego przez większość parlamentarną prawa. Pomimo bycia w rządzie partie UDC i PS prezentujące dwa skrajne bieguny szwajcarskiej sceny partyjnej aktywnie wykorzystują oba instrumenty demokracji bezpośredniej. Nie robią tego natomiast pozostałe partie rządowe.

Można też stwierdzić, że arena demokracji bezpośredniej jest w znacznej mierze areną walki międzypartyjnej, bowiem rekomendacje partyjne przy każdym głosowaniu są elementem stałym i jawnym – dostępnym dla wszystkich. Partie informują o swojej postawie zarówno inne partie, jak

---

³⁰⁸ Dla PES PS jest najbardziej naturalnym sojusznikiem (P. Sciarini, *Le Parti socialiste et les Verts: concurrence et défis*, [w:] *Voisinages et conflicts. Les partis politiques suisses en mouvement*, red. O. Mazzoleni, O. Meuwly, Editions Skaltine, Genewa 2013, s. 133-134.

³⁰⁹ Badania z lat 70. i 80. XX w. wskazywały przede wszystkim na podział na lewicę i prawicę (Zob. S. Hug, *Les coalitions référendaires*, [w:] *Elites politiques et peuple en Suisse. Analyses des votations fédérales: 1970-1987*, red. Y. Papadopoulos, Réalités sociales, Lozanna 1994, s. 57-82. Nowsze badania wskazują już na widoczną na arenie parlamentarnej, a także demokracji bezpośredniej, polaryzację (PS z jednej strony i UDC z drugiej). (Zob. J. Rosset i in., *Switzerland. When opposition is in government*, dz. cyt.)

i społeczeństwo, w tym swoich wyborców. Tutaj również widać szczególną rolę dwóch partii UDC i PS, które często stają w opozycji do pozostałych partnerów z rządu. Demokracja bezpośrednia jako końcowy etap *swiss decision making process* jest więc obszarem, w którym pojawia się silny polityczny konflikt międzypartyjny i w którym widać opozycyjną aktywność partii politycznych – szczególnie UDC i PS.

6.2 Demokracja bezpośrednia a partie polityczne – analiza jakościowa na przykładzie sześciu głosowań ludowych

W kontekście wyników analizy ilościowej, w tej części pracy dokonana zostanie analiza sześciu wybranych głosowań ludowych zainicjowanych przez dwie partie polityczne: Szwajcarską Partię Ludową (UDC) i Partię Socjaldemokratyczną (PS), które z narzędzi demokracji bezpośredniej korzystają w znaczący sposób i których opozycyjna postawa jest mocno zauważalna. Partie prezentują dwa odmienne bieguny szwajcarskiej sceny politycznej i od wielu lat są współtwórcami szwajcarskiego rządu. Różnią je polityczne poglądy, całkowicie odmienny elektorat i charakter.

Celem poniższej analizy jest próba odpowiedzi na pytanie w jakim celu dane partie inicjują głosowania ludowe oraz czy w obszarze demokracji bezpośredniej są w stanie aktywnie manifestować swoją opozycyjną postawę, a jeśli tak, jaki przyjmuje ona charakter.

Głębszej analizie poddane zostaną dwa wymiary poszczególnych głosowań ludowych. Z jednej strony przeanalizowany zostanie wymiar polityczny, w którym szczególna uwaga zostanie poświęcona analizie partyjnych celów i charakterze politycznej argumentacji. Z drugiej – wymiar społeczny, w którym analizie poddane zostaną podziały społeczne, które ujawniły się w trakcie głosowań, ze szczególnym uwzględnieniem preferencji partyjnych wśród głosujących. Ten wymiar pozwoli przyjrzeć się reakcji społecznej na działalność partyjną w ramach demokracji bezpośredniej.

W tej części badawczej pracy autorka pracy stawia następujące hipotezy:

Hipotezy badawcze:

1. Partie korzystają z demokracji bezpośredniej do promowania własnych celów politycznych oraz do przeforsowania własnego programu politycznego – jego głównych, zasadniczych punktów (wiedząc, że nie mają one szerszego poparcia w rządzie i parlamencie).

2. Partie korzystają z demokracji bezpośredniej jako narzędzia sprzeciwu wobec większości rządzącej. Pomimo bycia w Radzie Federalnej podejmują próby wprowadzenia własnej, odmiennej od rządowej, polityki za pomocą demokracji bezpośredniej, która omija procesy negocjacyjne na poziomie elit. (Za pomocą demokracji bezpośredniej jawnie i aktywnie sytuują się więc w pozycji opozycyjnej).
3. Inicjatywy partyjne są popierane przez wyborców danej partii – partie mogą więc w inicjowanych przez siebie głosowaniach ludowych liczyć na własny elektorat.

Sześć głosowań ludowych, które zostały poddane analizie, wybranych zostało na bazie następujących kryteriów: wybrano po trzy głosowania dla każdej z partii; wybrano po jednym głosowaniu z każdego dziesięciolecia badanego okresu pomiędzy 1992 r. i 2021 r. (1992-2001; 2002-2011; 2012-2021); wybrano głosowania z najlepszym wynikiem dla danej partii w danym dziesięcioleciu. Analizie poddane są głosowania inicjowane bezpośrednio przez daną partię (samodzielnie, bez innej partii, grupy interesu czy innej znaczącej siły społecznej lub politycznej).

6.2.1 Inicjatywa ludowa *Contre l'immigration clandestine* (01.12.1996, UDC)

Na początku lat 90. XX w. Szwajcarska Partia Ludowa zainicjowała głosowanie w sprawie ograniczenia nielegalnej imigracji. Pod naciskiem swojej zuryskiej sekcji kantonalej UDC postanowiła dokonać zdecydowanej krytyki polityki azylowej prowadzonej w kraju. Według partii, pomimo wielokrotnych zapewnień ze strony politycznych władz, nie istniało w Szwajcarii odpowiednio przygotowane prawo, które zapobiegałoby licznym nadużyciom w kwestiach związanych z przyznawaniem prawa do azylu. Inicjatywa była więc próbą dokonania stanowczych zmian w tym zakresie, dzięki którym sama procedura azylowa w Szwajcarii stałaby się dla przybywających do kraju osób zdecydowanie mniej atrakcyjna.

W założeniu inicjujący chcieli przede wszystkim zapobiec napływowi zbyt dużej ilości obcokrajowców przybywających do kraju nielegalnie i nadużywaniu przez nich prawa do azylu (warto zaznaczyć, że lata 1990 i 1991 były pod względem liczby złożonych wniosków azylowych rekordowe³¹⁰). Partia UDC domagała się wprowadzenie zakazu rozpatrywania wniosków o azyl od osób, które wjechały do kraju nielegalnie (z zaznaczeniem, że osoby, wobec których istnieje ryzyko, że staną się ofiarami prześladowania, nie będą odsyłane do kraju pochodzenia).

---

³¹⁰ Zob. szerzej: *Évolution des demandes d'asile*, L'Association Vivre Ensemble, <https://asile.ch/statistique/les-donnees-statistiques/evolution-demandes-dasile/> (dostęp 27.03.2023).

Postulowała również zakaz wykonywania pracy zarobkowej przez osoby wnioskujące w trakcie trwania procedury azylowej, a w przypadku uzyskania takiego pozwolenia, ich dochody powinny zostać powierzone w zarząd Konfederacji, która miałaby prawo odliczania kwoty niezbędnej do pokrycia kosztów utrzymania wnioskodawcy i innych kosztów przez niego spowodowanych, i wypłacenia pozostałych środków tylko w przypadku udzielenia azylu lub opuszczenia Szwajcarii przez daną osobę. Projekt UDC przewidywał również znaczne ograniczenie prawa do odwołania się osób ubiegających się o azyl od negatywnej decyzji władz³¹¹.

Inicjatywie UDC sprzeciwiły się szwajcarskie władze (zarówno Rada Federalna, jak i Parlament zarekomendowały odrzucenie inicjatywy), a także pozostałe partie rządowe. 1 grudnia 1996 r. inicjatywa została odrzucona zarówno przez naród (46% za), jak i kantony (10 2/2 za), przy średniej partycypacji 47% uprawnionych do głosowania obywateli³¹².

Wymiar polityczny

Polityka azylowa jest niezwykle ważnym obszarem działalności politycznej szwajcarskich władz. Konfederacja Szwajcarii od dawna jest bowiem atrakcyjnym miejscem i celem nie tylko imigrantów zarobkowych, ale i osób, które z różnych powodów ubiegają się o azyl w innym państwie. Na początku lat 90. XX w. w Szwajcarii liczba osób starających się o azyl znacząco wzrosła, co stało się przyczyną szerszej debaty politycznej i społecznej na temat prowadzonej przez kraj polityki względem azylantów. Problemem był fakt, że część z nich przybywała do kraju nielegalnie, a niektórzy ubiegali się o status uchodźcy w znacznym stopniu naruszając podstawowe zasady procedury azylowej. Szwajcaria jednak zawsze podkreślała konieczność zachowania swoich tradycji humanitarnych w tym zakresie.

Władze Szwajcarii zaznaczając konieczność zajęcia się zagadnieniem polityki azylowej oraz podjęcia odpowiednich kroków w celu zapobiegania nie tylko nielegalnej imigracji do kraju, lecz także nadużyciom w zakresie procedury azylowej, podkreślały jednak, że proponowana inicjatywa UDC nie jest w stanie przyczynić się do rozwiązania problemów, które sama wymienia. Przede wszystkim zaznaczano, że niedługo po pojawieniu się znacznego wzrostu wniosków o azyl w Szwajcarii na początku lat 90. zarówno Rada Federalna, jak i Parlament podjęły już szereg stosownych zmian – przyśpieszono procedurę azylową (skracając ją w zdecydowanej większości

---

³¹¹ Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire *Contre l'immigration clandestine* du 22 mars 1996, (FF 1996 / 1270), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/1996/1_1321_1270_1157/fr (dostęp 26.03.2023).

³¹² *Votation No 432, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 01.12.1996)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/19961201/det432.html (dostęp 26.03.2023).

przypadków do sześciu miesięcy), podjęto działania w zakresie skutecznej walki z nadużyciami czy też ściślejszego egzekwowania wydalania z kraju osób, którym prawa do azylu odmówiono. Ponadto wprowadzono uregulowania w kwestii podejmowania aktywności zarobkowej przez osoby ubiegające się o azyl. Wprowadzone modyfikacje przyniosły widoczne skutki w postaci znaczącego zmniejszenia się ilości składanych wniosków o azyl oraz toczących się postępowań. Cele, które stawiają przed sobą inicjatorzy, wydają się więc w znacznej mierze osiągnięte, a sama inicjatywa już nieaktualna. Poza tym, jak zaznaczają władze, wymagania, które stawia inicjatywa mogą być w znacznej mierze niezgodne z międzynarodowym prawem, tj. Konwencja Genewska, która kategorycznie zabrania wydalania osób, którym może grozić niebezpieczeństwo w kraju ich pochodzenia, czy inne międzynarodowe porozumienia w zakresie kwestii azylowych, które Szwajcaria respektuje, bądź do których zamierza w przyszłości dołączyć. Ponadto projekt UDC dotyczący zarządzania dochodami wymagałby zaangażowania znacznej liczby nowych urzędników i byłby niezwykle kosztowny.

Władze podkreślały również, że prawo dotyczące polityki azylowej musi pozwalać reagować im na bieżąco, w zależności od zmieniającej się sytuacji międzynarodowej, tj. wybuch wojny. Wpisanie rozwiązań prawa azylowego na poziom konstytucji mógłby powodować zbyt małą elastyczność w działaniu i opóźnioną reakcję władz³¹³.

Inicjatywie sprzeciwił się szwajcarski rząd, jak i większość parlamentarna³¹⁴. Sprzeciwiły się jej również pozostałe partie rządowe oraz PEV, PES, AdI, PLS, PST. Szwajcarską Partię Ludową wsparły natomiast: UDF, PSL, Lega i DS³¹⁵.

W swoim projekcie UDC podkreślała z kolei przede wszystkim konieczność ograniczenia nielegalnej imigracji do kraju oraz wprowadzenia takich zmian w zakresie prawa i procedury azylowej, aby ubieganie się o status uchodźcy stało się po prostu nieatrakcyjne finansowo. Podkreślała, że prawo powinno jednak nadal zapewniać ochronę rzeczywistym uchodźcom zgodnie z umowami i zobowiązaniami międzynarodowymi oraz prowadzoną od lat polityką humanitarną państwa.

Inicjując głosowanie w sprawie polityki azylowej partia UDC zaznaczała, że każdego roku do Szwajcarii pod przykrywką prawa azylowego przybywa nielegalnie wielu imigrantów. Okazuje się jednak, że tylko kilkanaście procent z nich to osoby, które rzeczywiście potrzebują pomocy.

---

³¹³ *Votation populaire du 1er décembre 1996. Explications du Conseil fédéral* (brochure explicative), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/bk/fr/home/documentation/votations/votation-populaire-du-1-decembre-1996.html (dostęp 26.03.2023), s. 7-9.

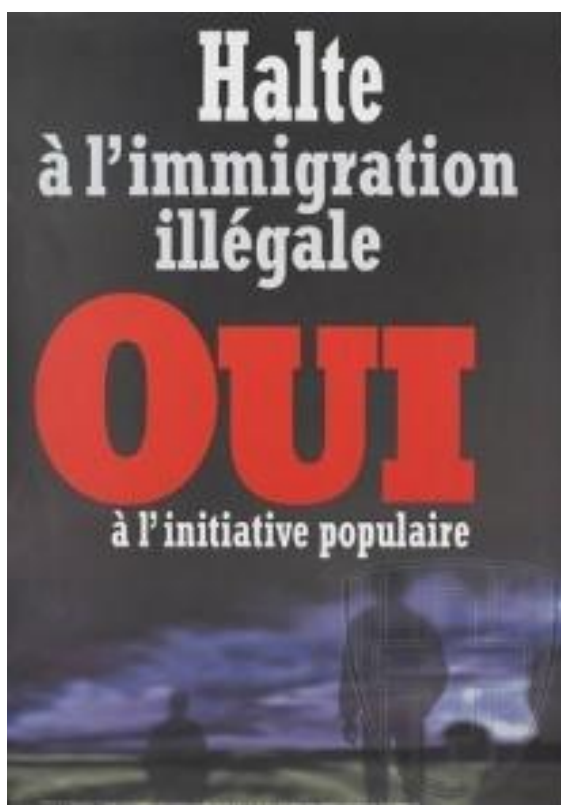
³¹⁴ Rada Narodowa 36 głosów za do 139 na nie, Rada Kantonów 3 do 35.

³¹⁵ *Poids électoraux (Initiative contre l'immigration clandestine)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/432.00/strengths> (dostęp 26.03.2023).

Nadużycia w kwestiach azylowych są na tyle duże, że znacząco obciążają budżet federacji, kantonów i gmin. Jak podkreślała Szwajcarska Partia Ludowa ani Rada Federalna, ani Parlament, nie podjęły wystarczających kroków, które rozwiązałyby ten problem, dlatego decyzja powinna zostać podjęta bezpośrednio przez obywateli, którzy na co dzień mierzą się ze skutkami imigracji³¹⁶.

Obawę przed napływem nielegalnych imigrantów UDC zobrazowała za pomocą plakatu, którego używała podczas kampanii przedreferendalnej, ewidentnie bazującego na takich uczuciach, jak strach i niepewność przed niekontrolowanym napływem obcokrajowców (zob. rys. poniżej).

Rys. 1. Inicjatywa przeciwko nielegalnej imigracji (1996, UDC)

Źródło: *Halte à l'immigration illégale, Oui à l'initiative populaire (image)*, Comité d'action contre l'immigration illégale (Zurich) (commanditaire), J.E. Wolfensberger (Zürich) (imprimeur), Zurich 1996, www.posters.nb.admin.ch/discovery/fulldisplay/alma991000287679703978/41SNL_53_INST:posters?lang=fr (dostęp 26.03.2023).

³¹⁶ *Votation populaire du 1er décembre 1996. Explications du Conseil fédéral* (brochure explicative), dz. cyt., s. 6.

Inicjując głosowanie w sprawie ograniczenia nielegalnej imigracji oraz zmian w zakresie procedur azylowych Szwajcarska Partia Ludowa odwołała się do jednego z podstawowych punktów swojego politycznego programu. W broszurze programowej z 1991 r. UDC wyraźnie zaznaczała, że problematyka azylowa w kraju stała się alarmująca i wymaga rozwiązania. Postulowała m.in. konsekwentne egzekwowanie prawa azylowego czy konieczność znalezienie rozwiązań, które zmniejszyłyby atrakcyjność Szwajcarii dla *uchodźców ekonomicznych*, zaznaczając jednocześnie konieczność udzielania pomocy osobom naprawdę zagrożonym i współpracy na gruncie europejskim³¹⁷.

UDC rozpoczęła zbieranie podpisów pod inicjatywą w kwietniu 1992 r. (oficjalnie zgłaszając ją w październiku 1993 r.³¹⁸), a więc po wyborach parlamentarnych, które odbyły się w październiku 1991 r. Jednak zagadnienie polityki azylowej było jednym z najważniejszych punktów przedwyborczej walki i jednym z podstawowych kwestii podnoszonych przez UDC (zwłaszcza jej sekcję zuryską) w debacie przedwyborczej³¹⁹.

Wymiar społeczny

Tematyka, jakiej podjęła się w swojej inicjatywie Szwajcarska Partia Ludowa, była przez obywateli uważana za ważną i znaczącą dla kraju³²⁰. Zagadnienie dotyczące kwestii związanych z polityką azylową wzbudziło wśród społeczeństwa wyraziste i konfliktowe postawy. Debata publiczna poprzedzająca głosowanie ludowe opierała się przede wszystkim na ogólnych rozważaniach dotyczących kwestii uchodźców (a także imigrantów w ogóle), w mniejszym stopniu na szczegółowych rozważaniach na temat samych zmian w zakresie procedur azylowych³²¹.

Jak wskazują badania, decydujący wpływ na zachowania wyborcze podczas głosowania ludowego wywarła orientacja lewica-prawica oraz orientacja partyjna.

---

³¹⁷ SVP von A-Z. *Parteiprogramm '91*, Generalsekretariat SVP Schweiz, kontakt osobisty (28.03.2023), s. 5.

³¹⁸ *Initiative populaire fédérale contre l'immigration clandestine* (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis238.html (dostęp 28.03.2023).

³¹⁹ M. Rinderknecht, *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Dossier: Eidgenössische Wahlen 1991*, Année Politique Suisse, Institut für Politikwissenschaft Universität Bern, Berno 1991, <https://anneepolitique.swiss/dossiers/735-dossier-eidgenossische-wahlen-1991> (dostęp 28.03.2023), s. 3.

³²⁰ Zob.: *Tableau 1.3: Perception du degré d'importance des projets de loi (en pourcent des voix)*, [w:] S. Hardmeier, *Analyse des votations fédérales du 1er décembre 1996*, VOX nr 60, GfS i IPZ, Zurich 1997, <https://swissvotes.ch/attachments/3ac8abe282f2e364f92f34bd1a903ebfbce88fd4221a599630ed0c82ccf3519> (dostęp 28.03.2023), s. 7.

³²¹ Zob.: *Tableau 2.1: Perception du contenu des projets de loi*, tamże, s. 9.

Osoby sytuujące siebie po lewej stronie politycznego spektrum zdecydowanie odrzuciły inicjatywę UDC (jedynie 16% z nich zagłosowało na tak). Te, które znajdują się po prawej stronie poparły ją (59% za). Osoby znajdujące się w centrum nieznacznie ją odrzuciły (43% na tak).

Jeśli chodzi o powiązania partyjne, jedynie 20% zwolenników Partii Socjaldemokratycznej poparło inicjatywę, podczas gdy aż 75% wyborców UDC zagłosowało za pomysłem swojej partii. Zwolennicy pozostałych dwóch partii wchodzących w skład rządu odrzucili inicjatywę³²².

Widocznym podziałem, który został uwydatniony przez głosowanie był podział obywateli na tych, którzy pragną Szwajcarii otwartej, i tych, którzy chcą, żeby kraj pozostał raczej zamknięty. Ci pierwsi zdecydowanie odrzucili propozycję UDC. Inicjatywę odrzuciły też w znacznej mierze osoby z wyższym wykształceniem, a także osoby młode (do 39 r.ż.) i starsze (po 70 r.ż.)³²³. Główną motywacją odrzucenia inicjatywy były względy, które określić można mianem emocjonalnych. Sprzeciw wobec projektu UDC w znaczący sposób opierał się bowiem na argumentach podkreślających jego ksenofobiczność, nawet nieludzki charakter oraz jego pochodzenie (Ch. Blocher)³²⁴. Zwolennicy podkreślali z kolei ogólną konieczność ograniczenia nielegalnej imigracji i jej kontroli, ale wskazywali także (lecz w mniejszym stopniu) na względy ekonomiczne, związane na przykład z problematyką na rynku pracy³²⁵.

Zaproponowana przez Szwajcarską Partię Ludową inicjatywa stała się manifestacją jej programu politycznego. Ponieważ była to pierwsza inicjatywa podjęta przez UDC na poziomie federalnym, stała się również testem potencjału mobilizacyjnego partii. Głosowanie ws. polityki azylowej uwidocznilo w społeczeństwie podziały typowo partyjne. Pomimo przegranej UDC, partii udało się wprowadzić do debaty politycznej bardzo ważne dla niej zagadnienie i w znacznej mierze pozyskać poparcie swojego elektoratu. Występując z inicjatywą Partia Ludowa stanęła w opozycji zarówno do szwajcarskich władz, jak i do pozostałych trzech partii rządowych, z którymi współtworzy szwajcarski rząd.

Uznając działania rządu (w skład którego wchodzi) i większości parlamentarnej za niewystarczające, a wręcz szkodliwe dla kraju, wyraziła konieczność wprowadzenia tematu polityki azylowej na forum publiczne i poddania go pod bezpośrednią ocenę obywateli.

---

³²² *Tableau 2.2: Le comportement de vote dans le cadre de l'initiative contre l'asile selon des caractéristiques politiques*, tamże, s. 11.

³²³ *Tableau 2.3: Le comportement de vote dans le cadre de l'initiative contre l'asile selon des caractéristiques sociales*, tamże, s. 12.

³²⁴ *Tableau 2.4: Les motivations spontanées des opposants au projet*, tamże, s. 14.

³²⁵ *Tableau 2.5: Les motivations spontanées des adhérents au projet*, tamże, s. 15.

6.2.2 Inicjatywa ludowa *Pour le renvoi des étrangers criminels (Initiative sur le renvoi)* (28.11.2010, UDC).

W 2010 r. z inicjatywy Szwajcarskiej Partii Ludowej odbyło się głosowanie ludowe w sprawie deportacji z kraju obcokrajowców, którzy dopuścili się przestępstwa.

W swoim projekcie UDC domagała się pozbawienia prawa do przebywania na terytorium Szwajcarii cudzoziemcom, którzy zostali skazani wyrokiem za zabójstwo, gwałt lub inne poważne przestępstwo seksualne, a także za akt przemocy o innym charakterze, taki, jak: rozbój, handel ludźmi, handel narkotykami czy włamanie. Tego samego domagała się także wobec obcokrajowców, którzy nienależnie pobierali świadczenia z tytułu ubezpieczenia społecznego czy pomocy społecznej.

Cudzoziemcy, którzy z wyżej wymienionych powodów zostaliby pozbawieni zezwolenia na pobyt w kraju musieliby zostać deportowani przez właściwe organy państwowe i otrzymaliby zakaz wjazdu do kraju przez okres od 5-15 lat. (W przypadku recydywy, zakaz wjazdu do kraju miałby wynieść 20 lat). Obcokrajowcy, którzy naruszyliby zakaz wjazdu lub wjeżdżają do kraju nielegalnie, powinni zostać ukarani zgodnie z ustalonymi przepisami³²⁶.

Władze odrzuciły propozycję UDC i wystosowały własny kontrprojekt. Inicjatywie sprzeciwiły się również pozostałe partie rządowe. W głosowaniu ludowym, które odbyło się dnia 28 listopada 2010 r. obywatele i kantony zaakceptowali inicjatywę Szwajcarskiej Partii Ludowej (52% ludności i 15 5/2 kantonów za), odrzucając kontrprojekt zaproponowany przez parlament (46% na tak, żaden kanton nie poparł kontrprojektu). Partycypacja w głosowaniu wyniosła 53%³²⁷.

Wymiar polityczny

Ze względu na imigrancki charakter kraju, debata publiczna w Szwajcarii często dotyczy polityki imigracyjnej. Wysoki wskaźnik poziomu przestępczości wśród obcokrajowców, obserwowany w Szwajcarii, kieruje polityczny i społeczny dyskurs o migracji w różnych kierunkach. Inicjatywa dotycząca deportacji obcokrajowców, którzy dopuścili się przestępstwa stała się impulsem do politycznych rozmów nie tylko o polityce państwa względem

---

³²⁶ Arrêté fédéral relatif à l'initiative populaire *Pour le renvoi des étrangers criminels (Initiative sur le renvoi)* du 18 juin 2010, L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/fga/2010/717/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-fga-2010-717-fr-pdf-a.pdf, s. 3853-3854 (dostęp: 22.03.2023).

³²⁷ *Votation No 552. Tableau récapitulatif (Votation populaire du 28.11.2010)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20101128/det552.html (dostęp: 22.03.2023).

obcokrajowców w ogóle, lecz także o polityce bezpieczeństwa czy możliwościach lepszego włączenia w życie społeczne osób spoza kraju, a więc o polityce integracyjnej.

Dotychczas obowiązujące przepisy pozwalały już władzom na odebranie prawa pobytu obcokrajowcom skazanym za przestępstwo. Istniały także regulacje związane z problematyką nadużyć świadczeń społecznych. Jednak decyzje w tych sprawach w znacznej mierze zobowiązane były podejmować sądy i władze kantonalne. Orzekały one nie w sposób automatyczny, lecz indywidualnie, w poszczególnych przypadkach. Problematiczna okazała się stosowana przez kantony praktyka – niejednolita i zależna od prawa każdego z kantonów³²⁸.

Inicjatywa Szwajcarskiej Partii Ludowej została przez władze uznana za zbyt radykalną, niespójną i niemożliwą do wprowadzenia w praktyce. Rada Federalna zarekomendowała jej odrzucenie. Stała po stronie kontrpropozycji, którą uznała za zdecydowanie lepiej przemyślaną. Zarówno projekt UDC, jak i parlamentarna kontrpropozycja proponują przepisy dotyczące odbierania prawa pobytu w kraju cudzoziemcom, którzy zostali skazani za przestępstwo. Według władz kontrpropozycja tym różni się od inicjatywy, że może zostać w praktyce rzeczywiście zrealizowana i nie narusza przepisów konstytucji, ani umów międzynarodowych. Jak zaznaczali przedstawiciele władz lista przestępstw wymienionych w inicjatywie, za które miałyby grozić deportacja, nie jest wystarczająca. Poza tym należy w decyzjach o deportacji brać pod uwagę przede wszystkim wagę czynu przestępczego – w innym przypadku może dochodzić do sytuacji absurdalnych, w których deportuje się osobę za czyn przestępczy o małej wadze, który jest przedstawiony na liście przez inicjatorów, a pozostawia się w kraju przestępcę, który dopuścił się znacznego przestępstwa, lecz popełnił czyn, którego na liście nie ma. Kontrpropozycja ma być w tym zakresie bardziej racjonalna, a ewentualna decyzja o deportacji ma się opierać m.in. na długości orzeczonej kary oraz ma obejmować wszystkie poważne przestępstwa. Propozycja władz odrzucała więc pewną automatyczność w odbieraniu prawa do pobytu w kraju proponowaną przez UDC, na rzecz bardziej wyważonych decyzji.

Problemem dla władz była również niezgodność inicjatywy ze szwajcarską konstytucją³²⁹ oraz niektórymi umowami międzynarodowymi, tj. umowa o swobodnym przepływie osób zawarta z UE czy prawa podstawowe.

W kontrpropozycji pojawiły się ponadto postanowienia dotyczące integracji, która według władz odpowiednio wspierana na każdym z poziomów federalnych mogłaby zapobiegać

---

³²⁸ *Votation populaire du 28 novembre 2010. Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/2b5c4fe1ebfd88851b362246bfb5e134c34cf8bb8e1f4c0ccb8bcb9707dc9f82> (dostęp 22.03.2023), s. 7.

³²⁹ Chodzi o art. 5 i 36 Konstytucji Szwajcarii (zasada proporcjonalności).

przestępczości wśród obcokrajowców. Integracja miałaby być rozumiana przede wszystkim jako tworzenie korzystnych warunków dla ludności zagranicznej, w taki sposób, aby posiadała ona takie same możliwości jak Szwajcarzy do uczestnictwa w życiu gospodarczym, społecznym i kulturalnym³³⁰.

Inicjatywę odrzuciły również obie izby parlamentu, rekomendując głosowanie za przygotowaną kontrpropozycją³³¹. Projektowi UDC sprzeciwiły się także pozostałe partie rządowe. UDC wsparły mniejsze partie: UDF, PSL, Lega i DS³³². W przypadku kontrpropozycji PDC i PLR (a także PBD) wyraziły dla niej wsparcie, podczas gdy UDC oraz PS (i PES) rekomendowały głosowanie na nie³³³.

Inicjująca głosowanie Szwajcarska Partia Ludowa oparła swoją argumentację przede wszystkim na konieczności wprowadzenia wyższego poziomu bezpieczeństwa w kraju. Według danych statystycznych podawanych przez UDC, to obcokrajowcy są odpowiedzialni za większość przestępstw, które mają miejsce w Szwajcarii. Sytuacja ta jest w głównej mierze wynikiem niekontrolowanej masowej migracji do kraju i opieszałości szwajcarskiego systemu sprawiedliwości. Wzrost przestępczości i coraz bardziej ograniczone możliwości dbania o bezpieczeństwo społeczne powodują, że obywatele, w tym zarówno osoby starsze, jak i młodzi, nie mogą już czuć się bezpiecznie w swoim własnym kraju. Poza tym, jak zaznaczali inicjatorzy, obcokrajowcy w znaczący sposób nadużywają pomocy opieki społecznej.

Inicjatywa ma przede wszystkim odpowiadać na potrzeby Szwajcarów, którzy chcą większego bezpieczeństwa, szczelniejszych granic, a także sprawniejszego i skuteczniejszego systemu karania przestępców. (Inicjatorzy przewidują, że przyjęcie ich projektu skutkowałoby ok 1 500 deportacjami rocznie.)

Inicjatorzy w całości odrzucili projekt kontrpropozycji, uważając go za nieefektywny. Jego celem, jak zaznaczają, jest wpisanie do konstytucji prawa międzynarodowego i postawienie go powyżej prawa szwajcarskiego, co w zasadzie uniemożliwi deportację groźnych przestępców. Sceptycznie ocenili także skoncentrowanie się władz na procesie integracji³³⁴.

Charakter politycznej argumentacji Szwajcarskiej Partii Ludowej w bardzo dobry sposób obrazują jej plakaty przedreferendalne. Oba wydają się przemawiać jednym tonem – tylko

---

³³⁰ *Votation populaire du 28 novembre 2010. Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), dz. cyt., s. 14-19.

³³¹ Głosowanie ws. inicjatywy UDC - Rada Narodowa (82 na tak, 92 na nie), Rada Kantonów (5 na tak, 26 na nie).

³³² *Poids électoraux (Initiative sur le renvoi)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/552.10/strengths> (dostęp 22.03.2023).

³³³ *Poids électoraux (Contre-projet à l'initiative sur le renvoi)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/552.20/strengths>, (dostęp: 22.03.2023).

³³⁴ *Votation populaire du 28 novembre 2010. Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), dz. cyt., s.12.

bezpośrednie wyrzucenie „czarnych owiec” ze Szwajcarii pozwoli obywatelom czuć się bezpiecznie. Oba plakaty wydają się bazować na lęku i niechęci wobec obcych.

Rys 2. Initiative sur le renvoi (UDC) (1)

Źródło: Oficjalna strona internetowa Szwajcarskiej Partii Ludowej SVP/UDC, www.udc.ch/actualites/publications/communiqués-de-presse/le-conseil-des-etats-continue-de-faire-obstruction-a-linitiative-pour-le-renvoi-des-etrangiers-criminels/ (dostęp 23.03.2023).

Rys 3. Initiative sur le renvoi (UDC) (2)

Źródło: TF1 INFO, *Photos – Suisse: l'UDC, ce parti populiste abonné aux affiches chocs*, 19.10.2015, www.tf1info.fr/international/photos-suisse-ludc-ce-parti-populiste-abonne-aux-affiches-chocs-1534195.html (dostęp 23.03.2023).

Podejmując się inicjatywy dotyczącej wydalenia z kraju obcokrajowców skazanych za przestępstwo, UDC odniosła się do trzech podstawowych zagadnień: polityki imigracyjnej i integracyjnej oraz polityki bezpieczeństwa. Zagadnienia te były wówczas (ale i są obecnie) ważnymi elementami programu politycznego Szwajcarskiej Partii Ludowej.

UDC od wielu lat poddaje krytyce zbyt łagodną politykę imigracyjną kraju. Jak zaznacza, u jej podstaw nie leży ksenofobia czy chęć całkowitej izolacji, lecz troska o stabilność społeczną w państwie. Lewicową ideę wielokulturowości uznaje za u podstawy złudną. Wskazując wysoki odsetek bezrobocia i przestępczości wśród imigrantów zwraca uwagę na konieczność zadbania o bezpieczeństwo obywateli oraz żąda podjęcia stanowczych działań ograniczających masową imigrację. Domaga się także ograniczeń pomocy społecznej dla obcokrajowców. Integrację uważa, za sprawę przyjezdnych, a nie państwa, i podkreśla, że musi ona podlegać restrykcyjnym kryteriom. UDC w swoim programie odmawiała nawet możliwości uzyskania prawa do pobytu osobom, które chcą skorzystać z zasiłków bądź świadczeń socjalnych, a także postulowała odbieranie szwajcarskiego obywatelstwa tym, którzy w przeciągu pięciu lat od jego otrzymania dopuszczają się przestępstwa lub przemocy. Za konieczne w kwestii imigracji i bezpieczeństwa uznaje także wywyższanie prawa szwajcarskiego ponad prawo międzynarodowe³³⁵.

Szwajcarska Partia Ludowa uznaje dbanie o bezpieczeństwo za jedno z podstawowych zadań państwa. W obliczu wzrastającej przestępczości w kraju, UDC postulowała zwiększenie środków na organy porządkowe, w tym przede wszystkim policję, zaostrenie prawa karnego oraz przyspieszenie jego egzekwowania. Wyroki za przestępstwa uznawała bowiem za zbyt łagodne, natomiast standard szwajcarskich więzień za zbyt wysoki (co powinno ulec zmianie). Partia bezpośrednio odnosi się w swoim programie do przestępczości obcokrajowców, bowiem, jak wskazują dane statystyczne, większość przestępstw na terenie kraju jest popełniana właśnie przez imigrantów. Bezpośrednio postulowała deportowanie zagranicznych przestępców czy stworzenie systemu, dzięki któremu mogliby oni odbywać karę poza granicami kraju³³⁶.

Analizując wymiar polityczny, warto zwrócić uwagę na kontekst wyborczy. Zbieranie podpisów pod inicjatywą partia rozpoczęła w lipcu 2007 r. (projekt oficjalnie złożyła w lutym 2008 r.), a więc na krótko przed wyborami parlamentarnymi, które odbyły się w październiku 2007 r.³³⁷

---

³³⁵ Zob. szerzej: *Ma maison – notre Suisse. Plate-forme électorale 2007-2011*, Union démocratique du centre, www.udc.ch/wp-content/uploads/sites/2/4EF19E8B-B27B-4432-9E3FE36ACC8A83FB.pdf (dostęp 23.03.2023), s. 44-47.

³³⁶ Tamże, 34-37.

³³⁷ *Initiative populaire fédérale Pour le renvoi des étrangers criminels (initiative sur le renvoi) (Répertoire chronologique)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis357.html (dostęp 23.03.2023).

Wymiar społeczny

Inicjatywa ludowa UDC ws. wydalenia skazanych za przestępstwa obcokrajowców stała się przede wszystkim znaczącym sukcesem partii ludowej. Uwidoczniła ona dość silnie podziały, zarówno ideologiczny, jak i partyjny. Jak wskazują dostępne badania, projekt UDC poparły osoby sytuujące siebie po prawej stronie spektrum politycznego. Aż 79% z nich zagłosowało na tak. W przypadku skrajnej prawicy, było to aż 90%. Z drugiej strony inicjatywę zdecydowanie odrzucili ci, którzy identyfikują się z polityczną lewicą – jedynie 18% z nich poparło inicjatywę, a 5% wśród przedstawicieli skrajnej lewicy. Osoby będące w centrum politycznego spektrum były równomiernie podzielone.

W przypadku sympatii partyjnych, bardzo mocno zaznaczył się przede wszystkim podział na zwolenników UDC (samego inicjatora projektu) i PS. Wyborcy Szwajcarskiej Partii Ludowej poparli projekt niemal jednomyślnie (98% na tak), natomiast wyborcy Partii Socjaldemokratycznej zdecydowanie ją odrzucili (jedynie 12% sympatyków tego ugrupowania zagłosowało za inicjatywą). Zwolennicy pozostałych partii rządowych byli podzieleni (PDC – 37% za, PLR – 51% za). Inicjatywę odrzucili też Zieloni (23% na tak)

Badania uwidoczniły także silny w Szwajcarii podział między zwolennikami nowoczesności i tradycji. Ci ostatni zdecydowanie poparli pomysł UDC³³⁸.

Cechy społeczne odgrywały w tym głosowaniu jedynie drugorzędną rolę, aczkolwiek zauważalne jest niskie poparcie dla inicjatywy wśród osób lepiej wykształconych³³⁹.

Podsumowując, należy więc podkreślić, że sukces inicjatywy Szwajcarska Partia Ludowa zawdzięcza przede wszystkim ogromnemu poparciu dla projektu swoich własnych zwolenników. Należy dodać, że inicjatywa nie została w satysfakcjonujący dla inicjatorów sposób wdrożona przez szwajcarskie władze, które zwlekały z nadaniem jej odpowiedniego kształtu legislacyjnego, co zaowocowało ponowną inicjatywą UDC w tej sprawie, nad którą głosowano w 2016 r. Tym razem została ona odrzucona³⁴⁰.

---

³³⁸ *Tableau 2.1: Initiative sur le renvoi et contre-projet – comportement de vote d'après les caractéristiques politiques, en pour cent des personnes ayant voté « oui »*, [w:] T. Milic, A. Vatter, *Analyse de la votation fédérale du 28 novembre 2010*, gfs.bern i Université de Berne, Berne 2010, <https://swissvotes.ch/attachments/0ea1da591fd7b907a7fb315342261f2c86b14add4fa72fd49cb6d74d0f912dfc> (dostęp 23.03.2023), s. 15. (W przypadku kontrprojektu, zwolennicy UDC zdecydowanie go odrzucili, wyborcy PS byli natomiast podzieleni. Zwolennicy pozostałych partii rządowych nieznacznie go poparli.)

³³⁹ *Tableau 2.2: initiative sur le renvoi et contre-projet – comportement de vote d'après les caractéristiques sociales, en pour cent des personnes qui ont voté oui*, tamże, s. 17.

³⁴⁰ Zob: Inicjatywa ludowa *Pour le renvoi effectif des étrangers criminels (initiative de mise en oeuvre)*, 28.02.2016, nr 597.

6.2.3 Initiative *Contre l'immigration de masse* (9.02.2014, UDC)

W 2014 r. obywatele Konfederacji Szwajcarskiej głosowali nad inicjatywą partii UDC sprzeciwiającą się masowej imigracji do kraju. W założeniu jej celem miało być znaczące ograniczenie imigracji do Szwajcarii, wbrew zasadom polityki imigracyjnej prowadzonej do tej pory przez władze szwajcarskie³⁴¹.

W swoim projekcie UDC domagała się powrotu do kontroli imigracji do kraju oraz zniesienia systemu wolnego dostępu do szwajcarskiego rynku pracy dla obywateli państw UE oraz EFTA³⁴². Zgodnie z zaleceniami partii, władze kraju powinny rozpocząć coroczne wyznaczanie limitów i maksymalnych pułapów, jeśli chodzi o ilość wydawanych pozwoleń na wjazd do kraju obcokrajowców. Miałyby to dotyczyć również azylantów czy osób, które przyjeżdżają do kraju w ramach polityki łączenia rodzin. Postulowała wprowadzenie limitów dla cudzoziemców wykonujących pracę zarobkową (też w przypadku pracowników transgranicznych) i ustalanie ich zgodnie z interesem gospodarczym w kraju. Pracodawcy szwajcarscy powinni zostać zobligowani do uznawania pierwszeństwa w zatrudnianiu przede wszystkim obywateli Szwajcarii.

Inicjatywa UDC miała również zobligować szwajcarskie władze do niezawierania żadnych międzynarodowych umów, które byłyby sprzeczne z tymi zaleceniami. Umowy już zawarte powinny zostać renegocjowane w przeciągu trzech lat³⁴³. Takie zalecenie dotyczyłoby przede wszystkim umowy o swobodnym przepływie osób, zawartej między Szwajcarią a UE, stanowiącej część pierwszego pakietu umów bilateralnych (Bilaterals I), która według Szwajcarskiej Partii Ludowej przyczyniła się do znacznego wzrostu liczby imigrantów w kraju w ostatnich latach.

Inicjatywa została odrzucona przez szwajcarskie władze przede wszystkim jako niezgodna z podpisanymi już przez Szwajcarię umowami międzynarodowymi oraz jako szkodliwa dla kraju w

---

³⁴¹ Należy podkreślić, że Konfederacja Szwajcarii jest krajem typowo imigranckim. Zob.: *Figure 16. Top 20 European migrant countries in 2020*, [w:] *World Migration Report 2022*, red. M. McAuliffe, A. Triandafyllidou, International Organization for Migration (IOM), Geneva 2021, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (dostęp 29.09.2022), s. 89.

Obecnie w Szwajcarii rezyduje na stałe ponad 2 mln 100 tys. obcokrajowców, co stanowi prawie 25% ogółu ludności tego kraju. Zob. *Statistiques sur l'immigration. Les étrangers en Suisse, Année 2019*, Secrétariat d'Etat aux migrations SEM, Berne-Wabern 2020, www.sem.admin.ch/sem/fr/home/aktuell/news/2020/2020-01-30.html (dostęp 10.11.2022), s. 3.

Szwajcaria jako kraj zamożny staje się celem przyjazdu wielu imigrantów zarobkowych, a imigracja do kraju stale wzrasta. Z tego względu polityka imigracyjna od zawsze była jednym z ważniejszych zagadnień politycznych w Konfederacji Szwajcarskiej. Politykę imigracyjną Szwajcarii charakteryzuje system binarny – rozróżnia ona imigrację z obszarów UE/EFTA oraz imigrację z obszarów państw trzecich (co do której przewidziane są bardziej restrykcyjne zasady) (Zob. szerzej: *Politique d'immigration*, Commission fédérale des migrations CFM www.ekm.admin.ch/ekm/fr/home/zuwanderung---aufenthalt/zuwanderung.html (dostęp 7.03.2023)).

³⁴² EFTA, oprócz Szwajcarii, obejmuje: Norwegię, Islandię i Liechtenstein.

³⁴³ Arrêté fédéral relatif à l'initiative populaire *Contre l'immigration de masse* du 27 septembre 2013, L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/fga/2013/1414/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-fga-2013-1414-fr-pdf-a.pdf (dostęp: 7.03.2023), s. 6575-6576.

wymiarze politycznym i gospodarczym. Nie została w związku z tym przygotowana kontrpropozycja. Dnia 9 lutego 2014 r. inicjatywa UDC została nieznaczoną większością głosów zaakceptowana przez obywateli (50,3%) oraz kantony (12 5/2), przy partycypacji społecznej 57%, stając się znaczącym sukcesem politycznym Szwajcarskiej Partii Ludowej³⁴⁴.

Wymiar polityczny

Inicjatywa ludowa dotycząca ograniczenia masowej migracji do kraju wpisywała się przede wszystkim w szeroko rozumianą postawę antyimigracyjną obecną w szwajcarskim społeczeństwie tak naprawdę od wielu lat³⁴⁵. Ze względu na relacje Szwajcarii z UE, które regulowane są za pomocą umów bilateralnych, walka dotycząca kwestii imigracji, stała się również pytaniem o kwestie relacji kraju ze wspólnotą europejską, bowiem ich przedmiotem są właśnie zagadnienia związane ze swobodnym przepływem osób czy wymianą handlową. Umowa o swobodnym przepływie osób jest jedną z siedmiu umów podpisanych między Szwajcarią a Unią Europejską w ramach pierwszego pakietu umów bilateralnych³⁴⁶. Ponieważ wszystkie umowy są ze sobą ściśle związane za pomocą tzw. klauzuli gilotynowej, zerwanie porozumienia w sprawie swobodnego przepływu osób, byłoby podstawą do zerwania pozostałych sześciu umów. Porozumienie to jest więc nierozzerwalnie związane z uczestnictwem w europejskim rynku wewnętrznym i możliwościami handlowymi, które są dla szwajcarskiej gospodarki niezwykle istotne.

Z tego powodu inicjatywa UDC została całkowicie odrzucona przez szwajcarskie władze, które uznały, że jest ona przede wszystkim niezgodna z podpisanymi już umowami bilateralnymi z UE oraz państwami EFTA³⁴⁷. Władze uznały także, że ewentualne zerwanie umów bilateralnych mogłoby pociągnąć za sobą poważne konsekwencje nie tylko w polityce imigracyjnej kraju, ale

---

³⁴⁴ *Votation No 580, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 09.02.2014)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20140209/det580.html (dostęp: 7.03.2023).

³⁴⁵ Zob. szerzej: M. Perkowska, *The migration policy of Switzerland*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, s. 41-54.

³⁴⁶ Ze względu na rezygnację z uczestnictwa w EOG (podczas referendum obligatoryjnego w dniu 6.12.1992 r.) Szwajcaria obrała drogę umów bilateralnych z UE. Podpisane zostały dwa pakiety umów (Bilaterals I w 1999 r. i Bilaterals II w 2004 r.). Pierwszy pakiet został zatwierdzony przez obywateli w 2000 r. i wszedł w życie w 2002 r. Obejmował, oprócz porozumienia ws. swobodnego przepływu osób, szereg umów otwierających dostęp do wspólnego rynku, dot. barier technicznych w handlu, zamówień publicznych, rolnictwa, transportu lądowego i lotniczego, a także badań naukowych. (Zob. szerzej: *Accords bilatéraux I, Politique européenne de la Suisse*, Département fédéral des affaires étrangères DFAE, www.eda.admin.ch/europa/fr/home/europapolitik/politique-europeenne/bilaterale-1.html (dostęp: 7.03.2023). Warto dodać, że do tej pory Szwajcarzy zdecydowanie aprobowali obraną przez władze drogę bilateralną. (Zob. głosowania: z 2000 r. w sprawie ratyfikacji pierwszego pakietu umów bilateralnych; z 2005 r. dotyczące umowy Schengen-Dublin (z drugiego pakietu umów bilateralnych); w 2005 r. ws. rozszerzenia umowy o swobodnym przepływie osób na dziesięć nowych państw członkowskich UE; czy w 2009 r. dot. rozszerzenia umowy na Bułgarię i Rumunię.)

³⁴⁷ Chodzi również o umowę z krajami EFTA (La convention correspondante de l'Association européenne de libre-échange AELE).

także polityce gospodarczej (bowiem pracownicy zagraniczni od lat przyczyniają się do dobrobytu kraju w wielu sektorach), jak i niełatwej dla Szwajcarii polityce europejskiej (mogłoby postawić pod znakiem zapytania całą dotychczasową koncepcję umów dwustronnych, a także kwestię wymiany handlowej z UE). Zgodnie ze stanowiskiem rządu, system limitów i pułapów, które przewiduje inicjatywa, mógłby okazać się skomplikowany, nieefektywny i zbyt zbiurokratyzowany³⁴⁸.

Propozycji UDC sprzeciwiły się również obie izby parlamentu³⁴⁹. Inicjatywa nie spotkała się także z większym poparciem wśród partii politycznych. Żadna z pozostałych partii rządowych nie poparła inicjatywy. Szwajcarską Partię Ludową wsparły jedynie małe partie prawicowe: UDF, Lega, PSL, MCG i DS oraz ASIN. Przeciwnikami inicjatywy okazały się również stowarzyszenia przedsiębiorców i związki zawodowe (takie, jak: Economiesuisse, Travail.Suisse, Union Suisse des arts et métiers, Union patronale suisse, Union suisse des paysans, Union syndicale suisse)³⁵⁰.

Analizując wymiar polityczny głosowania z 2014 r. warto zwrócić uwagę na przyjętą przez inicjującą partię koncepcję argumentacji politycznej. Jej charakter pozwala bowiem ocenić przyjęty przez partię styl politycznej walki na arenie demokracji bezpośredniej.

Swoją argumentację w kampanii przedreferendalnej Szwajcarska Partia Ludowa zbudowała wokół zagrożeń, jakie niesie ze sobą nadmierna imigracja do kraju. Zbyt duża imigracja według inicjatorów negatywnie wpływa na szwajcarską gospodarkę, szwajcarski rynek pracy i kwestie społeczne. Wzrost imigracji netto w wysokości 80 000 rocznie jest według partii ludowej problematyczny w zakresie mieszkalnictwa i infrastruktury, czego przejawem są pojawiające się już problemy związane z wzrostem czynszów oraz cen ziemi, jak i uciążliwość przepelnionych środków transportu. Nadmierna imigracja może stać się przyczyną wzrostu bezrobocia, wzrostu problemów z zasiłkami, a także wzrostu przestępczości. Partia podkreślała również problematykę związaną z utratą tożsamości kulturowej społeczności szwajcarskiej, która może zostać zdominowana przez obce Szwajcarii tożsamości.

---

³⁴⁸ *Message relatif à l'initiative populaire «Contre l'immigration de masse» du 7 décembre 2012*, Conseil fédéral suisse, <https://swissvotes.ch/attachments/285778ae278c55c93e6666cc18eebfe93bb7c1cdc0a96a67272025a0f5bd0eee> (dostęp 7.03.2023) oraz *Votation populaire du 9 février 2014. Explications du Conseil federal* (brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/927fb7f1c32ba1aa84779e8ecd4db42e3a9525c4ac0c0f9525cd28dd24ccbdaa>, (dostęp 8.03.2023), s. 36-38.

³⁴⁹ Rada Narodowa: 140 głosów na nie do 54 głosów popierających; Rada Kantonów: 37 do 5.

³⁵⁰ P. Sciarini, A. Nai, A. Tresch, *Analyse de la votation fédérale du 9 février 2014*, gfs.bern i Université de Genève, bmw 2014, <https://swissvotes.ch/attachments/d5cb97dcb62f684fff877ee5841d6055c75584da710cf4dd90b9cc3691b4eba3> (dostęp 29.03.2023), s. 36 oraz *Poids électoraux (Initiative contre l'immigration de masse)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/580.00/strengths> (dostęp 20.03.2023).

Jak wskazywała UDC, nadmierna imigracja może zagrozić szwajcarskiemu dobrobytowi i bezpieczeństwu kraju, ale zwracała również uwagę (szczególnie w kontekście podkreślenia przez władze krajowe konieczności utrzymania umów bilateralnych z UE) na nadmierną ingerencję w szwajcarską decyzyjność w kwestii polityki imigracyjnej, co może stać się zagrożeniem dla samej szwajcarskiej suwerenności. Inicjatorzy zaznaczali, że ich celem nie jest całkowite zatrzymanie imigracji do kraju, ani zerwanie umowy z UE, ale zmiany w tym zakresie, które pozwolą samodzielnie decydować o polityce imigracyjnej kraju, stosownie do jego własnych potrzeb³⁵¹.

Podsumowując, warto zwrócić uwagę, że Szwajcarska Partia Ludowa w swojej argumentacji bazowała przede wszystkim na ostrzeżeniach przed zmianami, które mogą pojawić się bądź pogłębić w przypadku kontynuowania polityki niekontrolowanej imigracji do kraju. Skutki takiej polityki, według UDC, dotkną bezpośrednio społeczeństwo, które będzie musiało mierzyć się z rosnącymi kosztami utrzymania, ryzykiem utraty pracy czy też ogólnym zmniejszeniem zamożności obywateli Szwajcarii. W kontekście międzynarodowym, ważny okazał się także kontekst szwajcarskiej niezależności.

Charakter politycznego stylu przedreferendalnej walki w znacznej mierze uwydatniają przedreferendalne plakaty, w których UDC za pomocą prostego obrazu jasno zarysowała swój podstawowy przekaz. Partia postanowiła wykorzystać motyw jabłoni – używany przez przeciwników inicjatywy, którzy pokazali ścinane drzewo jako symbol utraty dobrobytu gospodarczego, który dają Szwajcarii umowy bilateralne³⁵². UDC na swoich plakatach pokazała to samo drzewo, ale dławiące swoimi korzeniami całą Szwajcarię. Inny plakat UDC przedstawia z kolei szwajcarską flagę deptaną przez nogi narysowane całkowicie na czarno, symbolizujące nieograniczony napływ niszczących Szwajcarię imigrantów (zob. rysunek poniżej).

---

³⁵¹ Zob. szerzej: *Votation populaire du 9 février 2014. Explications du Conseil federal* (Brochure explicative), dz. cyt., s. 35. (Argumentację strony inicjującej można było odnaleźć na stronie internetowej zwolenników inicjatywy www.immigration-massive.ch, obecnie jednak już niedostępnej.)

³⁵² Motyw jabłoni był już wcześniej używany przez zwolenników drogi bilateralnej (zob. głosowania ludowe nr 519, 526 i 540).

Rys. 4. Plakat Szwajcarskiej Partii Ludowej (jabłono)

Źródło: *Communiqué de presse: Campagne d'affichage: la démesure nuit à la Suisse – stopper l'immigration de masse*, 10 décembre 2013, strona internetowa Szwajcarskiej Partii Ludowej, www.udc.ch/actualites/publications/communiques-de-presse/campagne-daffichage-la-demesure-nuit-a-la-suisse-stopper-limmigration-de-masse/ (dostęp 9.03.2023).

Rys. 5. Plakat Szwajcarskiej Partii Ludowej (flaga)

Źródło: D. Herrera, *Stop à l'immigration massive, entre perception et réalité*, "Blog Le Temps", 10.02.2014, <https://blogs.letemps.ch/daniel-herrera/2014/02/10/stop-a-limmigration-massive-entre-perception-et-realite/> (dostęp: 9.03.2023).

Inicjując głosowanie ws. ograniczenia masowej imigracji Szwajcarska Partia Ludowa zaproponowała zmiany w zakresie polityki imigracyjnej państwa, jak również w pewnym zakresie podważyła wybraną przez władze koncepcję integracji z Unią Europejską. Co istotne, oba zagadnienia – imigracja i integracja europejska – leżą w szczególnym zainteresowaniu UDC i stanowią trzon jej programu politycznego, w którym partia opowiada się za ograniczeniem imigracji oraz promuje Szwajcarię niezależną politycznie i gospodarczo, postuluje renegocjacje umowy o swobodnym przepływie osób zawartą z UE, a także domaga się wprowadzenia limitów imigracyjnych³⁵³.

Wykorzystanie inicjatywy ludowej w politycznej walce partii SVP/UDC wydaje się więc uzasadnione. Silnie antyimigracyjna i antyeuropejska postawa partii nie spotyka się ze zrozumieniem wśród większych szwajcarskich partii politycznych, a jedynie wśród partii małych nienależących do rządu i zajmujących tylko nieznaczną część miejsc w parlamencie. Taka sytuacja nie sprzyja przegłosowaniu proponowanych przez UDC rozwiązań politycznych w szwajcarskim parlamencie, pomimo znaczącej siły partii przede wszystkim w Radzie Narodowej, czy uczestnictwa w szwajcarskim rządzie³⁵⁴.

W kontekście politycznym i rozważań dotyczących celu politycznego jaki partia pragnęła osiągnąć sięgając po narzędzia demokracji bezpośredniej, na uwagę zasługuje również kontekst przedwyborczy. Jak wskazują analizy głosowania z 2014 r., inicjatywa ws. ograniczenia masowej imigracji stała się także ważnym narzędziem w przedwyborczej walce Szwajcarskiej Partii Ludowej. UDC przedstawiła swoją inicjatywę latem 2011 r., tuż przed zbliżającymi się wyborami parlamentarnymi (w październiku 2011 r.). Inicjatywa ludowa pełniła więc ważną rolę w kontekście walki wyborczej przed wyborami parlamentarnymi³⁵⁵.

Warto również dodać, że kampania poprzedzająca głosowanie ludowe była krótka, lecz określana jako bardzo intensywna, co przyczyniło się do wysokiej frekwencji wśród obywateli (56,6%). Z pewnością intensywność spowodowana była w znacznej mierze przez podjęcie tematu ważnego w szwajcarskiej debacie politycznej, obecnego na forum publicznym od wielu lat. O intensywności kampanii może świadczyć ilość publikowanych artykułów w prasie (wysoka w porównaniu do kampanii przed innymi głosowaniami), co ciekawe w znacznej mierze

---

³⁵³ Zob. szerzej: *Programme politique de l'Union démocratique du centre 2011-2015*, UDC Suisse, www.udc.ch/wp-content/uploads/sites/2/29848DD4-6D82-4A0B-8B4231BD068D21BD.pdf (dostęp 7.03.2023), s. 53-59.

³⁵⁴ W wyborach do Rady Narodowej w 2011 r. UDC zdobyła 54 mandaty (najwięcej ze wszystkich partii politycznych). Zob.: *Élections au Conseil national: répartition des mandats par parti*, Office fédérale de la statistique, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/conseil-national/repartitions-mandats.assetdetail.11048419.html (dostęp 9.03.2023).

³⁵⁵ P. Sciarini, A. Nai, A. Tresch, *Analyse de la votation fédérale du 9 février 2014*, dz. cyt., s. 36; *Initiative populaire fédérale 'Contre l'immigration de masse'. Répertoire chronologique*, Chancellerie fédérale ChF, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis413.html (dostęp 10.02.2023).

krytycznych wobec pomysłu UDC³⁵⁶. Przeciwnicy inicjatywy byli podzieleni na kilka grup. Kampanie sprzeciwiające się zostały stworzone przez partie polityczne, choć Partia Socjaldemokratyczna postanowiła działać jako samodzielny komitet sprzeciwu³⁵⁷. Silny front obrały także środowiska handlowe i biznesowe, które obawiały się utraty dostępu do europejskiego rynku i utraty możliwości zatrudniania pracowników z zagranicy. Szczególnie widoczna była kontrykampania pod przewodnictwem Economiesuisse³⁵⁸.

Wymiar społeczny

Dostępne badania i analizy politologiczne wskazują na szereg czynników, które odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu się postaw obywateli Szwajcarii w omawianym głosowaniu. Po pierwsze mocno zauważalny jest aspekt ideowy – głosy wspierające inicjatywę należały przede wszystkim do osób ideologicznie usytuowanych na prawicy. Osoby stojące po lewej stronie, zdecydowanie ją odrzuciły. Po drugie silnie widoczna jest identyfikacja partyjna – prawie jednomyślnie inicjatywę poparli zwolennicy UDC, a więc samego inicjatora głosowania (95% na tak), podczas gdy zwolennicy partii na odmiennym biegunie politycznym PS zdecydowanie ją odrzucili (jedynie 16% zagłosowało na tak)³⁵⁹. Łatwo zauważyć również korelacje pomiędzy decyzją w głosowaniu, a preferowanymi wartościami głosujących – osoby o poglądach konserwatywnych, przywiązane do tradycji, odrzucające szerokie międzynarodowe otwarcie Szwajcarii, zwracające uwagę na porządek i bezpieczeństwo kraju, w znacznej mierze opowiedzieli się za inicjatywą Szwajcarskiej Partii Ludowej. Odwrotnie zagłosowali Ci, którzy pragną Szwajcarii nowoczesnej, postępowej, szeroko otwartej na Europę i świat³⁶⁰.

Badania wskazują, że wśród zwolenników inicjatywy znalazły się osoby mniej wykształcone, mniej zarabiające, określające swoją sytuację ekonomiczną jako gorszą, raczej zamieszkujące wsie i małe miasta, które obywatelstwo szwajcarskie posiadają od urodzenia. Znacząco inicjatywę wspierał włoskojęzyczny kanton Ticino (który od lat boryka się z problematyką pracowników transgranicznych), średnie poparcie było charakterystyczne dla

---

³⁵⁶ Zob.: *Nombre d'annonces dans les journaux* oraz *Couverture médiatique: tonalité, Initiative Contre l'immigration de masse*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/580.00> (dostęp 9.03.2023).

³⁵⁷ S. Guignard, A. Käppeli, E. Pasquier, *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Initiative de l'UDC «contre l'immigration de masse»*, Année Politique Suisse, Institut für Politikwissenschaft, Universität Bern, <https://anneepolitique.swiss/prozesse/33761> (dostęp: 8.03.2023), s. 3.

³⁵⁸ *L'économie lance la bataille contre l'initiative de l'UDC*, „Le Temps” 6.01.2014, www.letemps.ch/suisse/leconomie-lance-bataille-contre-linitiative-ludc (dostęp 8.03.2023).

³⁵⁹ Wyborcy dwóch pozostałych partii rządowych odrzucili inicjatywę, lecz mniej jednoznacznie – PLR (40% na tak) i PDC (34%).

³⁶⁰ Zob.: *Tableau 4.1: Immigration – Comportement de vote selon les caractéristiques politiques, en pourcent des votants oui*, [w:] P. Sciarini, A. Nai, A. Tresch, *Analyse de la votation fédérale du 9 février 2014*, dz. cyt., s. 38-39.

niemieckojęzycznych Szwajcarów i najmniejsze we francuskojęzycznej części kraju³⁶¹. Należy jednak zaznaczyć, że to przede wszystkim czynniki polityczne, a nie społeczno-demograficzne, odgrywały kluczową rolę. Jak podkreślają analitycy to nie wysokie wykształcenie predysponowało do odrzucenia inicjatywy, ale fakt, że wysoki poziom edukacji wiąże się zazwyczaj z określonymi wartościami, które same w sobie sprzyjają sprzeciwieniu się rozwiązaniom proponowanym przez UDC³⁶².

Omawiane głosowanie ludowe przyczyniło się do ujawnienia się podziałów obecnych w Szwajcarii w zasadzie od wielu lat. Przede wszystkim uwidoczniony został silnie obecny w kraju podział ideologiczny na lewicę–prawicę, a także podział na wartości polityczne nowoczesność–tradycja oraz otwartość–zamknięcie. Bardzo mocno widoczny okazał się podział ze względu na preferencje partyjne – na zwolenników UDC i przeciwników inicjatywy, zwolenników PS. Jak wskazują analizy, za specyficzne należy uznać to, że inicjatywę w znacznej mierze poparły osoby, które deklarują się jako mało zainteresowane polityką i raczej rzadko w polityce uczestniczące. To przekonanie tej grupy mogło okazać się jednym z ważnych punktów na drodze do sukcesu inicjatywy UDC³⁶³.

Podsumowując, należy podkreślić, że walka w trakcie głosowania toczyła się w zasadzie pomiędzy widocznymi już wcześniej w społeczeństwie podziałami oraz w znacznej mierze o przekonanie tych, którzy w polityce nie uczestniczą często. Walka przed głosowaniem ludowym wydaje się więc typową walką opartą na kwestiach ideowych, światopoglądzie z uwidoczną walką międzypartyjną (PS i UDC).

Celem politycznym zainicjowania przez partię głosowania ludowego była chęć zwrócenia uwagi na problematykę polityczną, ważną dla Szwajcarskiej Partii Ludowej, ale niepopieraną przez szwajcarski rząd i główne partie polityczne w kraju. Użycie narzędzia jakim jest inicjatywa ludowa pozwoliło partii nie tylko stanąć w opozycji do prowadzonej przez rząd od wielu lat polityki imigracyjnej, lecz także w pewnym sensie podważyć obraną przez szwajcarskie władze koncepcję integracji kraju z Unią Europejską. Wreszcie wynik referendum okazał się partyjnym sukcesem UDC i zmusił władze do wprowadzenia zmian w zakresie polityki imigracyjnej, a także rozważenia ważnych zmian w zakresie szwajcarskiej polityki europejskiej. Choć należy podkreślić, że ostateczne decyzje władz w zakresie implementacji decyzji ludowej, jak pokazały późniejsze lata, były dalekie od oczekiwań jej inicjatorów, a zmiany wprowadzono jedynie w

---

³⁶¹ Zob.: *Tableau 4.2: Immigration – Comportement de vote selon les caractéristiques sociodémographiques, en pourcent des votants oui*, tamże, s. 44-45.

³⁶² P. Sciarini, A. Nai, A. Tresch, *Analyse de la votation fédérale du 9 février 2014*, dz. cyt., s. 50.

³⁶³ Tamże, s. 43.

pewnym zakresie. Kilka lat później UDC wraz z ASIN zainicjowała nowe głosowanie ludowe domagając się wprowadzenia decyzji obywateli w pełnym zakresie³⁶⁴.

6.2.4 Inicjatywa ludowa *Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (Référendum constructif)* (24.09.2000, PS)

W 2000 r. w Szwajcarii odbyło się głosowanie nad inicjatywą dotyczącą rozszerzenia praw ludowych. Partia Socjaldemokratyczna wystąpiła z inicjatywą, która w założeniu miała umożliwiać obywatelom Szwajcarii nie tylko wyrażenie sprzeciwu wobec całości ustawy przygotowanej przez władze (i ewentualnym odrzuceniu jej), lecz także wyrażenie swojej opinii na temat poszczególnych jej elementów. Według pomysłu inicjatorów dzięki wprowadzeniu tzw. *referendum konstruktywnego* 50 000 obywateli bądź 8 kantonów miałyby możliwość zgłoszenia kontrpropozycji do ustawy przyjętej przez parlament. Naród głosowałby wówczas za tekstem przedłożonym przez parlament lub za kontrpropozycją. Projekt PS zakładał, że głosowanie nad kontrpropozycją może zostać zarządzane, jeżeli co najmniej 5% radnych jednej z izb parlamentu ją poprze. W przypadku przedstawienia kilku wykluczających się wzajemnie kontrpropozycji, przewidziano przeprowadzanie głosowań pomocniczych³⁶⁵.

Inicjatywa została odrzucona zarówno przez szwajcarskie władze, jak i przez pozostałe partie rządowe. Została również wyraźnie odrzucona przez wyborców – poparło ją jedynie 34% obywateli. Nie poparł jej żaden z kantonów. Frekwencja w głosowaniu osiągnęła średni pułap i wyniosła 45%³⁶⁶.

---

³⁶⁴ Zob. szerzej: M. L. Graf, *Contre l'immigration de masse: la mise en œuvre paradoxale dans l'ordre juridique suisse d'une votation populaire visant à limiter l'immigration*, „Revue européenne des migrations internationales” 2018, 34 (1), OpenEdition Journals, <https://journals.openedition.org/remi/9683> (dostęp 9.03.2023), s. 257-263. UDC, wraz z ASIN, niezadowolona ze sposobu wdrożenia przez władze decyzji obywateli z 2014 r. zainicjowała nową inicjatywę - *Pour une immigration modérée* (głosowaną w 2020 r.), w której całkowicie domagała się zerwania umowy o swobodnym przepływie osób. Inicjatywę odrzucono.

³⁶⁵ Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire *Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (Référendum constructif)* du 24 mars 2000 (FF 2000 2030), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2000/428/fr, (dostęp: 16.03.2023), s. 2030-2031. (Cała procedura miała w założeniu przypominać głosowania w sprawie inicjatywy ludowej i zgłoszonej do niej kontrpropozycji.)

³⁶⁶ *Votation No 468, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 24.09.2000)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20000924/det468.html (dostęp: 16.03.2023).

Wymiar polityczny

Zagadnienie demokracji bezpośredniej jest w Szwajcarii niezwykle ważne. Jest ona bowiem jednym z podstawowych elementów szwajcarskiego systemu politycznego, a jak pokazała historia zmiany w zakresie praw ludowych mogą doprowadzić do znaczących modyfikacji w charakterze zarówno szwajcarskiej kultury politycznej, jak i całego politycznego ustroju³⁶⁷. Podjęcie się przez jedną z największych partii politycznych w kraju próby modyfikacji w ich zakresie, wydaje się więc niezwykle ważne. Chęć wprowadzenia zmian w przestrzeni demokracji bezpośredniej skłania bowiem do zastanowienia się nad nimi również w kontekście głębszych zmian systemowych³⁶⁸.

Szwajcarska Rada Federalna zarekomendowała zdecydowane odrzucenie inicjatywy, nie przedstawiając do propozycji kontrprojektu. Zamysł rozszerzenia demokracji bezpośredniej w zaprezentowany sposób uznała za zbyt daleko idący i błędny w samej swojej konstrukcji. Sam rozwój praw ludowych określono jako pożądany, lecz tylko wówczas, jeśli będzie on przygotowywany w sposób wyważony, a zmiany w tym zakresie nie będą miały charakteru jednorazowego, lecz zdecydowanie bardziej kompleksowy.

W swojej argumentacji rząd skoncentrował się przede wszystkim na obronie szwajcarskiej kultury politycznej opartej na szerokim konsensusie. Władze przestrzegły przed zagrożeniem, jakie może się pojawić po wprowadzeniu żądanej zmiany. Jak zaznaczano wszelkie ustawy i decyzje polityczne opracowywane są na forum parlamentu, gdzie deputowani starają się wypracować wyważone decyzje, godząc ze sobą różne interesy. Według władz, to taki typ demokracji, opartej na szerokich konsultacjach i konsensusie, pozwolił zbudować w Szwajcarii pokojowe współistnienie różnych społeczności i szwajcarski dobrobyt. Wprowadzenie nowego *referendum konstruktywnego* podważa te zasady – niweczy wynegocjowane kompromisy i mogłoby służyć partykularnym interesom. Dawałoby grupom politycznym możliwość wyodrębnienia jednego z elementów projektu i poddania go pod głosowanie. W taki sposób funkcja godzenia rozbieżnych interesów i znajdowania kompromisu między głównymi siłami politycznymi w kraju, która leży u podstawy parlamentu, byłaby podważona, a samo polityczne znaczenie parlamentu zmniejszone. Stwarzałoby to zagrożenie dla całego porządku prawnego.

Poza tym usunięcie jednego z elementów danej ustawy mogłoby niszczyć postawy całego projektu. Stanowiłoby to z kolei zagrożenie dla spójności opracowywanego prawa. Natomiast

---

³⁶⁷ Zob. rozdział dotyczący konsensualizmu.

³⁶⁸ Modyfikacje w zakresie praw ludowych w Szwajcarii były już wcześniej przedmiotem głosowań ludowych. Zob.: *Constitution fédérale - révision totale* (12.05.1872), *Initiative pour l'institution de l'initiative législative* (22.10.1961); *Initiative «pour une démocratie directe plus rapide»* (12.03.2000) – wszystkie odrzucone.

pojawienie się kilku, sprzecznych ze sobą kontrpropozycji (co mogłoby się zdarzyć) niezwykle skomplikowałyby i spowolniły cały proces decyzyjny. Mogłoby też sprawić, że publiczna debata towarzysząca głosowaniu stałaby się niezrozumiała i uciążliwa, a cały proces zanadto obciążałby zwykłego obywatela.

Wskazano również na zbyt niski próg 50 000 podpisów koniecznych do zebrania w celu zapoczątkowania referendum. Według władz byłby on nietrudny do osiągnięcia dla zorganizowanych grup politycznych czy grup interesu. Również poziom wymaganego poparcia w parlamencie do rozpoczęcia procedury referendum konstruktywnego został uznany za rażąco niski. Ważnym argumentem wysuwany przez władze był także brak kontroli zgodności obywatelskiej kontrpropozycji z Konstytucją czy prawem międzynarodowym (co parlament ma obowiązek robić w przypadku inicjatyw)³⁶⁹.

Obie izby szwajcarskiego parlamentu również odrzuciły inicjatywę³⁷⁰. Zwracając uwagę na zasadę konsensusu i negocjacji, a także wyrażając obawy związane z zablokowaniem przez referendum konstruktywne szwajcarskiego systemu decyzyjnego, inicjatywie sprzeciwiły się pozostałe partie rządowe³⁷¹. Za inicjatywą, oprócz PS, opowiedziały się z kolei PES, PEV, PST a także Lega dei Ticinesi³⁷².

Argumentacja polityczna inicjatorów wprowadzenia nowej formy referendum była zupełnie inna od tej przedstawianej przez władze. Podstawowym argumentem inicjującej głosowanie PS była chęć oddania decyzji politycznych bezpośrednio w ręce obywateli, w sposób jeszcze bardziej rozszerzony niż do tej pory. Projekt przewiduje bowiem możliwość większej ingerencji w podejmowane decyzje, pozwalając na własne propozycje zmian. Takie rozwiązanie dawałoby obywatelom możliwość wyboru pomiędzy różnymi politycznymi pomysłami, a nie tylko przyjęcia czy odrzucenia narzuconego przez władze projektu legislacyjnego. Jak zaznaczają sami inicjatorzy, forma nowego referendum konstruktywnego, mogłaby pomóc w unikaniu zjawiska łączenia w jeden pakiet ustawy kilku ważnych zagadnień i zawierania podejrzanych, często

---

³⁶⁹ *Votation populaire du 24 septembre 2000. Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), Chancellerie fédérale,

<https://swissvotes.ch/attachments/a031797e295352131c4fd2ba9ae7164522774780b379741b2f1accbd3a478895> (dostęp 16.03.2023), s. 30-31. Zob. szerzej: *Message concernant l'initiative populaire pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (référendum constructif) du 1er mars 1999*, Conseil fédéral suisse, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/1999/1_2937_2695_2523/fr (dostęp: 16.03.2023).

³⁷⁰ Rada Kantonów – wynik 36 do 6, Rada Narodowa 112 do 67.

³⁷¹ T.-H. Ballmer-Cao i in., *Analyse des votations fédérales du 24 septembre 2000*, VOX no 71, GfS bern oraz Université de Genève,

<https://swissvotes.ch/attachments/8067bbb341531f674bc35cf258107b31ba3aff14fcfdb73434960701ff9f984> (dostęp: 16.03.2023), s. 25.

³⁷² *Poids électoraux (Initiative pour un referendum constructif)*, Swissvotes,

<https://swissvotes.ch/vote/468.00/strengths> (dostęp 16.03.2023). Co ciekawe Jeunes UDC CH (młodzi UDC) rekomendowali głosowanie na tak.

nienaturalnych politycznie sojuszy. Inicjatorzy podkreślali, że zdarza się, że przygotowana przez parlament ustawa dotyczy więcej niż jednej ważnej kwestii. Pod głosowanie poddawana jest jednak w całości nie dając możliwości rozróżnienia jej elementów i głosowania nad nimi oddzielnie. Ważna ustawa może upaść, choć jej znacząca część najprawdopodobniej byłaby dla społeczeństwa możliwa do zaakceptowania.

Podkreślając słuszność swojego pomysłu, partia inicjująca przywoływała przykłady kantonów Berno czy Nidwalden, gdzie podobne rozwiązania już istnieją i wydają się działać dobrze. Zdaniem PS referendum konstruktywne mogłoby się przede wszystkim przyczynić do tworzenia prawa bardziej sprawiedliwego dla wszystkich (nie tylko bogatych czy uprzywilejowanych). Jest ono wręcz niezbędne dla stworzenia sprawiedliwszej społecznie reformy podatkowej czy ustawy o ubezpieczeniach³⁷³.

Zgłaszając inicjatywę Partia Socjaldemokratyczna stanęła w opozycji do szwajcarskiego rządu i większości parlamentarnej. Wystąpiła również przeciw pozostałym partiom rządowym, poparcie zyskując przede wszystkim wśród partii lewicowych, z którymi łączy ją często wspólne podstawy ideowe i programowe.

Partia w swojej argumentacji starała się odwołać przede wszystkim do zwykłych obywateli, którzy dzięki proponowanej zmianie zyskaliby większe możliwości wpływu na tworzoną politykę. Swój apel inicjatorzy skierowali przede wszystkim do klasy średniej, czy też biedniejszej i mniej uprzywilejowanej części społeczeństwa, która dzięki nowej formie referendum mogłaby lepiej zadbać o swoje prawa i interesy. W ten sposób partia odwołała się do własnego programu politycznego i jego głównych założeń³⁷⁴.

Demokracja bezpośrednia jest ważnym elementem w politycznej działalności PS. W swoim programie partia akcentując ideę samorządności zaznacza, że każdy bez względu na swój status społeczny powinien mieć prawo brania udziału w podejmowaniu politycznych decyzji, bowiem to na tym ma polegać prawdziwa demokracja³⁷⁵.

---

³⁷³ *Votation populaire du 24 septembre 2000, Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), dz. cyt. s. 29. PS już wcześniej postulowała wprowadzenie referendum konstruktywnego, np. w kontekście wejścia Szwajcarii do EOG (*Message concernant l'initiative populaire «pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (référendum constructif)» du 1er mars 1999*, Conseil Fédéral Suisse, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/1999/1_2937_2695_2523/fr (dostęp 19.03.2023), s. 2699-2700.)

³⁷⁴ Podstawą programową partii jest sprawiedliwość i solidarność społeczna, prawa człowieka, pomoc mniej uprzywilejowanym czy bezpieczeństwo socjalne. Zob.: *Nos valeurs*, PS Suisse, www.sp-ps.ch/fr/nos-positions/nos-valeurs/ (dostęp: 17.02.2023).

³⁷⁵ *Programme du Parti socialiste suisse*, PS Suisse, Lugano 1982, www.sp-ps.ch/wp-content/uploads/2014/10/1982_parteiprogramm_f.pdf (dostęp: 17.02.2023), s. 13. Partia nie publikuje swoich programów przy każdych wyborach, lecz w znaczących odstępach czasowych. Kolejna publikacja pojawiła się dopiero w 2010 r. Zob.: *Notre programme*, PS Suisse, www.sp-ps.ch/fr/notre-programme/ (dostęp 17.03.2023).

PS postuluje rewizję praw ludowych (chcąc usuwać wszelkie przeszkody na drodze prawdziwej demokracji bezpośredniej), by stały się one atrakcyjniejsze dla obywateli. Zwraca m.in. uwagę na konieczność wprowadzenia pewnych modyfikacji w istniejących procedurach (dotyczących idei kontrprojektu do inicjatywy czy zasady podwójnej większości głosów), ale postuluje także wprowadzenie nowych form inicjatywy, np. inicjatywy ustawodawczej³⁷⁶.

PS zaznacza, że pomimo uczestnictwa w parlamencie, rządzie czy administracji, również na poziomie kantonalnym, narzędzia demokracji bezpośredniej pozostają dla niej samej ważnym środkiem politycznego działania. Dla partii zdobywanie poparcia jedynie w parlamencie nie wydaje się wystarczające, a zasada kolegialności w szwajcarskim rządzie może okazać się dla niej w niektórych przypadkach całkowicie nie do zaakceptowania. Uznaje więc, że ma prawo zachowania sobie możliwości reagowania jako siła opozycyjna³⁷⁷.

Pewna niesprawiedliwość społeczna, którą zauważa i o którą walczy u samych swoich podstaw PS jest często nie do osiągnięcia dla partii, która jest jedyną lewicową siłą w szwajcarskim rządzie. Wydaje się więc, że korzystanie z narzędzi demokracji bezpośredniej i zwrócenie się bezpośrednio do obywateli, jest dla tej partii rzeczywiście politycznie naturalne. Wprowadzenie nowego rodzaju konstruktywnego referendum mogłoby pomóc partii w przeforsowywaniu, przynajmniej częściowo, pomysłów społecznych, często nieakceptowanych przez inne partie polityczne i zawierane przez nie polityczne porozumienie. Nowe narzędzie demokracji bezpośredniej stałoby się więc dodatkowym sposobem działania Partii Socjaldemokratycznej pozwalającym na ominięcie szerokiego prawicowego konsensusu na szczytach władzy i zwrócenie się bezpośrednio do zwykłego obywatela, też w zagadnieniach bardziej szczegółowych niż było to do tej pory możliwe.

W kontekście wymiaru politycznego warto również zwrócić uwagę na kontekst przedwyborczy. Partia wystąpiła z nowym pomysłem tuż przed wyborami parlamentarnymi w październiku 1995 r.³⁷⁸

Wymiar społeczny

Analizy zachowań wyborczych wskazują, że wśród czynników społeczno-demograficznych, które miały istotny wpływ na głosowanie i stały się czynnikiem decydującym był przede

---

³⁷⁶ Tamże, s. 15.

³⁷⁷ Tamże, s. 20.

³⁷⁸ Z inicjatywą Partia Socjaldemokratyczna wystąpiła we wrześniu 1995 r., a oficjalnie złożono ją w marcu 1997 r. (*Initiative populaire fédérale 'pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (référendum constructif)'* (*Répertoire chronologique*), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis261.html (dostęp: 17.03. 2023)).

wszystkim wiek. To głównie młodzi wsparli inicjatywę PS. Wysoką akceptację projekt PS zyskał też w przedziale wiekowym 30-39 lat. Najmniej inicjatywę wspierały osoby starsze³⁷⁹.

Jeśli chodzi o zmienne polityczne i identyfikację partyjną, istotną rolę w wyborze odgrywała pozycja na osi lewica-prawica. Elektorat lewicowy był bardziej skłonny poprzeć inicjatywę. Jeśli chodzi o podział partyjny, nie można jednak stwierdzić silnego poparcia zwolenników PS dla projektu referendum konstruktywnego – byli oni podzieleni (51% na tak). Wysokie poparcie dla inicjatywy prezentowali natomiast zwolennicy partii zielonych. Zwolennicy pozostałych partii rządowych zdecydowanie odrzucili inicjatywę, zgodnie z rekomendacjami swoich ugrupowań³⁸⁰.

Badania wskazują również, że inicjatywę popierały częściej osoby posiadające wysoką wiedzę na temat nowego projektu³⁸¹, co nie dziwi, bowiem jak zauważają analitycy, pytanie o referendum konstruktywne okazało się najtrudniejszym dla obywateli tematem ze wszystkich innych poddawanych pod głosowanie tego samego dnia³⁸², co może świadczyć o niedostatecznym promowaniu swojego pomysłu przez inicjatora.

Podsumowując, głosowanie w sprawie referendum konstruktywnego uwidocznilo typowy podział ideowy na lewicę i prawicę, lecz nie uwidocznilo silnego partyjnego podziału na zwolenników danych partii. PS nie udało się w znaczący sposób pozyskać w trakcie głosowania ludowego znaczącego wsparcia swojego elektoratu.

6.2.5 Inicjatywa ludowa *Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale* (28.11.2010, PS)

W 2008 r. Partia Socjaldemokratyczna oficjalnie wystąpiła z inicjatywą dotyczącą zagadnienia sprawiedliwej konkurencji podatkowej. Projekt PS zakładał wprowadzenie minimalnych stawek podatkowych, które obowiązywałyby w całym kraju.

Zgodnie z założeniami inicjatywy stawka podatkowa dla dochodu indywidualnego przekraczającego 250 000 CHF miałyby wynosić co najmniej 22%, a w przypadku majątku przekraczającego 2 mln CHF minimum 5‰ (przewidziano, że przepisy dotyczące par opodatkowanych wspólnie czy osób samotnie wychowujących dzieci będą mogły zostać

---

³⁷⁹ *Tableau 5.1: Initiative sur le référendum constructif - Comportement selon les caractéristiques socio-demographiques*, [w:] T-H. Ballmer-Cao i in., *Analyse des votations fédérales du 24 septembre 2000*, dz. cyt., s. 26.

³⁸⁰ *Tableau 5.2: Initiative sur le référendum constructif - Comportement selon les caractéristiques politiques*, tamże, s. 27.

³⁸¹ *Tableau 5.3: Initiative sur le référendum constructif - Comportement selon la connaissance et l'aptitude à motiver son vote*, tamże, s. 28.

³⁸² Tamże, s. 35.

zmienione poprzez podwyższenie podstawy opodatkowania). Zasadniczym celem inicjatywy było położenie kresu rujnującej według inicjujących konkurencji podatkowej między kantonami i gminami. Poza tym inicjatywa nakazywała wprowadzenie wyraźnego zakazu opodatkowania degresywnego³⁸³.

Inicjatywa została odrzucona przez szwajcarskie władze oraz pozostałe partie rządowe. W głosowaniu ludowym, które odbyło się 28 listopada 2010 r., została także odrzucona przez wyborców (za inicjatywą opowiedziało się 42% obywateli) i kantony (za 3 1/2). Partycypacja w głosowaniu wyniosła 52%³⁸⁴.

Wymiar polityczny

Szwajcarski system podatkowy charakteryzuje duża autonomia kantonów, nieodłącznie związana z koncepcją federalną państwa przyjętą w XIX w. Od samego początku powstania państwa federalnego kantony są upoważnione do ustalania własnych stawek podatkowych. Efektem tego jest istniejąca w systemie szwajcarskim międzykantonalna konkurencja podatkowa, przez władze uznawana za naturalny element szwajcarskiej ekonomii i przyjętej w kraju polityki podatkowej. Szwajcarski federalizm fiskalny polega na tym, że każdy z 26 kantonów posiada własne przepisy podatkowe. W kraju istnieje więc wiele sposobów opodatkowania dochodów czy majątku. Konfederacja jest uprawniona do nakładania podatków tylko w takim zakresie, w jakim upoważnia ją wyrażnie konstytucja. Gminy mają natomiast prawo do nakładania podatków tylko wówczas, gdy upoważnia je do tego kanton³⁸⁵.

Zagadnienie federalizmu fiskalnego jest stałym elementem szwajcarskiej debaty publicznej. Ma on bowiem swoją nietypową specyfikę i znacząco wpływa nie tylko na kwestie związane z ekonomią, lecz także te powiązane z kształtowaniem się wymiaru społecznego, a nawet przestrzennego kraju³⁸⁶.

---

³⁸³ Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire *Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables)* du 18 juin 2010 (FF 2010 3857), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2010/719/fr (dostęp 19.03.2023), s. 3857-3858.

³⁸⁴ *Votation No 553. Tableau récapitulatif (Votation populaire du 28.11.2010)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20101128/det553.html (dostęp 19.03.2023).

³⁸⁵ Zob. szerzej: *Le système fiscal suisse*, Département fédéral des finances DFF, Le Conseil fédéral, www.efd.admin.ch/efd/fr/home/impots/imposition-nationale/le-systeme-fiscal-suisse.html (dostęp 19.03.2023).

³⁸⁶ Aspekty podatkowe wpływają bowiem m.in. na wybór miejsca prowadzenia działalności biznesowej czy zamieszkania, co może przyczyniać się do koncentracji danego typu działalności czy danej grupy społecznej w określonej gminie czy kantonie, w zależności od proponowanych przez nie udogodnień podatkowych. Zob. szerzej: M. Graff, *Concurrence fiscale et inégalité à l'intérieur de la Suisse*, KOF Centre de recherches conjoncturelles, nr 136, Zurych 2020, <https://kof.ethz.ch/fr/news-et-manifestations/kof-bulletin/numeros/2020/01/concurrence-fiscale-inegalite-interieur-suisse.html> (dostęp: 19.03.2023).

Szwajcarska Rada Federalna zarekomendowała obywatelom i kantonom odrzucenie inicjatywy bez zaproponowania kontrpropozycji. Przede wszystkim szwajcarski rząd wspiera istniejącą w Szwajcarii zasadę konkurencji podatkowej. Uznaje ją bowiem za korzystną dla kraju. Gwarantuje ona rozsądne zasady opodatkowania i pozwala na mądre korzystanie z uzyskanych środków publicznych. Czyni ona także Szwajcarię atrakcyjną nie tylko dla firm, ale i osób prywatnych z całego świata. Proponowana inicjatywa osłabiłaby konkurencję podatkową i tym samym mogłaby zaszkodzić szwajcarskiej gospodarce. Poza tym zagraża ona suwerenności kantonów w sprawach podatkowych i zbytnio ingeruje w ich wewnętrzne rozważania finansowe (potrzeby finansowe różnią się w zależności od kantonu bądź regionu).

Według władz konkurencja podatkowa jest wystarczająco prawnie i politycznie uregulowana. Zasady dbające o sprawiedliwe opodatkowanie są już zapisane w szwajcarskiej konstytucji. W przypadku spraw spornych bądź uznanych za kontrowersyjne, istnieje możliwość ingerencji Federalnego Sądu Najwyższego (który w 2007 r. zakazał na przykład stosowania stawek podatkowych, które maleją wraz ze wzrostem dochodów, w związku z decyzją wprowadzenia takich rozwiązań przez kanton Obwalden). Zakaz wprowadzania podatków degresywnych jest więc już spełniony.

Jak podkreślała Rada, polityka podatkowa w Szwajcarii opiera się na demokratycznych podstawach. Obywatele uczestniczą w definiowaniu systemu podatkowego, a narzędzia demokracji bezpośredniej pozwalają na skuteczną kontrolę konkurencji podatkowej. W 2004 r. naród i kantony zatwierdziły już reformę wyrównania podatkowego i podział zadań między konfederację i kantony³⁸⁷. Oznacza to, że istnieje obecnie system płatności wyrównawczych, mających na celu zmniejszenie różnic w dochodach między bogatymi i biednymi kantonami. Konfederacja może również łagodzić niektóre skutki międzykantonalnej konkurencji podatkowej za pomocą bezpośredniego podatku federalnego i ubezpieczeń społecznych.

Jak zaznaczały władze, nie ulega wątpliwości, że niektóre kantony mają przewagę nad innymi, np. szczególnie korzystne położenie geograficzne lub większą ilość instytucji edukacyjnych na swoim terenie. Konkurencja podatkowa mniej uprzywilejowanym kantonom pozwala stać się bardziej konkurencyjnymi, zarówno wewnątrz kraju, jak i na arenie międzynarodowej. Niskie podatki przyciągają do nich bowiem firmy i osoby prywatne z całego świata. Co szczególnie ważne, korzystają jednak z tego nie tylko dane kantony, lecz cały kraj. Analogicznie więc, gdyby inicjatywa została przyjęta, mogłaby przynieść negatywne skutki

---

³⁸⁷ Zob.: Referendum obligatoryjne *Arrêté fédéral concernant la réforme de la péréquation financière et de la répartition des tâches entre la Confédération et les cantons (RPT)*, (28.11.2004, głosowanie nr 514).

gospodarcze nie tylko poszczególnym kantonom, ale mogłyby okazać się ciosem dla całej Szwajcarii.

Poza tym, jak zaznaczają władze, proponowane zmiany mogłyby nie dotknąć jedynie najbogatszych, których zarobki bądź posiadany majątek przekracza wspomniane progi, lecz także mogłyby przynieść negatywne skutki osobom o średnich lub niskich dochodach, co zależne byłoby od sposobu wdrożenia prawa³⁸⁸.

Obie izby szwajcarskiego parlamentu również odrzuciły inicjatywę PS³⁸⁹. Wśród partii politycznych inicjatywę poparły (oprócz PS) PCS, PEV, PES, PCC, PST i DS. Sprzeciwiły się jej pozostałe partie rządowe, również PBD oraz UDF, PSL PVL i Lega³⁹⁰.

Sama partia inicjująca podkreślała przede wszystkim chęć stworzenia sprawiedliwego systemu podatkowego. PS dążyła do ukrócenia konkurencji podatkowej między kantonami i gminami, która według inicjatorów jest szkodliwa dla spójności kraju i przynosi korzyści jedynie mniejszości, czyli bogatym firmom, spekulantom czy osobom o bardzo wysokich dochodach, którzy mogą pozwolić sobie na zmianę miejsca zamieszkania w każdym momencie, tylko po to by znaleźć się w miejscu korzystniejszym pod względem podatkowym. Na takiej polityce cierpią kantony i gminy, które nie mogą pozwolić sobie na obniżenie podatków ze względu na swoje wydatki związane chociażby z infrastrukturą. Dlatego jak zauważają inicjujący obniżenie podatków dla nielicznych oznacza obniżenie usług publicznych dla wszystkich. Ofiarami tego systemu są pracownicy, rodziny, osoby starsze oraz małe przedsiębiorstwa, które nie mogą pozwolić sobie na zmiany siedziby swoich firm.

PS postuluje zachowanie dotychczasowej autonomii podatkowej, z wyjątkiem wprowadzenia minimalnej stawki podatkowej od bardzo wysokich dochodów oraz zakazu wprowadzania podatków degresywnych, które służą wyłącznie bogatym i bardzo potężnym grupom. Jak zaznaczają inicjatorzy, zmiana dotyczyłaby mniej niż 1% ludności Szwajcarii – tych, którzy kosztem społeczeństwa korzystają dzisiaj z systemu nieograniczonej konkurencji podatkowej³⁹¹.

---

³⁸⁸ *Votation populaire du 28 novembre 2010, Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), Chancellerie fédérale,

<https://swissvotes.ch/attachments/d8035d0d8bef13d0d36dcca12d7b922cf3cf6830a7b6c4b778b244c6c35a2ec9> (dostęp 20.03.2023), s. 28-29. Zob. szerzej: *Message concernant l'initiative populaire Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables) du 6 mars 2009* (FF 2009 1619), Conseil Fédéral, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2009/407/fr (dostęp 20.03.2023), s. 1619-1644.

³⁸⁹ Rada Narodowa (64 na tak do 128 na nie) i Rada Kantonów (11 do 29).

³⁹⁰ *Poids électoraux (Initiative pour des impôts équitables)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/553.00/strengths> (dostęp: 20.03.2023).

³⁹¹ *Votation populaire du 28 novembre 2010 Explications du Conseil fédéral* (Brochure explicative), dz. cyt., s. 27.

Charakter argumentacji Partii Socjaldemokratycznej przedstawiają przedreferendalne plakaty. Partia zdaje się bazować na lęku przed niszczeniem szwajcarskiej spójności i podkreślanii problemu związanego ze społeczną niesprawiedliwością widoczną w uprzywilejowaniu bogatych kosztem biedniejszych.

Rys 6. Plakat Partii Socjaldemokratycznej 2010 (1)

Źródło: *Base de données Swissvotes*, <https://swissvotes.ch/vote/553.00> (dostęp 20.03.2023).

Rys 7. Plakat Partii Socjaldemokratycznej 2010 (2)

Źródło: *Base de données Swissvotes*, <https://swissvotes.ch/vote/553.00> (dostęp 20.03.2023).

W ten sposób partia odwoływała się do swoich podstawowych wartości ochrony biedniejszych czy mniej uprzywilejowanych, którzy mogą być wykorzystywani przez bogate, też międzynarodowe firmy, dbające wyłącznie o własny zysk. W swoim programie z 2010 r. (opracowywanym od kongresu partyjnego w Brigue w 2004 r.) partia podkreśla swoją strategię demokratyzacji w polityce gospodarczej, dzięki której zachowane zostaną naturalne podstawy życia i harmonia współżycia wszystkich ludzi bez nadmiernej destrukcyjnej konkurencji, gdzie władza ekonomiczna będzie demokratyczna, a więc będzie należała do wszystkich³⁹².

PS w swoim programie bezpośrednio zwraca uwagę na zagadnienie konkurencji fiskalnej. Jak zauważa, dzisiaj globalizacja sprzyja wielkim międzynarodowym grupom i przedsiębiorstwom, które z korzyścią dla siebie wykorzystują niepohamowaną konkurencję fiskalną i gospodarczą ze szkodą dla państwa socjalnego i zwykłych pracowników. Podkreślając zasadę podstawowej sprawiedliwości społecznej zaznacza, że podział dochodów i bogactwa jest dziś bardzo nierównomierny, a przepaść między bogatymi i biednymi stale się powiększa. SP chce odwrócić ten trend, postawić system podatkowy w służbie sprawiedliwej redystrybucji bogactwa i oprzeć nowy porządek własności na obowiązkach wobec społeczeństwa. Jednym z elementów ma być właśnie zapobieganie nadużywaniu konkurencji podatkowej czy progresywne opodatkowanie³⁹³.

Analizując wymiar polityczny, warto i w tym przypadku zwrócić uwagę na kontekst wyborczy. Inicjatywa została rozpoczęta w listopadzie 2006 r., (złożona w maju 2008 r.), a więc niecały rok przed wyborami parlamentarnymi, które odbyły się w październiku 2007 r.³⁹⁴ Polityka podatkowa była dla partii ważnym zagadnieniem w kampanii wyborczej, ale należy podkreślić, że inicjatywa SP powstała również jako reakcja na decyzję kantonu Obwalden z 2005 roku o wprowadzeniu opodatkowania degresywnego.

Warto jednak zaznaczyć, że kampania przedreferendalna toczyła się w cieniu inicjatywy UDC dotyczącej kwestii imigracji, nad którą obywatele głosowali tego samego dnia. Zyskała na znaczeniu dopiero na krótki czas przed głosowaniem, a uwagę mediów zyskała w momencie, w którym pojawiły się groźby przedsiębiorców deklarujących opuszczenie kraju w przypadku przyjęcia inicjatywy³⁹⁵.

---

³⁹² *PSS Programme du parti. Pour une démocratie économique d'orientation sociale et écologique*, Parti socialiste suisse, Lozanna 2010, www.sp-ps.ch/fr/notre-programme/ (dostęp 20.03.2023), s. 13-14.

³⁹³ Tamże, s. 24-25.

³⁹⁴ *Initiative populaire fédérale 'Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables)* (*Répertoire chronologique*), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis349.html (dostęp: 20.03.2023).

³⁹⁵ T. Milic, A. Vatter, *Analyse des votations fédérales du 28 novembre 2010*, gfs.bern i Université de Berne, <https://swissvotes.ch/attachments/cae01760a0a3f2c6a939b0b658cb21198daea1ae9911a4ffda1687d9cf87584e> (dostęp 21.03.2023), s. 30.

Wymiar społeczny

Badania społeczne wskazują, że znaczący wpływ na decyzję w omawianym głosowaniu ludowym miał podział lewica-prawica. Wśród osób sytuujących siebie po lewej stronie politycznego spektrum 68% zagłosowało za inicjatywą. Osoby znajdujące się na pozycji skrajnej lewicy wyraziły jeszcze większe poparcie – aż 84% z nich głosowało na tak. Elektorat prawicowy zdecydowanie odrzucił inicjatywę (22% osób głosowało za projektem, a wśród osób ze skrajnej prawicy jedynie 14%). Dane te wskazują na ideologiczny charakter podziału i debaty publicznej przed głosowaniem.

Bardzo widoczny okazał się również podział partyjny. Zwolennicy Partii Socjaldemokratycznej (inicjującej głosowanie) zdecydowanie poparli projekt swojej partii – 78% wyborców PS zagłosowało na tak. Zachowania zwolenników innych partii rządowych były także zgodne z rekomendacjami ugrupowań politycznych – szczególnie widoczne było to wśród zwolenników PLR, którzy zdecydowanie odrzucili inicjatywę (14% głosowało na tak). Poparcie dla inicjatywy wśród zwolenników partii UDC i PDC wyniosło kolejno: 25 i 31%. Inicjatywę mocno poparli zwolennicy partii Zielonych (75% za).

Wśród podziałów widocznych w społeczeństwie zauważalny jest oczywiście silny podział na zwolenników większej federalizacji i większej centralizacji oraz podział na tych, którzy domagają się większej ingerencji państwa w sprawy gospodarcze i społeczne, oraz tych, którzy pragną liberalizacji w tym zakresie (którą charakteryzują często znaczące różnice w dochodach społeczeństwa)³⁹⁶. Charakterystyka społeczna nie odgrywała w głosowaniu bardzo widocznej roli.

Inicjatywa dążąca do ustanowienia sprawiedliwych podatków uwidoczniła więc w społeczeństwie szwajcarskim przede wszystkim klasyczny podział ideologiczny na lewicę i prawicę. Mocno zaznaczył się też podział partyjny wśród obywateli na zwolenników PS i zwolenników partii centro-prawicowych.

---

³⁹⁶ *Tableau 3.1: initiative pour des impôts équitables – comportement de vote d'après les caractéristiques politiques, en pour cent des personnes qui ont voté oui*, tamże, s. 32.

6.2.6 Referendum fakultatywne ws. *Modification de la loi fédérale sur l'impôt direct (LIFD)* (*Déduction fiscale des frais de garde des enfants par des tiers*) (27.09.2020, PS)

W 2020 r. z inicjatywy Partii Socjaldemokratycznej³⁹⁷ odbyło się w Szwajcarii referendum fakultatywne dotyczące zaproponowanych przez władze zmian w zakresie podatku federalnego i przewidzianych w nim odliczeń na dzieci. Władze Szwajcarii wystąpiły z projektem zwiększenia w ramach bezpośredniego opodatkowania federalnego maksymalnych odliczeń kosztów opieki nad dzieckiem z 10 100 CHF do 25 000 CHF na dziecko. Parlament zdecydował również o zwiększeniu ogólnego odliczenia na dziecko z 6.500 CHF do 10.000 CHF.

W głosowaniu ludowym, które odbyło się 27 września 2020 r. obywatele zdecydowanie odrzucili propozycję rządzących. Za przyjęciem zmian opowiedziało się jedynie 37% głosujących, przy partycypacji osiągającej wysoki poziom prawie 60%³⁹⁸.

Wymiar polityczny

Zgodnie z istniejącym prawem federalnym podatek bezpośredni przewidywał możliwość odliczenia kosztów, jakie ponoszą rodzice w związku z opieką nad swoimi dziećmi, np. w żłobku. Kwota ta została ograniczona do 10 100 CHF na dziecko. Odpłatność za opiekę nad dziećmi musi być jednak wynikiem podejmowania przez rodziców własnej pracy zawodowej, kształcenia się bądź uzyskania statusu niezdolności do podjęcia pracy zarobkowej. Takie rozwiązania prawne obejmuje dzieci do 14 roku życia. Ponadto federalny podatek bezpośredni przewidywał także ogólne odliczenie dla każdego dziecka, które nie osiągnęło wieku 18 lat lub jest w trakcie nauki, w wysokości 6 500 CHF na dziecko. Poza tym rodziny mogły korzystać z ulg nie tylko w postaci odliczeń podatkowych, ale także z innych świadczeń pieniężnych na dzieci, ulg w składkach zdrowotnych, świadczeń z tytułu urodzenia dziecka czy ze wsparcia finansowego, które udzielane jest placówkom opieki nad najmłodszymi dziećmi.

Władze Szwajcarii wystąpiły z projektem zwiększenia w ramach bezpośredniego opodatkowania federalnego maksymalnych odliczeń kosztów opieki nad dzieckiem z 10 100 CHF do 25 000 CHF na dziecko.

Według władz obecne maksymalne odliczenie odpowiadało mniej więcej średniemu kosztowi miejsca w niesubsydiowanej placówce opieki nad dziećmi jedynie przez dwa dni w

---

³⁹⁷ Przy wsparciu komitetu liberalnego złożonego z przedstawicieli PVL i PLR.

³⁹⁸ *Votation No 633. Tableau récapitulati (Votation populaire du 27.09.2020)*, Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20200927/det633.html (dostęp 24.03.2023).

tygodniu. Proponowane odliczenie pozwoliłoby pokryć te koszty przez cztery, a nawet pięć dni. Przewidziano, że z nowych rozwiązań będą mogli skorzystać rodzice pod warunkami płacenia bezpośredniego podatku federalnego (co obejmuje ok. 60% rodzin) oraz ponoszenia w związku z organizacją opieki nad dzieckiem kosztów przekraczających 10 100 CHF na dziecko.

Według władz, takie rozwiązanie pozwoliłoby nie tylko wesprzeć rodzinny budżet, ale przede wszystkim zachęcić rodziców do kontynuowania pracy zawodowej zamiast rezygnowania z niej ze względów podatkowych. Dla rządzących rozwiązanie to wsparłoby przede wszystkim rodziców małych dzieci. Wprowadzone zmiany miały też jednak wywrzeć pozytywny wpływ na szwajcarską gospodarkę w ogóle. Jak podkreślały władze, szwajcarski rynek pracy cierpi na niedobór wykwalifikowanych pracowników, a nowe rozwiązania w zakresie wsparcia rodzin w opiece nad dziećmi pozwoliłoby szczególnie młodym rodzicom szybciej wrócić na rynek pracy.

Parlament zdecydował również o zwiększeniu ogólnego odliczenia na dziecko w bezpośrednim podatku federalnym z 6 500 CHF do 10 000 CHF. Celem tej zmiany było dalsze odciążenie rodzinnego budżetu, w tym przypadku niezależnie od tego czy dziećmi opiekują się rodzice, czy osoby trzecie³⁹⁹.

Zarówno Rada Federalna, jak i obie izby parlamentu rekomendowały głosowanie za przyjęciem nowych rozwiązań. Wśród partii politycznych, przeciwnikami okazały się partie (oprócz PS), PES, PVL, UDF, PST, DS. Za przyjęciem były pozostałe trzy partie rządowe, jak również PBD i PEV⁴⁰⁰.

Inicjatorzy głosowania ludowego sprzeciwiali się nowym rozwiązaniom szwajcarskich władz określając je nawet jako podatkowe oszustwo. Według nich straty spowodowane nowym sposobem odliczania doprowadziłyby państwo do znacznych strat finansowych. Projekt, który na pozór wydaje się pomocą dla wszystkich rodzin, w rzeczywistości wspomógłby jedynie rodziny bogate, a obciążyłyby klasę średnią. Proponowane ulgi mogą spowodować bowiem, że w wyniku mniejszych wpływów z podatków dojdzie do likwidacji niektórych obniżek składek na ubezpieczenie zdrowotne czy do podwyższenia stawek na opiekę nad dziećmi, co obciążyłoby rodziny mało lub średnio zamożne. Według inicjatorów referendum to właśnie rodziny o niskich i

---

³⁹⁹ *Votation populaire 27 septembre 2020* (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/cbc93c59b1dff654a741d781d86f54f1acfa9c56e726ccf3a2f4ee53c7a977d> (dostęp 24.03.2023), s. 47-49.

⁴⁰⁰ *Poids électoraux (Relèvement des déductions fiscales pour enfants)*, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/633.00/strengths> (dostęp 24.03.2023).

średnich dochodach, które najbardziej potrzebują pomocy, nie odniosłyby w wyniku proponowanych zmian żadnych korzyści⁴⁰¹.

Sprzeciw Partii Socjaldemokratycznej wobec zmian w ulgach podatkowych wydaje się zasadny, jeśli zauważymy, że proponowane zmiany mają w praktyce służyć wyłącznie bogatym, a obciążać klasę średnią i tych obywateli, którzy otrzymują najniższe dochody.

PS w swoim podstawowym programie podkreśla konieczność wspierania polityki solidarności społecznej, która staje po stronie słabszych i przynosi korzyści całemu społeczeństwu, a nie tylko nielicznym uprzywilejowanym. W założeniu partia pragnie zapobiegać pogłębiającej się przepaści między bogatymi i biednymi. Zakłada, że system podatkowy państwa powinien służyć sprawiedliwej redystrybucji bogactwa. Ważne jest także zapewnienie każdemu możliwości pełnego ubezpieczenia społecznego⁴⁰².

Te podstawowe założenia Partii Socjaldemokratycznej jasno tłumaczą sprzeciw partii wobec nowych rozwiązań prawnych, szczególnie jeśli te, w teorii mające wesprzeć rodziców w godzeniu życia rodzinnego i zawodowego oraz zapewnić im powrót na rynek pracy, w praktyce będą uprzywilejowywały jedynie bogatszych, a mniej zamożnych mogą dodatkowo obciążyć.

Modyfikacje w zakresie ulg podatkowych na dzieci były przez partię kwestionowane już na forum parlamentu. Będąc w mniejszości, partia mogła odwołać się jedynie do narzędzia demokracji bezpośredniej jakim jest referendum fakultatywne. Dzięki zwróceniu się bezpośrednio do społeczeństwa podczas głosowania ludowego udało jej się osiągnąć znaczący sukces w walce z, jak sama wskazywała na to partia, kolejnym burżuazyjnym porozumieniem⁴⁰³.

Wymiar społeczny

Wydaje się, że wyborcy podczas głosowania zachowali się bardzo pragmatycznie. Zdecydowanie poparły go osoby zamożne z małymi dziećmi, natomiast bardzo małe poparcie projekt zmian zyskał wśród osób bezdzietnych. Dostępne analizy wskazują, że inne indywidualne kryteria społeczno-demograficzne praktycznie nie miały wpływu na zachowania wyborcze⁴⁰⁴.

---

⁴⁰¹ *Votation populaire 27 septembre 2020* (Brochure explicative), dz. cyt., s. 52.

⁴⁰² Zob. szerzej: *PSS Programme du partii...* (2010), dz. cyt.

⁴⁰³ *Non massif au clientélisme bourgeois et à la politique de démantèlement!*, Communiqués de presse PS, 27.09.2020, www.sp-ps.ch/fr/artikel/non-massif-au-clientelisme-bourgeois-et-a-la-politique-de-demantelement/ (dostęp 24.03.2023).

⁴⁰⁴ Zob.: *Tableau 6-1: comportement de vote en fonction de critères sociodémographiques (en % des votants effectifs)*, [w:] T. Milic, A. Feller et D. Kübler, *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 27 septembre 2020*, ZDA, FORS, LINK, Aarau-Lozanna-Lucerna 2020, <https://swissvotes.ch/attachments/0ea4cfff5dbd1d56f3ae4fbd9f82d38ecbe523b1467b24155cd7fc36d8669e9> (dostęp 23.03.2023), s. 31-32.

Referendum fakultatywne nie wykazało znaczącego podziału ideologicznego na lewicę i prawicę. Osoby z obozu lewicowego (35% na tak) i skrajnie lewicowego (13% na tak) nie wsparły go w znaczący sposób. Osoby sytuujące się w centrum raczej go odrzuciły (41% na tak), podobnie jak te po prawej stronie (prawica – 43% na tak, skrajna prawica – 39% na tak)⁴⁰⁵.

Jeżeli chodzi o sympatie partyjne to widoczne jest słabe poparcie dla zmian wśród sympatyków PS (27% na tak), ale i niewiele większe wśród sympatyków partii UDC (33% na tak). Poparcie dla projektu władz wśród sympatyków PLR i PDC wyniosło kolejno 48 i 44% na tak. Lojalność wobec partii określanych mianem prawicowych należy więc ocenić jako słabą. Zdecydowanie większa była po stronie partii lewicowych, w tym również PES⁴⁰⁶.

Dostępne dane wskazują, że głównym argumentem za odrzuceniem nowego prawa był argument wysuwany przez inicjatorów referendum podkreślający, że jest on „prezentem dla najbogatszych”, co może świadczyć o sukcesie argumentacji partii inicjującej⁴⁰⁷.

6.2.7 Podsumowanie

Na wstępie należy zaznaczyć, że powyższa analiza wybranych sześciu przykładów, choć dotyczy ważnych głosowań ludowych, nie daje pełnego obrazu działalności partii politycznych w ramach demokracji bezpośredniej. Jest ona analizą jedynie dwóch najsilniejszych partii politycznych w kraju oraz analizą przykładów największych ich samodzielnych osiągnięć na polu demokracji bezpośredniej (co nie zawsze oznacza wygraną w głosowaniu).

Wymienione wyżej przykłady pozwalają jednak wskazać, w jaki sposób demokracja bezpośrednia jest bądź może być wykorzystywana przez partie polityczne i ocenić, czy jest ona możliwym polem dla aktywności opozycyjnej partii politycznej, nawet jeśli na co dzień partia jest członkiem szwajcarskiego rządu.

Dokonując syntezy powyższych analiz można wysunąć następujące wnioski:

1. Partie polityczne wykorzystują obszar demokracji bezpośredniej do promowania własnego programu politycznego. Świadczą o tym wszystkie przeanalizowane przypadki, w których inicjująca głosowanie partia polityczna, czy to w przypadku inicjatywy ludowej, czy też sprzeciwu wobec decyzji władz, w formie referendum fakultatywnego, odwołuje się do własnego programu politycznego. W przypadku UDC są to zagadnienia związane z ograniczeniem masowej imigracji czy integracji europejskiej. W przypadku PS są to

---

⁴⁰⁵ *Tableau 6-2: comportement de vote en fonction de critères politiques (en % des votants effectifs, résultats pondérés)*, tamże, s. 33.

⁴⁰⁶ Tamże.

⁴⁰⁷ *Tableau 6-4: les motifs de refus (en % des votes négatifs)*, tamże, s. 35.

główne założenia programowe partii związane z zagadnieniami sprawiedliwości społecznej oraz ochrona grup słabszych czy mniej uprzywilejowanych. Odwołania do programów politycznych partii widać też jednak analizując szczegółowo projekty partyjne. Zauważalne jest to szczególnie na polu inicjatywy ludowej, w ramach której wybrane partie polityczne inicjowały pomysły w formie takiej samej, bądź zbliżonej, do tej przedstawionej w przyjętych ramach programowych partii. Jako przykład można tu podać inicjatywę UDC dotyczącą deportacji przestępców obcokrajowców (o której partia szeroko mówi w swoim programie) czy inicjatywę PS dotyczącą wprowadzenia nowego narzędzia demokracji bezpośredniej – referendum konstruktywnego, dzięki któremu mogłaby w bardziej skuteczny sposób prowadzić polityczną walkę z partiami burżuazyjnymi (o konieczności wprowadzenia nowych form demokracji bezpośredniej partia bezpośrednio wspomina w swoich założeniach programowych).

2. Demokracja bezpośrednia jest więc przestrzenią, za pomocą której partie polityczne mają możliwość wprowadzenia określonych rozwiązań politycznych, które nie znajdują poparcia na forum parlamentu czy koalicyjnego rządu.
3. Partie polityczne w ramach wykorzystania narzędzi demokracji bezpośredniej (inicjatywy ludowej czy referendum fakultatywnego) mogą usytuować siebie w opozycji wobec rządu, większości parlamentarnej oraz wobec pozostałych partii rządowych. We wszystkich analizowanych przypadkach partia inicjująca głosowanie stała w opozycji do Rady Federalnej, do większości parlamentarnej i do wszystkich pozostałych partii, z którymi współtworzy szwajcarski rząd. Wsparcie polityczne otrzymując od partii pomniejszych, pozarządowych, takich jak: UDF, PSL, DS (w przypadku UDC) czy PES, PEV, PST (w przypadku PS). Partie inicjujące prezentując swój projekt na gruncie ludowym, bezpośrednio sprzeciwiają się polityce obecnie prowadzonej przez władze poddając ją krytyce – widać to dobrze na przykładzie inicjatywy ludowej partii UDC z 1996 r., w której krytykuje ona władze za brak reakcji na pojawiające się problemy w kwestiach procedur azytowych. Dobrze pokazuje to również przykład inicjatywy PS w sprawie podstawowych założeń szwajcarskiej polityki konkurencji podatkowej. Partia wyraża wobec niej sprzeciw u samych jej podstaw.
4. Opozycyjna postawa partii politycznych – UDC i PS – jest oficjalnie przedstawiona na forum politycznym, publicznie widoczna i w związku z tym może być uznana za silnie akcentowaną. Świadczą o tym kampanie przedreferendalne, które przybierają formę aktywną, a antyrządowa argumentacja partii inicjującej jest prezentowana w oficjalnych

broszurach informacyjnych⁴⁰⁸, które szwajcarskie władze są zobowiązane dostarczyć każdemu obywatelowi wraz z kartą do głosowania.

5. W wymiarze społecznym partie polityczne inicjując głosowania ludowe uwidaczniają istniejące już w społeczeństwie podziały ideologiczne, jak i partyjne. Choć nie pokazują tego wszystkie analizowane głosowania, w trakcie debat publicznych poprzedzających głosowanie, uwidaczniają się znane już w kraju postawy ideologiczne na prawicę i lewicę oraz podziały światopoglądowe tj.: nowoczesność-tradycja, otwartość-zamknięcie czy też obecny w Szwajcarii od początków istnienia państwa podział na zwolenników większej federalizacji bądź centralizacji. Co szczególnie ważne w kontekście niniejszej pracy, w trakcie głosowań zauważalne są silne podziały partyjne (choć należy zaznaczyć, że nie pojawiły się one we wszystkich przypadkach). Oznacza to, że partia polityczna, szczególnie w zagadnieniach dla siebie ważnych bądź kontrowersyjnych, jest w stanie silnie zmobilizować swój elektorat do poparcia partyjnego projektu w głosowaniu ludowym. Najlepszym przykładem są tu głosowania w sprawie inicjatyw ludowych partii UDC z 2010 (przestępcy obcokrajowcy) i 2014 r. (przeciwko masowej imigracji), w których Szwajcarskiej Partii Ludowej udało się otrzymać niemal pełne poparcie swojego elektoratu. Partie polityczne są więc w stanie zmobilizować swój elektorat również na gruncie demokracji bezpośredniej.
6. Partie polityczne wykorzystują demokrację bezpośrednią jako narzędzie walki przedwyborczej. W niektórych przypadkach ugrupowania polityczne rozpoczynają zbieranie podpisów pod własnymi inicjatywami na chwilę przed wyborami do parlamentu (nie jest to możliwe w przypadku referendum fakultatywnego). Świadczy to z pewnością o chęci wykorzystania narzędzia demokracji bezpośredniej w kampaniach przedwyborczych, co służyć ma mobilizacji elektoratu, mobilizacji własnych członków czy byciu obecnym i zauważonym na forum publicznym⁴⁰⁹.

Wydaje się więc, że hipotezy postawione we wstępie do powyższej analizy można całkowicie bądź częściowo potwierdzić. Partie z pewnością są w stanie wykorzystać demokrację bezpośrednią do promowania własnych celów politycznych zgodnych z własnymi programami

---

⁴⁰⁸ Choć w broszurach nie przedstawia się bezpośrednio partii jako inicjatora, inicjator jest znany obywatelom dzięki mediom czy plakatom przedwyborczym.

⁴⁰⁹ To, że partie strategicznie wykorzystują inicjatywę ludową zostało już udowodnione. Konkurencja partyjna skłania partię do częstszego wykorzystania inicjatyw. Chodzi nie tylko o zmianę polityki, ale i wykorzystanie instrumentu demokracji bezpośredniej do budowania politycznych dyskusji i konfliktów, np. tuż przed wyborami. Zob. np.: L. Leemann, *Political Conflict and Direct Democracy: Explaining Initiative Use 1920-2011*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 596-616.

partyjnymi, szczególnie wówczas, gdy ich pomysłem nie sprzyja większość rządząca. Partie polityczne mogą także, o czym świadczą przytoczone przykłady, wykorzystać narzędzia demokracji bezpośredniej do usytuowania samych siebie w pozycji opozycji względem władz (nawet jeśli do nich należą i współtworzą rząd). Partie polityczne są też w stanie w ramach demokracji bezpośredniej, korzystać ze znaczącego wsparcia swojego własnego elektoratu (choć jak pokazują przytoczone przykłady nie zawsze tak się dzieje).

Podsumowując należy podkreślić, że demokracja bezpośrednia daje partiom politycznym możliwość przenoszenia walki partyjnej charakterystycznej dla areny parlamentarnej również na poziom demokracji bezpośredniej, gdzie partia jest w stanie promować własny program i w znacznej mierze uaktywniać politycznie swój własny elektorat. Demokracja bezpośrednia jest więc możliwą przestrzenią dla walki międzypartyjnej oraz aktywności opozycyjnej (rządowych w tym przypadku) partii politycznych.

Zakończenie

Demokracja bezpośrednia to jeden z podstawowych elementów szwajcarskiego systemu politycznego. Rozszerzone prawa ludowe nie tylko wywarły znaczącą rolę na ukształtowanie się szwajcarskiej demokracji w jej obecnej konsensualnej formie, lecz także wywierają znaczący wpływ na kształtowanie się poszczególnych szwajcarskich polityk na co dzień. Szeroko dostępne narzędzia demokracji bezpośredniej są bowiem w Szwajcarii nie tylko teoretyczną możliwością, ale i są w codziennej szwajcarskiej polityce szeroko praktykowane.

Rozważania o demokracji bezpośredniej dotyczą wielu aspektów – jej znaczenia w kształtowaniu poszczególnych polityk, roli jaką odgrywa w szwajcarskim społeczeństwie czy wpływu jaki wywiera na sam poziom demokracji w kraju.

W przedstawionej pracy zapytano jednak o rolę, jaką w demokracji bezpośredniej, która z założenia ma być narzędziem w rękach zwykłych obywateli, korzystają polityczne elity – w tym przede wszystkim partie polityczne.

Podjęto się próby przeprowadzenia szczegółowej analizy partyjnego aspektu demokracji bezpośredniej. Wydaje się to o tyle ciekawe, że w szwajcarskim systemie konsensusu partie polityczne (te największe) współpracują ze sobą w ramach szerokiej koalicji rządowej. O ile korzystanie z instrumentów demokracji bezpośredniej wydaje się naturalne w przypadku mniejszych pozarządowych ugrupowań, zastanawiające jest wykorzystanie inicjatywy ludowej i referendum fakultatywnego (a więc narzędzi demokracji bezpośredniej wymagających zainicjowania) także przez ugrupowania współtworzące szwajcarską Radę Federalną. W tym kontekście pojawia się pytanie o to czy demokracja bezpośrednia może służyć opozycyjnej aktywności partii rządowych.

Przeprowadzona w pracy analiza ilościowa i jakościowa pozwala odpowiedzieć na podstawowe pytania badawcze zadane we wstępie pracy.

Po pierwsze, jak udało się wykazać, demokracja bezpośrednia jest obszarem, w którym widoczny jest polityczny i partyjny konflikt. Przede wszystkim znaczący procent inicjatyw ludowych i referendum fakultatywnych jest inicjowanych przez partie polityczne. Z narzędzi demokracji bezpośredniej korzystają ugrupowania małe, pozarządowe, lecz co ciekawe, w znacznym stopniu korzystają z nich również partie, które na co dzień współtworzą szwajcarski rząd. Jak wykazała analiza są to szczególnie dwie partie – Szwajcarska Partia Ludowa i Partia Socjaldemokratyczna – ugrupowania, które reprezentują dwa skrajne bieguny szwajcarskiej sceny

partyjnej. Obie od wielu lat należą do rządu. Brak poparcia wśród większości parlamentarnej i większości rządowej dla własnych pomysłów politycznych, skłania te ugrupowania do korzystania z demokracji bezpośredniej, dzięki której mogą one proces podjęcia decyzji politycznych przenieść na poziom, w którym decyzje podejmowane są już bezpośrednio przez obywateli w sposób większościowy. Za pomocą inicjatywy ludowej mogą wprowadzić do politycznej agendy własne pomysły polityczne, a korzystając z referendum fakultatywnego mają możliwość wyrażenia sprzeciwu wobec rozwiązań przyjętych przez parlament i rząd.

Poza tym przy każdym z głosowań ludowych (a więc nie tylko tych inicjowanych przez partie) ugrupowania polityczne wydają własne rekomendacje. Jak wykazuje przeprowadzona analiza są one jawne i jasno komunikowane. Partie polityczne uczestniczą w ten sposób w przedreferendalnych kampaniach (w zależności od tematyki w mniejszym bądź większym stopniu). Analiza rekomendacji z ostatnich trzydziestu lat pozwala zauważyć, że konflikt partyjny, jaki pojawia się na arenie demokracji bezpośredniej jest znaczący. Zgoda wszystkich czterech partii rządowych, a więc wspólne poparcie dla danego projektu politycznego jest niezwykle niskie. Bardzo często natomiast, jedna z wymienionych partii (UDC bądź PS) występuje „w opozycji” do reszty ugrupowań, z którymi tworzy rząd. Potwierdza to analogiczne zachowania partyjne na forum parlamentu.

Analiza sześciu wybranych przykładów głosowań ludowych, pozwala przyjrzeć się zjawisku szwajcarskiej aktywności opozycyjnej rządowych partii politycznych bliżej. Przede wszystkim wskazuje ona, że demokracja bezpośrednia może stać się możliwą przestrzenią aktywnej działalności opozycyjnej partii, nawet tych, które wchodzą w skład konsensualnego rządu. Partie polityczne mogą wykorzystywać obszar demokracji bezpośredniej do promowania własnego programu politycznego, któremu oficjalnie sprzeciwia się rząd. Za pomocą narzędzi, jakimi są inicjatywa i referendum fakultatywne, są w stanie w sposób oficjalny usytuować siebie w opozycji do rządu. Jak pokazują wybrane przykłady, partie są także w stanie (szczególnie w zagadnieniach dla siebie ważnych) na gruncie demokracji bezpośredniej uaktywnić swój elektorat, który wspiera partie w danym głosowaniu ludowym. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że oprócz promowania własnych rozwiązań politycznych i próby ich przeforsowania za pomocą demokracji bezpośredniej, partie polityczne w widoczny sposób korzystają z narzędzi praw ludowych do mobilizacji własnych członków i własnego elektoratu przed wyborami parlamentarnymi. Demokracja bezpośrednia stanowi więc dla nich również narzędzie walki przedwyborczej.

Przytoczone przykłady pokazują, że demokracja bezpośrednia jest przestrzenią, w której widoczna jest aktywność opozycyjna szwajcarskich ugrupowań politycznych, co ważne w znacznej mierze tych, które współtworzą szwajcarski rząd. Jak pokazują badania nie jest ona

jednostkowa i całkowicie zróżnicowana. Wydaje się raczej trwała i usystematyzowana. Widoczne „bloki współpracy” i „bloki opozycji” są tego dowodem. Partie UDC i PS, które prezentują najbardziej skrajne stanowiska w szwajcarskim rządzie, inicjują głosowania ludowe, w których stawiają same siebie w opozycji do reszty rządu. Ich opozycyjna postawa jest również mocno widoczna w przedreferendalnych kampaniach, w których jasno przedstawiają swoje odmienne stanowiska. Ta wyraźna i oficjalna aktywność opozycyjna wspomnianych partii może być więc określona mianem *polityki opozycyjnej*, którą partie te prowadzą na arenie demokracji bezpośredniej. Należy jednak ponownie zaznaczyć, że jest ona daleka od charakterystyki opozycji w jej klasycznym, chociażby brytyjskim, rozumieniu. Jej podstawowym celem nie jest dokonanie zmiany u władzy, co w przypadku systemu konsensualnego jest trudne do zrealizowania, lecz przede wszystkim sprzeciw wobec wybranych politycznych decyzji.

Co ważne, przeprowadzona analiza wskazuje, że aktywność opozycyjna rządowych partii politycznych na arenie demokracji bezpośredniej nie ulega zmniejszeniu, lecz wydaje się na przełomie ostatnich trzydziestu lat umacniać, co szczególnie zauważalne jest w przypadku największej obecnie szwajcarskiej partii rządowej UDC. Potwierdza to ogólną tezę o przemianie szwajcarskiego systemu demokracji konsensualnej w stronę nieco bardziej konfliktową, co podkreślają od pewnego czasu szwajcarscy politolodzy (o czym szerzej pisano w rozdziale dotyczącym szwajcarskiego konsensualizmu).

Zwrócenie uwagi na wykorzystanie narzędzi demokracji bezpośredniej przez polityczne ugrupowania, pozwala spojrzeć na szwajcarską demokrację półbepośrednią w nieco odmienny sposób. Pozwala zauważyć, że instrumenty demokracji bezpośredniej – referendum fakultatywne i inicjatywa ludowa – są narzędziami nie tylko w rękach obywateli, ale korzystają z nich w znacznej mierze przedstawiciele politycznych elit, w tym partie polityczne, co najciekawsze, w znacznej mierze te, które w założeniu powinny chronić przyjętej wiele lat temu szwajcarskiej idei konsensusu. Zachowania coraz bardziej konfliktowe związane ze wzrostem polaryzacji na szwajcarskiej scenie partyjnej i podejmowane próby przenoszenia decyzyjności politycznej na obszar demokracji bezpośredniej, omijając przedparlamentarną i parlamentarną fazę negocjacji i poszukiwania konsensusu, wskazuje na postępujące zmiany w szwajcarskiej kulturze politycznej, co jeśli będzie kontynuowane i pogłębiane może przynieść ze sobą skutki długofalowe dla całego systemu politycznego kraju.

Można powiedzieć, że szwajcarski system politycznego konsensusu poradził sobie w znacznej mierze z opozycyjną aktywnością na arenie demokracji bezpośredniej jednej partii rządowej – PS. To w jaki sposób zareaguje na podobną, a nawet zwiększoną, aktywność z drugiej strony sceny partyjnej – reprezentowaną przez populistyczną UDC, jest obecnie trudne do

jednoznacznej oceny. Zagadnienie to musi więc pozostać przedmiotem dalszej i nieprzerwanej analizy politologicznej.

Należy podkreślić, że niniejsza praca jedynie w ogólny sposób omawia aktywność opozycyjną szwajcarskich partii politycznych na arenie demokracji bezpośredniej. Autorka pracy ma jednak nadzieję, że przedstawiona analiza stanie się w przyszłości zachętą dla innych do kontynuowania rozważań o szwajcarskim konsensualizmie, demokracji bezpośredniej czy koncepcji opozycyjności w bardziej dogłębny sposób. Polityka szwajcarska jest żywa i ciągle się zmienia. Warto więc obserwować w jaki sposób będzie zmieniała się aktywność partii politycznych na arenie demokracji bezpośredniej w kolejnych latach. Z pewnością ciekawym zagadnieniem badawczym wydają się przedreferendalne kampanie, ich siła i wpływ jaki wywierają na ostateczne wyniki głosowań ludowych. Interesujące wydaje się również zagadnienie międzypartyjnej współpracy – którą można zaobserwować chociażby między rządową partią PS i pozarządową partią zielonych, która w coraz większym stopniu zyskuje w ostatnich latach na politycznym znaczeniu. Warte pogłębionej analizy wydają się również te inicjatywy, które w niniejszej pracy nie zostały uznane za partyjne, lecz które mogą być ściśle z partią związane – w tym aspekcie ciekawe wydają się na przykład kontakty partii UDC z takimi podmiotami, jak np. ASIN czy Le comité d'Egerkingen⁴¹⁰. Ciekawym, ale niezwykle trudnym zagadnieniem, byłaby też analiza inicjowanych przez partie polityczne głosowań, do których ostatecznie nie doszło, ze względu na porozumienie z władzami federalnymi jeszcze na etapie przygotowawczym.

Mało zbadanym w literaturze naukowej tematem są również następstwa decyzji podjętych w drodze głosowań ludowych. Implementacja przez władze przyjętego w fazie demokracji bezpośredniej prawa bywa bowiem niepełna co staje się przedmiotem szerokich dyskusji politycznych i społecznych (zob. np. głosowanie z 2014 r. ws. masowej imigracji, o którym była mowa w ostatnim rozdziale). Taka analiza pozwoliłaby na zbadanie rzeczywistego wpływu na politykę przyjętych inicjatyw partyjnych.

Szwajcarska demokracja bezpośrednia jest zagadnieniem trudnym i złożonym. Wymaga wielu badań, które, jak już podkreślono, winny być stale kontynuowane. Z pewnością niezbędne są analizy określonych głosowań ludowych, a więc szczegółowa analiza wybranych przypadków. Nie można jednak zapominać, że demokracja bezpośrednia jako jeden z etapów *swiss political*

---

⁴¹⁰ *Action pour une Suisse indépendante et neutre* ASIN/AUNS to ruch polityczny, mocno związany z członkami partii UDC, któremu przewodniczył Ch. Blocher. *Le comité d'Egerkingen* to stowarzyszenie, którego celem jest walka z islamizacją kraju. W jego skład w znacznej mierze wchodzi osoby związane z UDC.

decision making jest elementem większego systemu, i jako taka wraz z nim ulega ciągłym przekształceniom. System polityczny to przecież ogół instytucji, partii i organizacji, a także norm i przyjętych zasad, które ciągle się zmieniają. Dlatego rozważania o demokracji bezpośredniej należy również toczyć w kontekście całego systemu politycznego i aktualnych wydarzeń na szwajcarskiej scenie politycznej.

Spis map, tabel, wykresów i ilustracji

Mapa 1.	Podział językowy.....	22
Mapa 2.	Podział religijny.....	25
Mapa 3.	Kantony szwajcarskie.....	30
Tabela 1.	A Typology of Democratic Regimes, ...	32
Tabela 2.	Types of referendum and popular initiative (federal level).....	51
Tabela 3.	Koncepcja demokracji półpośredniej na szczeblu federalnym.....	58
Tabela 4.	Referenda i inicjatywy ludowe (1848-2019).....	65
Wykres 1.	Wszystkie głosowania ludowe (1848-2021).....	64
Wykres 2.	Zmiany poparcia dla partii politycznych w wyborach do Rady Narodowej w latach 1991-2019	86
Wykres 3.	Rozdział mandatów na partie polityczne w wyborach do Rady Kantonów (1991-2019).....	87
Wykres 4.	Udział procentowy głosowań zainicjowanych przez partie polityczne (inicjatywa ludowa)	130
Wykres 5.	Inicjatywy ludowe zainicjowane przez poszczególne partie polityczne (porównanie) w latach 1992-2021	131
Wykres 6.	Udział procentowy głosowań zainicjowanych przez partie polityczne (referendum fakultatywne)	133
Wykres 7.	Referenda fakultatywne zainicjowane przez poszczególne partie polityczne (porównanie) w latach 1992-2021.....	134
Wykres 8.	Rekomendacje partii politycznych w latach 1992-2021 – bloki konfliktu i współpracy (inicjatywa ludowa).....	137
Wykres 9.	Rekomendacje partii politycznych w latach 1992-2021 – bloki konfliktu i współpracy (referendum fakultatywne).....	138
Rys. 1.	Inicjatywa przeciwko nielegalnej imigracji (1996, UDC).....	144
Rys. 2.	Initiative sur le renvoi (UDC) (1).....	150
Rys. 3.	Initiative sur le renvoi (UDC) (2).....	150
Rys. 4.	Plakat Szwajcarskiej Partii Ludowej (jabłko).....	157
Rys. 5.	Plakat Szwajcarskiej Partii Ludowej (flaga).....	157
Rys. 6.	Plakat Partii Socjaldemokratycznej 2010 (1).....	170
Rys. 7.	Plakat Partii Socjaldemokratycznej 2010 (2).....	170

Bibliografia

1. Źródła

Akty prawne:

Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 12 septembre 1848, L'Assemblée fédérale, www.parlament.ch/centers/documents/de/Constitution1848.pdf (dostęp 4.04.2023), art. 1.

Constitution Fédérale de la Confédération Suisse du 18 avril 1999 (état le 13 février 2022), Fedlex, www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1999/404/fr, (dostęp 10.01.2023).

Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z 18 kwietnia 1999 r., przeł. Z. Czeszejko-Sochacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

Loi sur l'Assemblée fédérale (Loi sur le Parlement du 13 décembre 2002), Fedlex, www.fedlex.admin.ch/eli/cc/2003/510/fr (dostęp 12.06.2021).

Bazy danych:

Baza danych głosowań ludowych *Swissvotes*, Année Politique Suisse, Université de Berne, www.swissvotes.ch.

Baza danych szwajcarskich elit politycznych (*Base de données des élites suisses*), Observatoire des élites suisses, Université de Lausanne, <https://www2.unil.ch/elitessuisses/index.php>.

Dokumenty władz szwajcarskich (rozporządzenia, komunikaty, broszury informacyjne):

Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire 'Contre l'immigration clandestine' du 22 mars 1996, (FF 1996/1270), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/1996/1_1321_1270_1157/fr (dostęp 26.03.2023).

Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire 'Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (Référendum constructif)' du 24 mars 2000 (FF 2000 2030), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2000/428/fr (dostęp 16.03.2023).

Arrêté fédéral relatif à l'initiative populaire 'Pour le renvoi des étrangers criminels (Initiative sur le renvoi)' du 18 juin 2010, L'Assemblée fédérale,

www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/fga/2010/717/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-fga-2010-717-fr-pdf-a.pdf (dostęp: 22.03.2023).

Arrêté fédéral concernant l'initiative populaire 'Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables)' du 18 juin 2010 (FF 2010 3857), L'Assemblée fédérale, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2010/719/fr (dostęp 19.03.2023).

Arrêté fédéral relatif à l'initiative populaire 'Contre l'immigration de masse' du 27 septembre 2013, L'Assemblée fédérale,
www.fedlex.admin.ch/filestore/fedlex.data.admin.ch/eli/fga/2013/1414/fr/pdf-a/fedlex-data-admin-ch-eli-fga-2013-1414-fr-pdf-a.pdf (dostęp: 7.03.2023).

Initiative populaire fédérale 'Contre l'immigration clandestine' (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis238.html (dostęp 28.03.2023).

Initiative populaire fédérale 'Contre l'immigration de masse' (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis413.html (dostęp 10.02.2023).

Initiative populaire fédérale 'Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (référendum constructif)' (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis261.html, (dostęp: 17.03. 2023).

Initiative populaire fédérale 'Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables)' (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis349.html (dostęp: 20.03.2023).

Initiative populaire fédérale 'Pour le renvoi des étrangers criminels' (initiative sur le renvoi) (Répertoire chronologique), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/vi/vis357.html (dostęp 23.03.2023).

Message concernant l'initiative populaire 'Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (référendum constructif)' du 1er mars 1999, Conseil Fédéral Suisse, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/1999/1_2937_2695_2523/fr (dostęp 19.03.2023).

Message concernant l'initiative populaire 'Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables) du 6 mars 2009, Conseil Fédéral Suisse, www.fedlex.admin.ch/eli/fga/2009/407/fr (dostęp 20.03.2023).

Message relatif à l'initiative populaire 'Contre l'immigration de masse' du 7 décembre 2012, Conseil Fédéral Suisse,
<https://swissvotes.ch/attachments/285778ae278c55c93e6666cc18eebfe93bb7c1cdc0a96a67272025a0f5bd0eee> (dostęp 7.03.2023).

Transparence du financement de la vie politique: les nouvelles règles s'appliqueront pour la première fois aux élections au Conseil national de 2023 (komunikat), Rada Federalna, Berno

24.08.2022, www.admin.ch/gov/fr/accueil/documentation/communiqués.msg-id-90040.html (dostęp 27.08.2022).

Votation populaire du 1er décembre 1996. Explications du Conseil fédéral (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/bk/fr/home/documentation/votations/votation-populaire-du-1-decembre-1996.html (dostęp 26.03.2023).

Votation populaire du 24 septembre 2000. Explications du Conseil fédéral (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/a031797e295352131c4fd2ba9ae7164522774780b379741b2f1accbd3a478895> (dostęp 16.03.2023).

Votation populaire du 28 novembre 2010, Explications du Conseil fédéral (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/d8035d0d8bef13d0d36dcca12d7b922cf3cf6830a7b6c4b778b244c6c35a2ec9> (dostęp 20.03.2023).

Votation populaire du 9 février 2014. Explications du Conseil fédéral (brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/927fb7f1c32ba1aa84779e8ecd4db42e3a9525c4ac0c0f9525cd28dd24ccbdaa>, (dostęp 8.03.2023).

Votation populaire 27 septembre 2020 (Brochure explicative), Chancellerie fédérale, <https://swissvotes.ch/attachments/cbc93c59b1dff654a741d781d86f54f1acfa9c56e726ccf3a2f4ee53c7a977d> (dostęp 24.03.2023).

Votation No 432, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 01.12.1996), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/19961201/det432.html (dostęp 26.03.2023).

Votation No 468, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 24.09.2000), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20000924/det468.html (dostęp: 16.03.2023).

Votation No 552. Tableau récapitulatif (Votation populaire du 28.11.2010), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20101128/det552.html (dostęp: 22.03.2023).

Votation No 553. Tableau récapitulatif (Votation populaire du 28.11.2010), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20101128/det553.html (dostęp 19.03.2023).

Votation No 580, Tableau récapitulatif (Votation populaire du 09.02.2014), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20140209/det580.html (dostęp: 7.03.2023).

Votation No 633. Tableau récapitulatif (Votation populaire du 27.09.2020), Chancellerie fédérale, www.bk.admin.ch/ch/f/pore/va/20200927/det633.html (dostęp 24.03.2023).

Analizy politologiczne wybranych głosowań ludowych:

- Ballmer-Cao T-H. i in., *Analyse des votations fédérales du 24 septembre 2000*, VOX no 71, GfS bern oraz Université de Genève,
<https://swissvotes.ch/attachments/8067bbb341531f674bc35cf258107b31ba3aff14fcfdb73434960701ff9f984> (dostęp: 16.03.2023).
- Guignard S., Käppeli A., Pasquier E., *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Initiative de l'UDC «contre l'immigration de masse»*, Année Politique Suisse, Institut für Politikwissenschaft, Universität Bern, <https://anneepolitique.swiss/prozesse/33761> (dostęp: 8.03.2023).
- Hardmeier S., *Analyse des votations fédérales du 1er décembre 1996*, VOX nr 60, GfS i IPZ, Zurich 1997,
<https://swissvotes.ch/attachments/3ac8abe282f2e364f92f34bd1a903ebfbbceb8fd4221a599630ed0c82ccf3519> (dostęp 28.03.2023).
- Milic T., Feller A., Kübler D., *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 27 septembre 2020*, ZDA, FORS, LINK, Aarau-Lozanna-Lucerna 2020,
<https://swissvotes.ch/attachments/0ea4cffdf5dbd1d56f3ae4fbd9f82d38ecbe523b1467b24155cd7fc36d8669e9> (dostęp 23.03.2023).
- Milic T., Vatter A., *Analyse de la votation fédérale du 28 novembre 2010*, gfs.bern i Université de Berne, Berno 2010,
<https://swissvotes.ch/attachments/0ea1da591fd7b907a7fb315342261f2c86b14add4fa72fd49cb6d74d0f912dfc> (dostęp 23.03.2023).
- Rinderknecht M., *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Dossier: Eidgenössische Wahlen 1991*, Année Politique Suisse, Institut für Politikwissenschaft Universität Bern, Berno 1991,
<https://anneepolitique.swiss/dossiers/735-dossier-eidgenossische-wahlen-1991> (dostęp 28.03.2023).
- Sciarini P., Nai A., Tresch A., *Analyse de la votation fédérale du 9 février 2014*, gfs.bern i Université de Genève, [b.m.w] 2014,
<https://swissvotes.ch/attachments/d5cb97dcb62f684fff877ee5841d6055c75584da710cf4dd90b9cc3691b4eba3> (dostęp 29.03.2023).

Dane dostępne na stronie Swissvotes:

Nombre d'annonces dans les journaux / Couverture médiatique: tonalité, Initiative Contre l'immigration de masse, Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/580.00> (dostęp 9.03.2023).

Poids électoraux (Initiative contre l'immigration clandestine), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/432.00/strengths> (dostęp 26.03.2023).

Poids électoraux (Initiative pour un referendum constructif), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/468.00/strengths> (dostęp 16.03.2023).

Poids électoraux (Initiative sur le renvoi), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/552.10/strengths> (dostęp 22.03.2023).

Poids électoraux (Contre-projet à l'initiative sur le renvoi), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/552.20/strengths>, (dostęp: 22.03.2023).

Poids électoraux (Initiative contre l'immigration de masse), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/580.00/strengths> (dostęp 20.03.2023).

Poids électoraux (Relèvement des deductions fiscales pour enfants), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/633.00/strengths> (dostęp 24.03.2023).

Poids électoraux (Initiative pour des impôts équitables), Swissvotes, <https://swissvotes.ch/vote/553.00/strengths> (dostęp: 20.03.2023).

(Wskazane powyżej rozporządzenia, komunikaty, broszury informacyjne władz szwajcarskich oraz analizy politologiczne i dane ze strony Swissvotes dotyczą sześciu wybranych głosowań ludowych, których szczegółowej analizie dokonano w podrozdziale 6.2. Analogiczne dokumenty i dane dotyczące innych głosowań ludowych zastosowano do analizy pozostałych głosowań ludowych dla podrozdziału 6.1 (analiza ilościowa) oraz do przygotowania dwóch załączników do pracy (załącznik 1. Inicjatywa ludowa 1992-2021 i załącznik 2. Referendum fakultatywne 1992-2021.)

Programy i komunikaty prasowe partii politycznych:

UDC

SVP von A-Z. Parteiprogramm '91, Generalsekretariat SVP Schweiz, (kontakt osobisty) (28.03.2023).

Ma maison – notre Suisse. Plate-forme électorale 2007-2011, UDC Suisse, www.udc.ch/wp-content/uploads/sites/2/4EF19E8B-B27B-4432-9E3FE36ACC8A83FB.pdf (dostęp 23.03.2023).

Programme politique de l'Union démocratique du centre 2011-2015, UDC Suisse,
www.udc.ch/wp-content/uploads/sites/2/29848DD4-6D82-4A0B-8B4231BD068D21BD.pdf
(dostęp 7.03.2023).

PS

Non massif au clientélisme bourgeois et à la politique de démantèlement!, Communiqués de
presse PS, 27.09.2020, www.sp-ps.ch/fr/artikel/non-massif-au-clientelisme-bourgeois-et-a-la-politique-de-demantelement/ (dostęp 24.03.2023).

Programme du Parti socialiste suisse, PS Suisse, Lugano 1982, www.sp-ps.ch/wp-content/uploads/2014/10/1982_parteiprogramm_f.pdf (dostęp: 17.02.2023).

PSS Programme du parti. Pour une démocratie économique d'orientation sociale et écologique,
PS Suisse, Lozanna 2010, www.sp-ps.ch/fr/notre-programme/ (dostęp 20.03.2023).

Inne (publikacje władz: informacje i dane statystyczne):

Appartenance religieuse depuis 1910, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2023,
www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.23985051.html (dostęp 01.02.2023).

Appartenance religieuse prédominante, en 2016-2018, Office fédéral de la statistique, [b.m.w]
2021, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.12347523.html (dostęp 12.10. 2022).

Appartenance religieuse selon les cantons (2010-2021), Office fédéral de la statistique, [b.m.w]
2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/religions.assetdetail.23985062.html (dostęp 12.03.2022).

Atlas statistique de la Suisse, Les 4 régions linguistiques de la Suisse par commune, en 2016,
Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2017,
www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/cartes.assetdetail.2543293.html (dostęp 20.12.2022).

Communes, cantons et droit de vote et éligibilité pour étrangers, Office fédéral de la statistique,
[b.m.w] 2018, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/migration-integration/indicateurs-integration/tous-indicateurs/politique/communes-cantons-droit.html
(dostęp 18.09.2022).

Conseil des États répartition des mandats par parti: Suisse (1991-2019), Office fédéral de la
statistique, [b.m.w] 2019,

www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019/resultats-conseil-etats.html (dostęp 29.11.2022).

Élections au Conseil national: répartition des mandats par parti, Office fédéral de la statistique, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/conseil-national/repartitions-mandats.assetdetail.11048419.html (dostęp 9.03.2023).

Élections fédérales 2019, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.html (dostęp 10.10.2023).

Élections fédérales 2019. L'essentiel sur les élections, Office fédérale de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.html (dostęp 1.10.2022).

Évolution de la force des partis: Suisse. Évolution de la force des partis en %, élections au Conseil national de 1991 à 2019, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/elections-federales-2019.assetdetail.8286219.html (dostęp 7.08.2021).

Évolution de la participation aux votations populaires fédérales, Office fédéral de la statistique, [bmw] 2022, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiken/kataloge-datenbanken/tabellen.assetdetail.23909924.html (dostęp 10.03.2023)

Force des partis, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/politique/elections/conseil-national/force-partis.html#-264904466 (dostęp 10.02.2023).

Force des partis au Conseil national: Suisse, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2019, www.elections.admin.ch/fr/ch/ (dostęp 14.04.2023).

Langues déclarées comme langues principales en 2020, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2022, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/langues.assetdetail.21344059.html (dostęp 10.10.2022).

Langues principales, de 1970 à 2021, Office fédérale de la statistique, [b.m.w] 2023, www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/population/langues-religions/langues.html (dostęp: 10.09. 2022).

Le système fiscal suisse, Département fédéral des finances DFF, Le Conseil fédéral, www.efd.admin.ch/efd/fr/home/impots/imposition-nationale/le-systeme-fiscal-suisse.html (dostęp 19.03.2023).

Les 2136 communes de la Suisse au 1.1.2023, Office fédéral de la statistique, [b.m.w] 2023,
www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/catalogues-banques-donnees/cartes.assetdetail.24065860.html (dostęp 10.03.2023).

Partis enregistrés (Partie zarejestrowane), Chancellerie fédérale,
www.bk.admin.ch/ch/f/pore/pa/par_2_2_2_3.html (dostęp 27.11.2021).

Politique d'immigration, Commission fédérale des migrations CFM,
www.ekm.admin.ch/ekm/fr/home/zuwanderung---aufenthalt/zuwanderung.html (dostęp 7.03.2023).

Portraits of the cantons, Federal Statistical Office, Neuchâtel 2019,
www.bfs.admin.ch/bfs/en/home/statistics/regional-statistics/regional-portraits-key-figures/cantons.html (dostęp 12.10.2022).

Portraits régionaux 2021: cantons, Office fédéral de la statistique, Neuchâtel 2021,
www.bfs.admin.ch/bfs/fr/home/statistiques/statistique-regions/portraits-regionaux-chiffres-cles/cantons.assetdetail.15864457.html (dostęp 20.03.2023).

Statistiques sur l'immigration. Les étrangers en Suisse, Année 2019, Secrétariat d'Etat aux migrations SEM, Berne-Wabern 2020,
www.sem.admin.ch/sem/fr/home/aktuell/news/2020/2020-01-30.html (dostęp 10.11.2022).

Votation populaire du 28 novembre 2021, République et canton de Genève,
www.ge.ch/votations/20211128/ (dostęp 22.09.2022).

2. Opracowania

Publikacje zwarte:

Altermatt U., *Parti démocrate-chrétien (PDC)*, przeł. O. Meuwly, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017377/2018-03-13/> (dostęp: 12.06.2021).

Altermatt U., Luginbühl D., *Partis*, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017363/2016-03-24/> (dostęp 11.06.2021).

Altman D., *Direct Democracy Worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

Auer A., *Les origines de la démocratie directe en Suisse = Die Ursprünge der schweizerischen direkten Demokratie* (Actes du colloque organisé les 27-29 avril 1995 par le C2D de la Faculté de droit de l'Université de Genève), Helbing & Lichtenhahn, Bazylea 1996.

Auer A., Bützer M., *Direct Democracy. The Eastern and Central European Experience*, Ashgate, Aldershot-Burlington-Singapore-Sydney 2001.

- Barber B., *Strong Democracy: Participatory politics for a New Age*, University of California Press, Berkeley 1984.
- Bartolini S., *The Political Mobilization of the European Left, 1860-1980: The Class Cleavage*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Bazan M., *Oficjalna Opozycja Jej Królewskiej Mości w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Specyfika organizacji i funkcjonowania organów władzy publicznej. Analiza porządków prawnych państw współczesnych*, red. M. Jabłoński, M. Abu Gholeh, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2019, s. 55-66.
- Bieniada R., *Federalizm kooperatywny jako czynnik regionalizacji substruktur państwa. Casus Austrii, RFN i Szwajcarii*, wydaw. Aspra, Warszawa 2013.
- Brunner M., Sciarini P., *L'opposition ouverture-traditions*, [w:] *Changement de valeurs et nouveaux clivages politiques en Suisse*, red. S. Hug, P. Sciarini, L'Harmattan, [b.m.w] 2002, rozdział 1.
- Brunner M., Sgier L., *Le nouvel individualisme*, [w:] *Changement de valeurs et nouveaux clivages politiques en Suisse*, red. S. Hug, P. Sciarini, L'Harmattan, [b.m.w] 2002, rozdz. 3.
- Butler D., Ranney A. (red.), *Referendums around the world: the growing use of direct democracy*, AEI Press, Waszyngton 1994.
- Church C. H., *The Politics and Government of Switzerland*, Palgrave Macmillan, Basingstone/Hants 2004.
- Church C. H. (red.), *Switzerland and the European Union: A Close, Contradictory and Misunderstood Relationship*, Routledge, Abington i Nowy Jork 2007.
- Church C. H., *Political Change in Switzerland: From stability to uncertainty*, Routledge, Londyn i Nowy Jork, 2016.
- Church C.H., Head R. C., *A Concise History of Switzerland*, Cambridge University Press, Cambridge i Nowy Jork 2013.
- Cronin T. E., *Direct Democracy: The Politics of Initiative, Referendum, and Recall*, Harvard University Press, Cambridge 1989.
- Czeszejko-Sochacki Z., *System konstytucyjny Szwajcarii*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2002.
- Dahl R (red.), *Political Oppositions in Western Democracies*, Yale University Press, New Haven i Londyn 1966.
- Degen B., *Parti socialiste (PS)*, przeł. P.-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017393/2017-03-10/> (dostęp: 12.06.2021).

- Dirlwanger D., *Tell me. La Suisse racontée autrement*, UNIL Université de Lausanne, Lozanna 2010.
- Gruner E., *Die Parteien der Schweiz*, Francke, Berno 1977.
- Haller W., *The Swiss Constitution in a Comparative Context* (second edition), Dike, Zurych i St. Gallen 2016.
- Hug S., *Les coalitions référendaires* [w:] *Elites politiques et peuple en Suisse. Analyses des votations fédérales: 1970-1987*, red. Y. Papadopoulos, Réalités sociales, Lozanna 1994, s. 57-82.
- Inglehart R., *The Silent Revolution. Changing Values and Political Styles among Western Publics*, Princeton University Press, Princeton 1977.
- Ionescu G., de Madariaga I., *Opposition: past and present of a political institution*, Londyn 1968.
- Katzenstein P. J., *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Cornell University Press, Ithaca 1985.
- Kissling-Näf I., Wälti S., *The Implementation of Public Policies* [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 501-524.
- Kley A., *Système de milice*, przeł. L. Auberson, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/043694/2009-11-10/> (dostęp 10.03/2023).
- Klöti U. i in. (red.), *Handbook of Swiss Politics* (second edition), Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007.
- Krasnowolski A., *Referendum jako instytucja demokracji bezpośredniej w państwach europejskich*, Biuro Analiz i Dokumentacji, Kancelaria Senatu, Warszawa 2016.
- Krawczyk T., *Opozycja polityczna w państwach demokratycznych*, [w:] *Studia z teorii polityki*, Tom III, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 131-160.
- Kriesi H., *Entscheidungsstrukturen und Entscheidungsprozesse in der Schweizer Politik*, Campus-Verlag, Frankfurt/Main i Nowy Jork 1980.
- Kriesi H., *Le système politique suisse*, wyd. 2, Economica, Paryż 1998.
- Kriesi H., *Direct Democratic Choice: The Swiss Experience*, Lexington Books, Lanham 2005.
- Kriesi H., Trechsel A. H., *The Politics of Switzerland. Continuity and Change in a Consensus Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Kriesi H. i in., *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.

- Lachat R., *Switzerland: another case of transformation driven by an established party*, [w:] H. Kriesi i in., *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 130-153.
- Ladner A., *Political Parties*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 309-334.
- Ladner A., *Switzerland: Subsidiarity, Power Sharing and Direct Democracy*, [w:] *The Oxford Handbook of Local and Regional Democracy in Europe*, red. F. Hendriks i in., Oxford University Press, Nowy Jork 2011, s. 196-220.
- LeDuc L., *The Politics of Direct Democracy: Referendums in Global Perspective*, University of Toronto Press, Toronto 2003.
- Lehmbruch G., *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*, Mohr, Tübingen 1967.
- Lijphart A., *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*, University of California Press, Berkeley 1968.
- Lijphart A., *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, Yale University Press, New Haven i Londyn 1977.
- Lijphart A., *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven 1984.
- Lijphart A., *Patterns of Democracy. Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries* (second edition), Yale University Press, New Haven i Londyn 2012.
- Linder W., *Schweizerische Demokratie: Institutionen–Prozesse–Perspektiven*, Haupt, Berno 1999.
- Linder W., *Swiss Politics Today*, [w:] *The Making of Modern Switzerland, 1848-1998*, red. M. Butler, M. Pender, J. Charnley, Palgrave Macmillan, Londyn 2000, s. 97-110.
- Linder W., *Direct Democracy*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 101-120.
- Linder W., *Political Culture*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s.15-34.
- Linder W., *Swiss democracy. Possible solutions to conflict in multicultural societies*, Palgrave Macmillan, Nowy Jork 2010 (wydanie trzecie).
- Linder W., Mueller S., *Swiss Democracy. Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies* (fourth edition), Palgrave Macmillan, ebook 2021 (<https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-63266-3>) (dostęp 10.03.2023).

- Lipset S. M., Rokkan S., *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction*, [w:] *Party Systems and Voter Alignments*, red. S. M. Lipset, S. Rokkan, Free Press, New York 1967, s. 1-64.
- Mach A., *Interest Groups*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 359-380.
- Machelski Z., *Opozycja w systemie demokracji parlamentarnej. Wielka Brytania, Niemcy, Włochy*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2001.
- Machelski Z., *Opozycja polityczna w Europie. Ujęcie porównawcze*, Difin SA, Warszawa 2016.
- Marczewska-Rytko M., *Demokracja bezpośrednia w teorii i praktyce politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Marczewska-Rytko M. (red.), *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.
- Marczewska-Rytko M., Piasecki A. K. (red.), *Demokracja bezpośrednia: wymiar globalny i lokalny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2010.
- Matyja M., *Dysfunkcjonalność szwajcarskiej demokracji bezpośredniej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2016.
- Matyja M., *Granice demokracji bezpośredniej. Wpływ szwajcarskiego systemu politycznego na proces integracyjny muzułmańskiej mniejszości religijnej*, Wydawnictwo Poligraf, [b.m.w] 2014.
- Matyja M., *Specyfika i efektywność szwajcarskiego systemu demokracji bezpośredniej. Polityka wielokulturowości i sektor bankowy*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2019.
- Mazzoleni O., *Nationalisme et populisme en Suisse, La radicalisation de la nouvelle UDC*, Presses polytechniques et universitaires romandes, Lozanna 2008.
- Mazzoleni O., *Between Opposition and Government: The Swiss People's Party*, [w:] *Rechtspopulismus und Rechtsextremismus in Europa. Die Herausforderung der Zivilgesellschaft durch alte Ideologien und neue Medien*, red. F. Decker, B. Henningsen, K. Jakobsen, Nomos, Baden-Baden 2015, s. 111-128.
- Mazzoleni O., Skenderovic D., *The Rise and Impact of the Swiss People's Party: Challenging the Rules of Governance in Switzerland*, [w:] *Extrême droite et pouvoir en Europe. The extreme right parties and power in Europe*, red. P. Delwit, P. Poirier, Editions de l'Université de Bruxelles, Bruksela 2007, s. 85-116.
- Meuwly O., *Les partis politiques. Acteurs de l'histoire Suisse*, Presse polytechniques et universitaires romandes, Lozanna 2010.

- Morel L., Qvortrup M. (red.), *The Routledge Handbook to Referendums and Direct Democracy*, Routledge, Londyn 2018.
- Mudde C., Rovira Kaltwasser C., *Populism. A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Nowy Jork 2017.
- Musiał-Karg M., *Referenda w państwach europejskich. Teoria, praktyka, perspektywy*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Musiał-Karg M., *Elektroniczne referendum w Szwajcarii. Wybrane kierunki zmian helweckiej demokracji bezpośredniej*, Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2012.
- Musiał-Karg M., Stelmach A., *Uwarunkowania demokracji bezpośredniej we współczesnej Europie*, Wydawnictwo UAM, Poznań 2018.
- Neidhart L., *Plebiszit und pluralitäre Demokratie. Eine Analyse der Funktion des schweizerischen Gesetzesreferendums*, Bern 1970.
- Nicolet S., Tresch A., *Changing religiosity, changing politics? The influence of traditional and post-traditional forms of religiosity on political attitudes*, [w:] *Value change in Switzerland*, red. S. Hug, H. Kriesi, Lexington Books, 2010, rozdz. 2.
- Pállinger Z. T. i in. (red.), *Direct Democracy in Europe: Developments and Prospects*, VS Verlag, Wiesbaden 2007.
- Papadopoulos Y., *Populism as the Other Side of Consociational Multi-Level Democracies*, [w:] *Challenges to Consensual Politics – Democracy, Identity and Populist Protest in the Alpine Region*, red. D. Caramani, Y. Mény, P.I.E.-Peter Lang, Bruksela 2005 (rozdz. 2).
- Pilotti A., *Entre démocratisation et professionnalisation: le Parlement suisse et ses membres de 1910 à 2016*, Seismo, Zurich i Genewa 2016.
- Porębski A., *Wielokulturowość Szwajcarii na rozdrożu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2010.
- Punnett R. M., *Front-Bench Opposition, The Role of the Leader of the Opposition, the Shadow Cabinet and Shadow Government in British Politics*, Londyn 1973.
- Qvortrup M., *Direct democracy: A comparative study of the theory and practice of government by the people*, Manchester University Press, Manchester 2013.
- Qvortrup M. (red.), *Referendums Around the World: The Continued Growth of Direct Democracy*, Palgrave Macmillan, Basingstoke 2014.
- Rosset J., Pilotti A., Papadopoulos Y., *Switzerland. When opposition is in government*, [w:] *Opposition Parties in European Legislatures: Conflict or Consensus?*, red. E. De Giorgi, G. Ilonszki, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2018, s. 211-228.

- Rousseau J. J., *Umowa społeczna*, przekł. A. Peretiatkowicz, Wydawnictwo Marek Derewiecki, Kęty 2007.
- Rovira Kaltwasser C. i in (red.), *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford University Press, Nowy Jork 2017.
- Safi K., *Swiss Euroscepticism: Economically or Culturally Determined?*, [w:] *Value change in Switzerland*, red. S. Hug, H. Kriesi, Lexington Books, [b.m.w] 2010, rozdz. 6.
- Sager F., Bühlmann M., *Checks and Balances in Swiss Direct Democracy*, [w:] *Referendums and Representative Democracy*, red. M. Setälä, T. Schiller, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2009, s. 186-206.
- Schumann K., *Das Regierungssystem der Schweiz*, Cologne 1971.
- Schumpeter J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy* (1943), Routledge, Londyn i Nowy Jork 2006.
- Schwok R., *Face à la crise de légitimité de l'Union européenne: l'expérience suisse en matière de démocratie directe*, [w:] *Carrefour Europe. Une approche interdisciplinaire dédiée à Philippe Braillard*, red. S. Guindani, J. Talens, Bruylant, Louvain-La-Neuve 2010, s. 169-190.
- Sciarini P., *Le clivage centre-périphérie*, [w:], *Changement de valeurs et nouveaux clivages politiques en Suisse*, red. S. Hug, P. Sciarini, L'Harmattan, b.m.w 2002, rozdział 4.
- Sciarini P., *The Decision-Making Process*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s. 465-499.
- Sciarini P., *Le Parti socialiste et les Verts: concurrence et défis*, [w:] *Voisinages et conflits. Les partis politiques suisses en mouvement*, red. O. Mazzoleni, O. Meuwly, Editions Skaltine, Genewa 2013, s. 133-152.
- Sciarini P., Fischer M., Traber D., *Political Decision-Making in Switzerland. The Consensus Model under Pressure*, Palgrave Macmillan, Londyn 2015.
- Sciarini P., Hug S., *The odd fellow: parties and consociationalism in Switzerland*, w: *Party Elites in Divided Societies. Political Parties in Consociational Democracy*, red. K.R. Luther, K. Deschouwer, Routledge, London i Nowy Jork 1999, s. 135-163.
- Sier L., *Le postmatérialisme*, [w:] *Changement de valeurs et nouveaux clivages politiques en Suisse*, red. S. Hug, P. Sciarini, L'Harmattan, [b.m.w] 2002, rozdz. 2.
- Skenderovic D., *Union démocratique du centre (UDC)*, przekł. F. Piguet, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017389/2017-03-20> (dostęp: 11.06.2021).
- Steinberg J., *Why Switzerland?*, Cambridge University Press, Cambridge 2015.

- Steiner J., *Amicable Agreement versus Majority Rule: Conflict Resolution in Switzerland*, University of North Carolina Press, Chapel Hill Nc 1974.
- Trechsel A. H., *Clivages en Suisse. Analyse des impacts relatifs des clivages sur l'électorat suisse lors des élections fédérales*, Université de Genève, Département de science politique, Genewa 1995.
- Trechsel A. H., *Popular Votes*, [w:] *Handbook of Swiss Politics*, red. U. Klöti i in., Neue Zürcher Zeitung Publishing, Zurich 2007, s.435-461.
- Vatter A., *Kantonale Demokratien im Vergleich: Entstehungsgründe, Interaktionen und Wirkungen politischer Institutionen in den Schweizer Kantonen*, Leske+Budrich, Opladen 2002.
- Vatter A., *Swiss federalism. The transformation of a federal model*, Routledge, Londyn i Nowy Jork 2018.
- Węgrzyn J., *Referendum w sprawie wyjścia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej* [w:] *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, red. O. Hałub, M. Jabłoński, M. Radajewski, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 109-121.
- Wojtowicz J., *Historia Szwajcarii*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 1976.
- Zwierzchowski E. (red.), *Opozycja parlamentarna*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

Artykuły w czasopismach naukowych:

- Andeweg R., *Lijphart versus Lijphart: the cons of consensus democracy in homogeneous societies*, „Acta Politica” 2001, 36 (2), s. 117-128.
- Bailer S., Bütikofer S., *From Loose Alliances to Professional Political Players: How Swiss Party Groups Changed*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 556-577.
- Bernauer J., Vatter A., *Can't get no satisfaction with the Westminster model? Winners, losers and the effects of consensual and direct democratic institutions on satisfaction with democracy*, „European Journal of Political Research” 2012, 51 (4), s. 435-468.
- Blondel J., *Political Opposition in the Contemporary World*, „Government and Opposition”, 32 (4), 1997, s. 462-486.
- Bormann N-Ch., *Patterns of Democracy and Its Critics*, „Living Reviews in Democracy” 2010, https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Bormann.pdf (dostęp: 15.06.2022).

- Bornschier S., *The New Cultural Conflict, Polarization, and Representation in the Swiss Party System, 1975-2011*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 680-701.
- Church C. H., *Behind the consociational screen: Politics in contemporary Switzerland*, „West European Politics” 1989, 12 (2), s. 35-54.
- Church C.H., Vatter A., *Opposition in Consensual Switzerland: A Short but Significant Experiment*, „Government and Opposition” 2009, 44 (4), s. 412-437.
- Church C. H., Vatter A., *Shadows in the Swiss Paradise*, „Journal of Democracy” 2016, 27 (3), s. 166-175.
- Eugster B., Strijbis O., *The Swiss: A Political Nation?*, „Swiss Political Science Review” 2011, 17(4), s. 394-416.
- Freitag M., Stadelmann-Steffen I., *Stumbling block or stepping stone? The influence of direct democracy on individual participation in parliamentary elections*, „Electoral Studies” 2010, 29 (3), s. 472-483.
- Gava R. i in., *Interests groups in Parliament: Exploring MPs' interest affiliations (2000-2011)*, „Swiss Political Science Review” 2017, 23(1), s. 77-94.
- Glass H.E., *Consensus and Opposition in Switzerland. A Neglected Consideration*, „Comparative Politics” 1978, 10 (3), s. 361-372.
- Grabowska S., *Referendum ogólnokrajowe w Polsce – analiza przypadku*, „Studia politologiczne” 2019, nr 53, s. 97-113 .
- Graf M. L., *Contre l'immigration de masse: la mise en œuvre paradoxale dans l'ordre juridique suisse d'une votation populaire visant à limiter l'immigration*, „Revue européenne des migrations internationales” 2018, 34 (1), OpenEdition Journals, <https://journals.openedition.org/remi/9683> (dostęp 9.03.2023), s. 257-263.
- Graff M., *Concurrence fiscale et inégalité à l'intérieur de la Suisse*, KOF Centre de recherches conjoncturelles, nr 136, Zurych 2020, <https://kof.ethz.ch/fr/news-et-manifestations/kof-bulletin/numeros/2020/01/concurrence-fiscale-inegalite-interieur-suisse.html> (dostęp: 19.03.2023).
- Hakhverdian A., Koop Ch., *Consensus Democracy and Support for Populist Parties in Western Europe*, „Acta Politica” 2007, 42 (4), s. 401-420.
- Heidbreder E. G., Stadelmann-Steffen I., Thomann E., Sager F., *EU referendums in context: What can we learn from the Swiss case?*, „Public Administration” 2019, 97 (2), s. 370-383.
- Helbling M., Stojanović N., *Switzerland: challenging the big theories of nationalism*, „Nations and Nationalism” 2011, nr 17 (4), s. 712-717.

- Helms L., *Five Ways of Institutionalizing Political Opposition: Lessons from the Advanced Democracies*, „Government and Opposition” 2004, 39 (1), s. 22-54.
- Johnson N., *Opposition in the British Political System*, „Government and Opposition” 1997, 32 (4), s. 487-510.
- Kerr H.H., *The Structure of Opposition in the Swiss Parliament*, „Legislative Studies Quarterly” 1978, 3(1), s. 51-62.
- Kriesi H., *The transformation of cleavage politics The 1997 Stein Rokkan lecture*, „European Journal of Political Research” 1998, 33, s. 165-185.
- Lachat R., *A Tale of Two Councils. Explaining the Weakness of the SVP in the Upper House of the Federal Parliament*, „Swiss Political Science Review” 2006, 12 (4), s. 77-99.
- Ladner A., Keuffer N., Baldersheim H., *Measuring local autonomy in 39 Countries (1990-2014)*, „Regional & Federal Studies” 2016, nr 26(3), s. 321-357.
- Leemann L., *Political Conflict and Direct Democracy: Explaining Initiative Use 1920-2011*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 596-616.
- Lijphart A., *Consociational Democracy*, „World Politics” 1969, 21(2), s. 207-225.
- Lijphart A., *Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The 'Crucial Experiment' of Comparing Belgium, Canada, South Africa and Switzerland*, „American Political Science Review” 1979, 73 (2), s. 442-458.
- Lupia A., Matsusaka J. G., *Direct democracy: New Approaches to Old Questions*, „Annual Review of Political Science” 2004, 7, s. 463-482.
- Lutz G., *The interaction between direct and representative democracy in Switzerland*, „Representation” 2006, 42 (1), s. 45-57.
- Lutz G., Mach A., Primavesi R., *Interest Group Support and Electoral Success in the Swiss Elections of 2015. A Candidate Survey Analysis*, „Swiss Political Science Review” 2018, 24 (4), s. 487-509.
- Łabędź K., *Problemy związane z badaniem opozycji politycznej (przypadek polski)*, „Politeja” 2018, 2 (53), s. 243-255.
- Matyja M., *System polityczny Szwajcarii – uwarunkowania o główne instytucje*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2018, XXV (1), s. 73-88.
- Mudde C., *Three decades of populist radical right parties in Western Europe: so what?*, „European Journal of Political Research” 2013, 52 (1), s. 1-19.
- Pällinger Z. T., *Direct Democracy – The Swiss Experience*, Working Papers Liechtenstein Institute No. 14, Department of Political Science, bmw 2007, www.liechtenstein-institut.li/application/files/1215/7435/0328/LIAP_014_0.pdf (dostęp 9.10.2021).

- Péclat M., Puddu S., *Swiss Politicians' Ties: A comprehensive Dataset*, „Swiss Political Science Review” 2017, 23 (2), s. 175-190.
- Perkowska M., *The migration policy of Switzerland*, „Przegląd Politologiczny” 2015, nr 3, Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, s. 41-54.
- Pilotti A., *Parliamentary Opposition in Non-Parliamentary System: Continuities and Changes in Switzerland since 1990s* (first draft), 7th ECPR General Conference - Sciences Po, Bordeaux 4th-7th September 2013, Panel „Parliamentary Opposition in Europe”.
- Porębski A., *Röstigraben – językowa fosa w poprzek Szwajcarii*, „Politeja” 2019, nr 1 (58), s. 173-188.
- Schwok R., *Le clivage entre Suisses romands et Suisses alémaniques par rapport à l'intégration européenne*, „Revue d'Allemagne” 1994, s. 501-528.
- Serdült U., *The history of a dormant institution: legal norms and the practice of recall in Switzerland*, „Representation” 2015, 51 (2), s. 161-172.
- Serdült U., Welp Y., *Direct Democracy Upside Down*, „Taiwan Journal of Democracy” 2012, 8 (1), s. 69-92.
- Traber D., *Disenchanted Swiss Parliament? Electoral Strategies and Coalition Formation*, „Swiss Political Science Review” 2015, 21 (4), s. 702-723.
- Vatter A., *Consensus and direct democracy: Conceptual and empirical linkages*, „European Journal of Political Research” 2000, 38 (2), s. 171-192.
- Vatter A., *Swiss Consensus Democracy in Transition: A Re-analysis of Lijphart's Concept of Democracy for Switzerland from 1997 to 2007*, „World Political Science Review” 2008, 4 (2) artykuł 1.
- Vatter A., *Switzerland on the Road from a Consociational to a Centrifugal Democracy?*, „Swiss Political Science Review” 2016, 22 (1), s. 59-74.
- Vatter A., *Lijphart expanded: three dimensions of democracy in advanced OECD countries?* „European Political Science Review” 2009, 1(1), s. 125-154.
- Vatter A., Freiburghaus R., Arens A., *Coming a long way: Switzerland's transformation from a majoritarian to a consensus democracy (1848-2018)*, „Democratization” 2020, 27 (6), s. 970-989.

3. Inne

Hasła w encyklopediach i słownikach:

- Action pour une Suisse indépendante et neutre (Asin)*, H. Hirter, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/046542/2019-10-21> (dostęp: 27.12.2022).
- Christoph Blocher*, H. Looser, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/059714/2022-11-04/> (dostęp: 10.02.2023).
- Démocratie de concordance*, P. Morandi, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/010095/2016-04-13/> (dostęp: 28.05.2021).
- Interest group*, C. S. Thomas [w:] *Britannica*, www.britannica.com/topic/interest-group/Factors-shaping-interest-group-systems (dostęp 10.10.2022).
- Oponent i Opozycja* [w:] *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, red. W Kopaliński, Oficyna Wydawnicza Rytm, Dom Wydawniczy Bellona, Warszawa 2007, s. 411.
- Opozycja polityczna* [w:] *Leksykon politologii: wraz z Anekssem o: reformie samorządowej, wyborach do sejmu, prezydenckich oraz gabinetach rządowych*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Alta 2, Wrocław 2004, s. 275.
- Oppositus* [w:] *Słownik łacińsko-polski*, red. K. Kumaniecki, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1976, s. 344.
- Parti socialiste (PS)*, B. Degen, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017393/2022-01-24/> (dostęp 10.02.2023).
- Régénération*, Ch. Koller [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/009800/2010-08-23/>, (dostęp 07.08.2022).
- Rhêto-romanche*, L. Liver, przeł. P-G. Martin, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse DHS*, dz. cyt., <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/024594/2012-06-19/> (dostęp: 10.09.2022).
- Szwajcaria*, [w:] *Wielka Encyklopedia PWN*, t. 26, red. J. Wojnowski, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 500-503.
- Union démocratique du centre (UDC)*, D. Skenderovic, [w:] *Dictionnaire Historique de la Suisse DHS*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/017389/2017-03-20/> (dostęp 10.02.2023).
- Weber, Franz*, Abetel-Béguelin F., [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/042611/2019-10-16/> (dostęp: 27.12.2022).

Artykuły prasowe:

Church C. H., *Switzerland best regarded as semi-direct democracy*, „Financial Times” (online), 10.11.2017, www.ft.com/content/9acc4bc8-c323-11e7-a1d2-6786f39ef675 (dostęp 12.07.2022)

Glatthard J., *La population étrangère résidant en Suisse est trop importante pour être ignorée*, „Swissinfo”(online), 22.11.2021, www.swissinfo.ch/fre/politique/-la-population-%C3%A9trang%C3%A8re-r%C3%A9sidant-en-suisse-est-trop-importante-pour-%C3%AAtre-ignor%C3%A9e-/47103404 (dostęp 18.09.2022).

Haerberli D., *Pour le professeur Marc Bühlmann, “la transparence va amener une professionnalisation de la politique Suisse”* „Le Temps” 25.08.2022, www.letemps.ch/suisse/professeur-marc-buhlmann-transparence-va-amener-une-professionnalisation-politique-suisse?utm_source=Newsletters&utm_campaign=ae8f73dce0-newsletter_briefing&utm_medium=email&utm_term=0_56c41a402e-ae8f73dce0-109456357 (dostęp 28.08.2022).

L'économie lance la bataille contre l'initiative de l'UDC, „Le Temps” 6.01.2014, www.letemps.ch/suisse/leconomie-lance-bataille-contre-linitiative-ludc (dostęp 8.03.2023).

Lugon L., *Trop de démocratie directe tue la démocratie directe*, „Le Temps” 23.04.2019, www.letemps.ch/suisse/democratie-directe-tue-democratie-directe (dostęp 20.09.2022 r.).

Meyer T., *Ne pas réélire Christoph Blocher? Vertiges à droite*, „Le Temps” 13.12.2005, www.letemps.ch/suisse/ne-reelire-christoph-blocher-vertiges-droite (dostęp 2.10.2023).

Recall option risks to shorten career of Geneva politicians, SWI swissinfo.ch, 28.11.2021, www.swissinfo.ch/eng/recall-option-risks-to-shorten-career-of-geneva-politicians/47140758 (dostęp 12.07.2022).

Recall system wins ground in Switzerland, SWI swissinfo.ch 15.05.2022, www.swissinfo.ch/eng/recall-system-wins-ground-in-switzerland/47543070 (dostęp 12.07.2022).

Pozostałe:

Accords bilatéraux I, Politique européenne de la Suisse, Département fédéral des affaires étrangères DFAE, www.eda.admin.ch/europa/fr/home/europapolitik/politique-europeenne/bilaterale-1.html (dostęp: 7.03.2023).

Ammann M., Schnell F., *Une démocratie directe numérique. Renforcer les droits populaires suisses*, Avenir Suisse, Zurich 2019. <https://cdn.avenir->

suisse.ch/production/uploads/2019/07/democratie_directe_numerique_fabian_schnell_matthias_ammann_2019.pdf (dostęp 10.09.2022 r.).

Du système majoritaire au système proportionnel: l'histoire des premières élections à la proportionnelle en 1919, Le Parlement Suisse, www.parlament.ch/fr/%C3%BCber-das-parlament/archive/retrospective-des-elections/election-conseil-national/election-2015/election-conseil-national-depuis-1848/systeme-majoritaire-au-proportionnel (dostęp 29.11.2022).

Évolution des demandes d'asile, L'Association Vivre Ensemble, <https://asile.ch/statistique/les-donnees-statistiques/evolution-demandes-dasile/> (dostęp 27.03.2023).

Figure 16. Top 20 European migrant countries in 2020, [w:] *World Migration Report 2022*, red. M. McAuliffe, A. Triandafyllidou, International Organization for Migration (IOM), Geneva 2021, <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> (dostęp 29.09.2022).

Quelques orientations pour la Suisse. Résultats et interprétations du Baromètre des préoccupations 2022 du Credit Suisse, red. M. Rybach i in., Credit Suisse SA, [b.m.w] 2022, www.credit-suisse.com/about-us/fr/rapports-recherche/etudes-publications/barometre-des-preoccupations/centre-de-telechargement.html (dostęp 9.04.2023).

Rösti A., *L'accord-cadre de l'UE détruit tout ce qui fait le succès de la Suisse*, 13.03.2019 r., SVP/UDC, www.udc.ch/parti/publikationen/journal-du-parti/2019-2/franc-parler-mars-2019/laccord-cadre-de-lue-detruit-tout-ce-qui-fait-le-succes-de-la-suisse/ (dostęp 19.09.2022).

Voter par voie électronique: situation actuelle, www.ch.ch/fr/votations-et-elections/vote-electronique/#le-vote-lectronique-dans-dautres-pays (dostęp 19.09.2022).

Załącznik 1. Inicjatywa ludowa 1992-2021

LP.	DATA GŁOSOWANIA	NAZWA OFICJALNA (numer głosowania)	TEMATYKA (hasła)	WYNIK	INICJATYWA	REKOMENDACJE WŁADZ (Rada Federalna / Rada Narodowa / Rada Kantonów)	REKOMENDACJE PARTII					POIDS ÉLECTORAL DES PARTIS EN FAVEUR DE OUI	BDP/ PBD ¹
				obywatele / kantony (na tak)			PARTYCYPACJA	SVP/ UDC	SPS/ PSS	FDP/ PLR ²	CVP/ PDC		

¹ Bürgerlich-Demokratische Partei Schweiz (BDP) / Parti bourgeois démocratique suisse (PBD) – konserwatywna partia polityczna utworzona w 2008 r. przez polityków, którzy odłączyli się od SVP/UDC. W latach 2008-2016 była partią rządową, więc w tych latach jest uwzględniona w tabeli. Od 2021 r. razem z CVP/PDC tworzy Die Mitte / Le Centre. Ze względu na epizodyczny charakter uczestnictwa tej partii w rządzie, nie jest ona uwzględniona w szerszej analizie niniejszej pracy.

² Obecnie PLR. Les Libéraux-Radicaux (niem. FDP. Die Liberalen). Powstała w 2009 r. w wyniku połączenia Parti radical-démocratique PRD/FDP (rządowej) i Parti Libéral Suisse PLS/LPS .

1	16.02.1992	Pour une assurance-maladie financièrement supportable (Initiative des caisses-maladie) (373)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurances maladie	Odrzucona 39% / 1	Concordat des caisses-maladie suisses NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	19.3 %	
				44%									
2	16.02.1992	Pour une réduction stricte et progressive des expériences sur les animaux (Limitons strictement l'expérimentation animale!) (374)	Formation et recherche, Expérimentations animales	Odrzucona 44% / 3,5	Protection Suisse des Animaux NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33,5 %	
			Politique sociale, Santé, Recherche et technologie médicale	Agriculture, Production animale									
3	17.05.1992	Pour la sauvegarde de nos eaux (378)	Environnement naturel, Protection des eaux	Odrzucona 37% / 0	Związek rybacki i stowarzyszenia ekologiczne NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33,5 %	
			Énergie hydro-électrique	39%									

4	07.03.1993	Pour l'abolition des expériences sur animaux (391)	Recherche, Expérimentations animales	Odrzucona 28% / 0	Ligue Internationale des Médecins pour l'Abolition de la Vivisection NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	TAK	6%	
			Politique sociale, Santé, Recherche et technologie médicale	51%									
5	06.06.1993	40 places d'armes ça suffit! - L'armée doit aussi se soumettre à la législation sur la protection de l'environnement (392)	Politique de sécurité, Armée, Installations militaires	Odrzucona 45% / 7	Aktionsgruppe zur Rettung von Neuchlen-Anschwilen ARNA (Grupa na rzecz ratowania Neuchlen-Anschwilen) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28%	
			Environnement, Protection de la nature et du paysage	55.58%									
6	06.06.1993	Pour une Suisse sans nouveaux avions de combat (393)	Politique de sécurité, Armée, Armement	Odrzucona 43% / 4	Gruppe für eine Schweiz ohne Armee (GSoA) / Groupe pour une Suisse sans Armée (GSsA) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30%	
				56%									

7	26.09.1993	Pour un jour de la fête nationale férié (Initiative '1er août') (396)	Régime politique, Identité nationale	Zaakceptowana 84% / 23	Démocrates suisses PARTYJNA (DS)	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	Liberté de vote	86%	
			Économie, Travail et emploi, Temps de travail	40%									
8	28.11.1993	Pour la prévention des problèmes liés à l'alcool (403)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 25% / 0	Schweizerischer Verein zur Verminderung der Tabak- und Alkoholprobleme SVTA (Szwajcarskie Stowarzyszenie na rzecz Zmniejszenia Problemów Tytoniowych i Alkoholowych) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	34%	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	45%									
9	28.11.1993	Pour la prévention des problèmes liés au tabac (404)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 25.5% / 0	Jw. NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	34%	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	45.5%									

10	20.02.1994	Pour la protection des régions alpines contre le trafic de transit» (Initiative des Alpes) (408)	Transports et infrastructure, Politique des transports, Trafic de transit Politique environnementale, Qualité de l'air	Zaakceptowana 51,91% /16	Ekolodzy z różnych regionów kraju „Une réunion informelle de porte-paroles du PS, de l'ATE, du WWF et d'autres groupes de défense de l'environnement des cantons d'Uri, du Tessin, des Grisons et du Valais l'a lancée, immédiatement soutenue par une initiative cantonale uranaise de teneur presque égale et qui savait avoir 82 pourcent des citoyen-ne-s derrière elle.” ³ NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.5 %	
				40,83%									
11	04.12.1994	Pour une saine assurance-maladie (416)	Politique sociale, Assurances sociales Assurance-maladie	Odrzucona 23.45 / 0	Parti socialiste suisse, Union syndicale suisse SGB/USS PARTYJNA (PS i związek zawodowy USS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	Liberté de vote	19.3 %	
				43,98%									

³ S. Hardmeier, W. Linder, *Analyse de la votation fédérale du 20 février 1994*, GfS, Université de Berne, Adliswil/Berne 1994, <https://swissvotes.ch/attachments/f638cd8ce05d3d17f170142405630743877f2cb790268af64c566c0765220179> (dostęp 10.03.2023), s. 21.

12	25.06.1995	Pour l'extension de l'AVS et de l'AI (423)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants, Assurance-invalidité	Odrzucona 27.64 / 0	Parti socialiste suisse, Union syndicale suisse SGB/USS PARTYJNA (PS i związek zawodowy USS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	25.3 %	
				40.35%									
13	01.12.1996	Contre l'immigration clandestine (432)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Odrzucona 46.34% / 11	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	24,2 %	
				46.75%									
14	08.06.1997	Négociations d'adhésion à l'UE: que le peuple décide! (434)	Politique étrangère, Politique européenne, UE Régime politique, Droits populaires, Référendum	Odrzucona 25,95% / 0	Lega dei Ticinesi, Démocrates suisses PARTYJNA (Lega i DS)	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	9,3%	
				35.44%									

15	08.06.1997	Pour l'interdiction d'exporter du matériel de guerre (435)	Politique étrangère, Politique économique extérieure	Odrzucona 22.50% / 0	Parti socialiste suisse PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28%	
			Politique de sécurité, Armée, Armement	35.47%									
16	28.09.1997	Jeunesse sans drogue (438)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 29.34% / 0	„Lancée le 15 décembre 1992 par un comité qui s'était formé notamment sous l'impulsion de la Société zurichoise pour l'encouragement de la connaissance psychologique de l'homme («Zürcher Verein zur Forderung der Psychologischen Menschenkenntnis», VPM) et qui comprenait plusieurs politiciens nationaux et sportifs d'élite, l'initiative «Jeunesse sans drogue» a réuni en l'espace de sept mois 141000 signatures ⁴ .” NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	26%	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	40.82%									

⁴ D. Wisler, L. Marquis, M. Bergman, *Analyse des votations fédérales du 28 septembre 1997*, GfS i Université de Genève, [b.m.w] 1997, <https://swissvotes.ch/attachments/9080602637f734238c8045b3f356d54e037ee31eafe4eba861740588fee4fe03> (dostęp 10.03.2023), s. 20.

17	07.06.1998	Pour la protection de la vie et de l'environnement contre les manipulations génétiques (Initiative pour la protection génétique) (440)	Formation et recherche, Recherche, Génie génétique	Odrzucona 33.29% / 0	Schweizerische Arbeitsgruppe Gentechnologie; różne organizacje NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	34.9%	
			Politique environnementale	41.32%									
18	07.06.1998	S.o.S. - pour une Suisse sans police fouineuse (441)	Politique de sécurité, Sécurité publique, Sûreté intérieure, Police	Odrzucona 24.59% / 0	NIEPARTYJNA⁵	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	29%	
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	40.99%									

⁵ Głosowania ludowe (inicjatywy ludowe i referenda fakultatywne) oznaczone numerami 375, 376, 398, 409, 441, 444, 452, 471, 501, 502, 507, 509, 516, 523, 550, 551, 554, 571, 574, 577, 594, 627, 629, 634, 644, 647, 650 były konsultowane z prof. dr. U. Serdültem z ośrodka naukowego Zentrum für Demokratie Aarau ZDA (Centre for Democracy Aarau) (kontakt osobisty).

19	27.09.1998	Pour des produits alimentaires bon marché et des exploitations agricoles écologiques (Initiative des petits paysans) (443)	Agriculture, Politique agricole	Odrzucona 22.99% / 0	l'Association des petits et moyens paysans (VKMB) de Ruedi Baumann ⁶ NIEPARTYJNA (ale związana z partią Zielonych)	NIE NIE NIE	NIE	Liberté de vote	NIE	NIE	TAK	9.1%	
			Environnement naturel et bâti Politique environnementale	51.59%									
20	27.09.1998	Pour la 10e révision de l'AVS sans relèvement de l'âge de la retraite (444)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzucona 41.48% / 5	l'Union syndicale suisse (USS) et la Confédération des syndicats chrétiens de Suisse (CSC), PS PARTYJNA (PS i związki zawodowe)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	32.9%	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	51.64%									

⁶ R. Baumann – Agriculteur et président des Verts et du VKMB. Zob.: *Baumann, Ruedi*, [w:] *Base de données des élites suisses*, Observatoire des élites suisses, Université de Lausanne, <https://www2.unil.ch/elitessuisses/personne.php?id=54824> (dostęp 20.12.2022). Inicjatywa niepartyjna, ale mająca widoczne związki z Zielonymi.

21	29.11.1998	Pour une politique raisonnable en matière de drogue (Droleg) (447)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 26.01% / 0	„A l’origine de l’initiative, on trouve un réseau d’associations telles que le Verband Sucht- und Drogenfachleute Deutschschweiz, les Juristes démocrates, le Secours Sida suisse ou encore la coordination du chanvre suisse, souvent implantées au niveau régional plutôt que national, et qui se dote, à l’occasion de l’initiative, d’une Organisation faîtière pour coordonner la Campagne (le Groupe de travail pour la légalisation des stupéfiants)”. ⁷ NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28%	
				38.36%									
22	07.02.1999	Propriété du logement pour tous (451)	Environnement naturel et bâti, Logement, Construction de logements et propriété immobilière	Odrzucona 41.32% / 3	Société suisse des propriétaires fonciers NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	25.6 %	
			Finances publiques, Impôts, Système fiscal	38.18%									

⁷ L. Marquis, R. Lachat, D. Wisler, *Analyse des votations fédérales du 29 novembre 1998*, VOX N° 65, GfS et DSP, Zürich 1999., <https://swissvotes.ch/attachments/3e1ebd594cd36827977fb372e9a4e1d772ef7932e8533a2b2e4cd92cf8f4dd55> (dostęp 10.03.2023), s. 28.

23	12.03.2000	Pour une démocratie directe plus rapide (délai de traitement des initiatives populaires présentées sous forme de projet rédigé de toutes pièces) (460)	Régime politique, Droits populaires, Initiative	Odrzucona 30% / 0	Denner AG NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	26.1 %	
			Régime politique, Système politique, Procédure de révision constitutionnelle	42.10%									
24	12.03.2000	Pour une représentation équitable des femmes dans les autorités fédérales (initiative du 3 mars) (461)	Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	Odrzucona 17.97% / 0	Komisja Kobiet w Radzie Federalnej NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.8 %	
			Régime politique, Institutions Système politique, Système électoral	42.19%									
25	12.03.2000	Pour la protection de l'être humain contre les techniques de reproduction artificielle (initiative pour une procréation respectant la dignité humaine [PPD]) (462)	Politique sociale, Santé, Médecine reproductive	Odrzucona 28.24% / 0	Komisja ad-hoc (osoby z różnych partii i organizacji) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	Liberté de vote	3.1%	
			Recherche	42.20%									

26	12.03.2000	Visant à réduire de moitié le trafic routier motorisé afin de maintenir et d'améliorer des espaces vitaux (initiative pour la réduction du trafic) (463)	Transports et infrastructure, Politique des transports	Odrzucona 21.33% / 0	Le comité Rétrotrafic / umverkehrR, réunissant divers groupements écologistes NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	29.7 %	
			Environnement, Politique environnementale	42.38%									
27	24.09.2000	Pour l'introduction d'un centime solaire (initiative solaire) (465.1)	Énergie, Énergies alternatives	Odrzucona 31.82% / 0	Stowarzyszenie FEUSOL NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	32.5	
			Finances publiques, Impôts indirects Environnement, Politique environnementale	44.70%									
28	24.09.2000	Pour une réglementation de l'immigration (467)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	Odrzucona 36.20% / 0	Prawicowy komitet NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	27.4 %	
				45.27%									

29	24.09.2000	Pour davantage de droits au peuple grâce au référendum avec contre-proposition (Référendum constructif) (468)	Régime politique, Droits populaires, Référendum	Odrzucona 34.10% / 0	SPS/PSS PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.1%	
				44.81%									
30	26.11.2000	Pour un assouplissement de l'AVS - contre le relèvement de l'âge de la retraite des femmes (469)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	Odrzucona 39.47% / 6	Société Suisse des employés de commerce NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.5%	
				41.66%									
31	26.11.2000	Initiative pour une retraite à la carte dès 62 ans pour les femmes et pour les hommes (470)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	Odrzucona 46.02% / 7	PES/GPS PARTYJNA (PES)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.5%	
				41.72%									

32	26.11.2000	Economiser dans l'armée et la défense générale - pour davantage de paix et d'emplois d'avenir (Initiative en faveur d'une redistribution des dépenses) (471)	Politique de sécurité, Armée (aspects généraux)	Odrzucona 37.62% / 4	„(...) le PS a décidé, de concert avec les écologistes ainsi que de nombreuses organisations pacifistes et tiers-mondistes, de lancer une nouvelle initiative.” ⁸ PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6%	
				41.72%									
33	26.11.2000	Pour des coûts hospitaliers moins élevés (472)	Politique sociale, Politique de la santé	Odrzucona 17.89% / 0	Denner SA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	0,9%	
			Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	41.66%									

⁸ F. Barras, A. Füzesséry, F. Huguenet, *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Initiative populaire - Economiser dans l'armée et la défense générale – pour davantage de paix et d'emplois d'avenir, 1995-2000*, Année Politique Suisse, Universität Bern, <https://anneepolitique.swiss/prozesse/11396> (dostęp: 26.12.2022).

34	04.03.2001	Oui à l'Europe! (474)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Odrzucona 23.15% / 0	ruchy proeuropejskie “Elle a été déposée en 1996 par un comité composé de personnes jeunes, inconnues jusqu'à présent dans le monde politique.” ⁹ NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	46.9 %	
				55.80%									
35	04.03.2001	Pour des médicaments à moindre prix (475)	Politique sociale, Santé, Médicaments	Odrzucona 30.85% / 0	Denner SA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	Liberté de vote	NIE	NIE	NIE	0.9%	
				55.71%									
36	04.03.2001	Pour plus de sécurité à l'intérieur des localités grâce à une vitesse maximale de 30 km/h assortie d'exceptions (Rues pour tous) (476)	Transports et infrastructure, Transport routier Environnement, Politique environnementale	Odrzucona 20.30% / 0	Association Transports et environnement ATE NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6 %	
				55.80%									

⁹ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 4 mars 2001*, VOX no 73, GfS et ISP, Berne 2001, <https://swissvotes.ch/attachments/2ff7fdcb6cabd5e1e5932b98b2205ca6b5a1c1cbf2c84f19ee58087ea9935777> (dostęp 10.03.2023), s. 8.

37	02.12.2001	Pour garantir l'AVS - taxer l'énergie et non le travail (481)	Politique énergétique	Odrzucona 22.86% / 0	GPS/PES PARTYJNA (PES)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	29.7 %	
			Finances publiques, Impôts indirects	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants									
38	02.12.2001	Pour une politique de sécurité crédible et une Suisse sans armée (482)	Politique de sécurité, Armée, Abolition de l'armée	Odrzucona 21.90% / 0	Gruppe für eine Schweiz ohne Armee (GSoA) / Groupe pour une Suisse sans armée (GSsA) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	Liberté de vote	NIE	NIE	TAK	5.9%	
39	02.12.2001	La solidarité crée la sécurité: pour un service civil volontaire pour la paix (SCP) (483)	Politique de sécurité, Armée, Refus de servir – service civil	Odrzucona 23.21% / 0	GSoA/GSsA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.8 %	

40	02.12.2001	Pour un impôt sur les gains en capital (484)	Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 34.11% / 0	Schweizerischer Gewerkschaftsbund SGB / Union syndicale suisse USS NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6 %	
				37.85%									
41	03.03.2002	Initiative pour l'adhésion de la Suisse à l'ONU (485)	Politique étrangère, Organisation international, ONU	Zaakceptowana 54.61% / 12	le comité d'initiative pour l'adhésion de la Suisse à l'ONU „L'initiative populaire «pour l'adhésion de la Suisse à l'Organisation des Nations Unies (ONU)» a été lancée en 1998 par un comité composé de personnes émanant de différents partis et déposée en mars 2000” ¹⁰ . NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.7 %	
				58.43%									

¹⁰ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 3 mars 2002*, VOX No 76, GfS et ISP, Berne 2002, <https://swissvotes.ch/attachments/a627397d2280cf7b13adfc132d1650eb6715160a611e7fa36c7d023647b5a8aa> (dostęp 10.03.2023), s. 9.

42	03.03.2002	Pour une durée du travail réduite (486)	Économie, Travail et emploi, Temps de travail	Odrzucona 25.37% / 0	SGB/USS NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	27.9 %	
				58.26%									
43	02.06.2002	Pour la mère et l'enfant - pour la protection de l'enfant à naître et pour l'aide à sa mère dans la détresse (488)	Régime politique, Système juridique, Droit penal, Droits fondamentaux Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	Odrzucona 18.25% / 0	Aide Suisse pour la mère et l'enfant NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	2.1%	
				41.70%									
44	22.09.2002	Pour le versement au fonds AVS des réserves d'or excédentaires de la Banque nationale suisse (Initiative sur l'or) (489.1)	Économie, Finances, Politique monétaire Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzucona 47.56% / 6	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	26.1 %	
				45.17%									

45	24.11.2002	Contre les abus dans le droit d'asile (491)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Odrzucona 49.91% / 12.5	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	27.4 %	
				47.93%									
46	18.05.2003	Pour des loyers loyaux (497)	Environnement naturel et bâti, Logement, Loyers et location	Odrzucona 32.73% / 1	Association Suisse des Locataires NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.8 %	
				49.58%									
47	18.05.2003	Pour un dimanche sans voitures par saison - un essai limité à quatre ans (Initiative des dimanches) (498)	Transports et infrastructure, Transport routier	Odrzucona 37.65% / 0	Initiativkomitee Sonntags-Initiative (ekolodzy) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.7 %	
				49.81%									

48	18.05.2003	La santé à un prix abordable (Initiative-santé) (499)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Odrzucona 27.09% / 0	SPS/PSS PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6 %	
				49.68%									
49	18.05.2003	Droits égaux pour les personnes handicapées (500)	Politique sociale, Groupes sociaux, Handicapés Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	Odrzucona 37.67% / 3	Association de l'initiative populaire pour l'égalité des personnes handicapées NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6 %	
				49.69%									

50	18.05.2003	Sortir du nucléaire - Pour un tournant dans le domaine de l'énergie et pour la désaffectation progressive des centrales nucléaires (501)	Énergie, Énergie nucléaire Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	Odrzucona 33.71% / 0.5	„Le Comité «L'énergie sans le nucléaire», regroupant environ 40 organisations écologistes, le Parti socialiste et les Verts, a entamé la récolte de signatures pour deux initiatives antinucléaires: «Moratoire-plus» et «Sortir du nucléaire».” ¹¹ (inicjatywa przeprowadzona głównie przez organizacje społeczeństwa obywatelskiego) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	32.5 %	
				49.72%									
51	18.05.2003	Moratoire-plus - Pour la prolongation du moratoire dans la construction de centrales nucléaires et la limitation du risque nucléaire (502)	Énergie, Énergie nucléaire Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	Odrzucona 41.60% / 1	jw. NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	32.5 %	
				49.59%									

¹¹ P. Berclaz, L. Dupraz, L. Eperon, *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: Volksinitiativen «MoratoriumPlus» und «Strom ohne Atom» (Abstimmung 18.05.2003), 1995-2003*, Année Politique Suisse, Universität Bern, <https://anneepolitique.swiss/prozesse/20105> (dostęp 27.12.2022), s. 4.

52	18.05.2003	Pour une offre appropriée en matière de formation professionnelle (Initiative pour des places d'apprentissage) (503)	Formation et recherche, Formation professionnelle	Odrzucona 31.61% / 0	Inicjatywa dotycząca praktyk zawodowych (m.in. Szwajcarska Grupa Robocza Stowarzyszeń Młodzieżowych, Młodzieżowe Organizacje Związków Zawodowych, Młodzi Socjaliści)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.4 %	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	49.56%									
53	08.02.2004	Internement à vie pour les délinquants sexuels ou violents jugés très dangereux et non amendables (506)	Régime politique, Système juridique, Droit penal	Zaakceptowana 56.19% / 21.5	„L'initiative concernant l'internement à vie a été lancée par la famille et le cercle de connaissances d'un enfant assassiné par un délinquant sexuel. Ils ont réussi, pratiquement sans le soutien des partis et des associations, à réunir les signatures nécessaires et à déposer l'initiative en 2000.” ¹²	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	29.4 %	
			Politique de sécurité, Sécurité publique	45.54%									
54	26.09.2004	Services postaux pour tous (512)	Transports et infrastructure, Poste	Odrzucona 49.77% / 9.5	Syndicat de la communication et la fondation pour la protection des consommateurs	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	35.4 %	
				53.55%									

¹² H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 8 février 2004*, VOX no 82, gfs.bern et Université de Berne, [bmw] 2004, <https://swissvotes.ch/attachments/8ddc635b59f1c11a0acc4684b7a88ffef5c2b5c5c0197abfa6d649c4516b9032> (dostęp 10.03.2023), s. 23.

55	27.11.2005	Pour des aliments produits sans manipulations génétiques (520)	Agriculture, Politique agricole	Zaakceptowana 55.67% / 23	„L'initiative populaire « pour des aliments produits sans manipulations génétiques » a été déposée en 2003. Elle a été lancée par les Verts, les organisations de protection de l'environnement et de protection des consommateurs ainsi que par l'Union suisse des paysans.» ¹³ PARTYJNA (PES i zw. zawod.)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	36.3 %	
			Formation et recherché, Génie génétique Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	42.24%									
56	24.09.2006	Bénéfices de la Banque nationale pour l'AVS (KOSA Initiative) (523)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzucona 41.74% / 2.5	PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	35.4 %	
			Économie, Finances, Politique monétaire	48.88%									

¹³ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 27 novembre 2005*, VOX du 27 novembre 2005, gfs.berne et Université de Berne, [bmw] 2005, <https://swissvotes.ch/attachments/217c3590bc2684efd442ce3778b1ecfd2640869696ffa701b8b6682224c0a095>, s. 9.

57	11.03.2007	Pour une caisse maladie unique et sociale (528)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Odrzucona 28.76% / 2	Mouvement Populaire des Familles NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	32.2 %	
				45.95%									
58	24.02.2008	Contre le bruit des avions de combat à réaction dans les zones touristiques (530)	Environnement naturel et bâti, Protection contre le bruit Politique de sécurité, Armée, Installations militaires Économie, Tourisme et loisirs	Odrzucona 31.92% / 0	Helvetia Nostra (Franz Weber ¹⁴) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	29.8 %	
				38.74%									
59	01.06.2008	Pour des naturalisations démocratiques (532)	Régime politique, Système juridique, Droit de cite Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	Odrzucona 36.25% / 1	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.4 %	
				45.18%									

¹⁴ Zob.: F. Abetel-Béguelin, Weber, Franz, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/042611/2019-10-16/> (dostęp: 27.12.2022).

60	01.06.2008	Souveraineté du peuple sans propagande gouvernementale (533)	Régime politique, Institutions, Gouvernement, administration	Odrzucona 24.80% / 0	Verein 'Bürger für Bürger' (Stowarzyszenie) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.4%	
				44.85%									
61	30.11.2008	Pour l'imprescriptibilité des actes de pornographie infantile (535)	Régime politique, Système juridique, Droit penal	Zaakceptowana 51.87% / 18	Marche Blanche NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.3%	NIE
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	47.52%									
62	30.11.2008	Pour un âge de l'AVS flexible (536)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzucona 41.38% / 4	SGB/USS NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.7%	NIE
				47.64%									

63	30.11.2008	Droit de recours des organisations: Assez d'obstructionnisme – Plus de croissance pour la Suisse! (537)	Environnement naturel et bâti, Protection de la nature et du paysage	Odrzucona 34.00% / 0	FDP Zurich/PRD zurichois PARTYJNA (PRD)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	TAK	NIE	NIE	48.6 %	TAK
				47.22%									
64	30.11.2008	Pour une politique raisonnable en matière de chanvre protégeant efficacement la jeunesse (538)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 36.75% / 0	Pro Jugendschutz / Protéger la jeunesse contre la narco-criminalité (PJCN) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	TAK	NIE	TAK	47.4 %	NIE
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	47.34%									
65	29.11.2009	Pour l'interdiction d'exporter du matériel de guerre (546)	Politique étrangère, Politique économique extérieure	Odrzucona 31.77% / 0	GSoA/GSsA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.2 %	NIE
			Politique de sécurité, Armée, Armement	53.39%									

66	29.11.2009	Contre la construction de minarets (547)	Culture, religion, médias, Églises	Zaakceptowana 57.50% / 19.5	Komitet Egerkingen NIEPARTYJNA, ale związana z UDC ¹⁵	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.4%	NIE
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	53.76%									
67	07.03.2010	Contre les mauvais traitements envers les animaux et pour une meilleure protection juridique de ces derniers (Initiative pour l'institution d'un avocat de la protection des animaux) (549)	Environnement naturel et bâti, Protection des animaux	Odrzucona 29.50% / 0	Protection Suisse des Animaux PSA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.5%	NIE
				45.82%									

¹⁵ Komitet Egerkingen (fr. *Comité d'Egerkingen*, niem. *Egerkingen komitee*) za swój główny cel przyjął walkę z islamizacją Szwajcarii. W jego skład wchodzi wielu członków, parlamentarzystów lub sympatyków UDC.

68	28.11.2010	Pour le renvoi des étrangers criminels (Initiative sur le renvoi) (552.1)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers Régime politique, Système juridique, Droit pénal	Zaakceptowana	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.4 %	NIE
				52.91% / 17.5									
69	28.11.2010	Pour des impôts équitables. Stop aux abus de la concurrence fiscale (Initiative pour des impôts équitables) (553)	Finances publiques, Impôts, Politique fiscal Impôts directs Régime politique, Fédéralisme, Relations entre Confédération et cantons	Odrzucona	SPS/PSS PARTYJNA (PS)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.1 %	NIE
				41.54% / 3.5									
70	13.02.2011	Pour la protection face à la violence des armes (554)	Régime politique, Système juridique Politique de sécurité, Armée (aspects généraux)	Odrzucona	wiele organizacji, też partie, ale bardzo szeroki komitet inicjujący NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	34%	NIE
				43.70% / 5.5									

71	11.03.2012	Pour en finir avec les constructions envahissantes de résidences secondaires (555)	Environnement naturel et bâti, Sol, Aménagement du territoire Économie, Tourisme et loisirs	Zaakceptowana	Franz Weber, Helvetia Nostra NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.2 %	NIE
				50.63% / 13.5									
72	11.03.2012	Pour un traitement fiscal privilégié de l'épargne-logement destinée à l'acquisition d'une habitation à usage personnel ou au financement de travaux visant à économiser l'énergie ou à préserver l'environnement (initiative sur l'épargne-logement) (556)	Environnement naturel et bâti, Logement, Construction de logements et propriété immobilière Finances publiques, Impôts, Système fiscal	Odrzucona	SGFB (Schweizerische Gesellschaft zur Förderung des Bausparens) / Société suisse pour la Promotion de l'épargne-logement NIEPARTYJNA	NIE AUC UNE AUC UNE	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	60.7 %	TAK
				44.19% / 4.5									
73	11.03.2012	6 semaines de vacances pour tous (557)	Économie, Travail et emploi, Temps de travail	Odrzucona	l'organisation syndicale faitière Travail.Suisse NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.5 %	NIE
				33.50% / 0									

74	17.06.2012	Accéder à la propriété grâce à l'épargne-logement (560)	Environnement naturel et bâti, Logement, Construction de logements et propriété immobilière	Odrzucona 31.09% / 0	HEV Schweiz/Suisse l'association des propriétaires NIEPARTYJNA	NIE TAK NIE	TAK	NIE	TAK	NIE	NIE	43%	Liberté de vote
			Finances publiques, Impôts, Système fiscal Finances publiques, Impôts directs	38.53%									
75	17.06.2012	Pour le renforcement des droits populaires dans la politique étrangère (accords internationaux: la parole au peuple!) (561)	Politique étrangère, Ligne directrice de la politique étrangère	Odrzucona 24.72% / 0	AUNS/ASIN (Action pour une Suisse indépendante et neutre) NIEPARTYJNA , ale związana z SVP ¹⁶	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	29%	NIE
			Régime politique, Droits populaires, Référendum	38.53%									
76	23.09.2012	Sécurité du logement à la retraite (564)	Environnement naturel et bâti, Logement, Construction de logements et propriété immobilière	Odrzucona 47.39% / 9.5	HEV Schweiz/Suisse NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	27.9%	NIE
			Finances publiques, Impôts, Système fiscal Politique sociale, Groupes sociaux, Personnes âgées	42.53%									

¹⁶ Zob. szerzej o ASIN: H. Hirter, *Action pour une Suisse indépendante et neutre (Asin)*, [w:] *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS)*, <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/046542/2019-10-21> (dostęp: 27.12.2022).

77	23.09.2012	Protection contre le tabagisme passif (565)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Odrzucona 34.01% / 1	la Ligue Pulmonaire Suisse avec l'appui de la Fondation Suisse de Cardiologie, la Ligue suisse contre le cancer et la FMH. NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.6%	NIE
			Économie, Tourisme et loisirs, Hôtellerie et restauration	42.81%									
78	03.03.2013	Contre les rémunérations abusives (568)	Économie, Politique économique, Droit des sociétés	Zaakceptowana 67.96% / 23	Thomas Minder (przedsiębiorca, nie jest związany z żadną partią ¹⁷) NIEPARTYJNA	NIE AUC UNE AUC UNE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.8%	NIE
			Économie, Travail et emploi	46.74%									
79	09.06.2013	Election du Conseil fédéral par le peuple (570)	Régime politique, Institutions, Gouvernemen, administration	Odrzucona 23.66% / 0	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	28.3%	NIE
			Système politique, Système électoral Droits populaires	39.52%									

¹⁷ Hasło: *Minder, Thomas*, [w:] *Élites suisses. Base de donnée des élites suisses*, Université de Lausanne, OBELIS – The Swiss Elite Observatory, <https://www2.unil.ch/elitessuisses/personne.php?id=82647> (dostęp 28.12.2022).

80	22.09.2013	Oui à l'abrogation du service militaire obligatoire (572)	Politique de sécurité, Armée, Organisation militaire	Odrzucona 26.79% / 0	GSoA/GSsA NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	27.4%	NIE
				46.89%									
81	24.11.2013	1:12 – Pour des salaires équitables (575)	Économie, Travail et emploi	Odrzucona 34.70% / 0	Juso (Jeunesse socialiste Suisse) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.5%	NIE
				53.63%									
82	24.11.2013	Initiative pour les familles: déductions fiscales aussi pour les parents qui gardent eux-mêmes leurs enfants (576)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 41.53% / 2.5	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.3%	NIE
				53.59%									

83	09.02.2014	Financer l'avortement est une affaire privée – Alléger l'assurance-maladie en radiant les coûts de l'interruption de grossesse de l'assurance de base (579)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Odrzucona 30.18% / 0.5	Komitet ponadpartyjny, środowiska chrześcijańsko-konserwatywne NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	29.9 %	NIE
			Régime politique, Système juridique, Droit penal	56.41%									
84	09.02.2014	Contre l'immigration de masse (580)	Politique étrangère, Politique européenne	Zaakceptowana 50.33% / 14.5	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	28.5	NIE
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	56.57%									
85	18.05.2014	Pour que les pédophiles ne travaillent plus avec des enfants (582)	Régime politique, Système juridique, Droit pénal	Zaakceptowana 63.53% / 23	l'Association «Marche Blanche» NIEPARTYJNA	NIE TAK NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	34.7 %	TAK
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes	56.17%									

86	18.05.2014	Pour la protection de salaires équitables (Initiative sur les salaires minimums) (583)	Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	Odrzucona 23.73% / 0	SGB/USS NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.5%	NIE
				56.36%									
87	28.09.2014	Stop à la TVA discriminatoire pour la restauration! (585)	Finances publiques, Impôts, Impôts indirects Économie, Tourisme et loisirs, Hôtellerie et restauration	Odrzucona 28.48% / 0	La fédération GastroSuisse NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	liberté de vote	NIE	30.2%	NIE
				46.96%									
88	28.09.2014	Pour une caisse publique d'assurance-maladie (586)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Odrzucona 38.16% / 4	SPS/PSS, GPS/PES i organizacje konsumentckie PARTYJNA (PS, PES)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.5%	NIE
				47.18%									

89	30.11.2014	Halte aux privilèges fiscaux des millionnaires (abolition des forfaits fiscaux) (587)	Finances publiques, Impôts, Système fiscal Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 40.80% /1	le Comité pour l'abolition des forfaits fiscaux c/o Alternative Linke (La Gauche) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.5%	NIE
				49.90%									
90	30.11.2014	Halte à la surpopulation – Oui à la préservation durable des ressources naturelles (588)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers Politique étrangère, Politique européenne	Odrzucona 25.90% /0	L'Association Ecologie et Population (Ecopop) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	0.2%	NIE
				49.98%									
91	30.11.2014	Sauvez l'or de la Suisse (Initiative sur l'or) (589)	Économie, Finances, Politique monétaire Régime politique, Institutions	Odrzucona 22.72% /0	Lancée par des membres de l'UDC NIEPARTYJNA (zgłoszona przez polityków UDC, ale bez poparcia partii)	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	2.7%	NIE
				49.81%									

92	08.03.2015	Aider les familles! Pour des allocations pour enfant et des allocations de formation professionnelle exonérées de l'impôt (590)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 24.58% / 0	Parti Démocrate Chrétien (CVP/PDC) PARTYJNA (PDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	NIE	42.6%	NIE
				42.07%									
93	08.03.2015	Remplacer la taxe sur la valeur ajoutée par une taxe sur l'énergie (591)	Finances publiques, Impôts, Impôts indirects Énergie, Politique énergétique	Odrzucona 8.03% / 0	Grünliberale Partei der Schweiz (GLP) / les vert'liberaux (PVL) PARTYJNA (PVL)	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	TAK	13.8%	NIE
				42.06%									
94	14.06.2015	Initiative sur les bourses d'études (593)	Formation et recherche, Hautes écoles	Odrzucona 27.46% / 0	Union des Etudiant-e-s de Suisse (UNES) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.9%	NIE
				43.45%									

95	14.06.2015	Imposer les successions de plusieurs millions pour financer notre AVS (Réforme de la fiscalité successorale) (594)	Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 28.96% / 0	SP, GPS, EVP, SGB PARTYJNA (PS, PES, PEV)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	30.3 %	NIE
			Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	43.71%									
96	28.02.2016	Pour le couple et la famille – Non à la pénalisation du mariage (596)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	Odrzucona 49.16% / 16.5	Parti Démocrate Chrétien CVP/PDC PARTYJNA (PDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	NIE	44.5 %	
			Finances publiques, Impôts	63.25%									
97	28.02.2016	Pour le renvoi effectif des étrangers criminels (initiative de mise en oeuvre) (597)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	Odrzucona 41.15% / 4.5	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	32%	
			Régime politique, Système juridique, Droit pénal	63.73%									

98	28.02.2016	Pas de spéculation sur les denrées alimentaires (598)	Économie, Finances, Banques, bourses, assurances	Odrzucona 40.07% / 1.5	Juso NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	29%	
				62.91%									
99	05.06.2016	En faveur du service public (600)	Transports et infrastructure, Poste, Transport ferroviaire, Télécommunications	Odrzucona 32.38% / 0	Journaux des consommateurs K-Tipp, Saldo, Bon à Savoir et Spendere Meglio (czasopisma konsumenckie) NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	2.2%	
				46.77%									
100	05.06.2016	Pour un revenu de base inconditionnel (601)	Politique sociale, Assurances sociales Économie, Travail et emploi	Odrzucona 23.06% / 0	Komitet niezależny „ (...) l'initiative populaire « Pour un revenu de base inconditionnel » déposée en 2013 par un groupe d'artistes, de publicistes, d'intellectuels et de représentants de l'économie (...)» ¹⁸ ” NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	TAK	7.1%	
				46.95%									

¹⁸ C. Colombo, T. De Rocchi, T. Kurer, T. Widmer, *Analyse de la votation fédérale du 5 juin 2016*, gfs.bern i l'Université de Zürich, [bmw] 2016, <https://swissvotes.ch/attachments/6eacc014d0cd4acd028a806597880a2bfd589661148bed238a0bcc4c0666f8e8> (dostęp 10.03.2023), s. 24.

101	05.06.2016	Pour un financement équitable des transports (Milchkuh-Initiative)	Transports et infrastructure, Politique des transports	Odrzucona	représentants des associations automobiles et de la branche automobile	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.6 %	
		(602)		Finances publiques									
102	25.09.2016	Pour une économie durable et fondée sur une gestion efficiente des ressources (économie verte)	Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	Odrzucona	GPS/PES	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.4 %	
		(605)		Énergie, Politique énergétique									
103	25.09.2016	AVSplus: pour une AVS forte	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzucona	SGB/USS	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	26.9 %	
		(606)											

104	27.11.2016	Pour la sortie programmée de l'énergie nucléaire (Initiative «Sortir du nucléaire») (608)	Énergie, Énergie nucléaire	Odrzucona 45.80% / 5	GPS/PES PARTYJNA (PES)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.6%	
				45.38%									
105	04.03.2018	Oui à la suppression des redevances radio et télévision (suppression des redevances Billag) (617)	Culture, religion, médias Médias et communication, Radio et télévision, médias électroniques	Odrzucona 28.44% / 0	„Décembre 2015, un comité d'initiative composé de représentants des Jeunes libéraux-radicaux, des Jeunes UDC et des cercles libertaires ont déposé l'initiative populaire : « Oui à la suppression des redevances radio et television. » ¹⁹	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	31.6%	
				54.84%									
106	10.06.2018	Pour une monnaie à l'abri des crises: émission monétaire uniquement par la Banque nationale! (Initiative Monnaie pleine) (618)	Régime politique, Institutions, Banque nationale	Odrzucona 24.28% / 0	l'association «Modernisation Monétaire» (MoMo) – stowarzyszenie bezpartyjne	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	Liberté de vote	1%	
			Économie, Finances	34.55%									

¹⁹ A. Tresch, L. Lauener, L. Scaperrotta, *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 4 mars 2018*, FORS, ZDA, LINK, Lausanne/Aarau/Lucerne 2018, <https://swissvotes.ch/attachments/4eeeb72e20881076c439837f1ac15bde2cc0728ed7daf92ed40ccf0a65b24028> (dostep 10.03.2023), s. 23.

107	23.09.2018	Pour des denrées alimentaires saines et produites dans des conditions équitables et écologiques (initiative pour des aliments équitables) (621)	Agriculture, Politique agricole	Odrzucona 38.70% / 4	GPS/PES PARTYJNA (PES)	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.8 %	
				37.52%									
108	23.09.2018	Pour la souveraineté alimentaire. L'agriculture nous concerne toutes et tous (622)	Agriculture, Politique agricole	Odrzucona 31.62% / 4	Uniterre (związek zawodowy rolników) i inne organizacje NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	26.9 %	
			Politique de sécurité, Approvisionnement du pays	37.47%									
109	25.11.2018	Pour la dignité des animaux de rente agricoles (initiative pour les vaches à cornes) (623)	Agriculture, Politique agricole	Odrzucone 45.27% / 5	Komitet skupiony wokół rolnika górskiego Armina Capaula i innych rolników, wspierany przez organizacje ochrony zwierząt NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.4 %	
			Environnement naturel et bâti, Protection des animaux	48.30%									

110	25.11.2018	Le droit suisse au lieu de juges étrangers (initiative pour l'autodétermination) (624)	Régime politique, Système juridique, Droit international	Odrzucona 33.73% / 0	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	30.7%	
			Politique étrangère, Ligne directrice de la politique étrangère	48.41%									
111	10.02.2019	Stopper le mitige – pour un développement durable du milieu bâti (initiative contre le mitige) (626)	Environnement naturel et bâti, Sol, Aménagement du territoire	Odrzucona 36.34% / 0	Junge Grüne / Jeunes Verts ainsi que d'autres organisations NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	28.8%	
				37.92%									
112	09.02.2020	Davantage de logements abordables (629)	Environnement naturel et bâti, Logement, Loyers et location	Odrzucona 42.95% / 4.5	„L'initiative populaire «Davantage de logements abordables » a été déposée en octobre 2016 par l'Association des locataires (ASLOCA) ainsi que plusieurs autres organisations alliées” ²⁰ . NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	31.3%	
				41.68%									

²⁰ L. Bernhard, Scaperrotta, *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 9 février 2020*, FORS, ZDA, LINK, Lausanne/Aarau/Lucerne 2020, <https://swissvotes.ch/attachments/794726db04346a14ca27a55fe8906c6fa82e457f2819757ca3d895496fa9ff24>, s.14.

113	27.09.2020	Pour une immigration modérée (initiative de limitation) (631)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Odrzucona 38.29% / 3.5	SVP/UDC AUNS/ASIN PARTYJNA (UDC)	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE	NIE	26.7 %	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	59.49%									
114	29.11.2020	Entreprises responsables – pour protéger l’être humain et l’environnement (636)	Économie, Politique économique, Droit des sociétés	Odrzucona 50.73% / 8.5	Szeroka koalicja organizacji społeczeństwa obywatelskiego zajmujących się prawami człowieka i ochroną środowiska NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	44.6 %	
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux Environnement naturel et bâti, Environnement	47.04%									
115	29.11.2020	Pour une interdiction du financement des producteurs de matériel de guerre» (Contre le commerce de	Politique de sécurité, Armée, Armement Régime politique, Institutions, Banque	Odrzucona 42.55% / 3.5	GSoA/GSsA Junge Grüne/Jeunes Verts	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.1 %	

		guerre) (637)	nationale Économie, Finances	46.95%	NIEPARTYJNA								
116	07.03.2021	Oui à l'interdiction de se dissimuler le visage (Burka-Initiative) (638)	Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux Droit pénal Culture, religion, médias, Religion – Églises	Zaakceptowana 51.19% / 18	„Le Comité d'Egerkingen est une alliance de politiques membres des partis UDC, UDF, Lega et DSSVP.” ²¹ NIEPARTYJNA, ale związana z UDC	NIE NIE NIE	TAK	NIE	NIE	NIE (le Centr e ²²)	NIE	27.5%	
				51.42%									
117	13.06.2021	Pour une eau potable propre et une alimentation saine – Pas de subventions pour l'utilisation de pesticides et l'utilisation d'antibiotiques à titre prophylactique (641)	Environnement naturel et bâti, Environnement, Protection des eaux Agriculture, Politique agricole, Production animale	Odrzucona 39.31% / 0.5	l'association «Sauberes Wasser für alle» i inne organizacje NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	40%	
				59.78%									

²¹ L. Golder i in., *Analyse VOX Mars 2021. Complément d'enquête et analyse sur les votations populaires du 7 mars 2021*, gfs.bern Menschen.Meinungen.Märkte, [bmw] 2021, <https://swissvotes.ch/attachments/c719b59ddb33aa2dc7093abba106c253310cb0ee38c171f385912e52bdd29c9>, s. 16 (przypis 5).

²² Od 2021 r. Le Centre (niem. Die Mitte) tworzą Parti démocrate-chrétien (PDC) i Parti bourgeois-démocratique (PBD).

118	13.06.2021	Pour une Suisse libre de pesticides de synthèse (642)	Environnement naturel et bâti, Protection des eaux, Protection des sols	Odrzucona 39.44% / 0.5	komitet apolityczny NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.2%	
			Agriculture, Politique agricole	59.76%									
119	26.09.2021	Alléger les impôts sur les salaires, imposer équitablement le capital (Initiative 99%) (646)	Finances publiques, Impôts, Impôts directs	Odrzucona 35.12% / 0	Juso NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	NIE	TAK	33.1%	
			Politique sociale	52.23%									
120	28.11.2021	Pour des soins infirmiers forts (initiative sur les soins infirmiers) (648)	Politique sociale, Santé, Politique de la santé	Zaakceptowana 60.98% /22.5	Berufsverband der Pflegefachfrauen und Pflegefachmänner SBK / Association suisse des infirmières et infirmiers ASI NIEPARTYJNA	NIE NIE NIE	NIE	TAK	NIE	Liberté de vote	TAK	41%	
			Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	65.31%									

121	28.11.2021	Désignation des juges fédéraux par tirage au sort (initiative sur la justice) (649)	Régime politique, Institutions, Tribunaux Régime politique, Système politique, Système électoral	Odrzucona 31.92% / 0	Komitet obywatelski skupiony wokół Adriana Gassera (biznesmena, multimilionera) NIEPARTYJNA.	NIE NIE NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	NIE	0%	
				64.68%									

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na stronie internetowej swissvotes.ch (bazy danych opracowanej przez Uniwersytet w Bernie), analiz głosowań federalnych VOX (Analyses des votations fédérales) przygotowywanych przez instytut naukowy gfs.bern we współpracy z Uniwersytetami w Bernie, Zurychu i Genewie, a także analiz przygotowywanych przez ośrodek naukowy Année Politique Suisse związany z Instytutem Nauk Politycznych Uniwersytetu w Bernie i badania VOTO (FORS, ZDA, LINK)..

Załącznik 2. Referendum fakultatywne 1992-2021

LP.	DATA GŁOSOWANIA	NAZWA OFICJALNA (numer głosowania)	TEMATYKA (hasła)	WYNIK (obywatele na tak)	INICJATYWA	REKOMENDACJE WŁADZ (Rada Federalna, Rada Narodowa, Rada Kantonów)	REKOMENDACJE PARTII					POIDS ÉLECTORAL DES PARTIS EN FAVEUR DE OUI	BDP/ PBD
				PARTYCYPACJA			SVP/ UDC	SPS/ PSS	FDP/ PLR	CVP/ PDC	GPS/ PES		
1	17.05.1992	Arrêté fédéral concernant l'adhésion de la Suisse aux institutions de Bretton Woods (375)	Politique étrangère, Organisations internationals Politique économique extérieure Coopération au développement	Zaakc. 55.84%	prawicowy komitet izolacjonistyczny i lewicowe grupy wspierające trzeci świat NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	Liberté de vote	TAK	TAK	NIE	58.6 %	
				38.80%									

2	17.05.1992	Loi fédérale concernant la participation de la Suisse aux institutions de Bretton Woods (376)	Politique étrangère, Organisations internationales	Zaakc. 56.42%	Jw. NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	Liberté de vote	TAK	TAK	NIE	58.6 %	
			Politique économique extérieure	Coopération au développement									
3	17.05.1992	Loi fédérale sur la protection des eaux (LEaux) (377)	Environnement naturel et bâti, Protection des eaux	Zaakc. 66.08%	Właściciele małych elektrowni wodnych NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	64.3 %	
			Énergie, Énergie hydro-électrique	39.21%									

4	17.05.1992	Code pénal suisse. Code pénal militaire (Infraction contre l'intégrité sexuelle): Modification du 21 juin 1991 (381)	Régime politique, Système juridique, Droit pénal	Zaakc. 73.11%	“Die religiös-fundamentalistische EDU und der Verein «Ja zum Leben» ergreifen gegen das revidierte Sexualstrafrecht erfolgreich das Referendum.” ¹ PARTYJNA (UDF)	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	85.4 %
			Politique sociale, Groupes sociaux, Enfants et jeunes, Condition de la femme	39.14%		TAK	TAK	TAK	TAK	TAK		
5	27.09.1992	Arrêté fédéral relatif à la construction de la ligne ferroviaire suisse à travers les Alpes (Arrêté sur le transit alpin) (382)	Transports et infrastructure, Transport ferroviaire, Trafic marchandises	Zaakc. 63.61%	Trois comités référendaires: 1. PES soutenu par Greenpace et le WWF (le plus fort); 2. Le comité réuni par le journaliste bâlois Böhi (Revue automobile); 3. Le troisième comité référendaire était uranais ² . PARTYJNA (PES)	TAK	TAK	TAK	TAK	NIE	78.9 %	
			Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	45.90%		TAK	TAK	TAK	TAK			

¹ B. Menzi, *Neuere Moralvorstellungen setzen sich durch: Das Volk segnet die Revision des Sexualstrafrechts ab*, [w:] *Handbuch der eidgenössischen Volksabstimmungen 1848–2007*, red. W. Linder, Ch. Bolliger, Y. Rielle, Haupt, Bern 2010, s. 491-492. (Résumé Swissovotes -

<https://swissovotes.ch/attachments/735cee02a89abede7dcab9cfd54e6931d86ecf6ce4a77d5f0b9906f9c93f6e2f> (dostęp 21.02.2023).

² S. Hardmeier, *Analyse des votations fédérales du 27 septembre 1992*, GfS, Université de Berne,

<https://swissovotes.ch/attachments/5a4dba64880d393aca1e11b41784341d054d371dd53ae81151a724effb031f1a> (dostęp 4.04.2023), s. 6-7.

6	27.09.1992	Modification de la loi fédérale sur la procédure de l'Assemblée fédérale, ainsi que sur la forme, la publication et l'entrée en vigueur des actes législatifs (Loi sur les rapports entre les conseils) (383)	Régime politique, Institutions, Parlement	Zaakc. 58.01%	Les quatre étudiants de l'université de Saint-Gall NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	76.5 %	
				45.41%									
7	27.09.1992	Loi fédérale sur les indemnités dues aux membres des conseils législatifs et sur les contributions aux groupes (Loi sur les indemnités parlementaires) (384)	Régime politique, Institutions, Parlement	Odrzuc. 27.58%	Jw. NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	76.5 %	
				45.55%									
8	27.09.1992	Loi fédérale sur les contributions destinées à couvrir les coûts d'infrastructures des groupes et des députés (Loi sur les coûts d'infrastructures) (385)	Régime politique, Institutions, Parlement	Odrzuc. 30.59%	Jw. NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	76.5 %	
				45.48%									

9	27.09.1992	Modification de la loi fédérale sur les droits de timbre (386)	Finances publiques, Impôts indirects	Zaakc. 61.47%	SPS/PSS i zw. zawod. PARTYJNA (PS)	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	65.1 %	
			Économie, Finances, Banques, bourses, assurances	45.67%									
10	27.09.1992	Loi fédérale sur le droit foncier rural (LDFR) (387)	Environnement naturel et bâti, Sol, Droit foncier	Zaakc. 53.57%,	l'association pour la protection de la propriété foncière agricole, des milieux de la droite bourgeoise NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	59.7 %	
			Agriculture, Politique agricole	45.65%									
11	07.03.1993	Loi fédérale concernant l'augmentation des droits d'entrée sur les carburants (389)	Finances publiques, Impôts indirects	Zaakc. 54.51%	“Le Parti des automobilistes, l’ACS et l’Astag (Association suisse des transports routiers) lancèrent le référendum, s’élevant contre une Charge supplémentaire des automobilistes et des professionnels des transports” ³ . PARTYJNA (Parti des automobilistes / Auto-Partei)	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	84,2 %	
			Transports et infrastructure, Transport routier, Construction des routes	51.28%									

³ D. Schloeth, U. Klöti, *Analyse des votations fédérales du 7 mars 1993*, GfS, Université de Zurich,
<https://swissvotes.ch/attachments/7cc660cc3e11a7c8261ca3e905e7bd09aa136befdff22cfa44680f3c84b59803> (dostęp 10.03.2023), s. 5.

12	26.09.1993	Arrêté fédéral sur des mesures temporaires contre le renchérissement de l'assurance-maladie (397)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Zaakc. 80.55%	Parti suisse du travail / Partei der Arbeit PARTYJNA (PST)	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	92,7 %
				39.78%		TAK	TAK	TAK	TAK	TAK		
13	26.09.1993	Arrêté fédéral sur les mesures en matière d'assurance-chômage (398)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-chômage	Zaakc. 70.40%	Partei der Arbeit (PdA/PST) PARTYJNA – PST	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	74.2 %
				39.74%		TAK	TAK	TAK	TAK			
14	20.02.1994	Loi sur la navigation aérienne (LNA). Modification du 18 juin 1993 (409)	Transports et infrastructures, Transport aérien	Zaakc. 61.07%	L'Association transports et environnement ATE, Rheinaubund i inne organizacje NIEPARTYJNY	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	60.4 %
				40.64%		TAK	TAK	TAK	TAK			

15	12.06.1994	Loi fédérale concernant les troupes suisses chargées d'opération en faveur du maintien de la paix (LOMP) (Casques bleus) (412)	Politique étrangère, Organisations internationales, ONU Politique de sécurité, Armée, Engagements à l'étranger	Odrzuc. 42.77%	La Lega dei Ticinesi PARTYJNA (Lega)	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	71.3 %	
				46.78%									
16	25.09.1994	Code pénal suisse. Code pénal militaire. Modification du 18 juin 1993 (Interdiction de la discrimination raciale) (414)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers Régime politique, Système juridique, Droit penal Droit international	Zaakc. 54.65%	Trzy komitety z obozu prawicowego, w tym Ligue Vaudoise NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	84.0 %	
				45.90%									
17	04.12.1994	Loi fédérale sur l'assurance-maladie (LAMal) (415)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Zaakc. 51.80%	kasy chorych/ towarzystwa ubezpieczeniowe, lekarze, stowarzyszenia medyczne NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	71.3 %	
				43.98%									

18	04.12.1994	Loi fédérale sur les mesures de contrainte en matière de droit des étrangers (417)	Régime politique, Système juridique, Droit pénal	Zaakc. 72.91%	organizacje pomocy uchodźcom NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	69.5 %	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers, Réfugiés	44.03%									
19	12.03.1995	Arrêté sur l'économie laitière 1988 (AEL 1988). Modification du 18 mars 1994 (419)	Agriculture, Production animale	Odrzuc. 36.53%	Association des petits et moyens paysans (VKMB) NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	60%	
				37.94%									
20	12.03.1995	Loi fédérale sur l'agriculture. Modification du 8 octobre 1993 (420)	Agriculture, Politique agricole	Odrzuc. 33.59%	Association des petits et moyens paysans (VKMB), organizacje konsumenckie NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	54.9 %	
				37.92%									

21	25.06.1995	Loi fédérale sur l'assurance-vieillesse et survivants (LAVS). Modification du 7 octobre 1994 (10e révision de l'AVS) (422)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Zaacc. 60.71%	Union Syndicale Suisse USS, Confédération des syndicats chrétiens de la Suisse CSC l'association "Femmes suisses" NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	91.7 %	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	40.42%										
22	25.06.1995	Loi fédérale sur l'acquisition d'immeubles par des personnes à l'étranger (LFAIE) (424)	Environnement naturel et bâti, Sol, Droit foncier	Odrzuc. 46.44%	Démocrates Suisses PARTYJNA (DS)	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	Voter blanc	83.6 %		
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	40.35%										
23	09.06.1996	Loi sur l'organisation du gouvernement et de l'administration (LOGA) (431)	Régime politique, Institutions, Gouvernement, administration	Odrzuc. 39.39%	Rechtsbürgerliche Kreise (środowiska prawicowe) – w skład komitetu wchodzi przedstawiciele różnych partii NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	Liberté de vote	63.5 %		
				31.34%										

24	01.12.1996	Loi fédérale sur le travail dans l'industrie, l'artisanat et le commerce (Loi sur le travail), modification du 22 mars 1996 (433)	Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	Odrzuc. 32.97%	Union syndicale Suisse USS, Confédération des syndicats chrétiens de Suisse CSC, Union Démocratique Fédérale UDF (EDU) PARTYJNA (UDF i zw. zawod.)	Aucune-TAK TAK	TAK	NIE	TAK	NIE	NIE	41.7 %	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	46.72%									
25	28.09.1997	Arrêté fédéral sur le financement de l'assurance-chômage (437)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-chômage	Odrzuc. 49.18%	Un petit comité de défense des chômeurs de La Chaux-de Fonds NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	61.6 %	
			Finances publiques, Mesures d'économie, mesures d'assainissement	40.62%									
26	27.09.1998	Loi fédérale concernant une redevance sur le trafic des poids lourds liée aux prestations (Loi relative à une redevance sur le trafic des poids lourds, LRPL) (442)	Transports et infrastructures, Transport routier, Trafic poids lourds	Zaakc. 57.20%	ASTAG Association Suisse des transports routiers NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.9 %	
			Finances publiques, Impôts indirects Environnement naturel et bâti, Politique environnementale	51.81%									

27	29.11.1998	Loi fédérale sur le travail dans l'industrie, l'artisanat et le commerce (Loi sur le travail) (448)	Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	Zaakc. 63.38%	Syndicat du livre et du papier NIEPARTYJNA	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	Liberté de vote	85.5 %
			Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	38.11%		TAK	TAK	TAK	TAK			
28	07.02.1999	Loi fédérale sur l'aménagement du territoire (452)	Environnement naturel et bâti, Sol, Aménagement du territoire	Zaakc. 55.94%	Association of small medium-sized farmers VKMB, GPS, environmental organisations PARTYJNA (PES)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	60.8 %
			Environnement naturel et bâti, Protection de la nature et du paysage Agriculture, Politique agricole	37.96%		TAK	TAK	TAK	TAK			
29	13.06.1999	Loi sur l'asile (454)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Zaakc. 70.59%	les organisations d'aide aux réfugiés NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	67.5 %
				45.58%		TAK	TAK	TAK	TAK			

30	13.06.1999	Arrêté fédéral sur les mesures d'urgence dans le domaine de l'asile et des étrangers (455)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés Politique des étrangers	Zaakc. 70.84%	Jw. NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	65.7 %
				45.62%		TAK	TAK					
31	13.06.1999	Arrêté fédéral sur la prescription médicale d'héroïne (456)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Zaakc. 54.42%	EDU/UDF PARTYJNA	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	69.9 %
				45.74%		TAK	TAK					
32	13.06.1999	Loi fédérale sur l'assurance-invalidité (457)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-invalidité	Odrzuc. 30.29%	l'Association Suisse des Invalides et de l'Union Suisse des Paraplégiques NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	Liberté de vote	NIE	NIE	18.9 %
			Politique sociale, Groupes sociaux, Handicapés	45.64%		TAK	TAK					

33	13.06.1999	Loi fédérale sur l'assurance-maternité (458)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maternité	Odrzuc. 38.99%	Junge SVP, unterstützt von den Präsidenten des Arbeitgeberverbands und des Schweizerischen Gewerbeverbands NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	52.4 %
			Politique sociale Groupes sociaux, Condition de la femme	45.95%								
34	21.05.2000	Arrêté fédéral portant approbation des accords sectoriels entre, d'une part, la Confédération suisse et, d'autre part, la Communauté européenne ainsi que, le cas échéant, ses États membres ou la Communauté européenne de l'énergie atomique Accords bilatéraux avec l'UE (I) (464)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Zaakc. 67.19%	Démocrates suisses, Lega dei Ticinesi i inni (w sumie 11 komitetów) PARTYJNA (DS, Lega)	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	91.2 %
				48.31%								

35	26.11.2000	Loi sur le personnel de la Confédération (473)	Régime politique, Institutions, Gouvernement, administration	Zaakc. 66.83%	Union fédérative du personnel des administrations et des entreprises publiques, VPOD Verband des Personals öffentlicher Dienste NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	65.8 %
				41.53%		TAK	TAK	TAK	TAK			
36	10.06.2001	Modification de la loi fédérale sur l'armée et l'administration militaire (LAAM) (Armement) (477)	Politique de sécurité, Armée, Armée (aspects généraux)	Zaakc. 50.99%	GSsA i ASIN NIEPARTYJNA , ale zw. z partią UDC	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	NIE	62.8 %
			Politique de sécurité, Armée, Engagements à l'étranger	42.52%		TAK	TAK	TAK				
37	10.06.2001	Modification de la loi fédérale sur l'armée et l'administration militaire (LAAM) (Coopération en matière d'instruction) (478)	Politique de sécurité, Armée, Formation militaire	Zaakc. 51.14%	AUNS/ASIN i plus komitet lewicowy NIEPARTYJNA , ale zw. z partią UDC	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	NIE	62.3 %
			Politique de sécurité, Armée, Engagements à l'étranger	42.50%		TAK	TAK	TAK				

38	02.06.2002	Modification du code pénal suisse (Interruption de grossesse) (487)	Régime politique, Système juridique, Droit pénal Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	Zaakc. 72.15%	CVP/PDC i stowarzyszenia PARTYJNA (PDC)	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	TAK	51.0 %
				41.82%								
39	22.09.2002	Loi sur le marché de l'électricité (490)	Énergie, Politique énergétique	Odrzuc. 47.42%	Stowarzyszenia pracowników, Juso NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.5 %
				44.80%								
40	24.11.2002	Modification de la loi fédérale sur l'assurance-chômage obligatoire et l'indemnité en cas d'insolvabilité (Loi sur l'assurance-chômage, LACI) (492)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-chômage	Zaakc. 56.10%	„Un comité référendaire composé de l'association de défense des chômeuses et des chômeurs (ADC), de l'Union syndicale suisse et de la Confédération des syndicats chrétiens de Suisse a donc lancé le référendum ⁴ .” NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.7 %
				47.62%								

⁴ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 24 novembre 2002*, VOX no 79, GfS, Université de Berne, [bmw] 2002, <https://swissvotes.ch/attachments/0351bf0ec340784eafe7ca17ea4ea068b0a076c4be57edb054e5e272f3b87834> (dostęp 10.03.2023), s. 18.

41	09.02.2003	Loi fédérale sur l'adaptation des participations cantonales aux coûts des traitements hospitaliers dispensés dans le canton selon la loi fédérale sur l'assurance-maladie (494)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Zaakc. 77.36%	L'assureur-maladie Assura NIEPARTYJNA	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	93%	
				28.71%		TAK	TAK	TAK	TAK	TAK			
42	18.05.2003	Loi fédérale sur l'armée et l'administration militaire (Loi sur l'armée, LAAM). Modification (495)	Politique de sécurité, Armée, Organisation militaire	Zaakc. 76.04%	Szeroki komitet NIEPARTYJNA	TAK	TAK	Voter blanc	TAK	TAK	Voter blanc	62.8 %	
				49.56%		TAK	TAK	TAK	TAK				
43	18.05.2003	Loi fédérale sur la protection de la population et sur la protection civile (496)	Politique de sécurité, Sécurité publique, Protection de la population	Zaakc. 80.56%	Jw. NIEPARTYJNA	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	92.4 %	
				49.51%		TAK	TAK	TAK	TAK				

44	08.02.2004	Modification du code des obligations (Bail à loyer) (505)	Environnement naturel et bâti, Logement, Loyers et location	Odrzuc. 35.93%	Association suisse des locataires NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	61.1 %
			Régime politique, Système juridique, Droit privé	45.42%								
45	16.05.2004	Modification de la loi fédérale sur l'assurance- vieillesse et survivants (LAVS) (11e révision de l'AVS) (507)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants	Odrzuc. 32.10%	SGB/USS NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.0 %
				50.82%								
46	16.05.2004	Loi fédérale sur la modification d'actes concernant l'imposition du couple et de la famille, l'imposition du logement et les droits de timbre (509)	Finances publiques, Impôts, Politique fiscale	Odrzuc. 34.12%	Inicjatywa kantonalna NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.4 %
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	Environnement naturel et bâti, Logement, Construction de logements et propriété immobilière		50.85%						

47	26.09.2004	Modification de la loi fédérale sur le régime des allocations pour perte de gain en faveur des personnes servant dans l'armée, dans le service civil ou dans la protection civile (Loi sur les allocations pour perte de gain, LAPG) (513)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maternité	Zaakc. 55.45%	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	69.3 %		
			Politique sociale, Groupes sociaux, Condition de la femme	53.82%										
48	28.11.2004	Loi fédérale relative à la recherche sur les cellules souches embryonnaires (516)	Formation et recherché, Recherche	Zaakc. 66.39%	Różne stowarzyszenia, kilka komitetów NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	TAK	NIE	84.4 %	
			Politique sociale, Santé, Médecine reproductive	37.04%										
49	05.06.2005	Arrêté fédéral portant approbation et mise en oeuvre des accords bilatéraux d'association à l'Espace Schengen et à l'Espace Dublin (517)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Zaakc. 54.63%	UDC i ASIN PARTYJNA (UDC)	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	67.3 %		
			Politique de sécurité, Sécurité publique, Police	56.76%										
			Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés											

50	05.06.2005	Loi fédérale sur le partenariat enregistré entre personnes du même sexe (Loi sur le partenariat) (518)	Régime politique, Système juridique, Droit privé	Zaakc. 58.04%	Evangelische Volkspartei, Eidgenössisch-Demokratische Union (EVP i EDU) PARTYJNA (PEV/UDF)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	65.7 %
			Politique sociale, Groupes sociaux, Homosexuels	56.64%		TAK						
51	25.09.2005	Extension de la libre circulation des personnes aux nouveaux Etats membres de l'UE (Arrêté fédéral) (519)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Zaakc. 55.98%	Démocrates suisses, Lega i inni PARTYJNA (DS, Lega)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.0 %
			Économie, Travail et employ, Conditions de travail	54.43%		TAK						
52	27.11.2005	Modification de la loi fédérale sur le travail dans l'industrie, l'artisanat et le commerce (Loi sur le travail – travail du dimanche) (521)	Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	Zaakc 50.56%	SGB/USS, Travail.Suisse NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	61.1 %
				42.39%		TAK						

53	24.09.2006	Loi fédérale sur les étrangers (LEtr) (524)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique des étrangers	Zaakc. 67.97%	<p>“Le référendum a été lancé immédiatement après l’acceptation des deux projets de loi par les deux Chambres fédérales en décembre 2005. [La loi fédérale sur les étrangers et la modification de la loi sur l’asile] Le dénommé double référendum a été lancé par les Verts Suisse, Solidarité sans frontières, le Forum pour l’intégration des migrantes et migrants Suisse ainsi que par le Comité romand contre la LEtr⁵.”</p> <p>PARTYJNA (PES)</p>	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	63.3 %
				49.04%								
54	24.09.2006	Modification de la loi sur l’asile (LAsi) (525)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Zaakc. 67.76%	<p>Jw. PARTYJNA – (PES)</p>	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	63.3 %
				49.05%								

⁵ T. Milic, U. Scheuss, *Analyse des votations fédérales du 24 septembre 2006*, VOX du 24 septembre 2006, gfs.berne, Université de Zurich, [bmw] 2006, <https://swissvotes.ch/attachments/56f8a4905da6d2d6e35ff7781a00b8cf991eedd2cb55871f017fc13f1614c1ea> (dostęp 10.03.2023)., s. 18.

55	26.11.2006	Loi fédérale sur la coopération avec les Etats d'Europe de l'Est (526)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Zaakc. 53.42%	Les Démocrates suisses, la Lega dei Ticinesi, l'UDC PARTYJNA (UDC, DS, Lega)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.0 %	
				45.12%		TAK TAK TAK							
56	26.11.2006	Loi fédérale sur les allocations familiales (LAFam) (527)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	Zaakc. 67.98%	l'Union suisse des arts et metiers USAM/SGV NIEPARTYJNA	TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	51.0 %	
				45.14%		TAK TAK TAK							
57	17.06.2007	Modification de la loi fédérale sur l'assurance-invalidité (LAI) (529)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-invalidité	Zaakc. 59.09%	la «Coordination nationale contre la 5e révision de l'assurance-invalidité», le « Mouvement suisse pour une vie autonome des personnes avec handicap» NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.6 %	
				36.20%		TAK TAK TAK							

58	24.02.2008	Loi fédérale sur l'amélioration des conditions fiscales applicables aux activités entrepreneuriales et aux investissements (loi sur la réforme de l'imposition des entreprises II) (531)	Finances publiques, Impôts, Impôts directs Économie, Politique économique	Zaakc. 50.53%	"Le PS et Les Verts ont combattu cet objet au parlement et lancé le référendum ⁶ ." A takže SGB ⁷ PARTYJNA (PS i PES)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.5 %	
				38.62%		TAK	TAK	TAK	TAK				
59	30.11.2008	Modification de la loi fédérale sur les stupéfiants et les substances psychotropes (loi sur les stupéfiants, LStup) (539)	Politique sociale, Santé, Produits engendrant la dépendance	Zaakc. 68.08%	"Die SVP macht daraufhin ihre Drohung wahr und ergreift zusammen mit der EDU das Referendum ⁸ ." PARTYJNA (UDC, UDF)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	64.3 %	TAK
				47.14%		TAK	TAK	TAK	TAK				

⁶ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 24 février 2008*, VOX du 24 février 2008, gfs.berne, Université de Berne, <https://swissvotes.ch/attachments/09ede54a8acecf1b40f557fc0d8b74e9d30a4b978f4e3839e9561a7d8f43af52>, s. 18

⁷ M. Benteli, M. Bernath, L. Bernhard, M. Bühlmann, H. Hirter, L. Rohrer, *Ausgewählte Beiträge zur Schweizer Politik: BRG Unternehmenssteuerreform II (BRG 05.058), 2001-2011*, Année Politique Suisse, Universität Bern, Berno, <https://anneepolitique.swiss/prozesse/17713> (dostęp 01.03.2023.), s. 6.

⁸ S. Schweizer, *Volk bestätigt liberale Drogenpolitik Angenommen: Änderung des Bundesgesetzes über die Betäubungsmittel und die psychotropen Stoffe (Betäubungsmittelgesetz, BetmG)*, [b.m.w.] 2019, <https://swissvotes.ch/attachments/6bc07a0bc038d625203b7fe96ba3c6ccf2d58d77241cfa0f2246b2c5d0d5392> (dostęp 18.02.2023), s. 3.

60	08.02.2009	Reconduction de la libre circulation des personnes Suisse–UE et extension à la Bulgarie et à la Roumanie (540)	Politique étrangère, Politique européenne, UE	Zaakc. 59.61%	“Comme déjà en 2005, les Démocrates suisses et la Lega dei Ticinesi ont lancé le référendum. Sans le soutien de la direction de leur parti, les jeunes ainsi que certaines sections cantonales de l'UDC ont pourtant récolté activement des signatures.” ⁹ PARTYJNA (DS i Lega)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	65.5 %	TAK
				51.44%		TAK TAK TAK							
61	17.05.2009	Arrêté fédéral portant approbation et mise en œuvre de l'échange de notes entre la Suisse et la Communauté européenne concernant la reprise du Règlement (CE) 2252/2004 relatif aux passeports biométriques et aux documents de voyage (Développement de l'Acquis de Schengen) (542)	Régime politique, Système juridique, Protection des données	Zaakc. 50.15%	NIEPARTYJNY (ponadpartyjny)	TAK	NIE	NIE	TAK	TAK	NIE	32.7 %	TAK
			Politique étrangère, Politique européenne, UE	38.77%		TAK TAK TAK							

⁹ H. Hirter, W. Linder, *Analyse des votations fédérales du 8 février 2009*, gfs.bern i Université de Berne, <https://swissvotes.ch/attachments/40dfdc8341a96ce0e13438be8197a98858f7c44a52fe0842a05dbbb7c3f1a67e>, s. 8-9.

62	07.03.2010	Modification de la loi fédérale sur la prévoyance professionnelle vieillesse, survivants et invalidité (LPP) (Taux de conversion minimal) (550)	Politique sociale, Assurances sociales, Prévoyance professionnelle	Odrzuc. 27.27%	“Un comité ad hoc (et relativement hétéroclite) a récolté les signatures nécessaires afin de faire aboutir le référendum contre cette modification ¹⁰ .” NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.3 %	TAK
				45.75%									
63	26.09.2010	Modification de la loi fédérale sur l'assurance-chômage obligatoire et l'indemnité en cas d'insolvabilité (loi sur l'assurance-chômage, LACI) (551)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-chômage	Zaakc. 53.42%	SPS, GPS, SGB PARTYJNA (PS, PES)	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.0 %	TAK
				35.84%									
64	11.03.2012	Loi fédérale sur la réglementation du prix du livre (LPL) (559)	Culture, religion, médias, Politique culturelle	Odrzuc. 43.92%	JFDP, JSVP, JGLP Die Jungfreisinnigen, die Junge SVP und die Junge GLP NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	44.1 %	NIE
			Économie, Politique économique, Politique des prix	44.86%									

¹⁰ A. Nai, A. Lloren, A. Gavilanes, *Analyse des votations fédérales du 7 mars 2010*, gfs.bern, Université de Genève, <https://swissvotes.ch/attachments/9463b61d1d0a8592eb55879a0c6f054bcfb5248d453a99cfb9bf6fc000e5dfe0> (dostep 10.03.2023), s. 31.

65	17.06.2012	Modification de la loi fédérale sur l'assurance-maladie (LAMal) (Réseaux de soins) (562)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-maladie, assurance-accidents	Odrzuc. 23.95%	środowisko lekarskie, SSP (Syndicat des services publics) NIEPARTYJNA	TAK	NIE	NIE	TAK	TAK	Liberté de vote	34.8 %	NIE
				38.65%		TAK TAK TAK							
66	25.11.2012	Modification de la loi sur les épizooties (LFE) (566)	Agriculture, Production animale	Zaakc. 68.28%	różne (środowisko rolnicze, przeciwnicy szczepień) NIEPARTYJNA	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	67.6 %	TAK
				27.60%		TAK TAK TAK							
67	03.03.2013	Modification de la loi fédérale sur l'aménagement du territoire (Loi sur l'aménagement du territoire, LAT) (569)	Environnement naturel et bâti, Sol, Aménagement du territoire	Zaakc. 62.89%	L'Union suisse des arts et métiers USAM/SGV NIEPARTYJNA	TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	52.4 %	TAK
			Environnement naturel et bâti, Protection de la nature et du paysage	46.51%		TAK TAK TAK							

68	09.06.2013	Loi sur l'asile (LAsi) (Modifications urgentes de la loi sur l'asile) (571)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Zaakc. 78.45%	Junge Grüne, verschiedene Organisationen NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	68.7 %	TAK
				39.43%		TAK	TAK	TAK	TAK				
69	22.09.2013	Loi fédérale sur la lutte contre les maladies transmissibles de l'homme (Loi sur les épidémies, LEp) (573)	Politique sociale, Santé Politique de la santé	Zaakc. 60.00%	Wielu inicjatorów NIEPARTYJNA	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.2 %	TAK
				46.67%		TAK	TAK	TAK	TAK				
70	22.09.2013	Modification de la loi fédérale sur le travail dans l'industrie, l'artisanat et le commerce (Loi sur le travail, LTr) (heures d'ouverture des shops des stations-service) (574)	Économie, Travail et emploi, Conditions de travail	Zaakc. 55.79%	Churches, left and christian parties, unions, women's associations, organisations helping addicted people, medical profession NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	66.0 %	TAK
				46.68%		TAK	TAK	TAK	TAK				

71	24.11.2013	Modification de la loi fédérale concernant la redevance pour l'utilisation des routes nationales (Loi sur la vignette autoroutière, LVA) (577)	Transports et infrastructures, Transport routier Finances publiques, Impôts, Impôts indirects	Odrzuc. 39.54%	szeroki komitet NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	Liberté de vote	TAK	TAK	NIE	35.1 %	TAK
				53.61%									
72	18.05.2014	Loi fédérale sur le fonds d'acquisition de l'avion de combat Gripen (Loi sur le fonds Gripen) (584)	Politique de sécurité, Armée, Armement Finances publiques	Odrzuc. 46.59%	SPS, GPS, GSoA, GLP PARTYJNA (PS, PES, PVL)	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.1 %	TAK
				56.32%									
73	14.06.2015	Modification de la loi fédérale sur la radio et la télévision (LRTV) (595)	Culture, religion, médias, Médias et communication, Radio et télévision, médias électroniques	Zaakc. 50.08%	Stowarzyszenie SGV Le comité «Non au nouvel impôt Billag sur les médias», l'association «Action stopbillag.ch» NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	48.0 %	TAK
				43.65%									

74	28.02.2016	Modification de la loi fédérale sur le transit routier dans la région alpine (LTRA) (Réfection du tunnel routier du Gothard) (599)	Transports et infrastructures, Transport routier, Construction des routes	Zaakc. 57.01%	SP, Grüne und GLP, i inne organizacje PARTYJNA (PS, PES, PVL)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.0 %
				63.47%		TAK	TAK	TAK	TAK			
75	05.06.2016	Modification de la loi fédérale sur la procréation médicalement assistée (LPMA) (603)	Politique sociale, Santé, Médecine reproductive	Zaakc. 62.42%	NIEPARTYJNA	TAK	NIE	<i>Liberté de vote</i>	TAK	TAK	<i>Liberté de vote</i>	36.7 %
			Formation et recherché, Recherche, Génie génétique	46.68%		TAK						
76	05.06.2016	Modification de la loi sur l'asile (LAsi) (604)	Politique sociale, Groupes sociaux, Réfugiés	Zaakc. 66.78%	SVP/UDC PARTYJNA (UDC)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	66.6 %
			46.79%	TAK								

77	25.09.2016	Loi fédérale sur le renseignement (Lrens) (607)	Politique de sécurité, Sécurité publique, Sûreté intérieure	Zaakc. 65.51%	Zieloni, Juso, GsoA i inni PARTYJNA (PES)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	64.6 %
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	42.94%		TAK	TAK	TAK	TAK			
78	12.02.2017	Loi fédérale sur l'amélioration des conditions fiscales en vue de renforcer la compétitivité du site entrepreneurial suisse (Loi sur la réforme de l'imposition des entreprises III) (611)	Finances publiques, Impôts directs	Odrzuc. 40.92%	Parti socialiste Suisse, Grune, SGB i inni PARTYJNA (PS, PES)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	68.7 %
			Économie, Politique économique	46.61%		TAK	TAK	TAK	TAK			
79	21.05.2017	Loi sur l'énergie (LEne) (612)	Énergie, Politique énergétique	Zaakc. 58.22%	SVP/UDC i niektóre stowarzyszenia biznesowe PARTYJNA (UDC)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	65.7 %
				42.89%		TAK	TAK	TAK	TAK			

80	24.09.2017	Loi fédérale sur la réforme de la prévoyance vieillesse 2020 (615)	Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants, Prévoyance professionnelle	Odrzuc. 47.31%	NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	49.3 %
				47.39%								
81	10.06.2018	Loi fédérale sur les jeux d'argent (LJA) (619)	Économie, Politique économique, Politique structurelle	Zaakc. 72.94%	Różne komitety „La loi a ainsi été combattue par une alliance inhabituelle: la plupart des sections jeunes des partis y ont pris part, de même que d'autres représentants individuels de la gauche à la droite. (Les Jeunes démocrates-chrétiens (JDC) constituent notamment une importante exception) ¹¹ .” NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	Liberté de vote	TAK	NIE	TAK	NIE	33.3 %
			Économie, Tourisme et loisirs, Jeux d'argent	34.52%								
82	25.11.2018	Modification de la loi fédérale sur la partie générale du droit des assurances sociales (LPGA) (Base légale pour la surveillance des assurés) (625)	Politique sociale, Assurances sociales	Zaakc. 64.72%	Komitet niezależny NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	62.7 %
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	48.38%								

¹¹ T. Milic, T. Reiss et D. Kübler, *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 10 juin 2018*, ZDA, FORS, LINK, Lausanne-Aarau-Lucerne 2018, <https://swissvotes.ch/attachments/fea781719248983ec2ab8ed99e8310d86a9fac32d4074169b341f31737fccd83> (dostęp 20.03.2023), s. 22.

83	19.05.2019	Loi fédérale relative à la réforme fiscale et au financement de l'AVS (RFFA) (627)	Finances publiques, Impôts directs	Zaakc. 66.38%	Three large committees against: Left-Green: Greens, Young Greens, Young Socialists, Unions (but not PS); Right: SVP, Young SVP, Young PRD; GreenLiberals NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	Liberté de vote	TAK	TAK	TAK	NIE	54.0 %	
			Politique sociale, Assurances sociales, Assurance-vieillesse et survivants Politique économique	43.74%									
84	19.05.2019	Arrêté fédéral portant approbation et mise en oeuvre de l'échange de notes entre la Suisse et l'UE concernant la reprise de la directive (UE) 2017/853 modifiant la directive de l'UE sur les armes (Développement de l'acquis de Schengen) / Mise en oeuvre de la directive de l'UE sur les armes (628)	Politique de sécurité, Sécurité publique, Protection de la population	Zaakc. 63.74%	Communauté d'intérêts du tir suisse NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	64.5 %	
			Politique étrangère, Politique européenne, UE	43.88%									

85	09.02.2020	Code pénal et code pénal militaire (Discrimination et incitation à la haine en raison de l'orientation sexuelle) (630)	Politique sociale, Groupes sociaux, Homosexuels Régime politique, Système juridique, Droit pénal	Zaakc. 63.09%	"Le référendum lancé contre cette modification a abouti grâce aux efforts d'un comité dirigé par l'Union Démocratique Fédérale (UDF) et les Jeunes UDC." ¹² PARTYJNA (UDF)	TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	67.9 %	
				41.69%		TAK TAK TAK							
86	27.09.2020	Modification de la loi fédérale sur la chasse et la protection des mammifères et oiseaux sauvages (Loi sur la chasse, LChP) (632)	Agriculture, Pêche-chasse- animaux domestiques Environnement naturel, Protection des animaux	Odrzuc. 48.07%	Différentes associations de protection de la nature NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	55.5 %	
				59.34%		TAK TAK TAK							
87	27.09.2020	Modification de la loi fédérale sur l'impôt direct (LIFD) (Déduction fiscale des frais de garde des enfants par des tiers) (633)	Finances publiques, Impôts directs Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	Odrzuc. 36.76%	SPS/PSS PARTYJNA (PS)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	56.6 %	
				59.21%		TAK TAK TAK							

¹² L. Bernhard, L. Scaperrotta, *Enquête VOTO relative à la votation populaire fédérale du 9 février 2020*, FORS, ZDA, LINK, Lausanne-Aarau-Lucerne 2020, <https://swissvotes.ch/attachments/bcb19738753dee177103711cb6866016449f077ad84db4028897a4a3f378d5ed> (dostęp 10.03.2023), s. 22.

88	27.09.2020	Modification de la loi fédérale sur les allocations pour perte de gain en cas de service et de maternité (contre-projet indirect à l'initiative populaire «Pour un congé de paternité raisonnable – en faveur de toute la famille») (634)	Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	Zaakc. 60.34%	SVP/UDC and Young PRD PARTYJNA (UDC)	TAK	NIE	TAK	NIE	TAK	TAK	54.8%	
			Politique sociale, Assurances sociales Économie, Travail et emploi	59.36%		TAK TAK TAK							
89	27.09.2020	Arrêté fédéral relatif à l'acquisition de nouveaux avions de combat (635)	Politique de sécurité, Armée, Armement	Zaakc. 50.13%	GSoA, Grüne, SP / GSsA, PS et les Verts PARTYJNA (PS i PES)	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	65.5%	
			Finances publiques	59.43%		TAK TAK TAK							
90	07.03.2021	Loi fédérale sur les services d'identification électronique (LSIE) (639)	Régime politique, Système juridique, Protection des données	Odrzuc. 35.64%	Digitale Gesellschaft NIEPARTYJNA	TAK	TAK	NIE	TAK	TAK (le Centr e)	NIE	56.6%	
				51.29%		TAK TAK TAK							

91	07.03.2021	Arrêté fédéral portant approbation de l'Accord de partenariat économique de large portée entre les États de l'AELE et l'Indonésie (640)	Politique étrangère, Politique économique extérieure Relations bilatérales (traités)	Zaakc. 51.65%	Uniterre i organizacje ekologiczne NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	63.3 %	
			Environnement naturel et bâti	51.10%									
92	13.06.2021	Loi fédérale sur les bases légales des ordonnances du Conseil fédéral visant à surmonter l'épidémie de COVID-19 (Loi COVID-19) (643)	Politique sociale, Santé Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	Zaakc. 60.20%	Verein "Freunde der Verfassung" L'association «Amis de la Constitution» NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	Liberté de vote	TAK	TAK	TAK	TAK	69.8 %	
			Politique économique	59.66%									
93	13.06.2021	Loi fédérale sur la réduction des émissions de gaz à effet de serre (Loi sur le CO2) (644)	Politique environnementale Énergie, Pétrole et gaz	Odrzuc. 48.41%	Deux comités référendaires: jeden z kręgów biznesowych i SVP oraz jeden z francuskojęzycznych szwajcarskich sekcji ruchu strajku klimatycznego PARTYJNA (UDC)	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	68.9 %	
			Finances publiques, Impôts indirects	59.70%									

94	13.06.2021	Loi fédérale sur les mesures policières de lutte contre le terrorisme (MPT) (645)	Politique de sécurité, Sécurité publique, Sûreté intérieure	Zaakc. 56.58%	Jungparteien (JGLP, JUSO, Junge Grüne), Piratenpartei, Chaos Computer Club NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	TAK	NIE	TAK	TAK	NIE	56.6%	
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	59.57%									
95	26.09.2021	Modification du code civil suisse (Mariage pour tous) (647)	Politique sociale, Groupes sociaux, Homosexuels	Zaakc. 64.10%	Conservative and Christian politicians as individuals NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	67.7%	
			Politique sociale, Groupes sociaux, Politique familiale	52.60%									
96	28.11.2021	Modification du 19 mars 2021 de la loi fédérale sur les bases légales des ordonnances du Conseil fédéral visant à surmonter l'épidémie de COVID-19 (Loi COVID-19) (650)	Politique sociale, Santé	Zaakc. 62.02%	Three committees: friends of the Constitution, network against vaccination, action committee from central Switzerland cantons, supported by Young SVP/UDC NIEPARTYJNA	TAK TAK TAK	NIE	TAK	TAK	TAK	TAK	69.8%	
			Régime politique, Système juridique, Droits fondamentaux	65.73%									
			Économie, Politique économique										

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych dostępnych na stronie internetowej swissvotes.ch (bazy danych opracowanej przez Uniwersytet w Bernie), analiz głosowań federalnych VOX (Analyses des votations fédérales) przygotowywanych przez instytut naukowy gfs.bern we współpracy z Uniwersytetami w Bernie, Zurychu i Genewie, a także analiz przygotowywanych przez ośrodek naukowy Année Politique Suisse związany z Instytutem Nauk Politycznych Uniwersytetu w Bernie i badania VOTO (FORS, ZDA, LINK).